

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશનાં ગ્રાહકોને રૂપ-રૂઢ મા લેટ.

જૈન નરરત્ન—

ભામાશાહ.

(જેમાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ દેશ, સમાજ અને શાસન સેવાનું
આદર્શ અને અનુપમ ચરિત્ર આવેલ છે.)

પ્રસિદ્ધ કર્તા,

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા.

ભાવનગર.

વીર સં. ૨૪૫૪ વિ સં. ૧૯૮૪ આત્મ સં. ૩૩

કિંમત રૂ ૨-૦-૦

Printed and Published by ...

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ માસિકના આહોકોને આ પચીશમા તથા છવીશમા વર્ષની “શ્રી આદર્શ જૈનરત્ન ભામાશાહ એ” નામની બુક લેટ તરિકે આપતાં અમોને આનંદ થાય છે. દરવર્ષે વિવિધ વિષયો, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ચરિત્ર, કથાનુયોગ અને આચાર વગેરેનાં પુસ્તકો અમારા આહોકોને ઉદાર ભાવનાથી લેટ આપવામાં આવે છે અને તેવાં અને તેટલાં કદના પુસ્તકો આ માસિક સિવાય અન્ય કોઈ ન આપતા હોવાથી તેવો આનંદ થાય તે સહજ છે.

જૈન સમાજમાં હાલના સમયે ઇતિહાસનો અભ્યાસ, અંથ પ્રકાશન અને ઇતિહાસિક કથાઓનો આદર કેટલેક અંશે વૃદ્ધિગત થતો જોવામાં આવે છે. ઇતિહાસ એ દેશ કે સમાજનું પ્રથમ દરજ્જેનું સાહિત્ય અને એક દર્પણ છે, તેથી તેમજ આખા દેશમાં અને તમામ પ્રજામાં દેશ સેવાનો જ હાલ પવન ફુંકાય છે, યથાશક્તિ સેવા અનેક મનુષ્યો કરે છે, તેવા સમયમાં આવા ઇતિહાસિક અંથનો અભ્યાસ કરવાથી આપણે આપણા પૂર્વજો કરતાં કયા કયા વિષયમાં, વર્તમાન સમયમાં કેટલા પાછળ હોઈએ છીએ તે જાણી શકીએ, તે માટેજ આવા એક જૈન ઇતિહાસિક અંથની પસંદગી સમયોચિતધારી છે. જૈન ધર્મ અને દેશ સેવાને કાંઈ સંબંધ નથી એવું મિત્રાવહનારાઓને માટે આ અંથના નાયક જૈન કુલમૂખણ ભામાશાહનું ચરિત્ર એક સચોટ ઉત્તરરૂપ છે. પૂર્વકાળમાં જૈની-ઓએ દેશ, સમાજ અને ધર્મની સેવામાં કેવો અગ્રણ્ય ભૂતવ્યો છે તેનું ઇતિહાસિક ચરિત્ર તેમજ એક ખરેખરા દેશ અને સમાજ સેવક નરરત્નનું ચિત્ર આલેખી ભારતવર્ષના જૈન સમાજ પાસે

[illegible]

આથી દીર્ઘચિન્તનવશી થઈને સર્વે સ્વર્ગ-
સ્થાનના અર્થને જાણી જાણીને સ્વર્ગ-
સ્થાનને પસંદ કરનાર સ્વામીજી આપણા સ્વર્ગ-
સ્થાન છે, કે અંતઃ કાંચલ મનનાથી જેને સ્વર્ગ-
સ્થાનના સ્વર્ગમાં ને ઉતારી, જન-જન પુરુષને જે
મનુષ્ય જન્મને તે રીતે પાળ કરી મોકલે અને જે
મેવાવડે આપણા સમાજ, માનુષ્ય અને જીવ-
તેજા સુધીજ આરોગ્ય મારો મંગલ અમારા મુલ
આપી પૂજાર્થ થઈને છીએ.

આ મંથ સુપ્રસિદ્ધ જેન પત્રના અધિપતિ હ
 દેવચંદ્રભાઈ દામજી કુંડલાકર છાપના હતા, હરમ
 વાંચવામાં આવતાં આવે સમગ્રોચીન મંથ આત્મ
 માસિકના શાદકોને લેટ આપવાની ઇચ્છા જણાવ
 માળી ખુશી સામે તેનો સ્વીકાર કરી, બને તેટલા સ્થ
 મંથ અધીને શ્રમત કર્યો જે માટે તેમનો આભાર
 આપે છે.

આગા કીન કૃતગુણ નરરત્ન બામાશાક જેવા
પ્રતિદાસિક ભવિન આ સભાના ઓનરરી
હરહનકાસ પ્રીયગવંતા બાબુવામાં આવતાં તેમાં થઈ
સાહિત્યના ઉત્તેજનામે જ્યને કીન બંધુલ્યા તે પ્રકારે
મનનથી પ્રર્થ નામ કી ગને તે દિગ્ગમી આ અંચમાં
મળેલી લક્ષ્મીનં સામંત્ર પ્રર્થ ને કો ભરે તેઓશ્રીનો
માનવામાં આવે છે

2019년 12월 31일 현재

[illegible]

अधिक:

સદ્ગુણાલંકૃત શ્રીયુત—

શેઠ હરજીવનદાસ દીપચંદ,
ભાવનગર.

બાલ્યાવસ્થાથી પિતા પાસે વ્યવહારિક તેમજ વ્યાપારી અનુભવ મેળવી, યોગ્યવયે સ્વસક્રિત બળે સાંસારિક વ્યાપારમાં અબ્યુદય પ્રાપ્ત થતાં, અન્ય અન્ય પ્રસંગે તીર્થયાત્રા, અટ્ટાષ્ટ મહોત્સવ, કેળવણીને ઉત્તેજનાદિ ધર્મકાર્યમાં વ્યય કરી ઉપાર્જન કરેલી લક્ષ્મીનું તેમજ ધર્મ ભાવનાથી વાસિત હૃદય-વડે દેવ, ગુરુ, ધર્મની ભક્તિ કરવા સાથે, આ સંભાનું માનનીય પદ સ્વીકારી તે વડે ધર્મ સેવા કરી મનુષ્ય જન્મનું સાર્થક કરેા હો; વળી જ્ઞાનોદ્ધારના કાર્યને વારંવાર ઉત્તેજન આપી જ્ઞાનની ભક્તિમાં પણ પ્રયત્નશીલ રહો હો, વગેરે ગુણોથી આકર્ષાઈ સમાજ સેવાના ઉત્તમ દર્શાંત દર્શક આ ગ્રંથ આપને અર્પણ કરીએ છીએ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
પહેલું	ભાત રોહ....	૧
બીજું	પ્રેમ પરિણામ	૧૧
ત્રીજું	ઇતિહાસ.	૧૭
ચોથું	કર્તવ્યની દિશા.	૨૫
પાંચમું	આકસ્મિક ઘટના.	૩૧
છઠ્ઠું	શાહજાદીની ઇચ્છા.	૩૮
સાતમું	ધુટકારો.	૪૬
આઠમું	પ્રેમ કે કર્તવ્ય.	૫૧
નવમું	નૌરોજનો હેતુ.	૫૮
દશમું	કાવ્યકોવિદ પૃથિવીરાજ.	૬૬
અગ્યારમું	મેવાડની માગિના.	૭૬
બારમું	બેદ ખુલ્લો થયો.	૮૫
તેરમું	ભાગ્યોદય....	૯૫
ચૌદમું	મતનો પ્રભાવ.	૧૦૫
પંદરમું	જંગલમાં મંગલ.	૧૧૫
સોળમું	ક્ષાત્રવટ.	૧૨૪
સત્તરમું	કર્મસિંહની માંદગી....	૧૩૫
અઠારમું	આચાર્ય શ્રીહીરવિજયસરિ.	૧૪૫
ઓગણીસમું	વિજય શાથી મળે છે ?	૧૫૩
વીસમું	ચંપાદેવી ...	૧૫૯
એકવીસમું	કંઈનો અવધિ.	૧૭૦
બાવીસમું	ધાર્મિક ઐક્ય.	૧૮૧
ત્રેવીસમું	સરીશ્વર અને સમ્રાટ.	૧૯૧
ચોવીસમું	રોહ સ્વીકાર.	૧૯૯
પચીસમું	ભામાશાહની સ્વદેશ ભક્તિ.	૨૧૫
છવીસમું	શાહજાદો સલીમ.	૨૨૬
સતાવીસમું	ધર્મનું સ્વરૂપ.	૨૩૭
અઠાવીસમું	સ્થિત્યંતર.	૨૪૭
ઓગણત્રીસમું	પ્રેમી યુગલ.	૨૫૪
ત્રીસમું	આનંદોત્સવ.	૨૬૫

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ માસિકે આપેલી લેટો.

વર્ષ.	નામ.	વિષય.
૧-૨	શ્રી નરતત્વનો મુંદર બોધ.	બાપાન્તર સાથે
૩	શ્રી હવ વિચાર વૃત્તિ.	(..)
૪	શ્રી જ્ઞેન ધર્મ વિષયક પ્રમોતર.	(જુડી જુડી હાકીનોનો પ્રમદ)
૫	શ્રી હંડક વિચાર વૃત્તિ.	(બાપાન્તર સાથે)
૬	શ્રી નવમાર્ગ દર્શક.	(સાત નવનું સ્વરૂપ)
૭	શ્રી મોક્ષપદ સોપાન.	(ચોદ ગુણધાનનું સ્વરૂપ)
૮	શ્રી જ્ઞેન તત્ત્વસાર.	(તત્ત્વધાનનો અપૂર્વ મંથ)
૯	શ્રી શ્રાવક કલ્પતરુ.	(ભાવકના બારવૃત્તનું સ્વરૂપ)
૧૦	શ્રી ધ્યાન વિચાર.	(ચાર ધ્યાનનું સ્વરૂપ)
૧૧	શ્રી જંબુસ્વામી ચરિત્ર.	(અપૂર્વ ચરિત્ર)
૧૨	શ્રી જ્ઞેન મંથ ગામ્હડ.	(શ્રી મંથ માર્ગદર્શક બોમીયો)
૧૩	શ્રી ચંપકમાળા ચરિત્ર.	(સતિ ચરિત્ર)
૧૪	શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર	(બાપાન્તર સાથે)
૧૫	શ્રી ગુરુચુમાળા અને સમયસાર પ્રકરણ.	(..)
૧૬	શ્રી યાનામૃત કામ્યકુંજ.	(અપૂર્વ અધ્યાત્મ મંથ)
૧૭	શ્રી દેવ ભક્તિમાળા.	(દેવ ભક્તિનું સ્વરૂપ)
૧૮	શ્રી ઉપદેશ સમતિકા.	(ઉપદેશ સાથે આદર્શ, કથાઓ)
૧૯	સંબોધ સમતિકા.	(તત્ત્વધાનનો મંથ)
૨૦	સુમુખ નૃપાદિ ધર્મપ્રભાવકોની કથા.	(અપૂર્વ કથાઓ)
૨૧-૨૨	શ્રી આદર્શ જ્ઞેન સ્તીરત્નો.	(સતિ ચરિત્રો)
૨૩-૨૪	શ્રી ધર્મ રત્ન પ્રકરણ.	(બાવ શ્રાવક તથા સાધુનું સ્વરૂપ)
૨૫-૨૬	જ્ઞેન નરતલ બામાળા.	(સચિત્ર) (ઐતિહાસિક નવલકથા)

જૈન નરરત્ન—

લામાશાહ.

પ્રકરણ ૧ લું.

આત્મસ્નેહ.

ઉત્સવે વ્યસને ચૈવ દુર્મિત્રે શત્રુવિગ્રહે ।

રાજદ્વારે સ્મશાને ચ યઃ તિષ્ઠતિ સઃ શાન્ધવઃ ॥

વિક્રમ સંવત ૧૬૭૨ ના પવિત્ર આવણ્ય માસનો શુકલ સપ્ત-
મીનો દિવસ, (જુલાઈ ઇ. સ. ૧૫૭૬) મેવાડના ઇતિહાસમાં
સોનેરી અક્ષરોથી કોતરાયેલો અને યાદ રાખવા યોગ્ય ગણાય છે.
આ દિવસને પવિત્ર ગણેા કે અપવિત્ર ગણેા અથવા તેા તેને શુભ
કહેા કે અશુભ કહેા; પરંતુ તે દિવસે મેવાડના સુપુત્રોએ સ્વદેશ
અને સ્વતંત્રતાના રક્ષણ માટે હૃદયીઘાટના આળીસ કોસના ચોરસ
પ્રદેશમાં પોતાનું ઉમદા લોહી રેડયું હતું. મેવાડના વીરકેશરી
રાણા પ્રતાપસિંહે, તેના શૂરવીર સરદારોએ અને તેના નિમકહલાલ
સૈનિકોએ સમરક્ષેત્રમાં તે દિવસે જે અસીમ સાહસ અને અતૂલ
શૌર્ય-દર્શાવ્યું હતું, તે ખરેખર અસાધારણ હતું. એક બાબત

અમ પચ અને વિગાળ મોગવ મેન્ય હતુ અને તેની સામી જાળને
મગ જાનીગ દળર રાજપુતો હતા. પરંતુ એ જાનીગ ઉગર
રાજપુતોએ જલની જન્મભૂમિને માટે પોતાનાં મિત્ર પ્રાણની
સંદેશ પણ દરશા કર્યા વિના. એ જમાપારણ નીચ્ચ જતાનું
હતું, તેનું મગર્થ જર્જન કરવાને આ શરૂ મેગિની અતમર્થ છે.
હાદીપાટના પ્રદેશમા એક જાળ પ્રતાપી પ્રતાપસિંહ અને બીજી
જાળએ રણકુગલ મોગવ સેનાપતિ માનસિંહ હતા. ઉગર રાજ
પુત હતા. ગગવાન હતા અને જુદિસંપત્ત હતા. પરંતુ સ્વદેશની
સ્વતંત્રતા માટે લડનાર પ્રતાપસિંહ ક્યાં અને યોદ્ધાઓએ ખાતર
મોગવ શહેનશાહ અકબરનો ગુલામ મનાર માનસિંહ ક્યાં? એકે
સ્વદેશના રક્ષણ માટે પ્રાણાન્ત કરી લડન કરી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર
કર્યો અને બીજાએ પોતાના દેશને પરત્વે કરવા માટેજ મુદ્દ કમું
શું વિરોધી પ્રકૃતિના આ એ પુરોની તૂલના હોય શકે ખરી કે?

અમે જે સમયની ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરવાનો પ્રસંગ અમે
હાથમાં લીધો છે, તે સમય પ્રસિદ્ધ હાદીપાટના યુદ્ધનો જ દિવસ
હતો. મેવાડનો રાણા પ્રતાપસિંહ પોતાના બહાદર જાનીગ દળર
રાજપુત વીરો સાથે મોગલોની અગણિત સેના સામે બહાદરીથી
લડી રહ્યો હતો અને મોગલ સેનાપતિ માનસિંહ પોતાના દેશની
પાયમાલી પોતાનાજ હસ્તે કરી રહ્યો હતો. એક તરફથી હર હર
મહાદેવ અને બીજી તરફથી અણાહો અકબરના બીપણ અને ગગન
લેહી અવાજે કાનને ફાડી નાંખતા હતા. શરા અને મરત્રીયા થયેલા
રાજપુતો ભૂખ્યા સિંહની જેમ મુસલમાનો ઉપર તુટી પડ્યા હતા
મોગલ સૈનિકો પણ બહાદરીથી લડી રહ્યા હતા, તરવારો, ભાણાઓ
અને તીરો સામ સામે ઉછળી રહ્યા હતાં અને તેથી સૈનિકોના
માથાં ધડથી જુદાં થતાં વાર લાગતી નહોતી. હાદીપાટનો પ્રદેશ
હોહીથી તરબોળ થઈ ગયો હતો. આ સમયે રાણા પ્રતાપસિંહ
રાજ માનસિંહને પોતાના બાહુગગનો અતુલ્ય કરાવવાને તલપાપડ
થઈ રહ્યો હતો અને તેથી તે તેને જોળી કહાડવાને પોતાના સૈન્યના
મોખરે આવીને ધુમતો હતો; પરંતુ માનસિંહ મોગલ સૈન્યની છેક
મુઠવાડે હોવાથી પોતાની ધૂમ્ધા પૂર્ણ કરવાનું પ્રતાપથી બની શક્યું.

નહિ. કોપાંધ યર્ષને તથા વિકાગ સ્વરૂને પારણ-કરીને એક માંડા મનુષ્યની જોગ પોતાની તલવારને અલાવતો તે જુમવા લાગ્યો. પ્રતાપના જમાનુષી શોધને જોઈ મોગલ સરદારો અને સૈનિકો કેવળ મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયા હતા. જનની જન્મભૂમિના ઉદ્ધારને માટે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા રાખ્યા વિના એક સરખા આવેશથી લડનાર પ્રતાપસિંહના અપૂર્વ બળને જોઈ શત્રુઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ થાય તો તેમાં શું નવાઈ ? ત્રણસો વર્ષ ઉપરાંત બનેલી ઉપયુક્ત ઘટનાનું ચિત્ર આલેખતાં અત્યારે પણ અમારા મુખમાંથી ધન્યવાદના શબ્દો નીકળી પડે છે અને આંખોમાંથી રનેદાશ્રુની ધારાઓ અસાનક છુટે છે, તો પછી તે ઘટનાને સાક્ષાત્ પોતાની આંખોથી જોનારા શું શત્રુઓ કે શું મિત્રો આશ્ચર્યને પામે, એ સ્વાભાવિક છે.

મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહ સૈન્યની મોખરે રહીને લડતાં હોવાથી તેમના શરીર ઉપર અનેક જખમો થયા હતા. પ્રતાપસિંહના અસામાન્ય બાહુબલને જોઈને મોગલ સરદારો તથા સર્વ સૈનિકો તેનોજ પ્રથમ નાશ કરવાનો વિચાર કરી તેની આસપાસ ઘેરા ઘાલીને લડતાહતા અને પ્રતાપસિંહને જીવતાંજ પકડી લેવાના અથવા તો તેમનો નાશ કરવાના પ્રયાસમાં પડ્યા હતા. આ સમયે પ્રતાપી વીર પ્રતાપસિંહની સ્થિતિ બહુ કઠોડી થઈ પડી હતી. અસંખ્ય મોગલ સૈન્ય સામે પોતાનું સુક્રીભર સૈન્ય પરાજય પામતું જતું હતું અને પોતાને વિજય પ્રાપ્ત થવો બહુ મુશ્કેલ છે, એમ જાણતાં છતાં પ્રતાપે સમરક્ષેત્રમાંથી એક ડગલું પણ પાછા હઠવાનું ઉચિત માન્યું નહિ. તે તો એક સરખા આવેશથી અને ઉત્સાહથી મોગલો સામે લડી રહ્યા હતા. મહારાણા પ્રતાપસિંહની વિકટ સ્થિતિ જોઈ સમસ્ત રાજપૂતો તેમના રક્ષણને માટે પ્રબળ પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે મોગલ સૈન્ય તેમનો વિનાશ કરવાને માટે આતુર થઈ રહ્યું હતું. થોડો વધારે વખત જો આ પ્રમાણે ચાલ્યા કરે તો રાજપૂતોની સર્વ આશા નષ્ટ થવાનો અને મેવાડનો સૂર્ય અસ્ત પામવાનો અવસર આવી પહોંચે તેમ હતું. પ્રતાપસિંહની પાસે અને તેની છાયાની પેઠે ઉભા રહીને યુદ્ધ કરનારા સરદારો આ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયા અને તેથી તેઓ ગમે તે

ઉપાયે પોતાના મહારાજાને બચાવવાના નિશ્ચય ઉપર તુરત આ
ગયા. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના, ત્રિવળ સરદારે પ્રવેશ
સિંહની નજીકમાં આવી પહોંચ્યા. એક સરદારે ધીમેથી કહ્યું
“ મહારાજા ! ”

રણમહને લઈ ઉન્મત્ત થયેલા પ્રતાપસિંહે જાણે કંઈ કંઈ
પ્રયત્ન ન હોય તેમ પૂર્વની પેઠેજ લડવાનું શરૂ શખ્યું, એટલે
સરદાર જરા ભેરથી ઓલી ઉઠ્યો. “ મહારાજા ! ”

પ્રતાપસિંહે આ વખતે તે સરદાર પ્રતિ ભેટને મંદ સ્મિત
પૂછ્યું. “ કેમ ઓલાપતિ ! શું ખબર છે ? ”

તે સરદાર કે જેનું નામ ઓલારાજ માનસિંહ હતું, તેણે
વિનયથી કહ્યું. “ મહારાજા મેવાડપતિ ! સાવધ થાઓ. આપને
સૈન્યમાં ઓટી ધુવારી થઈ ગઈ છે અને શત્રુસૈન્ય ભેર ઉપર
આવી ગયું છે; માટે આ વખતે આપણને વિજય મળે તેમ જણાયું
નથી. આપ હવે સાહસ કરવાનું મૂકી દો; કેમકે ન કરે નારાયણ
કદાચ અવળો બનાવ બની જાય, તો મેવાડના પુનરુદ્ધારની સર્વશક્તિ
શાનો નાશ થશે. આપ જો આ યુદ્ધમાં બચશો, તો ભવિષ્યમાં ચોક્કસ
અવસરે શત્રુઓને આપણો હાથ બતાવી શકશું અને પરમાત્માની
કૃપા હશે, તો મેવાડની સ્વતંત્રતા પુનઃ મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈશું.”

પ્રતાપસિંહના મુખ્ય પ્રધાન ભામાશાહે કહ્યું. “ મહારાજા !
ઓલારાજ કહે છે, તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. આપ જો સાહસ કરીને
પ્રાણનું ભોખમ અત્યારેજ બહારી લેશો, તો ભવિષ્યમાં પ્રિય મેવાડની
શું સ્થિતિ થશે, તેનો આપ જરા વિચાર કરી શકો.”

પ્રતાપસિંહે આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું. “ ઓલારાજ ! ભા
શાહ ! તમે બન્ને કેમ આમ નિરૂત્સાહ થઈ ગયા છો ? પ્રાણોત્ક્રાંત
સહન કરવા છતાં શું આપણને વિજય મળી શકશે નહિ ? ભગ
નની આપણા ઉપર અવકૃપા હશે અને આપણો પરાજય નિશ્ચિ
ય થઈ ગયો હશે, તો પછી આ ક્ષણભંજુર દેહને માટે આટલી બ
ચિંતા શી ? હવે વા પ્રાપ્ત્યસિ સ્વર્ગ જિત્વા વા મોક્ષસે મા
એ સૂરને તમે કેમ જૂલી જાવ છો ? ”

“ મેવાડપતિ ! અમે ક્ષત્રિયોના એ ઉમદા સૂત્રને સહેજ પણ ભુલી ગયા નથી; પરંતુ જયની જરા પણ આશા રહેલી નથી અને વિશેષમાં કુમાર અમરસિંહ પણ ઘાયલ થયેલ છે; તેમ છતાં નિર્-
ર્થક પ્રાણ શુભાવવા, એ શું થોડું છે ? અમારો સર્વનો વિચાર એવો છે કે, જો આ યુદ્ધમાંથી આપને જાચાવી શકીએ, તો કાળા-
તરે પણ મેવાડને પુનઃ સ્વતંત્ર કરી શકશું. માટે મહારાણા ! કૃપા
કરીને અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરો અને રણભૂમિનો સત્વર ત્યાગ
કરો. ” બાલાપતિ આનસિંહે વિનંતિના રૂપમાં કહ્યું.

“ મહારાણા ! આપને આપના પ્રાણની કંઈ કિંમત ન
હોય તો ભલે; પરંતુ મેવાડના ઉજ્જવલ ભવિષ્યનો વિચાર કરી
તથા અમારા ઉપર હયા લાવી બાલારાજની વિનંતિનો સ્વીકાર
કરો. ” મંત્રી બામાશાહે પણ વિનંતિ કરી.

પ્રતાપસિંહે ઘડીભર વિચાર કરીને ઉત્તેજિત સ્વરથી કહ્યું.
“ મારા પ્રિય સરદારો ! તમારી વિનંતિ બ્યાજળી હશે, એમ હું
માનું છું અને તેનો જો હું સ્વીકાર નહિ કરું, તો તમને દુઃખ થશે,
એ પણ હું જાણું છું; તેમ છતાં હું તમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરી
શકતો નથી. તમે મને યુદ્ધક્ષેત્રને ત્યાગી જવાનું સૂચવો છો, પણ
તેથી શું આધારાવળના વંશજોને શિરે કલંક નહિ થોડે કે ? શું
પ્રતાપસિંહ પોતાના સરદારો અને સૈનિકોને યુદ્ધમાં મૃત્યુના મુખ-
માં છોડી, કેશ પ્રત્યે બેવફા થઈને રણક્ષેત્રમાંથી ચાલ્યો જશે કે ? ”

મહારાણાને આશ્ચર્યથી સમજાવવાનો આ સમય નથી, એમ
વિચારી બાલારાજ આનસિંહે પ્રતાપસિંહના સેવક પાસેથી રાજ-
છત્ર લઈ લીધું અને તેને પોતાના એક અનુચરને આપી તેને પો-
તાના શિરે ધરી રાખવાની આજ્ઞા કરાવી. એ રીતે કૃત્રિમ
મેવાડપતિ બનીને આનસિંહ પોતાના શૂરા સૈનિકો સાથે યવન
સેનામાં ઘુસી ગયો અને વીરતાપૂર્વક યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મંત્રી
બામાશાહે મહારાણાને એક વખત દ્વંદ્વથી સમરક્ષેત્ર ત્યાગી જવાની
આશ્ચર્યથી વિનંતિ કરી. પ્રતાપસિંહ આ સર્વ ઘટના જોઈને આશ્ચર્ય
પામ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે જ્યારે જયની એક પણ આશા રહી
નથી, ત્યારે નાહક પ્રાણ શુભાવવા અને મેવાડને સદાને માટે પરત-

પોતાના બંધુ ઉપરનું વેર વાળવાની ખાતર આ યુદ્ધમાં ભાગ લેવાને આવ્યો હતો; પરંતુ તેણે જ્યારે પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુને ધાયલ થઈને લડાઈના મેદાનમાંથી નાશી જતો જોયો, ત્યારે તેનું હૃદય બ્રાતૃસ્નેહથી ઠોમજ બની ગયું અને પોતાના જ્યેષ્ઠ બ્રાતાની દેશદાઝ અને તેની સ્વદેશભક્તિ જોઈને તેની આંખોમાંથી અશ્રુઓની ધારા વહેવા લાગી. પોતાના બંધુને આવા દુઃખના સમયમાં અવશ્ય સહાય કરવી જોઈએ. એમ વિચારી શકતસિંહ તુરત જ ઘોડેસ્વાર થઈ પ્રતાપસિંહ જે દિશા તરફ ગયો હતો, તે તરફ રવાના થયો. ઘોડે દર જતા મોગલ ઘોડેસ્વારોને પોતાના બંધુ પાછા ઢોડયા જતા જોઈને તે તુરત તેમની પાસે પોતાનો ઘોડો-ઢોડાવી ગયો અને તેમની સાથે યુદ્ધ કરીને તેમને બન્નેને પરલોક પહોંચાડી દીધા.

શકતસિંહ જો કે પોતાનો લઘુ બંધુ હતો, પણ તે મેવાડનો યત્રુ બનીને મોગલોનાં શરણે ગયો હતો અને તેના પક્ષમાં રહીને ખુદ જન્મભૂમિને પરત્ર કરવાને માટે જ આ યુદ્ધમાં આવ્યો હતો; તેથી પ્રતાપસિંહ તેને જોઈને ક્રુદ્ધ થયો. તેણે પોતાની તલવારને ધ્યાનમાંથી અર્ધો બહાર ખેંચતાં કહ્યું. “કેાણ શકતસિંહની આવી રીતે મને એકલો નાશી જતો જોઈને શું તું મારા પ્રાણ લેવાને આવ્યો છે કે ? ભલે, ચલાવ તારી તલવારને.”

શકતસિંહે ગડગડ કંઠે કહ્યું. “મોટા ભાઈ ! હું આપના પ્રાણ લેવાને નથી આવ્યો, પરંતુ મેં કરેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને આવ્યો છું.”

એમ કહીને તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરો ગયો અને પ્રતાપસિંહને વિનયથી “શકતસિંહનું મોગલોનું કાંઈ કે આવ્યો નહિ, એટલે કે શું આમાં કંઈ ઉતરેલું ?” આપના

દ્રોહી શક્તસિંહ ! અહીં તું મારા પ્રાણ લેવાને આંચો નથી, તો પછી અહીં આવવાની તારી શી મતલબ છે. તે હું સમજી શકતો નથી. તારે જો પૂર્વનું વેર વાળવું હોય તો તલવારને મ્યાનમાંથી બહાર કઢાડ, શું જોઈ રહ્યો છે ? ”

“ વડિલ બ્રાતા ! મારી અહીં આવવાની મતલબ મેં કરેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનીજ છે. બંધુનો, સ્વજાતિનો, સ્વદેશનો અને સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી મોગલોના ચરણે જઈને મેં જે પાપકર્મ કર્યું છે-જે દ્રોહ કર્યો છે-જે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે, તેનું આપના હસ્તથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને માટેજ હું આપની સન્મુખ આવીને ઉઠ્યો છું. માટે આપની પુનિત તલવારને આપના આ લઘુ બંધુ ઉપર ચલાવી તેને સ્વર્ગનો અધિકારી બનાવો, બાઈ ! શા માટે દીલ કરો છો ? ” શક્તસિંહે આંખોમાં અશ્રુઓ લાવીને કહ્યું.

શક્તસિંહના ઉપર્યુક્ત વચ્ચનો સાંભળી પ્રતાપસિંહ તેના આગમનનું કારણ સમજી ગયો. તેના ચોકઘસ્ટ મ્હોઝ ઉપર હર્ષની છાયા છવાઈ ગઈ. તેણે આનંદ પામતાં પામતાં કહ્યું. “ બાઈ શક્તસિંહ ! શું મારી ધારણા ખરી છે ? શું તને તેં કરેલ પાપનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ? ”

“ હા, વડિલ બંધુ ! આપના અને જન્મભૂમિ મેવાડના કરેલ વિશ્વાસઘાત અને દ્રોહનો મને હવે સંપૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. સ્વદેશના રક્ષણ માટે અને જાતિભાઈઓની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે આપે તથા રાજપૂત વીરોએ સમરક્ષેત્રમાં જે વીરત્વ બતાવી આપ્યું છે, તે જોઈને વેરથી ઉન્મત બનેલું માફ મન ચાંત થઈ ગયું છે-મારો મિથ્યા ગર્વ ગળી ગયો છે અને તેથી આપની ક્ષમા યાચવા અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત મેળવવા હું આપની પાછળ દોડી આંચો છું. આપને જો મારો વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે આપની પાછવાડે લાગેલા બન્ને મોગલ સ્વારોનો મેં નાશ કરી નાંખ્યો છે અને તે શા માટે ? આપનો પ્રાણ બચાવવા માટેજ. શું હજી પણ આપને મારો વિશ્વાસ આવતો નથી ? ” શક્તસિંહે લંબાણ ખુલાસો કરતાં પૂછ્યું.

પોતાના બંધુ ઉપરનું વેર વાળવાની ખાતર આ યુદ્ધમાં જ
 લેવાને આવ્યો હતો, પરંતુ તેણે જ્યારે પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ
 ધાયલ થઈને લડાઈના મેદાનમાંથી નાશી જતો જોયો, ત્યારે તે
 હૃદય જ્ઞાતૃસ્નેહથી ક્રોધિત બની ગયું અને પોતાના જ્યેષ્ઠ જાતા
 દેશદાઝ અને તેની સ્વદેશભક્તિ જોઈને તેની આંખોમાંથી આ
 જોની ધારા વહેવા લાગી. પોતાના બંધુને આવા દુઃખના સમય
 અવશ્ય સહાય કરવી જોઈએ. એમ વિચારી શક્તસિંહ તુરંત
 ઘોડેસ્વાર થઈ પ્રતાપસિંહ જે દિશા તરફ ગયો હતો, તે તરફ
 ના થયો. ઘોડે દ્રર જતા મોગલ ઘોડેસ્વારોને પોતાના બંધુ પાસે
 દોડ્યા જતા જોઈને તે તુરંત તેમની પાસે પોતાનો ઘોડો દોડ
 ગયો અને તેમની સાથે યુદ્ધ કરીને તેમને બન્નેને પરલોક પ
 ચાડી દીધા.

શકતસિંહ જો કે પોતાનો લઘુ બંધુ હતો, પણ તે મોટો શત્રુ બનીને મોગલોનાં ચરણે ગયો હતો અને તેના પર રહીને ખુદ જન્મભૂમિને પરત્વે કરવાને માટેજ આ યુદ્ધમાં આવ્યો હતો, તેથી પ્રતાપસિંહ તેને જોઈને ક્રુદ્ધ થયો. તેણે પોતાની વારને ગ્યાનમાંથી અર્ધી બહાર ખેંચતાં કહ્યું. “કોણ શકતસિંહ આવી રીતે મને એકસો નાશી જતો જોઈને શું છું મારા દેવાને આવ્યો છે કે ? સત્તે, ચલાવ તારી તલવારને.”

શક્તસિંહે ગફગફ કરે કહ્યું “ મોટા બાઈ ! હું આપ
પ્રાણ લેવાને નથી આવ્યો, પરંતુ મેં કરેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત લે
આવ્યો છું. ”

આપ્યો છું.”

એમ કહીને તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયો અને પ્રતાપસિંહને વિનવથી નમસ્કાર કરીને માર્ગ દર્શાવી રહ્યો.

પ્રતાપસિંહનું આ વર્તણૂક શ્રદ્ધા સિંહના હૃદયમાં ઝાંઝળ ફેલાવવાનું થઈ ગયું હતું.

માર્ગ દર્શાવનાર પુરુષની સાથે એકાદ અંકુશ લઈને ચાલ્યા.

મહેન્દ્ર

આજ

દ્રોહી શક્તસિંહ ! અહીં તું મારા પ્રાણ લેવાને આવ્યો નથી, તો પછી અહીં આવવાની તારી શી મતલબ છે. તે હું સમજી શકતો નથી. તારે જો પૂર્વનું વેર વાળવું હોય તો તલવારને મ્યાનમાંથી બહાર કઢાડ, શું જોઈ રહ્યો છે ? ”

“ વડિલ બ્રાતા ! મારી અહીં આવવાની મતલબ મેં કરેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનીજ છે. બંધુનો, સ્વઅતિનો, સ્વદેશનો અને સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી મોગસોના શરણે જઈને મેં જે પાપકર્મ કર્યું છે-જે દ્રોહ કર્યો છે-જે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે, તેનું આપના હસ્તથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને માટેજ હું આપની સન્મુખ આવીને ઉસો છું. માટે આપની પુનિત તલવારને આપના આ લઘુ બંધુ ઉપર ચલાવી તેને સ્વર્ગનો અધિકારી બનાવો, ભાઈ ! શા માટે ઢીલ કરો છો ? ” શક્તસિંહે આંખોમાં અશ્રુઓ લાવીને કહ્યું.

શક્તસિંહના ઉપર્યુક્ત વચનો સાંભળી પ્રતાપસિંહ તેના આગમનનું કારણ સમજી ગયો. તેના ચોકમસ્ત મ્હોઠા ઉપર હર્ષની છાયા છવાઈ ગઈ. તેણે આનંદ પામતાં પામતાં કહ્યું. “ ભાઈ શક્તસિંહ ! શું મારી ધારણા ખરી છે ? શું તને તેં કરેલ પાપનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ? ”

“ હા, વડિલ બંધુ ! આપના અને જન્મભૂમિ મેવાડના કરેલ વિશ્વાસઘાત અને દ્રોહનો મને હવે સંપૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. સ્વદેશના રક્ષણ માટે અને જાતિભાઈઓની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે આપે તથા રાજપૂત વીરોએ સમરક્ષેત્રમાં જે વીરત્વ બતાવી આપ્યું છે, તે જોઈને વેરથી ઉન્મત બનેલું મારું મન શાંત થઈ ગયું છે-મારો મિથ્યા ગર્વ ગળી ગયો છે અને તેથી આપની ક્ષમા યાચવા અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત મેળવવા હું આપની પાછળ દોડી આવ્યો છું. આપને જો મારો વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મારે કહેવું જોઈએ કે આપની પછવાડે લાગેલા બન્ને મોગલ સ્વારોનો મેં નાશ કરી નાંખ્યો છે અને તે શા માટે ? આપનો પ્રાણ બચાવવા માટેજ. શું હજી પણ આપને મારો વિશ્વાસ આવતો નથી ? ” શક્તસિંહે લંબાણ ખુલાસો કરતાં પૂછ્યું.

પોતાના બંધુ ઉપરનું વેર તાજવાની ખાતર આ મુદ્દમાં ભાગ લેવાને આવ્યો હતો, પરંતુ તેણે જ્યારે પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુને ધાપલ થઇને લડાઈના મેદાનમાંથી નાશી જતો જોયો, ત્યારે તેનું હૃદય ખાતૂરનેદશી ઠેંગાઈ જતી ગયું અને પોતાના જ્યેષ્ઠ ખાતાની દેશદાઝ અને તેની સ્વદેશબંધિત જોઈને તેની આંખોમાંથી અંધુ જોની ધારા વહેવા લાગી. પોતાના બંધુને આજા દુઃખના સમયમાં અવશ્ય સહાય કરવી જોઈએ. એમ વિચારી શક્તસિંહ તુરતજ ઘોડેસ્વાર થઈ અતાપસિંહ જે દિશા તરફ ગયો હતો, તે તરફ ચાલના થયો. ઘોડે દૂર જતા મોગલ ઘોડેસ્વારોને પોતાના બંધુ ખાજા દોડ્યા જતા જોઈને તે તુરત તેમની પાસે પોતાનો ઘોડો દોડાવી ગયો અને તેમની સાથે યુદ્ધ કરીને તેમને બન્નેને પરજોડ પહોંચાડી દીધા.

શક્તસિંહ જે ઠે પોતાનો લખુ બંધુ હતો, પણ તે મેવાડનો શત્રુ બનીને મોગલોનાં ચરણે ગયો હતો અને તેના પક્ષમાં રહીને ખુદ જન્મભૂમિને પરતગ્ન કરવાને માટેજ આ યુદ્ધમાં આવ્યો હતો, તેથી અતાપસિંહ તેને જોઈને ક્રુદ્ધ થયો. તેણે પોતાની તલવારને ગ્યાનમાંથી અર્ધી બહાર ખેંચતાં કહ્યું. “કાણે શક્તસિંહ ! આવી રીતે મને એકલો નાશી જતો જોઈને શું તું મારા પ્રાણ લેવાને આવ્યો છે કે ? જલે, ચલાવ તારી તલવારને.”

શક્તસિંહે ગફગફ કંઠે કહ્યું. “મોટા બાઈ ! હું આપના પ્રાણ લેવાને નથી આવ્યો, પરંતુ મેં કરેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને આવ્યો છું.”

એમ કહીને તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયો અને અતાપસિંહને વિનયથી નમસ્કાર કરીને સામે ઉભો રહ્યો. અતાપસિંહ શક્તસિંહનું આ વર્તન જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યો કે શું આમાં કંઈ કપટ તો નહિ હોય ને ? અતાપસિંહે કંઈ ઉત્તર નહિ, એટલે શક્તસિંહે કહ્યું. “મેવાડપતિ ! શું વિચાર ? આપના કુળકલંક ભાઈને અને મેવાડના શત્રુને તલવારથી પ્રાયશ્ચિત્ત આપતાં કેમ અચકાજો છો ?”

અતાપસિંહે વિચાર નિદામાંથી ભગૂત થઈને કહ્યું. “દેશ

દ્રોહી શક્તસિંહ ! અહીં તું મારા પ્રાણ લેવાને આવ્યો નથી, તો પછી અહીં આવવાની તારી શી મતલબ છે. તે હું સમજી શકતો નથી. તારે જો પૂર્વનું વેર વાળવું હોય તો તલવારને મ્યાનમાંથી બહાર કઢાઈ, શું જોઈ રહ્યો છે ? ”

“ વહિલ બ્રાતા ! મારી અહીં આવવાની મતલબ મેં કરેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનીજ છે. બંધુનો, સ્વજાતિનો, સ્વદેશનો અને સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી મોગત્રોના ચરણે જઈને મેં જે પાપકર્મ કર્યું છે—જે દ્રોહ કર્યો છે—જે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે, તેનું આપના દસ્તથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને માટેજ હું આપની સન્મુખ આવીને ઉભો છું. માટે આપની પુનિત તલવારને આપના આ લઘુ બંધુ ઉપર ચલાવી તેને સ્વર્ગનો અધિકારી બનાવો, બાઈ ! આ માટે દીલ કરો છો ? ” શક્તસિંહે આંખોમાં અશ્રુઓ લાવીને કહ્યું.

શક્તસિંહના ઉપર્યુક્ત વચનો સાંભળી પ્રતાપસિંહ તેના આગમનનું કારણ સમજી ગયો. તેના ચોકચક્ષુ મ્હોઠ ઉપર દર્પની છાયા છવાઈ ગઈ. તેણે આનંદ પામતાં પામતાં કહ્યું, “ બાઈ શક્તસિંહ ! શું મારી પાસળા ખરી છે ? શું તને તે કરેલ પાપનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ? ”

“ હા, વહિલ બંધુ ! આપનાં અને જન્મભૂમિ મેવાડનાં કરેલ વિશ્વાસઘાત અને દ્રોહનો મને હવે સંપૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. સ્વદેશના રક્ષણ માટે અને જાતિભાઈઓની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે આપે તથા રાજપૂત વીરોએ સમરક્ષેત્રમાં જે વીરત્વ બતાવી આપ્યું છે, તે જોઈને વેરથી ઉન્મત્ત બનેલું મારું મન શાંત થઈ ગયું છે—મારો મિથ્યા ગર્વ ગળી ગયો છે અને તેથી આપની કામા માસવા અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત મેગવવા હું આપની પાછળ દોડી છું. આપને જો મારો વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મારે જોઈએ કે આપની પછવાડે લાગેલા બન્ને મોગલ સ્વારોનો ફરી નાંખ્યો હો અને તે આ માટે ? આપનો પ્રાણ બચા માટેજ. શું હજી પણ આપને મારો વિશ્વાસ આવતો નથી ? ”

“ હા બાણ પ્રતાપે કરતાં પૂછ્યું.”

પોતાના બધુના ઉપરના ખરા જીવરના શબ્દો સાંભળીને પસિંદને સ્તોત્ર થયો. તેણે હર્ષાનિરક્ષા ઉત્તર આપ્યો. "આર્ષ ! જો કે આજના મુદ્દમાં મિત્રાદિઓનો પરાજય થયો છે તેથી મારું મન અતિથાપિત થઈ ગયું હતું, પરંતુ તારા દુઃસ્વદેશપ્રેમ ભંગ થયેલો. જોઈ અને અતીવ આનંદ થાય છે. હવે મને લાગે છે કે આપણે જન્મે ભાઈઓ હાથમાં હાથ મીટી મેલાડની સ્વતંત્રતા સાચવના મારે અને તેના પુત્રદાર અવિશ્રાંત પરિશ્રમ કરી ભગવાન જોષિતિંગજીની રૂપાથી વિશ્વ વરવા ભાગ્યશાલી થઈશું."

દુરતજ શક્તિસિંહ અને પ્રતાપસિંહ ઘોડાઓ ઉપર નીચે ઉતરી ગયા અને અન્યોઅન્યને સપ્રેમ ભેટી પડ્યા. ઘોડા વારે પ્રતાપસિંહે પોતાના લઘુ ભાઈને પોતાના આલિંગનમાં છુટો કર્યો. પ્રતાપસિંહને હલુ દ્રર જવાનું હોવાથી તેણે ઘોડા ઘોડા તરફ નજર ફેરવી તો તે નિમકદલાત અથ્થ ભૂમિ ઉપર તેના જોવામાં આવ્યો. જન્મે જાણ્યોએ તેની પાસે જઈને તો યુદ્ધમાં અનેક જખમો થયેલા હોવાથી અને આખો સુસાદરી કરવાથી તેના પ્રાણ પરલોક સિધાવી ગયા હતા. હૃદય વિદારક ઘટના જોઈને પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં અત્યંત શોક છવાઈ ગયો અને તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહન લાગ્યો. વડિલ જાંબુને ફેલ કરતાં જોઈને શક્તિસિંહે આશ્ચર્ય આપતાં કહ્યું. "મેલાડેશ્વર ! આપના જેવા વીર પુરુષને કે નિરાશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી. આપ મારો ઘોડો લ્યો. અત્રેથી નિર્વિઘ્ને યોગ્ય સ્થળે પહોંચી જાઓ. હું આપને દુરદ આવીને મળીશ."

એમ કહીને શક્તિસિંહે પોતાનો ઘોડો પ્રતાપસિંહને આપ્યો. પ્રતાપસિંહે પોતાના ભાઈના ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈને ધીમે ધીમે આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું, એટલે શક્તિસિંહ પણ તેને નમન કરી મોગલ છાવણી તરફ રવાના થયો.

ઘોડા સમય મોગલ છાવણીમાં રહ્યા પછી શક્તિસિંહ પોતાના

ભાઈને જઈ મળ્યો. પ્રતાપસિંહ પોતાના બંધુના આંગમનથી અત્યંત ખુશી થયો. તેઓ બન્ને એકસંપથી રહી ભવિષ્યમાં મેવાડનો શી રીતે ઉદ્ધાર કરવો, એ વિષે હંમેશાં વિચાર કરતા અને એ રીતે દુઃખમાં દિવસો ગાળતા હતા.

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રેમ-પરિણામ.

હિન્દુસ્થાનના સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત આશ્રા શહેરનાં ગગન-ચુંબિત આવાસોનાં શિખરો, સંખ્યા સમયના ઝાંખા પ્રકાશમાં શોભી રહ્યાં હતાં. મોગલ શહેનશાહ અકબરે આશ્રાને પોતાની રાજધાનીનું શહેર બનાવેલું હોવાથી હિન્દુસ્થાનના સમસ્ત ઐશ્વર્યે તે શહેરમાં આવીને નિવાસ કર્યો હતો. અમે જે સમયની આ નવલકથા લખીએ છીએ, તે સમયે સકળ હિન્દુસ્થાનમાં આશ્રા એ એક અલૌકિક શહેર હતું. શહેનશાહ અકબર, જે કે પોતાના જીવનનો ધણો સમય ફતેહપુર સીક્રીમાં ગાળતો હતો, તો પણ આશ્રા એ રાજધાનીનું શહેર હોવાથી તેને કેટલોક સમય ત્યાં પણ રહેવું પડતું હતું. અને તેથી તેણે આશ્રાની શોભા વધારવા ખાસ લક્ષ્ય આપ્યું હતું. શાહ અકબરના સમયમાં મોગલ રાજ્ય પૂર્ણ વિકાસને પામેલું હતું. આશ્રાના દુર્ગમાં ગગનમંડલ સાથે વાતચિત કરી રહેલા અસંખ્ય મહેલો, બંગલાઓ અને આવાસો હતા. તેમાં વિવિધ સ્થળે આવેલાં બજાર, દુકાનો, મિનારા, આરસ-પથ્થરનાં આવાસો, મસ્જિદો, હિન્દુ દેવાલયો અને ખુદ બાદશાહ અને તેના પરિવારને વસવાનાં મહાલયોની એટલી બધી વિપુલતા હતી કે જેનું વર્ણન કરવાને માટે એક સ્વતંત્ર પુસ્તકજી લખવું પડે. આશ્રાના અલેખ કિલ્લાની પાસે યદ્યપે કાલિન્દી યમુના નદી મહત્વ અને ગૌરવ દર્શાવતી વહેતી હતી. કિલ્લાની ચારે દિશાએ મોટા મોટા દરવાજાઓ આવેલા હતા અને એ પ્રત્યેક દરવાજા ઉપર બાદશાહી નોખતો સવાર સાંજ વાગતી હતી.

સંધ્યાના સોનેરી આછા પ્રકાશમાં આગાના અત્યુચ્ચ મહા-
લયોનાં ચિખરો સુવર્ણ સરખાં હીપતાં હતાં. જાણે સમસ્ત આગ્રા
નગર સુવર્ણથી જડેલું હોય, એમ જોનારને થાંકા થતી હતી.
સંધ્યા સમયના એ અદ્ભૂત દૃશ્યને અનેક કવિઓએ-અનેક લેખ
કોએ જુદી જુદી શૈલીએ અત્યાર આગમય વારંવાર આજેખી
ખતાવેલ છે; પરંતુ આશ્ચર્યની વાર્તા એ છે કે જ્યારે જ્યારે તેને
નિહાળવાનો અને તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવાનો પ્રસંગ આવે છે,
ત્યારે ત્યારે નવીનતાનું જ ભાન થાય છે. નવીનતા એ પ્રકૃતિનો
સામાન્ય નિયમજ છે અને તેથી પ્રકૃતિના એ અમાનુષી સૌંદર્યને
માનુષી લેખિની તાદૃશ્ય ભાવે આજેખી ન શકે એ સ્વાભાવિક છે.
પશ્ચિમમાં સૂર્યાસ્ત સમયે સોનેરી રંગની જે છટાં ફેખાય છે, તેમાં
પણ નવીનતા અને વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે. જગતના સર્વ
જીવોને સ્વકર્તવ્યમાં પ્રોત્સાહન અર્પનાર ભાસ્કર જ્યારે અસ્તાચળ
ઉપર પ્રયાણ કરે છે, ત્યારે પશ્ચિમઠાકાશમાં જે ચિત્રવિચિત્ર દૃશ્યો
નજરે પડે છે, તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. થોડાજ સમયમાં
સૂર્યનો અસ્ત થઈ ગયો. આગ્રા નગરના જાહેર માર્ગો ઉપરની દો-
ઢાની બીડ ધીમે ધીમે ઓછી થતી જતી હતી. આ વખતે એક
મુયોભિત મહેલની બારીમાંથી યોવનાવસ્થાએ પહોંચેલી એક બાળા
સદિ-સૌંદર્યનું નિરીક્ષણ કરી રહી હતી. તે બાળાનું સૌંદર્ય વર્ણ-
નાતિત હતું. તેનું મુગોળ મુંદર મુખ અને તેની મુઠોળ સરળ
નસિકા એવી તો મનોહર હતી કે જેમનું યથાર્થ ચિત્ર આજેખવાને
દેખક જ્યારે અશક્ત છે, ત્યારે તેનાં અન્ય અવર્ણનીય અવયવોનું
ચિત્ર આજેખવાનો મિથ્યા પ્રયાસ શા માટે કરવો જોઈએ ? કે
કામાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે તે બાળા પરમ મુંદરી હતી.

સૂર્યનો અસ્ત થઈ ગયેલો દોવાથી અંધકારનું જોર ધીમે ધીમે
વધતું જતું હતું; તેથી તે બાળા જ્યાં ઉભી હતી, ત્યાં એક દારૂ
જાળીને હીપક પ્રગટાવી મર્ધ. હીપકના પ્રકાશથી આખો ઓરડો
પ્રગટમાન થઈ ગયો હતો. પરંતુ તેનું તે બાળાને કશું પણ ભા-
ન નહતું. તે તો જેમની તેમ મોનપણે ઉભી હતી. તેનું મુંદર મુખ
નંદાવુજા પિંજરોથી કરમાઈ મરુનું હતું અને તેની બન્ને ચક્ષુ

જોમાંથી સહે સહે અથુઓ સરી પડતાં હતાં. અમારા વાંચક મહાશયોનાં દૃષ્ટ્યોમાં એવો પ્રેમ ઉપસ્થિત થયો કે આવા ગગનચુંબિત મહાવયમાં વસનારી આ અપૂર્વરૂપ લાવણ્યસંપન્ન બાળાને શું દુઃખ હશે ? અમને પોતાને પણ એજ પ્રેમ ઉપસ્થિત થાય છે; પરંતુ સંસારસાગરની અવનવી ઘટનાઓનો જ્યારે અમે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે અમારા એ પ્રેમનું આપોઆપ નિરાકરણ થઈ જાય છે. તે સુંદરી બાળા આવી સ્થિતિમાં કેટલો સમય પસાર કરત એ અમે કહી શકતા નથી; પરંતુ તે સમયે એક યુવકે આવી તેને જોલાવી કે તુરતજ તે સાવધ થઈ ગઈ અને તે આવનાર યુવક સામે જોવા લાગી.

તે આવનાર યુવકની અવસ્થા વીશેક વર્ષની હતી. તેનો તેજસ્વી અને મુદુતાભર્યો ચહેરો દીપકના પ્રકાશથી અતિ આકર્ષક લાગતો હતો. તે યુવકના વસ્ત્રો સાદાં હતાં; પરંતુ તેના શરીરનો બાંધો એવો તો મજબુત અને સુંદર હતો કે તેને જોનારાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ આશ્ચર્ય પામતાં હતાં અને તેના તરફ સ્નેહભાવ દર્શાવવાને લલચાતાં હતાં.

તે યુવક પોતાની સામે ઉભેલી બાળાને ઉદાસ અને નિસ્તેજ જોઈને ખીન્ન થતાં જોઈયો. “થંપા! હંમેશાં હું જ્યારે જ્યારે તમારી પાસે આવું છું, ત્યારે ત્યારે તમારું સુંદર મુખ હસતું જોઉં છું પણ અત્યારે તમને આ શું થયું છે? તમે ઉદાસ કેમ જણાઓ છો?”

તે બાળા કે જેનું નામ થંપા હતું, તે નિરૂત્તર રહી. તે અનિમેષ નેત્રે યુવક સામે જોઈ રહી હતી.

થંપાને નિરૂત્તર રહેલી જોઈને તે યુવકે ફરીથી પૂછ્યું. “થંપા! તમને મારા ઉપર કંઈ રીસ ચડી છે, કે તમારી તબિયત અસ્વસ્થ છે? જે સત્ય વાત હોય તે મને તુરત કહો; કેમકે તમને ચિંતાતુર જોઈને મારું અંતઃકરણ દુઃખાય છે.”

યુવકના આજ વતાયુક્ત શબ્દો સાંભળી થંપાનું મુખ વિશેષ ઉદાસ થયું. તેણે ધીમે પણ ઉઠા નિઃશ્વાસનાખ્યો અને તેનાં બન્ને વિશાળ હોઝનમાંથી અશ્રુરૂપ મુકતાફળો ઉભરાવા લાગ્યાં.

વિચારે કહ્યું. “ અંધા! તમે મોટા શ્રીમંતની પુત્રી છે. મેં
હું તમારું તંબજ નિરાધાર છું. તમારા પિતાશ્રી કદિ પણ મારું
જીવન એક ધીબા માથે લગન કરે એ સંભવિત નથી; તેથી મેં
અવસ્થામાં હું અહીં રહેવાને ઇચ્છતો નથી. તમારું
દુરદર્શી એ મારે માટે ખરેખર પ્રેમ હોય, તો આપણું મેલ દર
એક પ્રવાસ તમે કરજો, હું અત્યારે જ આ આવાસનો અને તમારો
નજીક જીવે ચાલ્યો જાઉં છું. એ પરમાત્માની કૃપાથી મારું
દુરદર્શી મારું ન દશે, તો પછી કોઈ પણ ઉપાયે મારું
જીવન ધોરણ. અહીંથી જગા પછી મારી ઉત્તિ મે
જીવું હું અવિધાંત પરિશ્રમ કરીશ અને જો તેમ મે
જીવું તો મારી ઉત્તિ જગા માર પછી અને તમને માર
જીવું ને મારે જો તમારા પિતાશ્રીના વચ્ચારો ફેરવાયા હશે
તો પછી કોઈ એક નિર્ણય રચ્યો ચાલ્યો જશે
જો તમે મારી ઉત્તિને પૂર્ણ કરીશ. ”

અંધાએ આપણાથી કહ્યું. “ તમને મારા ઉપર ક્રોધ કરે
પણ મેં, વિચાર પરંતુ તમેજ વિચાર કરો કે આવી વિ
ચિંત્તા મારું જીવન તમે છતાં તમે જો કહેતા હો, તો
મારી કદે મારને તૈયાર છું. તમારી આજ્ઞાને માન માર
હું જીવું. ”

“ અંધા! એમ કરવાની આવશ્યકતા ના
મને મારું જીવન હું જીવું નથી. હું તમને કહી ગયો
જીવન મારું હું જીવું જીવું મારથી બરાબર એક વર્ષ
પછી મારું જીવન મારું જીવન પિતાશ્રીના વિચારોને
મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન ” વિચારે કહ્યું.

અંધા મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન
મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન
મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન

અંધાને વિચાર રહેલી એ વિચારે કહ્યું. “ મારું જીવન
મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન મારું જીવન ”

ગુનકે મંદસ્વરે કહ્યું. “શંપા ! તમે કેમ રહો છો ? આપણા એક શ્રીમંત ગૃહસ્થની નમે અતિ ન્દાતી કન્યા સોના છતાં તમને શું દુઃખ છે તે હું સમજી શકતો નથી. તમારા દુઃખનું કારણ શું ? તમારા આ બાળસ્નેહીથી પણ ગુમ છે ? તેને શું કદી સંકાપ તેમ નથી ?”

શંપા હજી પણ નિરુત્તરજ રહી. તેનાં નયનોમાંથી અનુભવી અવિરત ધારાઓ નહેતી હતી.

યુવક, શંપાને આવી રીતે રડતી જોઈને તેની પાસે ગયો અને તેના કોમળ કર્ણને ઘસળી કરી બોલ્યો. “શંપા ! તમારી ઉદાસિનતાનું-તમારા દુઃખનું કારણ મને ન કહો તો તમને મારા સમ છે.”

શંપાએ આંખોને સાફ કરતા કરતાં મૃદુસ્વરે કહ્યું. “વિજય ! વિજયે કહ્યું. “કેમ ?”

“શું તમને પિતાશ્રીએ કંઈ કહ્યું નથી ?” શંપાએ પૂછ્યું.

“નહિ, મને તમારા પિતાશ્રીએ કંઈ કહ્યું નથી. આજ મધ્યાહ્ન પછી તે મને મળ્યાજ નથી.” વિજયે ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે તમે મધ્યાહ્ન પછી મહેલમાં નહોતા, વિજય ?” શંપાએ ફરીથી પૂછ્યું.

“ના.” વિજયે ઉત્તર આપ્યો.

“અત્યારે પિતાશ્રી ક્યા છે, તેની તમને ખબર છે ?” શંપાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“તે હું જાણતો નથી, શંપા ! કેમકે હું બહારથી હજી ચાલ્યોજ આવું છું.” વિજયે જવાબ આપ્યો.

શંપા સણવાર વિચારમાં પડી ગઈ. ઘડીભર વિચાર કર્યા પછી તેણે કહ્યું. “ત્યારે હવે મારી ચિંતાનું કારણ તમને મારે મહોડેથી જ કહેવું પડશે. વિજય ! પિતાશ્રીએ તમને મળવાની-અરે ! તમારી સાથે વાતચિત કરવાની પણ મને હવેથી મના કરી છે, તેની તમને ખબર નથી ?”

“ના, તે સંબંધી મને કશી પણ ખબર નથી ; પરંતુ તમારા પિતાશ્રીની એ આજ્ઞા વિષે તમે શું વિચાર કર્યો ?” વિજયે ખિન્નતાથી પૂછ્યું.

“એજ કે મારે પિતાશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું.” ચંપાએ ઉત્તર આપ્યો.

“જો એમ છે, તો પછી અત્યારથી તમે મારા પ્રત્યે જે પ્રેમ રાખતાં હતાં, તે કૃત્રિમ હતો—મિથ્યા હતો, એમજ ને ?” વિજયે સહેજ જમુટી ચડાવીને પૂછ્યું. તેણે અભિમાનથી ટુરતજ ચંપાના કોમળ કરને ઠોડી દીધી.

વિજયના એ પ્રશ્નથી ચંપાને દુઃખ થયું. તેની આંખોમાંથી કરીને આંસુ નીકળવા લાગ્યાં. તેણે નમ્ર સ્વરે કહ્યું. “વિજય ! તમારા પ્રત્યે મારો પ્રેમ કેવો શુદ્ધ અને નિર્મળ છે, તે મારું મન જ જાણે છે. મારા હૃદયમાં રહેલા એ પ્રેમને હું શી રીતે તમને દર્શાવું ? તમારા અંતઃકરણને જ પૂછી જૂઓ કે હું તમને કેટલા બધા પ્રેમથી ચાહું છું.”

“મારા અંતઃકરણને પૂછવાની કશી આવશ્યકતા નથી, ચંપા ! તમે જો તમારા પિતાશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તો બલે, મને તેની દરકાર નથી. હું આ ક્ષણેજ તમારા આવાસનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જાઉં છું. એક શ્રીમંત શુદ્ધસ્થની પુત્રી ઉપર પ્રેમ કરવામાં મેં ગંભીર ભૂલ કરી છે અને તેથી તેનું પરિણામ મારે ભોગવવું જ જોઈએ.” વિજયે અભિમાનથી કહ્યું.

ચંપા પાપાણની મૂર્તિ સદૃશ સ્થિર થઈ ગઈ. તેણે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું. “વિજય ! તમે મને અન્યાય કરો છો. પિતાશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે વર્તવું જોઈએ; પરંતુ એથી તમારે એમ સમજી લેવાનું નથી કે હું તમને ચાહીશ નહિ. તમને અર્પણ કરેલું મારું હૃદય કાળાંતરે પણ કોઈનું થશે નહિ, એ ચોક્કસ માનજો. પિતાશ્રીની આજ્ઞાનો તિરસ્કાર કરવાનું મારામાં અત્યારે તો સાહસ નથી; પરંતુ હું તમને વિનવીશ—કાલાવાલા કરીશ અને આપનું ઉભયનું લગ્ન થાય એવો પ્રયાસ પણ કરીશ; માટે વિજય ! બહાનું તમે થોડો સમય અહીંજ રહો. પરમાત્મા મહાવીરની કૃપાથી સર્વ સાફ જ થશે.”

વિજયે કહ્યું. " ચંપા! તમે મોટા શ્રીમંતની પુત્રી છો અને હું ગરીબ તેમજ નિરાધાર છું. તમારા પિતાશ્રી કદિ પણ આપણું ઉભયનું એક બીજ સાથે લગ્ન કરે એ સંભવિત નથી; તેથી એવી અપમાનકારક અવસ્થામાં હું અહીં રહેવાને ઇચ્છતો નથી. તમારા હૃદયમાં જો મારે માટે ખરો પ્રેમ હોય, તો આપણું શ્રેય થાય, એવો પ્રયાસ તમે કરજો, હું અત્યારેજ આ આવાસને અને તમારા ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જાઉં છું. જો પરમાત્માની કૃપાથી આપણું લગ્ન થવાનું જ હશે, તો પછી કોઈ પણ ઉપાયે આપણે સમાગમ થયેજ. અહીંથી ગયા પછી મારી ઉત્તિ કરવાનો હું અવિશ્રાંત પરિશ્રમ કરીશ અને જો તેમ કરી શક્યો, તો આજથી લગભગ બાર માસ પછી અત્રે તમને મળવા આવીશ. તે સમયે જો તમારા પિતાશ્રીના વચ્ચારો ફેરવાયા હશે તો ઠીક, નહિ તો પછી કોઈ એક નિર્જન સ્થળે ચાલ્યો જઈશ અને ત્યાંજ આ દુઃખી છવનને પૂર્ણ કરીશ. "

ચંપાએ બ્યાકુળતાથી કહ્યું. " તમને મારા ઉપર કોમ મોજાય છે, વિજય! પરંતુ તમેજ વિચાર કરો કે આવી વિશિષ્ટિમાં મારે શું કરવું? તેમ છતાં તમે જો કહેતા હો, તો તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું. તમારી આજ્ઞાને માન આપું તૈયાર છું. "

" નહિ નહિ, ચંપા! એમ કરવાની આવશ્યકતા નથી મારી સાથે આવવાનું કોઈ પણ કારણ નથી. હું તમને કહી ગયો તેમ અત્યારે તો હું જાઉં છું; પરંતુ આજથી બરાબર એક પછી તમને મળીશ. દરમ્યાન તમે તમારા પિતાશ્રીના વિચારો આપણને અનુકૂળ કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. " વિજયે કહ્યું.

ચંપાના મુઠ્ઠર મુલાબી મુખ ઉપર આ સમયે ચિંતન છવા છવાઈ ગઈ. તેના કોમળ હૃદયને વિજયના શબ્દોથી સંભળાઈ ગયો.

ચંપાને નિદ્રા રહેલી જોઈ વિજયે કહ્યું. " ઠીક ચંપા! હવે હું જાઉં છું. "

અંપા અનિમિષ નયનોએ વિજયના સુંદર મુખ તરફ જોઇ
 ડી. વિજય ત્યાંથી તુરતજ ચાલ્યો ગયો. જોરડાની બહાર તે
 ડેકોએ એટલે એક નોકરે તેના હાથમાં બંધ કરેલું એક પરબી-
 યું આપ્યું. વિજયે તે લઇ લીધું અને તેને પોતાના વસ્ત્રોમાં
 ડુપાવી મહાલયનો ત્યાગ કરી ગયો, તે ક્યાં ગયો. એ તો અમે અ-
 ચારે કહી શકતા નથી; પરંતુ આપાના રાજમાર્ગે યમને તે ક્યાંઇક
 બદલ્યો થઇ ગયો, એટલું જ માત્ર અમે અચારે જાણીએ છીએ.

વિજયના ચાલ્યા જવા પછી અંપા ગહન વિચારમાં પડી
 ગઇ. અચારના બનાવથી તેનું હૃદય ખીજ થઇ ગયું હતું અને
 તેનું સમસ્ત શરીર પ્રસેદથી રેબડેબ થઇ ગયું હતું. વિજયનાં
 આજનાં વર્તનથી તેના હૃદયને સખ્ત આઘાત થયો હતો. તે બારી
 પાસેથી ધીમે ધીમે જોરડાના મધ્યભાગ સુધી આવી તો ખરી;
 પરંતુ તેનું મસ્તક ચક્ર ચક્ર ફરવા લાગ્યું, તેની આંખોએ
 અંધારાં આવી ગયાં અને તે મૂર્છા ખાઇને જમીન ઉપર ઢળી પડી.

મઠરણુ ૩ જી.

ઇતિહાસ.

" Historical novels gives us brilliant pictures of
 history wich from their vividness make a far deeper
 impression than the duller pages of historical text
 books. "

—M. MACMILLAN.

પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથાનો સમય, તેમાં ભાગ લેતાં
 પાત્રો અને તેમાં બનતી ઘટનાઓનો લેદ સમજવાને માટે અમે
 અત્રે ઇતિહાસનો થોડો ધણો પરિચય કરાવીએ, તો તે અસ્થાને
 ગણાયે નહિ. અમે જાણીએ છીએ કે ઇતિહાસની નિરસ ઘટનાઓને
 વાંચવાનો સમ વાંચકો લેતા નથી; પરંતુ નવલકથાના પ્રવાહમાં

કાંઈ પત્ર ગોટાળો આપા ગેરસમજ ન માગા એ ખાતર આવશ્યક
કીય પ્રતિદાસનુ તુલના આજેળવાની જરૂર છે અને તેથીજ અમે
પ્રસ્તુત નવલકથાને લગતા કેટલાક ઐતિહાસિક બનાવોનું વર્ણન
કરવાને ઉચિત નિગાળું છે.

આ નવલકથાનું જે નામ રાખવામાં આવ્યું છે તે અને તેનું
પ્રથમ પ્રકરણ જે દિષ્ટિએ લખાયું છે, તે જોઇને વાંચકો એટલી તો
હસપના કરી શકશે કે આ નવલકથા મેવાડ અને મોગલ પ્રતિકા
સને અનુલક્ષીને લખાયેલી છે. વીરબૂમિ મેવાડના સૂર્ય સદાશ મહા
રાણા પ્રતાપસિંહ અને મહાન ઔરંગઝેબના મિત્ર સફતનતન
રાજ્યકાર્ય કુશળ શહેનશાહ અકબરનો ઉત્તમ પ્રતિદાસ પણ
વાંચકોએ વાંચેલો હશે, એટલે તે સંબંધી અમે અત્રે વિસ્તૃત
વિવેચન કરી તેમને કંટાળો આપવા ઇચ્છતા નથી. અમે તો આ
પ્રસ્તુત નવલકથાને સમય અને ઇતિહાસનું આવશ્યકીય વિવેચ
કરી સંતોષને પકડશું.

જે સમયે હિન્દુ યુસલમાનની કેટલેક અંશે ઐક્યતા સા
ના મહત્વામાંથી શહેનશાહ અકબર દિલ્હીના રાજસિંહાસને હતે
તે સમયે વીરશયિત સફરુલોથી ઉભારાઈ જતી બૂમિ મેવાડમાં સદ
નો રાજ્ય અગલ હતો. રાણા ઉદયસિંહ જેતાણીશ વર્ષની ઉંમરે
મરણ પામ્યો, તે પછી તેનો સર્વથી મોટો પુત્ર અને ઝાંઝોરક
સોનીગરા રાજાની પ્હેનનો કુંવર પ્રતાપસિંહ મેવાડની ગાદીએ
બેઠો. જે વખતે પ્રતાપસિંહ ગાદીએ આવ્યો, તે વખતે મેવાડની
મૂળ રાજધાની ચિત્તોડ અકબરે છતી લીધી હતી, ધન ધાન્ય સર્વ
નાશ પામ્યું હતું, સગાં સંબંધીઓમાંથી ઘણા તો મૃત્યુ પામ્યા
હતા અને જે થોડા ઘણા બચ્યા હતા, તેમાંના કેટલાક તો મોગલો
ના પક્ષમાં બગી ગયા હતા. પ્રતાપસિંહનો કનિષ્ઠ બંધુ શકતસિંહ
અને સગરજી તથા તેનો પુત્ર કે જેણે યુસલમાન ધર્મ અંગીકાર
કરી પોતાનું નામ મહોબ્બતખાં રાખ્યું હતું તે ત્રણે અકબરને
જાહેર મળ્યા હતા અને તેઓએજ તેને ચિત્તોડ છતવામાં સહા
તી. શકતસિંહ હાલ્દીવાટના યુદ્ધ પછી પોતાના નયેષ બ
જાહેર રહ્યો હતો, પરંતુ સગરજી અને મહોબ્બતખાં

તો ઉવટ સુધી મોગલોને વફાદાર રહીને મેવાડનો ઇન્સ કાપવામાં આગળ પડ્યા હતા. બાદશાહ અહ્મદદિન તથા બહાદુરશાહે ચિત્તોડ ઉપર પ્રથમ ચડાઇઓ કરી હતી; પરંતુ તેમણે ચિત્તોડનો નાથ કર્યો નહોતો. ચંદેનશાહ અકબરે તો ચિત્તોડ છતી લઇ, તેના મહાલયો, દેવાલયો અને મંદિરો સર્વનો નાશ કરી, તેને સ્થાનવત્ બનાવી દીધું હતું. ચિત્તોડ છતવામાં દેશદોહી સગરજીએ બાદશાહ અકબરને સારી સહાય કરેલી હોવાથી તેણે તેને ચિત્તોડની રાજ-માદી આપવાની ઉદારતા દર્શાવી હતી.

ઇ.સ. ૧૫૭૨ માં મોગલોના કિલ્લામાં ઉદયસિંહજીએ જ્યારે દેહનો ત્યાગ કર્યો અને પ્રતાપસિંહ મેવાડનો મહારાજો થયે, ત્યારે મેવાડની આ સ્થિતિ હતી. પ્રતાપસિંહમાં એક ખરા ક્ષત્રિયના સર્વ ગુણોનો વાસ હતો. તેણે પોતાના પૂર્વજોના વીરસ્વયુંકત ચરિત્રાનું ધવલ અને મનન કરેલું હતું. આપારાવળના વંશનું તેનામાં અસિમાન હતું અને તેથી તેણે મેવાડની રાજધાની ચિત્તોડને પુનઃ મેળવવાનો વિચાર કર્યો. ચિત્તોડને પુનઃ છતી તથા મોગલોનો પરાજય કરી, મેવાડની મહત્તા વધારવાનો પ્રતાપસિંહે નિશ્ચય કરેલો હોવાથી તેણે તે સંબંધી ઉપાયો યોજવાનો પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં એક એવા શુભ વિચારે જન્મ લીધો હતો કે તેથી તેનું ચિત્ત સદૈવ મેવાડની સ્વતંત્રતા સાચવવા અને તેની મહત્તા વધારવાના પ્રયાસોમાં મથાશુભ રહેતું હતું. વિશેષમાં તેણે એવો પણ સંકલ્પ કર્યો હતો. કે જમ્મે તે લોગે અને જમ્મે તે ઉપાયે મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવો અને આપારાવળના સૂર્યવંશની કીર્તિનો સમસ્ત ભારતવર્ષમાં વિજયધ્વજ ફરકાવવો. પ્રતાપસિંહના ઘણાખરા સંબંધીઓ તો જો કે મોગલોના પક્ષમાં લાગી ગયા હતા; તો પણ કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય સ્વદેશલકત સરદારો પ્રતાપસિંહને વળગી રહ્યા હતા. મેવાડનો વંશ પરંપરાનો મંત્રી સામાશાહ, ચંદાવત કૃષ્ણ, સહુખરા સરદાર દેવલવરનો રાબ, આલાપતિ માનસિંહ અને વીર જયમલનો પુત્ર રણવીરસિંહ એ સર્વ મહારાજા પ્રતાપના ખાસ અંગત અને આત્મીય સરદારો હતા અને તેઓ પોતાના મહારાજા અને

પોતાની જન્મજૂમિને માટે પ્રાણ અર્પવાને પણ તૈયાર હતા. પ્રતાપે પોતાની રાજધાની કોમલમેરમાં સ્થાપી પોતાના પ્રબળ પ્રતિરુદ્ધિ બાદશાહ અકબર સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. આ વખતે રાજસ્થાનનાં મોટાંમોટાં રાજ્યો મોગલોની તાબેદારી સ્વીકારી તેમના સરદારો બની બેઠા હતા અને મારવાડ, અંબર આદિ દેશના રાજ્યો તો પોતાની પુત્રીઓ મોગલ બાદશાહને આપી પણ યુદ્ધ હતા. મારવાડનો રાજા ઉદયસિંહ, બીકાનેરનો રાજા રાજસિંહ, અંબરનો રાજા માનસિંહ તથા જુદિનો રાજા, એ સર્વ રાજસ્થાનના મોટા મોટા રાજ્યો મોગલ શાહનશાહ અકબરની રાજનીતિથી ગૌરવશૂન્ય બનીને તેના પક્ષમાં જળ્યા હતા. સમસ્ત રાજસ્થાનમાં માત્ર મેવાડનો મહારાજો પ્રતાપ સ્વતંત્રતા ભોગવતો હતો અને તેણે ગમે તે ભોગે પોતાની સ્વતંત્રતા સાચવી રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. વીરશિરોમણી પ્રતાપસિંહે, પોતાની જ્ઞેન કે દીકરી મોગલ બાદશાહને આપવાની વાત તો બાબુએ રહી; પરંતુ તેને નમવાની અને તેની તાબેદારી કરવાની પણ ના પાડી હતી. પ્રતાપે ધીમે ધીમે સૈન્ય એકત્ર કરવાની શરૂઆત કરી વખત મળ્યે મોગલો સામે બાથ બોડવાને તૈયારી કરવા માંડી હતી. વળી તેણે એવી સખ્ત પ્રતિજ્ઞા પણ કરી કે જ્યાં સુધી ચિત્તોડને છતી હોવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી સઘળા મોજ્યોખનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પાસની શય્યામાં શયન કરવું, હાદીના વાળ વધારવા અને પાંદડામાં જોજન કરવું. તેણે પોતાના તમામ આત્મીય મનુષ્યો પણ આ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાની ફરજ પાડી હતી.

પ્રતાપસિંહની વીરવર પ્રતાપસિંહે જે અતિ કઠોર પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેથી સમસ્ત મેવાડ શૂન્ય બની ગયું હતું. પાંચ વર્ષ આ પ્રમાણે ચાલ્યું; પરંતુ એથી મોગલોને છતી શકાય તેમ નહોતું. અનુભવી મંત્રી જ્ઞામાસાદ અને અન્ય સરદારોની સલાયથી પ્રસિદ્ધ પોતાના રાજ્યમાં સુધારો કર્યો, સૈન્યના મુખ્ય મુખ્ય સરદારો જાગીરો આપવા માંડી, રાજધાની કોમલમેરને મજબુત બનાવવા તથા બીજા પહાડી દિશા જે તેના કબજામાં હતા, તેને પણ મજબુત બનાવવા. આ સમયે દિલ્લી અને મુઘલ વચ્ચે વ્યાપાર ચાલતો હતો.

તેના માર્ગ મેવાડમાં થઈને સુરત અને જીલ્લા બંદરે મારફત હતો; તે પ્રતાપે છુટ ચલાવ્યાથી બંધ પડ્યો; આવી રીતે પ્રતાપસિંહ પોતાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા મુજબ મેવાડનું રાજ્ય ચલાવતો હતો. તે સમયમાં મોગલ સેનાપતિ અંબરનો રાજા માનસિંહ ત્યારે દક્ષિણમાં છૂટ મેળવીને દિલ્લી પાછો ફરતો હતો, ત્યારે પ્રતાપસિંહે તેને પોતાની મુલાકાત લેવાને માટે જોલાવ્યો. માનસિંહ રાજા પ્રતાપનું આમંત્રણ સ્વીકારી તેની રાજધાની કૌમલમેરમાં આવ્યો. ઉદયપુરના સરદારના તટે તેના માટે તંબુ નાંખાવી તેને પ્રતાપસિંહે ઉતારે આવ્યો અને તેના માટે જમવાની તૈયારી કરાવી. પ્રતાપસિંહ પોતાના કુમાર અમરસિંહને માનસિંહનું સ્વાગત કરવાનું કહી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. માનસિંહ જમવા બેઠો; પરંતુ રાજાને નહિ જોતાં તેણે અમરસિંહને રાજાની ગેરહાજરીનું કારણ પૂછ્યું. અમરસિંહે તેનો આડો અવળો ઉત્તર આપ્યો, પરંતુ એથી માનસિંહના મનનું સમાધાન થયું નહિ. તે રાજાની ગેરહાજરીનું કારણ સમજી ગયો અને જમ્યા વિના પાટલા ઉપરથી ઉઠી ઉભો થઈ ગયો. થોડા સમય પછી પ્રતાપસિંહ આવી પહોંચ્યો. બન્ને પ્રતિસ્પર્ધિઓ વચ્ચે દેટલોક સમય ગરમાગરમ તકશર ચાલી. છેવટે માનસિંહ ક્રોધે ભરાઈ, પોતાને થયેલ અપમાનનો બદલો લેવાનું કહી એકદમ ચાલ્યો ગયો. પ્રતાપસિંહે તેની સહેજ પછી ફરકાર કરી નહિ. માનસિંહે આશા જઈને અંબરને પોતાના અપમાનની વાત કરી, જે સાંભળીને તે ગુસ્સે થયો. તેણે તુરતજ માનસિંહને પ્રચંડ સૈન્ય લઈને પ્રતાપને કબજે કરવાને મોકલ્યો. પ્રતાપસિંહ પાસે આ વખતે બાવિશ હજાર રાજપુત સૈનિકો હતા અને તેને લઈને મોગલ સૈન્ય સામે થવાને હલ્દીઘાટના મેદાનમાં તૈયાર થઈને ઉભો. આ સ્થળે મોગલ અને રાજપુત સૈન્ય વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થયું. પ્રતાપસિંહે તથા તેના સરદારો અને સૈનિકોએ આ યુદ્ધમાં કેવું અપ્રતીમ શૌર્ય દર્શાવ્યું હતું, તે વાંચકો જાણતાં હોવાથી અત્રે વિશેષ વર્ણન કરતા નથી. આ યુદ્ધમાં પ્રતાપસિંહના ઘણા સરદારો અને આત્મીય મતૃષ્યો તથા ચોદ હજાર સૈનિકોનો પાલુ નીકળી ગયો હતો. પ્રતાપસિંહ પોતાના મંત્રી અને સરદારોની

સલાહથી રણભૂમિનો ત્યાગ કરી ગયા પછી આ મુદ્દનો સંત આગ્યો.

ઈતિહાસનાં પૃષ્ઠે ઉપર હાદીપાટનાં મુદ્દની જે દફીકન લખાયેલી છે, તે વાંચતાં આપણને આશ્ચર્ય થાય છે અને પ્રતાપી પ્રતાપસિંહના ચૌર્યને માટે આપણા મુખમાંથી ધન્યવાદના શબ્દો નીકળી પડે છે. હાદીપાટના મુદ્દ પછી મેવાડની જે દુર્ઘટા થઈ ગઈ હતી તથા પ્રતાપસિંહને જે દુઃખો અનુભવનાં પડ્યાં હતાં, તે સંબંધી આપણે આગળ ઉપર જોઈ લેશું. હવે ચહેનશાહ અકબરનો સમય અને તેને લગતા ઇતિહાસનું મોડું મથું નિરીક્ષણ કરીએ.

ચહેનશાહ અકબરનો જન્મ ઇસ ૧૫૪૨ ના માહે અક્ટોબર તા. ૧૫ મીએ હુમાયુની બેગમ હમિદા બાનુના પેટે અમરકોટમાં થયો હતો. ઇસ ૧૫૫૬ ના જાન્યુઆરી માસમાં હુમાયુનું મૃત્યુ થયું, ત્યારે અકબર પંજાબમાં હતો. અકબર તેના પિતાના મૃત્યુની ખબર અમૃતસરની પાસે કલાનુર સ્થાનમાં સાંભળતાં દીલ્હી આગ્યો અને કેટલાક દિવસ ચોક પાળ્યા પછી તે રાજસિંહાસને બેઠો. અકબર રાજગાદી ઉપર આગ્યો, ત્યારે તેની અવસ્થા નાની હતી; તેથી રાજ્યનો બધો કારભાર પ્રધાનમંત્રી ખાનખાના બહેરામખાં સંભાળતો હતો. બહેરામખાં દૂર અને ઘાતકી સ્વભાવનો હોવાથી અકબરને તેની સાથે બન્યું નહિ. બહેરામખાંએ રાજમંત્રને વશ થઈ તર્દીબેગ નામક સરદારના બન્ને હાથ કાપી નાંખ્યા હતા અને સૂરવંશના પઠાણ બાદશાહ આદિલશાહના અત્યંત શૂરવીર વલ્લિક સેનાપતિ હેમુ (વિક્રમાદિત્ય)નું મસ્તક, પાણીપતના મુદ્દમાં તે કેદ પકડાયા પછી, અકબરની નામરજી છતાં કાપી નાખ્યું હતું. તેના આવા ઘાતકી કાર્યોથી રાજ અને પ્રજા તેના ઉપર અપ્રસન્ન થઈ ગયાં અને તેથી તેણે પંજાબમાં જઈને અકબર સામે બળવો જગાડ્યો; પરંતુ અકબરે તેની આગલી રાજ્યસેવાની કદર કરી તેને કાંઈ પણ દંડ નહિ આપતાં મકકે આદ્યા જવાની રજા આપી. બહેરામખાં મકકે જવાને તૈયાર થયો; પરંતુ માર્ગમાં મુબારકખાં નામક પઠાણે તેનું ખુન કર્યું. બહેરામખાંના મૃત્યુ પછી અકબર સ્વતંત્ર થયો હતો. માત્ર અઢાર

વર્તી તદ્દન અવશ્યમાં અકબરના હાથમાં મેગલ સદતનતની
 હાથ આવી હતી; પરંતુ સ્વાભાવિક બુદ્ધિબળ અને દેગવલીમાં
 તે અત્યાધાન્ય હતો અને તેથી જ તે પોતાનું નામ દિન્દ-મુસલ-
 માનમાં અમદ કરી ગયો છે. ગદેનશાહ અકબર જેમ બુદ્ધિબળમાં
 ચીજાતો હતો, તેમ મુદ્દમાર્ગમાં પણ કુશળ હતો. તે સ્વભાવે ગીઠો
 અને અંગે ગૌરવવૃંદો હતો. વિદ્યેશમાં તેનામાં હિંમત બેટકી બધી
 હતી કે રાજસ્થાનના મોટાં મોટાં રાજ્યોને બળથી અને કળથી
 તાબે કરી તેમની પુત્રીઓને પોતાના જનાનામાં લાવવાને અને એ
 રીતે સમસ્ત દિન્દુસ્થાનમાં પોતાનો અધિકાર જમાવવાને તે
 ચક્રિવાન થયો હતો. અકબરે રાજ્યગાદીનો સ્વતંત્ર અધિકાર
 પોતાના હાથમાં લીધો કે તુરત જ તેણે સર્વત્ર સુબ્યવસ્થા કરી
 લીધી; હસ્તેરી અમલદારોને વશ કરી લીધા અને બાહ્યાદ્રીના જે જે
 પ્રાંતો બીજા કબજે કરી બેઠા હતા, તે છૂટી લીધા. અકબરે પ્રથમ
 પોતાના પિતાનું વેર વાગવા મારવાડના રાઠોડ નૃપતિને તાબે
 કરવા મારવાડ ઉપર હુમલો કરી સુવિખ્યાત મેઠતાનો કિલ્લો છૂટી
 લીધો. અકબરની પ્રચંડ સેના અને તેના બાહુબળને જોઈ અંબર-
 રાજ બિહારીમદ્દ અને તેના પુત્ર ભગવાનદાસ તેના તાબે થઈ
 ગયા. ભગવાનદાસે પોતાની બહેનનો વિવાહ અકબર સાથે કરી
 રાજપૂત કુળને કલંકિત કર્યું હતું.* અકબરે ધીમે ધીમે સઘળાં
 રાજપૂત રાજ્યોને પોતાને તાબે કરી લીધાં હતાં. મારવાડના રાજા
 માલદેવે ઉપટે હાર પામી પોતાનો કન્યા અકબરને આપી હતી
 અને તેના પેટે શાહજહા સ્વલિમનો જન્મ થયો હતો. અકબર
 રાજસ્થાનમાં ઘણાં ખરાં રાજ્યોને પોતાને કબજે કરવા ચક્રિતવાન
 થયો હતો; પરંતુ મેવાડના મહારાણા વીરવર પ્રતાપસિંહને
 તે વશ કરી શક્યો નહોતો. તેણે ગમે તે ઉપાયે પ્રતાપસિંહને
 નંભાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને તેથી તેણે ઈ. સ. ૧૫૬૮ માં
 મેવાડની રાજધાની ચિત્તોડ ઉપર હુમલો કરી તે છૂટી લીધી હતી;

* ભગવાનદાસનો પુત્ર માનસિંહ અકબરનો મુખ્ય સેનાપતિ થઈ
 પડ્યો હતો. તેણે પોતાની બહેનને શાહજહા સલીમ સાથે ઈ. સ. ૧૫૮૮ માં
 પરણાવી હતી.

પરંતુ પ્રતાપસિંહને તે કબજે કરી શક્યો નહોતો. ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં ફરીને મેવાડ ઉપર ગડાઈ તખ્તે તેણે સેનાપતિ માનસિંહને મોકલ્યો હતો. આ વખતે હાદામાટના મેદાનમાં મોગલ અને રાજપુત સૈનિકો વચ્ચે મહા બચકેર યુદ્ધ થયું હતું અને તેનું શું પરિણામ આવ્યું તે આપણે જાણી ગયા છીએ. એટલે તે સંબંધી નવેસરથી વિવેચન કરવાની અગત્ય નથી. દુકામાં એટલું કહેવું બસ થશે કે એ યુદ્ધમાં રાજપુતોનો પરાજય અને મોગલોનો વિજય થયો હતો, પરંતુ તેઓ તેમને નમાવી શક્યા નહોતા.

બાદશાહ અકબરને ધણી પ્રતિહાસકારો ' ઉદાર અને હિન્દુ-મુસલમાન પ્રતિ સમાન દ્રષ્ટિ રાખવાવાળો ' હતો, એમ કહે છે અને કેટલાકો તેને ' કપટકળામાં નિપૂણ અને વિવધી ગણે છે. ' વસ્તુતઃ અકબર કેવો હતો, એ વિષે વિવેચનમાં ઉતરવાનું નવલકથાકાર તરીકે અમે પસંદ કરતા નથી; તેમ છતાં શહેનશાહ અકબરના શુણ્-દોષ સાધારણ રીતે આ નવલકથામાં આજેખાવતા એવામાં આવશે અને તેથી વાંચકો તેના વિષે ઈચ્છાંતુકૂળ કલ્પના પણ કરી શકશે. અકબર જમી તેવો કપટી અને વિવધી હોય; તો પણ તેણે જે રીતે મોગલ બાદશાહી ચલાવી છે, તે રીતથી તે પોતાનું નામ અમર કરી ગયો છે અને વિશેષમાં એક ઉદાર રાજકર્તા તરીકેની ગણનામાં પોતાનું નામ મૂકતો ગયો છે. તેણે પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવાની ખાતર કે પોતાની રાજમાલીની જહ ઉડી ઉતારવાની ખાતર હિન્દુ અને મુસલમાન પ્રજાને સમાન ન્યાય આપવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, તેમજ જૈનાચાર્ય શ્રીમાન્ હીરવિજયસૂરિના પરિચય અને ઉપદેશથી જીવહિંસાનો અટકાવ તથા જાત્રાળુ અને જીજ્ઞાસુઓની માફીના કરાવો બહાર પાડ્યા હતા. હિન્દીના સિંહાસને ગીજનવી, ધોરી, શુભામ, પઠાણ, તુર્ક અને ખીલજી વંશના જે જે બાદશાહો યર્ષ ગયા હતા તથા મોગલવંશના બીજા જે બાદશાહો યથા, તે કરતાં અકબરશાહ ધણેજ ઉદાર અને નીતિપ્રિય બાદશાહ હતો, એમ તો નિર્વિવાદ કહેવું પડે છે.

અકબર બાદશાહ મહત્વાકાંક્ષી હતો અને તેથી તેણે સમસ્ત હિન્દુસ્થાનને જીતી લેવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, એ જાણીતી વાત

છે. વળી તેણે રાજપુતોનાં દિલ છતી લેવાની ખાતર તેમની સાથે કન્યા લેવા-દેવાનો વ્યવહાર શરૂ કર્યો હતો અને સમસ્ત હિન્દુજાતિનો પ્રેમ મેળવવાની ખાતર તે સર્વ ધર્મના આચાર્યોની સલાહ ભરતો અને તેમની ધાર્મિક વાતો સાંભળતો હતો. આમ કરવાનો રાજકીય દૃષ્ટિએ તેનો ગમે તે હેતુ હોય; પરંતુ તેના એ ઉદાર મતવાદથી હિન્દુઓ તેના પક્ષપાતી બન્યા હતા અને તેને દિલોજાનથી સહાય કરવાને તત્પર રહેતા હતા. શહેનશાહ અકબરના આવા ઉદાર મતવાદથી માત્ર મેવાડનો ટેકીલો રાણો પ્રતાપસિંહ લોખવાયો નહોતો અને તેણે અકબરના છવતોડ પ્રયત્ન સામે યદ્યપે પણ પોતાની અખંડ કીર્તિ જાળવી રાખી હતી.

મુકરણ ૪ થું.

કર્તવ્યની દિશા.

વર્ષાઋતુની પૂર્ણાહુતિ થઈ ગઈ હતી. વર્ષાદ પુષ્કળ પડેલો હોવાથી આરાવલી પર્વતનો પ્રદેશ લીલોછમ બની ગયો હતો; પર્વતોના માર્ગો, નદીઓ, નાળાઓ, ખીણો વિગેરે જળથી ઉભરાઈ ગયાં હતાં. ચોતરફ પ્રકૃતિનું સુંદર દૃશ્ય નજરે પડતું હતું. કામલગેરથી થોડે દૂર આવેલું એક વિશાળ સરોવર જળતરંગોથી હસી રહ્યું હતું. સંસારવરની ચોતરફ મોટાં મોટાં વૃક્ષોનાં ઝુંડ ને ઝુંડ આવી રહેલાં હતાં, તેમાં આગ્રવૃક્ષો ઉપર બેસીને કાળી કોયલો પંચમ સ્વરથી આલોપ કરી રહી હતી. અન્ય પક્ષીઓ સરોવરના સુશીતલ સ્વચ્છ જળમાં સ્નાન કરી રહ્યાં હતાં. સરોવરની ચારે દિશામાં દિવાલની પેઠે પર્વતમાળા આવેલી હતી અને તેની સુંદર નયનમનોહર ખીણોમાં પશુઓ આનંદથી લીલું સુકોમળ ધાસ ચરી રહ્યાં હતાં. કાર્તિક માસ ચાલતો હતો, પ્રભાતનો સમય હતો, સૂર્યનારાયણનો ઉદય થવાને થોડોજ સમય થયેલો હોવાથી તેનાં

રક્ત કિરણોનો સોનેરી પ્રકાશ સરોવરના જળ ઉપર પડતો હતો અને તેથી જળતરંગોની રમણીયતામાં ઝોર વૃદ્ધિ થતી હતી.

આ સમયે અને આ સ્થળે એક લઘ્ય મુખાકૃતિવાળો વૃદ્ધ પુરુષ સરોવરના તટે ઉભો ઉભો વિચાર શૂન્યતાથી પ્રકૃતિનું મુંઢર દૃશ્ય જોઈ રહ્યો હતો. તે શરીરે ઉંચો અને ઘઉંવર્ણી હતો. તેનાં ચક્ષુ અને બ્રમરનો રંગ કૃષ્ણવર્ણી હતો. તેની જાંઘને બ્રમરો અન્યો-અન્યની સાથે જોડાઈ ગઈ હતી. તે જો કે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલો જણાતો હતો અને તેના માથાના વાળ સફેદ થઈ જવાની તૈયારીમાં હતા; તેમ છતાં તેના શરીરનો બાંધો મજબુત હતો. તેની શારીરિક શક્તિ અતુલ હતી. તેનાં જાંઘુ જાંઘુ પર્યંત લાંબા હતાં. તેનું મુખમંડલ તેજથી ભરપૂર હતું અને તેની કાળી આંખોમાં વિલક્ષણ પ્રકારનો ચમત્કાર હતો. આ ગૌરવચાલી પુરુષ તે અન્ય કોઈ નહિ, પણ મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહનો વંશપરંપરાનો મુખ્ય મંત્રી ભામાચાર્ય હતો.

હિન્દુસ્થાનની આ પવિત્ર ભૂમિ ઉપર પ્રાચીન સમયમાં ઘણાં મહાન પુરુષો થઈ ગયા છે, એ ઇતિહાસના વાંચનથી આપણે સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ. આ પુરુષમયી ભારતભૂમિ ઉપર જે મહાન અને પ્રતાપી પુરુષો ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે, તેમનાં યથાર્થ ચરિત્રો તો આપણે સંપૂર્ણ ઐતિહાસિક જ્ઞાનના અભાવથી જાણી શકતા નથી, પરંતુ તેમના થોડાં ઘણાં ઉપલબ્ધ થતાં ચરિત્ર વર્ણનાત્મક ઇતિહાસથી આપણે તેમના ઉત્તમ ગુણો અને પદોપકારી સ્વભાવની કલ્પના કરી શકીએ છીએ. અમે જે સમયની પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક નવલકથા લખીએ છીએ, તે સમયે અને તેની પૂર્વ રાજસ્થાનમાં ઘણાં શીમંત અને ગૌરવચાળી જૈનધર્મી કુટુંબો નિવાસ હતા, જૈનધર્મ અને જૈન સમાજની તે વખતે અપૂર્વ ભાવનાઓ હોવાથી હતી મારવાડ, મેવાડ અને ગુજરાત એ ત્રણે દેશો જૈનોના નિવાસસ્થાનતરીકે જાણીતા થયેલા છે, અને જૈનોના મુખ્ય તીર્થસ્થળો—આજુ, પાલીનાણા અને ગીરનાર પણ એ દેશોમાં આવેલાં છે. રાજસ્થાનમાં અને ગુજરાતમાં તે વખતે મુલકી, વડાની અને રાજપ્રકરણી ખાતામાં જૈન આવકોનેજ મોટા મોટા ડો

આપવામાં આવતા હતા, પ્રસંગોપાત તેઓ યુદ્ધમાં પણ ભાગ લેતા હતા. વિભજ, સુંભલ, ઉદયન, વસ્તુપાગતયા તેજપાગતેવા યુક્ત નેન ધર્મીઓએ યુદ્ધકાર્યમાં જે અપ્રતિમ યોદ્ધા દર્શાવ્યું છે, તેનું વર્ણન વાંચીને આપણને આશ્ચર્ય થયા સિવાય રહેતું નથી. મેવાડના રાણાના પૂર્વ પુરુષોની રાજ્યધાની વલ્લભીપુરનો ન્યારે દેવ કોપથી નાશ થયો, ત્યારે ધણું નેન કુટુંબો મેવાડમાં આવ્યાં હતાં, મેવાડના રાણાઓએ તેમને સારો આશ્રય આપ્યો હતો અને તેથી તેઓ તેમના ખરેખરા સ્વામીભક્ત થઈને રહ્યાં હતાં. રાજસ્થાનના રાજાઓ નૈનધર્મ પ્રત્યે માનની દૃષ્ટિથી જોતા હતા. ચિત્તોડમાં પાર્શ્વનાથને અર્પણ કરેલ સ્થંભ સીત્તેર કુટ ઉંચો છે અને તે ઘણીજ મહેનતથી કોતરેલો છે, હિન્દુસ્થાનના શિલાલેખોમાં આ શિલાલેખ ધણો પ્રતિષ્ઠિત છે. માત્ર મેવાડમાંજ નહિ, પણ આખા પશ્ચિમ હિન્દુસ્થાનમાં પવિત્ર કાસીગરના ઉમદા ખંડેરો નૈનધર્મનાં છે. ધણું પ્રાચીન શહેરોમાં નૈન ધર્મના ઉત્તમ શીલાલેખો હજી પણ જોવામાં આવે છે અને તેથી પૂર્વ સમયમાં તેનો અવધુદય કેવો અને કેટલો હતો, તેની આપણે ખાતરી કરી શકીએ છીએ. વળી મેવાડના રાણાઓએ નૈનમંદિરોના હકના સંબંધમાં જે જે હુકમો બહાર પાડેલા છે, તે જોતાં જોનારી તે સમયે અપૂર્વ ઉત્તત સ્થિતિ હશે, એમ આપણને જણાય છે. *

મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહના મુખ્ય મંત્રી લામાશાહનું નામ મેવાડના ઉદ્ધારકર્તા તરીકે જાણીતું થયેલું છે અને હજી પણ ઘેર ઘેર તેના શુણાનુવાદ ગવાય છે. તે જાતિએ કાવડીઆ ઓસવાળ હતો. તેના પૂર્વપુરુષો ધણા સમયથી મેવાડના મુખ્ય મંત્રીનું પદ લોગવતા આવ્યા હતા. લામાશાહ મહાન શૂસ્વીર, ઉદાર અને મુસદ્દા હતો અને તેણે મેવાડના રક્ષણને માટે જે અમૂલ્ય સહાય કરી હતી, તે જોતાં તેની સ્વામીભક્તિનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. આવા એક ઉત્તમ પુરુષનું યદ્યર્થ ચરિત્ર આપણે જાણી શકતાં નથી, એ દીલગીરીનો વિષય છે.

* વિશેષ જાણવા માટે જુઓ ટોડ રાજસ્થાન ભાગ ૧ લો.

હતીવાટનાં મુદ્દમાં વસાજન પામ્યા પછી મળેલા પ્રનામ પોતાના આત્મીય મનુષ્યો સાથે કોમળમોહના વિજ્ઞાનમાં રહેલો હતો. હતીવાટનાં મુદ્દ વર્ષાઋતુની શરૂઆતમાં મળેલું હોવાથી અને ત્યાર પછી ગુરુગત વર્ષોક પડવાથી મોખલો ત્યાં જ રહી શક્યા નહોતા. તેને છાત્રની ઉમ્મતીને ત્યાંથી આજ્ઞા મળ્યા હતા અને તેથી પ્રતાપમિત્ર દને શંકુક નિર્માણ મળી હતી, પરંતુ બળિયમાં તેઓ વર્ષાઋતુ ભંધ પડનાં ફરીથી ચીંટી આવ્યો, એમ તેને ખાતરી હોવાથી તેણે શત્રુઓ સામે મજાની તૈયારી કરી રાખી હતી. હતીવાટના મુદ્દમાં પરાશ્રુત મળ્યાથી પ્રતાપમિત્ર તથા તેના સર્વ સરકારો ચિંતાતુર બની ગયા હતા, પરંતુ મુદ્દ મંત્રી જામાશાહ તેમને સર્વને આશા સન આપીને શાંત કરતો હતો. પોતાના દેશની અને પોતાના જ્ઞાત્રીની દૃષ્ટિએ જોઈને તેના હૃદયમાં અસહ્ય વેદના મતી હતી. તેપણ તેનામાં પીરજ અને સદનશીલતા હતી અને તેથી તે સર્વને વારંવાર આશ્વાસન તથા બળિયમાં શી રીતે જગ્યા કરવો, એ વિશે સૂચના આપતો હતો. આજ્ઞા પ્રાતઃકાળમાં બેઠેલા ઉડીને મનને શાંત કરવાના હેતુથી સરોવરના તટ ઉપર આવીને તે તેનું કુદરતી સૈંદર્ભ જોતો હતો. અકબર જેવા મગજ શત્રુને શી રીતે છતવો તથા પોતાના દેશના અને સ્વામીના ગૌરવને શી રીતે સાચવી રાખવું, એ વિચાર તેના હૃદયમાં યોગાનેા હતો. જામાશાહ વિચારાંગિકામાંથી જાણત મધને કિલ્લા તરફ વળવાની તૈયારી કરતો હતો. જોટલામાં શ્વેત વસ્ત્રધારી જોક મુનિ જમીન ઉપર દ્રવી સ્થાપી કિલ્લા તરફ આ દયા જતા તેના જોવામાં આવ્યા. તે તુરતજ મુનિ પાસે જમ પહોંચ્યો અને તેમને ભક્તિભાવથી વંદન કર્યું. મુનિએ સહેજ સ્મિતથી ‘ધર્મલાભ’ આપ્યો. જામાશાહે મુનિના તેજસ્વી મુખ સામે જોઈને વિનયથી પૂછ્યું. “મહારાજ! આપ આવા કટોકટીના સમયે ક્યાં પધારો છો ?”

સાંતમૂર્તિ મુનિએ સ્વાભાવિકપણે ઉત્તર આપ્યો. “મંત્રીશ્રી રા! અમારા જેવા સંસારત્યાગી સાધુઓએ, સમય ગમે તેવો હોય, તેની દરકાર કર્યા વિના ઉપદેશને વાસ્તે-જગતના હિતને માટે દરવું જોઈએ અને તેથી હું અત્યારે કોમલમોર તરફ જાઉં છું.”

“આપનું કથન સત્ય છે, મહારાજ ! પણ જે સમયે શત્રુઓ દેશમાં ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે, તે સમયે પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના જનમાલનું પણ રક્ષણ કરવું જોઈએ ને !” ભામાશાએ કહ્યું.

“મંત્રીશ્વર ! જનમાલની દરકારનો ત્યાગ કરીને જેણે સંયમવૃત્ત ગ્રહણ કરેલું છે, તેણે શા માટે તેના રક્ષણની ચિંતા કરવી જોઈએ ? મુનિએ પૂછ્યું.

“મહારાજ ! આપને તે બાળતની ચિંતા ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ અમારા જેવા સંસારી મનુષ્યને તો ચિંતા ક્યાં સિવાય બીજો ઉપાય નથી.” ભામાશાએ ઉત્તર આપ્યો.

ભામાશાહના ઉત્તરથી મુનિની પ્રશ્નાંત મુખમુદ્રા ઉપર ગંભીરતાની છાયા છવાઈ ગઈ અને તેમની પ્રેમમયી ચક્ષુઓમાંથી વિલક્ષણ પ્રકારના તેજનો પ્રવાહ નીકળવા લાગ્યો. તેમણે ભામાશાહ પ્રતિ પોતાની તીક્ષ્ણ દષ્ટિ સ્થાપીને કહ્યું. “ભામાશાહ ! મેવાડના મહારાણાનાં મંત્રી અને પવિત્ર જૈન ધર્મના અનુયાયી પુરૂષના મુખમાંથી નિરાશાજનક વચનો નીકળતાં સાંભળી મને ગ્લાની થાય છે. શું આવી રીતે નિરાશા અને ચિંતામાં રહીને તમે તમારા દેશનો, તમારા ધર્મનો અને તમારા આશ્રયે પડેલા મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવા માગો છો ? ચિંતા અને નિરાશા તો ઉત્તતિમાં મહાન વિધ્ન સમાન છે, એ શું તમે નથી જાણતા ?”

“જાણું છું, કૃપાસાગર ! કે ચિંતા અને નિરાશા ઉત્તતિ સાધવામાં વિધ્નરૂપ બને છે; પરંતુ જાણ્યા પ્રમાણે આચારમાં મૂકી શકવા જેટલી મારામાં શક્તિ નથી.” ભામાશાએ કહ્યું.

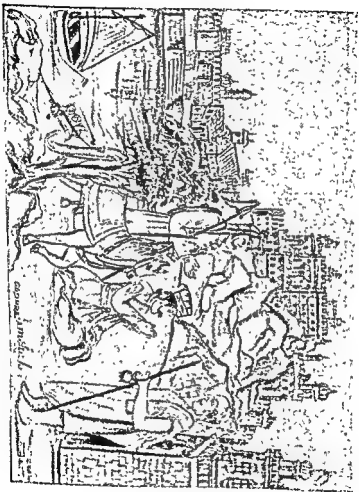
મુનિએ શાંતિથી કહ્યું. “એ તમારી નિર્જાતા છે અને જ્યાં સુધી તમે તેનો ત્યાગ નહિ કરો, ત્યાંસુધી વિજય મેળવી શકશો નહિ. એકાદ વખતના પરાજયથી તમે આવી રીતે નિરૂત્સાહી બની બેસશો, તો પછી બવિધ્યમાં આવનારી અનેક વિપત્તિઓ સામે તમે શી રીતે ટકી શકશો ? જાણ્યા પ્રમાણે આચારમાં મૂકવાની તમારામાં જ્યારે શક્તિ નથી ત્યારે તમે તમારું, તમારા ધર્મનું, તમારા સમાજનું અને છેવટે તમારા આત્માનું શી રીતે કલ્યાણ કરી શકશો ?”

“ દેશના, ધર્મના અને સમાજના કલ્યાણને માટે તો કાંઈ આપ જેવા મહાન પુરૂષની આવશ્યકતા છે. મારા જેવા પામર મનુષ્યથી શું થઈ શકે એમ છે ? ” ભાગાધ્યાયે પૂછ્યું.

“ મંત્રીશ્વર ! તમે પામર નથી, પણ એક વીર પુરૂષ છે. જનસાક્ષમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પામરતામાં સડવાને ઉત્પન્ન થયેલ નથી, પરંતુ વીરતાથી પોતાનું અને પોતાના બંધુઓનું પરમ કલ્યાણ કરવાને માટે જન્મેલ છે. ત્યાંમુખી અજ્ઞાનને લઈ તે પોતાની ખરી શક્તિને સમજતું નથી, ત્યાંમુખીજ તે પોતાને પામર ગણે છે; પરંતુ એક વખત જો તેના સમજવામાં આવે કે પોતે પામર નથી, પણ વીર છે; અજ્ઞાન નથી, પણ જ્ઞાનવાન છે; નિર્ભય નથી, પણ સભય છે અને નિઃસંતપ નથી, પણ સત્વયુક્ત છે; તો પછી તેના હૃદય માત્રનો નાશ થાય છે અને તે પરમ મુખને વરવા ભાગ્યશાળી થાય છે. ભાગાધ્યાય ! આ તમારા પંચભૂત શરીરમાં જે આત્મા વિલસી રહ્યો છે, તેની એટલી તો અગાધ શક્તિ છે કે જો તે ધારે તો ત્રણ ભુવનનો સ્વામી પણ બની શકે છે; માટે નિરાશા અને ચિંતાનો ત્યાગ કરી તમારા કર્ત્તવ્યને દૃઢતાથી વળગી રહો. પરમાત્માની કૃપાથી તમને અવશ્ય વિજય મળશે જ, ” મુનિ એટલા શબ્દો કહી રહ્યા કે તુરતજ ત્યાં એક ઘોડેસ્વાર આવી પહોંચ્યો. તેણે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી મુનિને વંદન કરતાં કહ્યું. “ મહારાજ ! આપનું કહેવું મથાર્ય છે. આપનો હરેક શબ્દ મેં સાંભળ્યો છે અને તેથી મારામાં નવજીવનનો સંચાર થયો છે. હવેથી અમે સર્વ જ્ઞાનિ, સર્વ ચિંતા અને સર્વ નિરાશાનો ત્યાગ કરી પરમ ઉત્સાહ અને દૃઢતાથી સ્વકર્ત્તવ્યમાં જોડાઈ રહીશું અને આપની અને પરમ પ્રભુની કૃપાથી વિજયને વરીશું. ”

મુનિએ તેનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, પણ તેમણે જ દેવ સિમત હાસ્ય કર્યું.

ભાગાધ્યાયે કહ્યું “ મહારાજ ! આપના ઉપદેશથી મારામાં પણ નવજીવનનો ઉદ્ભવ થયો છે અને તેથી એક સરખા આત્મકથી કર્ત્તવ્યમાં જોડાઈ રહેવાની હું આપ પૂજ્ય સન્મુખ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું. ”

મતી કહ્યું—“ મહારાજ ! આપનું કહેવું થયું છે. આપનો દરેક સબદ મેં
સાંભળ્યો છે, અને તેથી મારામાં નરજનનો સંચાર થયો છે.”

તો નથી, એનું શું કારણ ? મેં એનું શું અવદિત કાર્ય કર્યું ?
 કે જેથી પિતા તુલ્ય થાનસિદ્ધિ ચંપાને મારી સાથે વાત કરવાની
 મના કરેલી છે ? કોણ જાણે આમ કરવાનો તેમનો હેતુ શું
 , તેની ખબર પડતી નથી ; પરંતુ ચંપાનો તિરસ્કાર કરવામાં
 શું સાહસ કર્યું નથી ? તેની તે સમયની દુઃખી અને કાતર
 મમુદ્રા હજી પણ મારી આંખો સામે તર્યા કરે છે અને મને
 જીવતાથી વિનવતી હોયની, એમ જણાય છે. ખરેખર વિજય !
 બિચારી ચંપાનો તિરસ્કાર કરવામાં તે મહાન ભૂલ કરી
 ! તેણે તો મને ત્યાં રહેવાને વિનવતી કરી હતી ; પરંતુ હું
 હસ કરી તેને ત્યજીને ચાલ્યો આવ્યો છું. ઠીક, ચાલ્યો તો
 જ્યો ; પરંતુ હવે ત્યાં જઈ શકાય ખરું ? એક વર્ષ પહેલાં તો
 જ. બરાબર એક વર્ષ તેને મગીશ અને પછી ? પછી લવિ-
 માં જે નિર્માણ થયું હશે, તે સહન કરીશ. હા, ઠીકચાલ આવ્યું.
 લવનો ત્યાગ કરતી વખતે દાસીએ એક પરણીડીઈ મને આપ્યું
 , તે ફેડીને વાંચવાનું તો હું તદ્દન વીસરી ગયો હતો. અત્યા-
 ચાર્ય તો ખરો કે તેમાં શું લખેલું છે ? ” એમ કહીને તેણે
 ડીઈ હાથમાં લઈ ફેડયું અને અંદરથી પત્ર કહાડીને ચંદ્રના
 પ્રકાશમાં તે વાંચવા લાગ્યો :—

“ વિજય ! અત્યારસુધી મેં તને મારા એક પુત્ર તરીકે
 તારું પાલણુપોષણ કર્યું હતું અને તને કોઈ વાતે દુઃખ ન
 એ પ્રમાણે કરવાની મેં કાળજી રાખી હતી ; પરંતુ તારા
 બિ ખાતર તેમ કરવાનું હવે હું ઉચિત માનતો નથી. ચંપા
 તું હવે ઉમ્મર લાયક થયેલાં હોવાથી તમને જન્મેને વધુ
 એકત્ર રાખવાં, એ ઠીક કહેવાય નહિ ; એમ વિચારી મેં
 ને તારી સાથે મળવાની અને વાતચિત કરવાની મના કરેલી
 વાતી રીતે તારી સાથે સખ્ત થવાનું એ. કારણ કે ચંપા
 તું અન્યોઅન્યને સાહતાં શીખ્યાં છે. અલબત્ત, હું તને એક
 પ્રમાણ સાહતો હતો ; પરંતુ તારા જેવા ધનહીન અને આશ્રય-
 યવકની સાથે ચંપાનો વિવાહ કરવાને હું તૈયાર નથી અને

મંદના ઉપેરી પાશા આગળ લેનાં વિવિધ જાતના જીવાં ૬૭.
 આમાના રાજમાર્ગો અને મગીર ઉમરનોનાં ૧૧૩ મગનો અર્થ
 ઉજ્જવલ રીપોર્ટી પાશરી રથાં ૬૭૦ પોષ પોષ મગનોમાંથી મિ
 તાર-મારંગીના સૂર સાથે વિજરતી રમણીઓનાં કર્ણપિય માપને
 સંભળનાં ૬૭ વિજાત રાજમાર્ગે ઉપર વિવિધ પાશરનાં વાહનોમાં
 બેસીને અમીર ઉમરનાં બાપ બેસી રથાં ૬૭૬. મગમાર્ગીઓ,
 પાતાખીઓ, ડોળીઓ, રાખપાળો, રથો વગેરેની આવ-જાની પમાત
 મગી રદી હતી માર્ગની બન્ને ગાજીએ અનેક પ્રકારની ચીજોની
 ડુકાનો આવેલી હતી. ડુકાનદારોએ કપડાંવણી વસ્તુઓને પોતાની
 ડુકાનોમાં એવી તો સરસ રીતે ગોઠવેલી હતી કે માલિકોનાં હિલે
 લેવાને પુરત લાભચાના હતાં. રથા ઉપર પાનની ડુકાનોનાં તો
 પાર નહોતો અને તેમાં બેસીને રૂપરૂંદર સુખનિઓ પાન વેચતી
 હોવાથી કામીજનોનાં ત્યાં અચ્છી રીતે જમાવ થયેલો હતો.
 ડુકામાં કહીએ તો આમા નગરની અત્યારની શોભા અલૌકિક
 હતી અને પ્રેક્ષકોને ઇંદપુરીનું બાન કરાવતી હતી.

વિજય, આ સધળા પ્રકારને ઉદાસિન ભાવે જોતો જોતો
 આગળ ને આગળ ચાલ્યો જતો હતો, તે ક્યાં જતો હતો, તે
 તે પોતે જણાવતો નહોતો એટલે આપણે 'તો ક્યાંથી જઈ
 શકીયે ! છેવટે તે યમુના નદીના તટ પ્રદેશ ઉપર આવી પહોંચ્યો.
 મુશીતલ હવાનો ઉપસોગ લેવા આવેલાં આમાના વિદ્વાસી નમ્ર
 જનો આ વખતે પોતાનાં વાહનોમાં બેસીને પાછાં ફરતાં હતાં.
 પૂર્ણિમાની રાત્રિ હોવાથી રજનીનાથ સંપૂર્ણ કળાથી ખીલી રહ્યો
 હતો. યમુનાનું કુપ્પવર્ણી જલ ચંદ્રના ધવલ પ્રકાશથી સફેદ રૂપ
 જેવું જણાતું હતું. ઠંડો અને સુવાસિત પવન ધીમે ધીમે વાતો
 હતો, તેના લણવારના સેવનથી વિજયનું ઉશ્કેરાયલું હિલ કંઈક
 શાંત થયું. તે ચંદ્ર-જલિત આકાશ અને મંદમંદ વહેતી પ્રગમ
 યમુના તરફ જોઈને નિસાસો નાંખતો બોલ્યો:—“ પ્રભુ ! પરમાત્મા !
 મેં જેવું તે શું પાપ કર્યું હશે, કે જેથી આમ અચાનક પ્રેમમયી
 ચંપાને ત્યાગ કરવાની મને ફરજ પડી. આ પ્રશ્ન મારા મનમાં
 એક સરખી રીતે ઘોળાયા કરે છે; પરંતુ તેનો ઉત્તર મન પાસેથી

તેથી જ મારે તને નિરૂપાયે ચંપાની દૃષ્ટિથી દૂર કરવો પડ્યો છે; તેમ છતાં ભવિષ્યમાં તું તારા બાહુબળથી તારી ઉત્તતિ કરીશ તો મારી વ્હાલી પુત્રી ચંપાનો વિવાહ તારી સાથે અવશ્ય કરવાને ચુકીશ નહિ. ભાગ્યયોગે જો તું તારી ઉત્તતિ કરી શક્યો હોય તો તું મને તુરત મળજે. હું તારી રાહ જોઈશ; પરંતુ હાલ તો મારે તારા હિતની ખાતર તારી સાથે સખત થવું પડ્યું છે, તે ખાતર દિલગીર થઈશ નહિ. શાસનદેવ તને હરેક કાર્યમાં સહાયતા આપે, એવી મારી તને આશીષ છે.

લી૦ થાનસિંહ.

વિજયે એક વાર નહિ, પણ બે-ત્રણ વાર ઉપર્યુક્ત પત્રને ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યો અને ત્યારપછી તેને પોતાના પહેરેલાં વસ્ત્રોમાં સાચવીને જેમનો તેમ પાછો મૂકી દીધો. તેણે ફરીથી નિઃશ્વાસ નાંખીને મન સાથે વિચાર કર્યો: “ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોતાં થાનસિંહ શેઠનું લખવું ગેરવાજબી નથી. તેમણે મને જે હેતુએ ચંપાની દૃષ્ટિથી દૂર કર્યો છે, તે કહાડી નાંખવા જેવો તો નથી. ચંપા આશા નગરના એક શ્રીમંત અને અકબર બાદશાહના અત્યંત માનનીય શાહુકારની પુત્રી છે, ત્યારે હું એક ધન, જન અને આશ્રયહીન યુવક છું; તેથી વ્યવહારની દૃષ્ટિએ અમારું ઉભયનું લગ્ન થવું અસંભવિત છે. આ સ્થિતિમાં મારે માટે એકજ માર્ગ રહેલો છે કે જો ચંપાની સાથે લગ્ન સંબંધથી મારે જોડાવું હોય, તો મારે તેને લાપક થવાનો પ્રયાસ કરવો. ઠીક છે, જોઈ છું કે ભવિષ્યમાં તું મું નિર્માણ મયેજી છે; પરંતુ નિર્માણ આકાશપટ ઉપરથી ચંદ્રદેવ પૃથિવી ઉપર અમૃતધારા વર્ષાવી રહ્યા છે, રયામસલીલા યમુના પોતાના વિશાળ પટ ઉપર ચંદ્રના પ્રતિબિંબને ધારણ કરી રહેલી છે, સુશીતલ અને મધુર પવનની ચાંત લહેરીઓ શરીરને અર્પણ મુખનું જાન કરાવી રહી છે અને સમસ્ત પૃથિવી રમનીપતિના રૂપેરી અજવાળામાં નિમગ્ન થઈ રહેલી છે; તેમ છતાં જીવને આરામ નથી, તેનું શું કારણ? પ્રકૃતિનાં એ સર્વ સુંદર દૃશ્યો, પ્રાણીયારી ચંપાના સદ્વાસ વિના દિલને આરામ આપી શકતાં નથી. પ્રિયમતના સમાગમ વિના આ શદિયાગી રાત્રી પણ અકારી અને અપ્રિય લાગે છે.”

કરતાંજ વિજય મંત્રમુખ થઈ ગયો. નાગરો! વિજયે ત્યાં શું ભેળું, તે તમે જાણ્યા આતુર છો? તે એક પાંચરનો ચરસ નરસીકર જોરડો હતો અને તેની ગરમમાં સંગેમરમના સુંદર રંગીન ધાંમજાએ ગોઠવેલા હતા. જોરડામાં જોનાળીએ રંગરંગી આરમના ચોસલા જડી દીધેલાં હતાં. પ્રત્યેક ધાંમજાની આસપાસ સુગંધી ફીપો જળી રહ્યા હતા. ગેશા, જામેલી, માલતી, ચંપા, ગુલાબાદિ પુષ્પોની મીઠી મુગંધ આખા જોરડામાં પ્રસરી રહેલી હતી. જોરડાની મધ્યમાં તટકાવેલાં સોનાચઢીનાં પાંજરામાં પાપટ, મેના, કોયલ અને જુલજુલ કલરંગ કરી રહ્યા હતાં. જોરડામાં આતરક વિવિધ પ્રકારના રંગોવાળાં મખમલથી જડેલાં અને ઝરીકામથી ભરેલાં અનેક સુંદર આસનો ગોઠવેલાં હતાં, તેમાં એક અતિ મનોહર આસન ઉપર એક નવજુવાન પરમ રૂપનિધાન સુંદરી બેઠેલી હતી. વિજયે તેને જોગખી, તે શાહજાદી આરામજેગમ હતી. શાહજાદીને વિનયથી મરતક નમાળી પ્રજ્ઞામ કર્યા. શાહજાદી એ આસન ઉપર બેઠી હતી, તેની પાછળ એ તાતારી સ્ત્રીએ તેને પંખાવતી પવન નાંખતી ઉભેલી હતી. વિજયે શાહજાદીના અત્યંત લાવણ્યયુક્ત વદન તરફ નિહાળી નમનતાર્પથી કહ્યું. “શાહજાદી સાહેબા! આ સેવકને આપેજ યાદ કર્યો છે કે શું?”

શાહજાદીએ ક્ષણવાર વિજયના સામે જોઈ મીઠા અને મધુર સ્વરે કહ્યું “હા.” મેંજ તમને યાદ કર્યા છે વિજયકુમાર!

જાણે મીઠા મોહક સરોહથી જુલજુલજ જોલણું હોય, એવો ખ્યાલ વિજયના મગજમાં ઉત્પન્ન થયો. તે શાહજાદી તરફ કાંઈ પણ જોત્યા વિના અર્થસૂચક દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યો.

“વિજય! સામેના આસન ઉપર બેસો. મુંઝાવાનું કશું પણ કારણ નથી.” શાહજાદીએ મંદ સ્મિતાપૂર્વક કહ્યું. સ્મિત કરતાંની સાથે તેની જુનસુરતીની ઝલક જોમ વિજય આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયો હતો.

તેણે કહ્યું. “નહિ છ હું અંહીજ ઉભો છું; પરંતુ આ આશી જાનાનામાં મારા જેવા સાધારણ મનુષ્યનો પ્રવેશ થઈ શકે.”

સંભવ હોવા છતાં મને અહીં બોલાવવાનું આપને શું પ્રયોજન, શાહબાદી સાહેબા !

તેના આ પ્રશ્નથી શાહબાદી હસી પડી. આહા ! તે હાસ્યમાં ટલી મધુરતા હતી ? કેટલું સૌંદર્ય હતું ? કેટલું લાવણ્ય હતું ? ખાસ્થાની રંગની રત્નજડિત બોદણીમાં છુપાયેલું શાહબાદીનું ભરવર્ણીય બદન અને તેની મોહકતાનું વર્ણન આ હલમથી થઈ શકે નેમ નથી ! વિજય એ રૂપના રાશિને અનિમિષ નયને ભેતો દૂરીને બોલ્યો. “ શાહબાદી સાહેબા ! ગુસ્તાખી માફ કરો; પરંતુ સેવકને અહીં શા અર્થે બોલાવ્યો છે, તે કેમ કહેતાં નથી ? ”

વિજય ! રાત ઘણી વહી ગઈ છે; માટે અત્યારે તો આરામ કરો. સવારે જ કહેવાનું છે તે કહીશ. ” શાહબાદીએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ જેવી આપની ઇચ્છા મને જવાની રજા છે ? વિજયે કહ્યું. નહિં, તમારા આરામને માટે સર્વ વ્યવસ્થા આ મકાનમાં જ થશે; માટે તમારે ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. ” શાહબાદીએ કહ્યું.

વિજયે આશ્ચર્યચક્રિત સ્વરે પૂછ્યું “ બાદશાહી જનાનામાં મારા જેવા પુરૂષે રાતવાસો રહી શકાય ખરો ? ”

“ સુઝાવાનું કશું ઠરણ નથી. આ મકાનના શુભ આવાસમાં તે માટેની સર્વ બોઠવણ થશે. ” શાહબાદીએ એમ કહીને પોતાની એક બાંદીને બોલાવી, બાંદી દોડતી આવી પહોંચી અને વિનયથી શિર ઝુકાવી ઉભી રહી.

શાહબાદીએ બાંદીને કહ્યું. “ બૂલિયા ! આમના માટે પેલા શુભ ચોરકામાં આરામની સર્વ વ્યવસ્થા કરી મને ખબર આપ. ”

બાંદી દુરતજ કુર્નિસ બળવી ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને પળવારમાં પાછી આવીને ફરમાન મુજબ સર્વ વ્યવસ્થા કર્યાની ખબર આપી. તે સાંભળી શાહબાદીએ વિજયને સત્તાવાહક સ્વરે કહ્યું “ આ બાંદી સાથે જાઓ અને તે બતાવે એ જગ્યાએ આરામ કરો. સવારમાં હું તમને મળીશ. ”

બાંદીએ વિજય સામે જોઈને કહ્યું જનાબ ! ચાલો ! ”

શાહનદીએ બાંદીની સામે તિલ્લુ દ્રષ્ટિથી જોયું અને પછી કહ્યું.
“શું પ્રાતઃકાળ થઈ ગયો છે ?”

“હા હા, જુઓને પ્રાતઃકાળની નહુજીતો પણ વાગી રહી છે.” બાંદીએ જવાબ આપ્યો.

“હીક છે, પેલો હિન્દુ યુવક ઉઠ્યો છે કે નહિ ? તે જોઈ મને ખબર આપ.” શાહનદીએ આજ્ઞા કરી.

બાંદી તુરતજ નમીને ચાલી ગઈ અને થોડીજ દાયકામાં પાછી આવીને તેણે કહ્યું. “શાહનદી સાહેબા ! તે શય્યામાં હજી આરામ કરે છે.”

“શું હજી તે આરામ કરે છે, જુલિયા ?” શાહનદીએ આશ્ચર્યચકિત થઈને પૂછ્યું.

“હા હા, શાહનદી સાહેબા !” બાંદીએ જવાબ આપ્યો.

“હીક જા, હમણાં તારું કામ નથી.” શાહનદી એમ કહીને હમામખાનામાં ગઈ અને પરિશ્રમને દૂર કરવાને માટે શીતળ સુગંધી જળથી તેણે સ્નાન કર્યું. સ્નાન કર્યા બાદ સુંદર વસ્ત્રોને પરિધાન કરી તે પોતાના ઔરડામાંથી બહાર નીકળી અને વિજય જે શુભ આવાસમાં હતો, ત્યાં જવા લાગી. તેણે ત્યાં જઈને દિવાલમાંની એક ખીંટીને દબાવી એટલે દિવાલનો થોડો ભાગ એક બાજુ ખસી ગયો અને શુભ ઔરડામાં તે ગઈ કે તુરતજ દિવાલનો ભાગ પુનઃ ખીંટી ભાગ સાથે જોડાઈ ગયો. શાહનદીએ ઔરડામાં પ્રવેશીને જોયું તો વિજય શય્યા ઉપર હજી પણ આરામથી ઉઘતો હતો. ઔરડામાંના દીપક જુગાઈ ગયો હતો, પરંતુ જાળિયામાંથી આક્રાંતાળનો આછો પ્રકાશ આવતો હતો અને તેથી અંધકારનો ભય થઈ ગયો હતો. શાહનદી વિજયની શય્યા પાસે જઈ તેનું પ્રભાત-કાળના આછા પ્રકાશમાં ઝળહળી રહેલું મુખમંડલ અનિમેષ નયનોએ જોઈ રહી. તેણે ઘણીવાર સુધી વિજયના રૂપને જોયા કર્યું; પરંતુ તેને તૃપ્તિ થઈ નહિ. તે પુનઃ પુનઃ તેના પ્રતિ જોતી પોતાના મન સાથે બોલી: “અહા ! કેવું સુંદર રૂપ ? શું વિજય મનુષ્ય

વિજય શાહજીની નમીને કાંઈ પણ જોવા ચામ્યા વિના તે બાંદીની પાછળ પાછળ ગયો. કેટલાક જોરડાઓ દિવાનખાનાઓ અને પરચાખોમાં થમને બાંદી વિજયને એક જોરડામાં લઈ ગયા. આ જોરડામાં દીપકના અમાલે ગાઢ અંધકાર છવાઈ ગયેલો હતો. બાંદીએ પોતાની પાસેની બત્તીને સતેજ કરી અને પછી દિવાલ એક બાજુ ખસી ગયો અને એક અત્યંત મનોહર જોરડો વિજયની હાથે પડ્યો. બાંદીએ તેના તરફ હાથ કરીને કહ્યું. "જનાબ ! આ જોરડો આપના આરામને માટે તૈયાર રાખ્યો છે, માટે અંદર પધારો."

વિજય તે દિવાલને વટાવી અંદર ગયો કે તુરતજ એક ધીમ અવાજ સાથે ખસી ગયેલો દિવાલનો ભાગ પુનઃ પૂર્વવત્ સ્થિતિમાં આવી ગયો.

૪૪૪૪૪૪
પ્રકરણ ૬ હું.

શાહજીની ધુમ્મસ.

"ઇરક કયા શએ હય કીસી"

કિસ તરફ જાતા હય દિલ,

કયા તડકનેમે મળ

ઉરકી લહેજતકું કીસી

વિજયે એ જોરડામાં પ્રવે-

ડેથી પત્થરની દિવાલો હતી;

નહોતું. પ્રકાશ અને પવનને

મૂકેલાં હતાં; પરંતુ તે એટલા

તે દ્વારા કંઈપણ જોઈ શકાય

કરવાના અને મીઠી નિદ્રા

દામાં જોવામાં આવતાં હતાં

બગી રહ્યો હતો. એક

આસનો દતાં. રાખ્યાની પાસે એક સ્વચ્છ જળથી ભરેલું પિત્તળનું
 વાસણ હતું અને તે ઉપર 'હિન્દુના ઉપયોગમાં આવે તેવું' શુદ્ધ
 જળ' એમ લખેલી એક કાગળની પટ્ટી ચોટેલી હતી. આ બધા
 પ્રકાર ભેદને વિજય વિચારસાગરમાં ગોચાં ખાવા લાગ્યો. રાતના
 સમયે જોલાવી આવ્યા એકાંત ઝોરડામાં રાખવાનું શાહજાદીને શું
 પ્રયોજન હશે તથા તેની શી ઇચ્છા હશે, તે તેના સમજવામાં
 આવ્યું નહીં. તે શાહજાદીને ઝોળખતો હતો અને શાહજાદી તેને
 ઝોળખતી હતી; કેમકે શાહજાદી પોતાની અત્યંત પ્રિય સખી
 ચંપાના આવાસે વખતે વખતે આવતી હતી અને તેથી વિજય
 અને તેના મિત્રાપ કોઈ કોઈ વાર ત્યાં ચતો હતો. વિજયે આ
 પ્રકારને ભેદ ઉકેલવાને ઘણો પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ જ્યારે તેનાથી
 કંઈપ્ર સમજાયું નહિ. ત્યારે તે યાત્રીને યમ્યા ઉપર પડ્યો રાત ઘણી
 વહી ગયેલી હોવાથી અને દિવાલમાં ગોઠવેલાં બાજિયામાંથી શીતળ
 પત્રની લહરીઓ આવતી હતી તેથી વિજય થોડી ક્ષણમાં નિદ્રા-
 ધીન થઈ ગયો. બાંદીની સાથે વિજય ચાલ્યો ગયો, ત્યારપછી
 શાહજાદી આસન ઉપરથી ઉઠીને ઝોરડામાં આમતેમ ફરવા લાગી.
 રોજી બન્ને તાતારિણીઓને ઝોરડામાંથી ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી
 એટલે તેઓ તુરંતજ ત્યાંથી અન્યત્ર ચાલી ગઈ. શાહજાદી
 આરામભોગમ શહેનશાહ અકબરની અત્યંત પ્રિયકર કન્યા હતી.
 તેનું વય બહુ બહુ તો પંદર સોળ વર્ષનું હતું. તે અત્યંત ગુણ-
 વતી, વિવેકી અને મધુરભાષિણી હતી અને તેથી શહેનશાહ
 અકબર તેને બહુજ સ્નેહથી ચાહતા હતા. બાદશાહે તેને પોતાના
 રંગમહેલના એક સુંદર અને વિશાળ મકાનને તેના નિવાસસ્થાન
 તરીકે આપેલું હતું. આ મકાન એવું તો સુંદર અને દર્શનીય
 હતું કે તેનું વર્ણન કરવાની અમે હિંમત કરી શકતા નથી. દુકામાં
 અમે એટલુંજ કહીએ છીએ કે શાહજાદી આરામભોગમને રહેવાનું
 મકાન એક નાના સરખા બિહિસ્ત સમાન હતું અને અમારા
 એટલા કથનથીજ વાચકોએ તેની કલ્પના કરી લેવી.

મધરાતનો સમય ચવા આવ્યો હતો. આકાશમાં નિશાનાથ
 સંપૂર્ણ કળાથી ખીલી રહ્યા હતા અને તેના રૂપેરી પ્રકાશમાં આજ્ઞા

છે કે નિહિસ્તનો ફિરસ્તો ? મને લાગે છે કે મનુષ્યમાં આવું રૂપ ન હોય ! ચોક્કસ, વિજય એક ફિરસ્તો છે; નહિ તો આવું દેવદુર્લભ રૂપ તેનામાં હોઈ શકે ખરું કે ? કેવું નયનમનોહર આ મુજ ? કેવાં વિશાળ આ નેત્રો ? મુખ ઉપર કેવી આ સરજતા ? હાથ ખુદા ! આ રૂપને હજારો બદલે લાખો વખત જોવામાં આવે તોપણ દિલને તૃપ્તિ થાય એમ નથી. ”

હૃદયની તીવ્ર-અતિ તીવ્ર ઉત્તેજનાને રોકી નહિ શકવાથી શાહજાદાએ પોતાનો કોમળ મૃદુ હાથ વિજયના ઉજ્જવળ કપાળ ઉપર ધીમેથી મૂક્યો. વિજયના નિદ્રિત દેહને સ્પર્શ કરતાં શાહજાદા સમસ્ત અંગ ધ્રુણ ઉઠ્યું. તેણે તુરંતજ પોતાનો હાથ વિજયના કપાળ ઉપરથી હાથ લીધો; પરંતુ યોડી કાઢના અતિ કોમળ સ્પર્શ વિજયની નિદ્રા પલાયન થઈ ગઈ. તે એકદમ જાગી ઉઠ્યો અને શરમાળ ઉપરથી ઉઠીને ઉભો થતાંજ તેની દ્રષ્ટિ શાહજાદા ઉપર પડી. પોતાની સન્મુખ શાહજાદાને ઉભેલી જોતાં તે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો અને તેના અનુપમ લાવણ્યને એકી નજરે જોઈ રહ્યો. શાહજાદા પણ તેના દેવદુર્લભ રૂપને આડી નજરે નિહાળી રહી હતી. છેવટે તેણે કહ્યું. “ વિજય ! ”

“ ફરમાન, શાહજાદા સાહેબા ! ” વિજયે સલામ કરી ઉત્તર આપ્યો.

“ ફરમાન કાંઈએ નથી; પરંતુ રાત્રીના વખતે ગઈ કાલે તમે ક્યાં જતા હતા ? ” શાહજાદાએ પૂછ્યું.

“ એ જાણીને આપ શું કરશો ? ” વિજયે સામો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ શું એ પૂછવાનો મને અધિકાર નથી ? ” શાહજાદાએ પૂછ્યું.

“ આપ દિલ્લીનાર શહેનશાહ અકબરના પુત્રી છો, આપને અધિકાર મહાન છે. ” વિજયે કહ્યું.

“ એ અધિકારની હું વાત કરતી નથી. હું તો તમારી સાથે જોગબાણને લીધે એ હકીકત બાણવા માણું છું. ” શાહજાદાએ કહ્યું.

વિજયે પોતાના આશ્રયદાતા ચાનસિંહ ચોકનો આદેશ

નદીને કહી સંભળાવ્યો, તે સંભળીને શાહનદીએ આશ્ચર્ય પ્રમતાં પૂછ્યું. “થાનસિંહ ચેઠે તમને તેમના મહાલયનો ત્યાગ કરી અન્યત્ર ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરી, તે આમાટે, એ તમે જાણો છો ?”

“તેમની કન્યા ચંપા અને હું અન્યોઅન્યને ચાહતાં હતાં, તેથી તેમણે મને એવી આજ્ઞા કરી છે.” વિજયે ઉત્તર આપ્યો.

“પણ તેથી તમને એવી આજ્ઞા કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? એ હું સમજી શકતી નથી.” શાહનદીએ ઇન્તેજારીથી કહ્યું.

“પ્રયોજન એ કે હું ગરીબ અને નિઃસહાય છું અને તેથી તે પોતાની પુત્રીનું લગ્ન મારી સાથે કરવા ખુશી નથી.” વિજયે કહ્યું.

“તમે નિર્ધન અને નિઃસહાય છો, એ ખરી વાત, પરંતુ તમારા જેવા સંકર યુવક આ દીન દુનિયામાં ભાગ્યેજ જીવે કદાચ.” શાહનદીએ કહ્યું.

વિજય નીચું જોઈ ગયો, તેણે કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

“ઠીક, પણ હવે તમે ક્યાં જવા ધારો છો ?” શાહનદીએ પૂછ્યું.

“એ વિષે મેં કશો પણ નિશ્ચય કર્યો નથી.” વિજયે ઉત્તર આપ્યો.

“જુઓ વિજય !” શાહનદીએ તેના સામે ધ્યાનપૂર્વક જોઈને કહ્યું. “મારી સખી ચંપાના કથનથી હું જાણી શકી છું કે તમે એક સર્વશુભસંપન્ન યુવક છો અને તેથી મારી તમને એવી સલાહ છે કે તમે શહેનશાહને મળો અને તમારી હકીકત જણાવો. તે શુભમાહક હોઈને તમને અવશ્ય પોતાની સેવામાં રાખી લેશે.”

“શાહનદી સાહેબા ! આપની એ સલાહ માટે આપનો હું અહેયાનમંદ છું; પરંતુ જે આ દીનદુનિયાનો માલિક છે અને જેના હર્શન થવા પણ મારા જેવા નાચીજ આદમીને સર્વથા અશક્ય છે, તે ભારતના સામ્રાટ શિરોમણિને શી રીતે મળી શકાય ? વિજયે પૂછ્યું.

તમારું કથન શસ્ત્ર છે, વિજય ! પણ જાણાનો દરબાર હર-કોઈ અર્જદાર મનુષ્યને માટે સદૈવ ખુલ્લો છે, તે શું તમે નથી જાણતા ? શાહનદીએ સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“હું જાણું છું, શાહબાદી સાહેબા ! કે આપના આખા ખરું જ દિવાનર દિવના ને; પરંતુ મારા જેવા કોઈ અદના પ્રત્યક્ષ તાત્કાલિક કદમ ચાલી મુકો ન હો ” વિજયે મહેજ મંત્રીનાથી કહ્યું.

“તે માટે તમે ફિર ન કરો. હું સ્વયં બાબાને જાણે માટે અજ કરીશ. ” શાહબાદીએ કહ્યું.

વિજયે પ્રકુપ્ત મુખમુદ્રાએ કહ્યું, “શાહબાદી સાહેબા ! અમ ઈન્સાન નથી, પણ ત્રિદિવનના ફિરસ્તા છો. આપના અહેદાદને બદલો માશાયા શી રીતે વગાયો ? ”

“ઈન્સાને ઈન્સાનને સદાય કરવી, એ અહેદાદ નથી; પણ ફરજ છે અને તેથી તેનો બદલો વાગવાનો તમારે આ માટે વિશખવી જોઈએ ? ” શાહબાદીએ કહ્યું.

“શાહબાદી સાહેબા ! સ્વાર્થથી બરેલી આ આલમમાં અરહેમની એક સાચી અને છવની જાગતી મૂર્તિ છે; પરંતુ આ કે કને અહિં બેલાવવાની આપની શી ઇચ્છા છે, તે કેમ કો નથી ? ” વિજયે કૃતજ્ઞતાથી પૂછ્યું.

“એ કહેવાને માટે તો હું તમારી પાસે આવેલી જ છું શાહબાદીએ કહ્યું.

“ફરમાવો, તાબેદાર સાંભળવાને તૈયાર છે. ” વિજયે

“વિજય ! ” શાહબાદીએ ધણવાર વિચારીને કહ્યું. “અંપાને ખરા છગરથી ચાહો છો ? ”

“અલબત્ત અને તે પણ મને તેવાજ છગરથી ચાહે વિજયે ઉત્તર આપ્યો.

“પણ યાનસિંહ ચેઠ તો પોતાની પુત્રીની શાદી તમને જેવા નિર્ધન અને આશ્રયહિન સુવકની સાથે કરવાને તૈયાર નહોતે તેનું કેમ ? ” શાહબાદીએ બાર દર્ષને પૂછ્યું.

“હા એ વાત ખરી છે; પરંતુ તેમણે એમ પણ કહ્યું છે કે જો હું મારા ભાગ્યનો ઉદય કરી શક્યો, તો તે પોતાની પુત્રી સાથે હું લગ્ન મારી સાથે કર્યો. ” વિજયે જવાબમાં કહ્યું.

“પણ તમારા ભાગ્યના ઉદયનો રાહ તે ક્યાંસુધી નેહો શાહબાદીએ પુનઃ પૂછ્યું.

“ એકાદ વર્ષ તો તેઓ શહ જોયો, એમ મારી માન્યતા
“ વિજયે જવાબ આપ્યો.

“ અને તેટલા સમયમાં તમે તમારો ભાગ્યોદય ન કરી શક્યા
તો ? ” શાહબાદીએ એક તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિપાત સાથે એ પ્રશ્ન પૂછ્યો.
વિજયે કેટલોક સમય મૌન ધારણ કર્યું. તેણે શાહબાદીનો
એ પ્રશ્નનો કયો પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, તેના મુખ ઉપર ચિંતાની
સ્પષ્ટ છાયા જણાવા લાગી.

“ કેમ ઉત્તર આપતા નથી, વિજય ! ” શાહબાદીએ ફરીથી
પ્રશ્ન કર્યો.

“ શાહબાદી સાહેબા ! અવિનય માફ કરજો; પરંતુ આપ
આપની ઇચ્છા જણાવતાં નથી અને મને અન્ય પ્રશ્ન પૂછો છો,
એનું શું કારણ ? શુભામીની હાલતમાં મારે અહીં ક્યાં મુધી
રહેવાનું છે ? ” વિજયે ગંભીરતાથી સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ભારત સમ્રાટ અકબરશાહની અતિ પ્રિય શાહબાદીની
મીઠી મહોબ્બતભરી છાયામાં રહેવાને શું તમે શુભામી હાલત
જણો છો ? ” શાહબાદીએ પૂછ્યું.

“ ત્યાં મુધી આપ કાંઈ વ્યાજબી કારણ ન જણાવો, ત્યાં
મુધી મારે એમજ માનવું જોઈએ. ” વિજયે નિશ્ચયાત્મક ભાવે
જવાબ આપ્યો.

“ મારી ઇચ્છાં છુરી નથી; પરંતુ તમને મુખી કરવાની છે
અને તેટલાજ માટે મેં તમને અહીં બોલાવી મંગાવ્યા છે. ” શાહ-
બાદીએ શાંતિથી કહ્યું.

“ તો પછી આપ આપની ઇચ્છા જણાવવામાં વિલંબ શા
માટે કરો છો ? ” વિજયે પૂછ્યું.

“ વિજય ! ” શાહબાદીએ વિજયના સુંદર મુખ પ્રતિ એક
વખત સ્થિરભાવથી જોઈ લીધા પછી કહ્યું. “ હું તમને આહું છું,
હા તમને ખરા જીગરથી-દિલોબ્બનીથી આહું છું અને તે આજથી
નહિ; પરંતુ જ્યારથી મેં તમને થાનસિંહ શેઠના મહાલયમાં
પ્રથમવાર જોયા છે, ત્યારથી જ મારું દિલ તમારું પ્રતિ આકર્ષાયું.”

છે. ગર્ભ કાતે શનિને તમે મમુનાના તપ પ્રદેશ ઉપર ફરના હતાં. તે નિરે મારી બાંદી જુલિયાએ અને કહેલાં મેં તમને જહોં પ્રતી આદેશ જવાનવાની ખાતર મોતના આ છે. "

શાહબાદી ઉપરના ચન્દો જાગેજ નોલી રહી હશે એટલામાં તે દિવાલનો જાગ અચાનક દૂર ખસી ગયો અને " ભારત સદ્દ ટની શાહબાદી કયા દાનેશમાં અને દિતેર પુરખને ચાહે છે ? " એ પ્રશ્નનો સાથે જુદ ચરેનચાહ અજબરે એ જોરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

જુદ બાદશાહ અકબરને એર્ધ શાહબાદી તથા વિજય ગર્દી નપર બેસી ગયા. શાહબાદી પોતાના બાબાના કદમો પર પડી અને વિજય બાદશાહના તેજવી અંભાણ નામ નીચે ફટી રાખી ગર્દી પોતરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

છુટકારો.

પોતાના અત્યંત ગુસ્સા અને એકાંત ખંડમાં બાદશાહ અજબ મુંઢર અને મુસબિજત સિંહાસન ઉપર બેઠેલા હતા. સામે તે શાહબાદી અને વિજય ચરચર ખુજતાં ઉભેલાં હતાં. શાહબાદી બાંદી જુલિયા પછુ શિર ઝુકાવી એક બાજુ ઉભેલી હતી. બાદશાહ કેટલોક સમય વિચાર કરી કરડા સ્વરે કહ્યું. " વિજય ! મેં શાહબાદીના મહેલમાં તું ક્યાંથી આવ્યો ? જે હકિકત બની હોય, સાચેસાચી કહે. જો જુદું બોલીય તો સખત સજા થશે એ યાદ રાખજે. "

વિજયે શાંતિથી કહ્યું. " જહાંપનાહ ! હું શાહબાદીના મહેલમાં રી રીતે આવ્યો, તે કહી શકતો નથી; પરંતુ મારો હકિકત એટલી જ છે કે હું, શાહબાદી અને આ બાંદી સર્વ એ ગુન્હા છીને "

બાદશાહે કઠોરતાથી કહ્યું. " તું હકિકત છુપાવે છે, તારા ગુન્હાની સાબિતી છે. "

" જહાંપનાહ પોતાને મનોગત કથના કરવા મુખત્યાર છે. વિજયે નરમાસથી કહ્યું. "

“ ઠીક છે, બ્યારે તું ખરી બીનાને છુપાવે છે ત્યારે તને ગુન્હેગાર ગણી ઘટિત સજા કરવામાં આવશે—તારો બાપ દેવામાં આવશે. ” એમ કહી બાદશાહે શાહબાદી તરફ ગંભીરતાથી જોતાં પૂછ્યું. “ હું પણ તારે શું કહેવું છે ? ”

શાહબાદી આરામભંગમ જે પોતાની આંખોમાંથી અત્યાર સુધી ચોમાર આંસુ વરસાવી રહી હતી, તેણે બાદશાહને નમીને ઉત્તર આપ્યો. “ પ્યારા બાબા ! આ વિજય ખરેખર બેગુન્દા છે. હુંજ એકલી ગુન્હેગાર છું; માટે એના ઉપર રહેમ લાવી એને માફી બક્ષો અને મને જે સજા કરવી હોય તે કરો. ”

બાદશાહે દ્રઢતાથી કહ્યું. “ એમ ! તેં એક અભણ્યા યુવકને તારા મહેલમાં બોલાવવાનું આહ્વાન કર્યું છે ? અને તે શું કારણથી ? ”

શાહબાદીએ બાદશાહના કદમો ઉપર પડીને નમ્રતાથી કહ્યું. “ કારણ એજ છે કે હું એમને ચાહું છું—મારા ખરા જીગરથી ચાહું છું. ”

“ એક અર્થહિન અને આશ્રયહિન હિન્દુ યુવકને શું તું ચાહે છે ? ” બાદશાહે આશ્ચર્યચકિત થઈને પૂછ્યું.

“ હા, બાબા ! ” શાહબાદીએ જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે આ બિનામાં તુંજ ખરેખરી ગુન્હેગાર છે. ઠીક છે; પરંતુ વિજયને તદ્દન માફી આપવામાં આવશે નહિ. ” એમ કહી બાદશાહે તુરત યુમ મારી “ કાસમ ! ”

ચેડીવારમાં એક હૃદયપુષ્ટ હબસી હાથમાં નગન તરવાર લઈને બાદશાહ સન્મુખ આવી તરલીમ કરીને ઉભો રહ્યો.

તેના તરફ જોઈને બાદશાહે કહ્યું. “ કાસમ ! આ હિન્દુ યુવકને અને આ બાંદીને કેદખાનામાં લઈ જા. ”

“ જહાંપનાહનો જેવો હુકમ. ” એમ કહી કાસમ તે બન્નેને આગળ કરી ખંડમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

તેમને જતાં જોઈને શાહબાદીએ રડતાં રડતાં કહ્યું. “ બહા-લા બાબા ! રહેમ કરો, રહેમ કરો, વિજય તદ્દન બેગુન્દા છે. તેને શા માટે કેદ કરો છો ? ”

“ ચૂપ કર, શાહજાદી ! મારા હુકમની વચ્ચે પડવાનું તને કશું પણ પ્રયોજન નથી. હાલ તું તારા આવાસે જા તારા ગુન્હાની સજાનો વિચાર કરવામાં આવશે.” અકબરે ક્રોધથી કહ્યું.

શાહજાદી બાદશાહના કઠમો ઉપર ફરીને પડી અને મર્મ ગુમારવા લાગી; પરંતુ કઠોર હૃદયી શહેનશાહ તેની દરકાર નહીં કરતાં એ એકાંત ખંડનો ત્યાગ કરી એકદમ ચાડ્યા ગયો.

કાસમ અને બીજા ચાર હથિયારબંધ પહેરેગીરો મળી વિજય તથા જીતિયાને કેદખાનામાં લઈ ગયા અને બન્નેને જૂદી જૂદી કોટડીમાં પૂરી તથા કેદખાનાના ઉપરીને બાદશાહનો કૃતજ્ઞ કદી સંભળાવી તેઓ ત્યાંથી ચાડ્યા ગયા.

વિજયને જે કોટડીમાં કેદ કરવામાં આવ્યો હતો, તે કો બચાંકર અંધકારમય કોટડી હતી. ત્યાં રોશની કે હવાનો સંદેશ પણ સંચાર થઈ શકે તેમ નહોતું. કોટડીને ચારે તરફ કાળા પથ્થરની ડેંચી ઢિવાલો હતી અને તેથી તેની બચાંકરતામાં કોઈ શંકા થતી હતી. વિજયે આ બચાંકર કેદખાનાને જોઈ તથા પોતાના બંધિયનો વિચાર કરીને એક હાથ મારી અને ત્યાં પાથરેલી એક ફાળીનુટી ચક્રાર્થ ઉપર ને માથે હાથ ટેકીને બેઠો. ગઈ કાલે સાંજે થાનાલિંક શેડના આવાસેથી નિકળ્યા બાદ તેણે અત્યારસુધી કંઈ ખબર પાડી નહોતી અને ખાવાની હથેલા પણ નહોતી; પરંતુ ખૂબથી નેના શરીરમાં જરા પણ તાકાત નહોતી. ચિંતા અને કુઝબથી તેને વિજયદસ ગુરુ થઈ ગયું હતું અને તેથી ને વારંવાર કોટડીને કેદ દેના પ્રવળા પાને જતા; પરંતુ તેને મજબૂતાઈથી બંધ કરેલાં એકાંત ને નિરાશ ચર્મને થાંજા ફરતો હતો. સજામાં તે પોતાની વિવરના એ પાના નામને પુકારતો હતો અને સજામાં પગમાંના એકડોમ્બો દવાને સાચવતો હતો. બાકી રિયનિમાં તેણે એ આવી દિવસ પસાર કર્યો. એક વખત એણે એક પંડેરીદે કોટડીનું દર - ખોલેલું કંપાડ્યું. તેના એક હાથમાં ફાળસ હતું અને બીજા હાથમાં એક પેશાબ હતો. તેણે સદનુ યાગને વિજયને કહ્યું. “ તારા મોટે જાજનની વરતુનો ફાળસ પેશાબ કરીને ફાળસ નામના પ્રાણ દરમાંથી ફાળસ

હાથે એ વસ્તુઓ તૈયાર કરાવેલી છે અને તેને લાવનાર પણું હું હિન્દુ પહેરેગીર છું; માટે તે ખાવાને કોઈ પણ પ્રકારની અંડયણ નથી. પીવાનું પાણી પણ શુદ્ધ જ લાવવામાં આવેલું છે.”

વિજયે ક્ષણવાર વિચાર કરીને કહ્યું. “ખાંદશાહ નામવરનો અને તમારો હું એ માટે ઉપકાર માનું છું; પરંતુ એ ખાવાની ખાસી ઇચ્છા નથી.”

“તો જેવી તમારી ઇચ્છા. જેમ તમે હિન્દુ છો, તેમ હું પણ હિન્દુ છું. પેટના અર્થે યવન ખાદ્યશાહની નોકરી કરું છું; પરંતુ એક હિન્દુ તરીકેના યુજોનો અને સ્વભાવનો મેં ત્યાગ કર્યો નથી અને તેથી જ તમને કહું છું કે કાંઈ ખાઈ લો તો સારું; કેમકે જૂઝ્યા પેટે રાત્રિ પસાર કરવી મહા મુશ્કેલ થઈ પડશે.” પહેરેગીરે નરમાશયી કહ્યું.

વિજય તેનો ઉત્તર આપવા જતો હતો એટલામાં બીજો મુસલમાન પહેરેગીર ત્યાં આવી પહોંચ્યાં, પ્રથમ આવેલો હિન્દુ પહેરેગીર વિજય તરફ કર્ણાયુક્ત દૃષ્ટિએ જોતો તે મુસલમાન પહેરેગીર સાથે કોટડીનું દ્વાર બંધ કરીને ચાલ્યો ગયો.

પહેરેગીરના જવા પછી વિજયે લોજન તરફ નજર કરી; પરંતુ તે ખાવાને લાવ થયો નહિ એટલે તેણે તે યાજને તથા પાણીના ઘાતને દૂર હટાડેલી મૂક્યાં. પુનઃ તે વિચારમાં પડ્યો અને ચિંતામાં દેવાના જેવો બની ગયો. રાત્રિના અંધકારમાં કેદખાનું ભયાનક લાગતું હતું અને તેથી તેણે પોતાની બન્ને આંખો બંધ કરી દીધી તથા હાંખો થઈને ચટાઈ ઉપર પડ્યો. કેટલોક સમય તે એવીજ અવસ્થામાં ચટાઈ ઉપર પડી રહ્યો; પરંતુ તેને નિદ્રા આવી નહિ. એટલે તે ઉઠીને ઉભો થયો અને એકચિત્તે પરમાત્માનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવા લાગ્યો. ભક્ત મનુષ્યો કહે છે કે એક ચિત્તે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરનાર મનુષ્યની તે મનઃકામના અવશ્ય પરિપૂર્ણ કરે છે; તેવી રીતે વિજયની પ્રાર્થના તેણે સાંભળી કે નહિ, તે અમે કહી શકતા નથી; પરંતુ તેજ ક્ષણે એ ભયંકર અંધારામાં એકદમ પ્રકાશ દેખાયો. વિજયે પોતાની આંખો ખોલીને જોયું તો હાથમાં

ફાનસ લખેને એક મનુષ્ય માથાથી પગ સુધી ઢંકાઈને કોટડીનું ઢાંર ઉઘાડીને અંદર ચાલ્યું આવતું હતું. વિજય આ દૃશ્ય જોઈને જ ચબાથી આવનાર બ્યક્તિ તરફ એક દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યો. આવનાર મનુષ્યે વિજય સામે જોઈને કહ્યું. " તમને આ ભયંકર કેડખાના માંથી છુટકારો જોઈતો હોય, તો ચાલો મારી સાથે. "

" પરંતુ તમે મને છુટકારો આપનાર કોણ છો, તે ભલે સિવાય તમારી સાથે હું શી રીતે આવી શકું? અહીંથી છુટકારો મળીને તમે મારો જાન લેવા તો છાછતા નથીને? " વિજયે ઠાંકુકત પ્રશ્ન કર્યો.

" તમે પુરૂષ છો કે સ્ત્રી? " આવનારે પૂછ્યું.

" પુરૂષ. " વિજયે ટદ્દાર થઈને જવાબ આપ્યો.

" તો પછી હરો છો ચા માટે? જો અહીંથી છુટતું હોય છે ચાલો અને નહિ તો પડ્યા રહો. " તે મનુષ્યે કહ્યું.

" હીક, ચાલો. હું તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું. " કહ્યું નથી; પરંતુ મને છુટો કરવાનું તમને શું પ્રયોજન છે, હું જાણવા માગું છું. " વિજયે તૈયાર થઈને કહ્યું.

" એટલો ખુલાસો કરવાનો હાલ સમય નથી. જો આવો હોય તો મારી પછવાડે ચાલ્યા આવો. " એમ કહી તે આવન મનુષ્ય પાછો વળ્યો એટલે વિજયે પણ કાંઈ જોડ્યા ચાલ્યા વિ તેનું અનુકરણ કર્યું.

હજીવારમાં તેઓ કેડખાનામાંથી બહાર નીકળી ગયા અને રાજમાર્ગે થઈને કયાંઈક અદૃશ્ય થઈ ગયા, તેઓ કયાં ગયા અને પછી તેમનું શું થયું, તે હાલ અમે કહી શકતા નથી. આગળ જઈ તે એક ખુલ્લો ઘરો એટલે વાચક મહાશયો સ્વયં સમજી શકશે.

મહારાણું ૮ મું.

પ્રેમ કે કર્તવ્ય.

મહારાણી પ્રતાપસિંહ અને મંત્રીશ્વર સામાશા, રાજમહે-
શનાં બાગમાં રાંજ્યપ્રકરણ વિષે વાર્તાલાપ કરતા બેઠા હતા. મધ્યા-
હનો સમય હોવાથી સૂર્ય જો કે પૂરે દમામથી પ્રકાશતો હતો; તે
પણ તેઓ જ્યાં બેઠા હતા, ત્યાં વૃક્ષોની ઘટાને લઈ તેનાં કીરણોનો
પ્રવેશ થઈ શકતો નહોતો અને તેથી મહારાણી તથા મંત્રીશ્વર
આરામથી બેઠા બેઠા અનેક પ્રકારના વિચારો કરતા હતા.

પ્રતાપસિંહે શાંત ચિત્તે કહ્યું, “ મંત્રીશ્વર ! અત્યાર સુધી
વર્ષારૂંતુને લઈ શત્રુઓ આપણા ઉપર નવો હુમલો લાવી શક્યા
નથી, પરંતુ હવે તે રૂંતુ પૂરી થઈ છે અને તેથી તેઓ આપણને
અહીં પણ સુખે બેસવા દે, એમ મને લાગતું નથી. ”

“ મહારાણીની ધારણા સત્ય છે; ” સામાશાહે કહ્યું. “ કારણ
કે અકબર જાત્રાના બહાને અજમેરમાં આવ્યો છે અને તેણે શાહ-
બાજખાને મોગલ સેનાપતિ બનાવીને આ કિલ્લાને ઘેરો નાંખવાને
માટે હુકમ આપ્યો છે. ”

“ ખરું છે. રણવીરસિંહ ખબર લાવ્યો છે કે મોગલ સેના-
પતિ શાહબાજખાં બડો ચાલક અને શૂરવીર અમલદાર છે અને
તેની સાથે બીજા ત્રણ ચાર મોટા અમલદારો પણ આવનારા છે. ”
પ્રતાપસિંહે કહ્યું.

“ રણવીરસિંહે મને એ સર્વ ખબર આપ્યા છે અને વિશેષમાં
તે એમ પણ કહેતો હતો કે આજુ પ્રદેશનો અધિપતિ દેવરાજ
શત્રુપક્ષમાં બગી ગયો છે અને આ હુમલામાં તે પણ સાથે આવનારો
છે. ” સામાશાહે વિશેષ ખબર આપ્યા.

“ મોગલોનું બાગ્ય અત્યારે ચડિયાતું છે, એક પછી એક
એમ ઘણા હિન્દુ રાજાઓ તેને મળી ગયા છે અને તેથી તેમની
દરેક રથને છૂત થતી જાય છે. બંજાણાના પડાણો ઉપર પણ તેમણે

હમણાં મહાન્ વિજય મેળવ્યો હોવાથી તેઓ નેર ઉપર આવ્યો જાય છે. ” પ્રતાપસિંહે કહ્યું.

“ મહારાજા ! ” ભામાશાહે કહેવા માંડ્યું, “ સમય એવો આવ્યો છે કે દરેક સંયોગો આપણી વિરૂદ્ધ ઉત્પન્ન થતા જાય છે અને તેથી મોગલ શાસકો અકબરની સામે આપણે એકલા હાથે ટકી રહેવું, એ મોટી મુશ્કેલીવાળું છે; પરંતુ આપણા થોડા ઘણા સૈનિકો કે જે જયવા પામ્યા છે, તેઓમાં અને આસપાસના ભીકરા માં સ્વદેશ પ્રત્યેનો પ્રેમ એવો તો સજ્જડતાથી રહેલો છે કે જે આપણો વિજય જ થશે એ નિર્વિવાદ છે. ”

“ મારી માન્યતા પણ એવી જ છે. ” પ્રતાપસિંહે આંખોમાં જળાંકિત થઈને કહ્યું. “ આપણને મોટી મુશ્કેલી અને સંકટોમાંથી પસાર થવું પડશે; પરંતુ મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે—આપણી આ પ્રિય મેવાડ ભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવાની જે ધારણા બાંધી છે. તેને હું ગમે તે ભોગે વળગી રહેવાને તૈયાર અને દૃઢ નિશ્ચયી જાન્યો છું અને રેણુ તમારા મુનિવરના ઉચ્ચ ઉપદેશથી તો મારી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને વિશેષ પુષ્ટી અને પોષણ મળેલાં છે. મંત્રીશ્રીઓ એ મુનિવરના ઉપદેશથી અને તેમના શાત, ભય અને તેજસ્વ્ય પૂર્ણ વંદનથી મારા હૃદયમાં એવી તો ઉંડી અસર થઈ છે કે જેનું વર્ણન કરવાને હું કેવળ અસમર્થ છું. ”

“ મહારાજા ! ” ભામાશાએ પ્રસન્ન મુદ્રાથી કહ્યું, એ મુનિવર તો એક સામાન્ય અને સાધારણ સાધુ હતા; પરંતુ જૈન ધર્મના મહાન પ્રભાવશાળી આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિ કે જે હાલમાં ગુજરાત દેશની ભૂમિને પોતાની ચરબુરજથી પવિત્ર કરી રહેતા છે, તેમના ઉપદેશને જે આપ સાંભળો તો આપને અતિશય આનંદ થાય તેમ છે. તે આચાર્ય એવા તો સમર્થ વિદ્વાન છે અને તેમનું જ્ઞાન એટલું તો વિશાળ છે કે જેની પ્રશંસા કોઈ પણ રીતે કરવા હું સમર્થ નથી. ”

પ્રતાપસિંહે આતુરતાથી પૂછ્યું “ શું એવા પદોપકાર આચાર્યના દર્શનનો અને તેમના ઉપદેશનો આપણે લાભ મેળવી શકીએ તેમ નથી ? ”

“હાલના કટોકટીના સમયમાં તેમ બનવું અશક્ય છે; પરંતુ દેશમાં શાંતિનું પુનઃ સ્થાપન થતાં આપણે તેવો લાભ મેળવવા પ્રયાસ કરશું.” ભામાશાહે ઉત્તર આપ્યો.

“પણ તે દરમિયાન આચાર્ય મહારાજને એક વિનંતિપત્ર લખી અનુકૂળ વખતે આપણા દેશમાં આવવાનું આમંત્રણ કરીએ તો કાંઈ હરકત છે?” પ્રતાપે પુનઃ છતાસાથી પૂછ્યું.

“હરકત તો કાંઈ નથી, પરંતુ આવા યુદ્ધના સમયે તેમને આ તરફ આવવાનું આમંત્રણ કરવું ઉચિત નથી. આગળ ઉપર શાંતિ ફેલાતાં આપની ઇચ્છા સુજળ કરશું.” ભામાશાહે જવાબ આપ્યો.

“તમારી વાત ખરી છે; કેમકે અત્યારે મોગલોનો ત્રાસ આ તરફ એટલો બધો થઈ પડ્યો છે કે તેમના જેવા સાધુપુરુષથી અધિયાં સુખેથી આવી શકાય તેમ નથી.” પ્રતાપસિંહે ઉભા થતાં થતાં કહ્યું.

ભામાશાહ પણ ઉઠ્યો અને તેઓ બન્ને રાજમહેલ તરફ ચાલવા લાગ્યા.

પ્રતાપસિંહે ચાલતાં ચાલતાં કહ્યું “કિશ્તાના રક્ષણની અને નજીકના સમયમાં આવનારા શત્રુના હુમલાની સામે થવાની સર્વ પ્રકારની ગોઠવણ તો થઈ ગઈ છે ને?”

“હા હા. કિશ્તાના રક્ષણનો ભાર કુમાર અમરસિંહ અને કુર્મ-સિંહને સુપ્રત કરેલો છે અને બીજા સૈન્ય સહિત જરૂર પડ્યે મદદ કરવાનું કાર્ય રણવીરસિંહ અને ચંદાવત સરદારને સોંપવામાં આવ્યું છે.” ભામાશાહે કરેલી ગોઠવણ કહી બતાવી.

“બહુ સારું. હવે આપણે સૈન્યની તૈયારી કેવા પ્રકારની છે તે જોવાની જરૂર છે.” પ્રતાપસિંહે કહ્યું.

“બહો પધારે.” એમ કહી ભામાશા અને પ્રતાપસિંહ સૈન્યની તપાસ કરવાને ચાલ્યા.

તેઓ બાગમાં થઈને આગળ જતા હતા, એટલામાં કોઈનો વાર્તાલાપ થતો સાંભળીને પ્રતાપસિંહ ઉભા રહ્યા અને ભામાશાહ

તરફ તેણે અર્ધસૂચક હાથની ઝેલું. જામાશાહ તેનો ભાવ્ય સમજી ગયો અને તે પણ ઉભો રહ્યો. તેણે ઉભા જાગમાં પણ ચાર માટાં માટાં તુસોની થડાની પેલી જાગુએ થતાં વાર્તાલાપને સાંભળવા લાગ્યા,

“અત્યારે અરણ્યપરસ મળવા હજવાનો અને પ્રેમના સંભાવે કરવાનો સમય નથી, એ શું તમે નથી જાણતા કર્મસિંહ ?” એ તરુણીનો અવાજ સાંભળાયો.

આ અવાજ સાંભળીને જામાશાહ પ્રતાપસિંહને કંઈ કહે જતો હતો; પરંતુ તેણે આંગળીની ઇશારતથી ચૂપ રહેવું અને સર્વ વાત સાંભળવાનું સમજાવ્યું અને તેથી તે ચૂપ રહી સાંભળવા લાગ્યો.

“હું તે જાણું છું, કુસુમ ! પણ અહીં આવવાનો અને આ રીતે તમને મળવાનો મારો હેતુ સમજ્યા વિના તમે મારો તિરસ્કાર કરો છો. એ ઠીક કહેવાય કે ?” કર્મસિંહ પૂછ્યું.

“હા, એ ઠીક તો નથી; પરંતુ જે સમયે કર્તવ્યમાં જે રાત્રિ દિવસ મશગુલ રહેવું જોઈએ, તે સમયે આવી રીતે નિરૂપયોગી વાતો કરવામાં આનંદ માનવાને તૈયાર થવું, એ વ્યાજબી નથી. મહારાણીની આજ્ઞાને તો તમે બૂલી ગયા નથી ને ?” કુસુમે કહ્યું.

“મહારાણીની આજ્ઞા, એ મારે મન ખુદ પરમાત્માની આજ્ઞા છે અને તેથી હું તેને બૂલી જાઉં, એ તદ્દન અસંભવનીય છે. મારો અહીં આવવાનો અને તમને મળવાનો આશય જૂઠો જ છે. તમે જાણુતા હશે કે મોગલ સેનાપતિ શાહબાજખાં પ્રખળ સૈન્ય સાથે આ કિલ્લાને ઘેરવાને આદ્યો આવે છે અને જે સમય જાય છે, તેમાં મોગલો સાથે મહાન યુદ્ધ થશે. કોણ જાણે છે કે આ યુદ્ધનું શું પરિણામ આવશે ? કિલ્લાના રક્ષણનો જાર કુમાર અમરસિંહ અને મારા ઉપર મૂકાયેલો હોવાથી આવતી કાલથી મારે કુમારની સાથે રાત્રિદિવસ કિલ્લા ઉપર જ રહેવાનું છે અને તેથી એક વખત તમારા ચંદ્ર સમાન ઉજ્જવળ વદનકમળનું દર્શન કરી લેવા અને તેમાંથી અરતા અમૃતનું પાન કરવાને માટે જ તમારી પાસે આવ્યો છું.”

આ સ્થિતિમાં તમે મારો તીરસ્કાર કરો છો, કુસુમ ? ” કર્મસિંહે પોતાના આવવાનો હેતુ કહી બતાવતાં આર્જવતાથી કુસુમને પૂછ્યું.

કુસુમે કાંઈક દિલગીરી ભરેલા અવાજે કહ્યું. “ કર્મસિંહ ! જેને મેં મારા હૃદયમંદિરમાં સદાને માટે સ્થાન આપેલું છે, તેનો હું તીરસ્કાર કરું, એ કેવળ અસંભવનીય છે; પરંતુ જે સમયે સ્વદેશ, સ્વધર્મ અને સ્વર્ધન્યતાનો સઘળો આધાર આપણાં એકતિષ્ઠ કર્તવ્યો ઉપર રહેલો હોય, તે સમયે એ અત્યંત અગત્યનાં કર્તવ્યોને ઘડીભર પણ વિસારી દેવાં અને વિકારને વશ થઈ પ્રેમીઓની સાથે પ્રેમસંભાષણોમાં ભેડાવું, એ તમારા જેવા એક ખરા સ્વદેશ સેવકને કેાઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. ”

“ તો પછી તમે, આપણા ઉભયની વચ્ચે જે શુદ્ધ પ્રેમ બંધાયો છે, તે કરતાં પણ સ્વદેશ અને સ્વધર્મ પ્રતિના પ્રેમને વિશેષ આદરને પાત્ર ગણો છો. ખરુંને ? ” કર્મસિંહે આશ્ચર્યચક્રિત સ્વરે પૂછ્યું.

“ અલબત્ત, ” કુસુમે ઝટ ઉત્તર આપ્યો અને તેની કમળ સમાન ચક્ષુઓમાંથી તેજની ધારા છુટવા લાગી. “ એમાં જરા પણ શક નથી. તમારા પ્રત્યેના પ્રેમ જો કે શુદ્ધ અને નિર્મળ છે; પરંતુ તે માત્ર વ્યક્તિગત છે, જ્યારે સ્વદેશ અને સ્વધર્મ પ્રત્યેના પ્રેમ સમઘિનો છે અને તેથી તે વિશેષ આદરને પાત્ર છે. ”

“ કુસુમ તમારા આજના વર્તન ઉપરથી જણાય છે કે તમે મને પહેલાંની જેમ ચાહતા નથી. ” કર્મસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ તમારી માન્યતા બૂલભરેલી છે, કર્મસિંહ ! ” કુસુમે દૃઢતાથી કહ્યું. “ હું તમને પહેલાં જેવા પ્રેમથી ચાહતી હતી, હાલ પણ તેવા જ બદલે તેથી પણ વધારે પ્રેમથી ચાહું છું; પરંતુ હાલના અયોગ્ય વખતે મારો એ પ્રેમ બતાવી તમને મોહમુગ્ધ કરવાની અને એ રીતે સ્વકર્તવ્યથી તમને વ્યુત કરવાની મારી ઈચ્છા નથી અને તેથીજ મેં તમને અત્યારે જરાબર માન આપ્યું નથી. ”

“ ઠીક, કુસુમ ! ત્યારે હવે હું રજા લઉં છું. પરમાત્માની કૃપાથી ફરીથી યોગ્ય અવસરે તમને મળીશ. ” કર્મસિંહે એટલું

કરી કુસુમના રૂપનિમાન વદનમગનું અવતોષન કરું અને તે જગાને ઉત્કૃષ્ટ થયો.

" ઉમા સ્ત્રી, કર્મસિંહ ! " તેને નિરુદ્ધ વડને ગાથો જોઈને જોઈને કુસુમે શાંતિથી કહ્યું. " આજના મારા વર્તનથી તમને જોડું લાગ્યું જણાય છે; પરંતુ તમે જો શાંત મિતે વિચાર કરો, તો તમને સ્પષ્ટ જણાય કે મેં જે કાંઈ કર્યું છે તે અગુણ નથી તમે જાણો છો, કર્મસિંહ ! કે આપણા પ્રિય દેશ મેવાડના, આપણા પ્રાણપ્રિય ધર્મના અને આપણી અત્યંત બહાવી પ્રાણ-આત્મા રક્ષણનો બધો આધાર ભવિષ્યમાં યનાર સુદ્ધ કેપર અવતરે રહેલો છે. પરમાત્મા મહાવીર અને ભગવાન એકલિંગજીની કૃપાથી આપણો વિજય થશે, એમ મારી માન્યતા છે; પરંતુ મેવાડના દુર્ભાગ્યે જો આપણો પરાજય થયો, તો મહારાણાની અને આપણી શું સ્થિતિ થશે ? તથા આપણા દેશ, ધર્મ અને આબરૂની કૃપા અધોગતિ થશે ? તેની કલ્પના પણ અત્યારથી થઈ શકતી નથી અને તેથી આવા કટોકટીના સમયે પ્રેમજન્ય વાર્તાલાપ કરી દુઃખને વિકાસી બનાવીને ખરા કર્તવ્યથી અલિપ્ત થવું, એ ઉચિત નથી. આ હેતુથી તમારો જેવો જોઈએ તેવો સત્કાર મેં કર્યો નહોતો. પરંતુ એથી તમારા તરફનો મારો જે અખંડ પ્રેમ છે, તેમાં કંઈ પણ ન્યુનતા થઈ છે એમ માનવાનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી કર્મસિંહ ! સ્પષ્ટીકરણની ખાતર મારે એટલો ખુલાસો કરવો પડ્યો છે અને હું આશા રાખું છું કે એથી તમારા મનનું સમાધાન થઈ ગયું હશે. હવે જાઓ; પરમાત્મા મહાવીર અને ભગવાન એકલિંગજી મજા તમને સુયશ અપાવે, એવી મારી અંતઃકરણની ઇચ્છા છે. "

કર્મસિંહ, કુસુમનું આ સંભાષણ સાંભળીને મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયો અને તેથી તે પોતાની થયેલી ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ જાહેર કરવાને આતુર થઈ રહ્યો હતો; પરંતુ કુસુમ એટલું જોલીને તથા કર્મસિંહ પ્રતિ એક સ્નેહભરેલી દ્રષ્ટિ ફેંકીને તુરંતજ ત્યાંથી ચાલી ગયા. કર્મસિંહ વીજળીના વેગે ચાલી જતી એ માનિનીને તે દેખાય ત્યાં સુધી જોઈ રહ્યો. તેને કુસુમને જોલાવી પોતાની ભૂલની ક્ષમા માગવાનું મલ્લ મન થયું; પરંતુ તેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ

હાર નીકળી શક્યો નહિ. થોડી વાર વિચારમસ્ત અવસ્થામાં ઉભા
હા બાદ તે ઉત્સાહિત વદને અને દૃઢ પગલે પાછો ફર્યો અને ત્ય-
થી સ્વસ્થાનકે જવા નીકળ્યો; પરંતુ વૃક્ષોની ઘટામાંથી બહાર
નીકળતાંજ તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો અને બાજુ તેના પગ કાંઈએ ખોડી
પોધા:હોય, તેમ તે ત્યાં ને ત્યાં જ ઉભો રહી ગયો.

“અત્યારે આમ કયાં ગયો હતો, કર્મસિંહ ?” મહારાણા:
એ તેની સામે તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિએ જોઈને કરડા સ્વરે પૂછ્યું.

“કર્મસિંહની મગફરનહોતી કે તે મહારાણાને એ પ્રશ્નનો ખરો
ઉત્તર આપી શકે. તે નીચું સુખ રાખીને જેમનો તેમ ઉભો રહ્યો.

“કેમ ઉત્તર આપતો નથી ?” મહારાણાએ પુનઃ બાર ક-
ઈને પૂછ્યું.

“કૃપાળુ મહારાણા !” કર્મસિંહ નિરૂપાયે બોલ્યો. તેના
પગ ધૂળતા હતા અને તંતુ સુખ નિસ્તેજ બની ગયું હતું. “મારી
ગંભીર ભૂલ થઇ છે; મને ક્ષમા કરો.”

“તમારી ભૂલની તમને ક્ષમા આપવી કે નહિ, તેનો નિર્ણય
પાછળથી થયે; પરંતુ તારા મહારાણાની આજ્ઞાનો અમલ તું આવી
રીતેજ કરે છે ને ?” પ્રતાપસિંહે કાંઈક શાંતિથી કહ્યું.

કર્મસિંહે દ્રઢતાને ધારણ કરીને નિર્ભયતાથી જવાબ આપ્યો.
“કૃપાનાથ ! આપની આજ્ઞાનો અમલ કરવામાં અવશ્ય મારી ભૂલ તો
થયેલી છે; પરંતુ તે ક્ષમા ન આપી શકાય એવી ગંભીર નથી.”

“હીક, અત્યારે તો તું તારા કર્તવ્ય ઉપર ચાલ્યો બા; તારી
ભૂલનો નિર્ણય પાછળથી કરવામાં આવશે.” એમ કહી પ્રતાપસિંહ
સામાશાહને લઈ આગળ ચાલ્યો એટલે કર્મસિંહ તેમને નમન
કરીને ત્યાંથી કિલ્લા ઉપર ચાલ્યો ગયો.

કર્મસિંહના ચાલ્યા જવા પછી મહારાણાએ કહ્યું. “સામા-
શાહ ! કુસુમના વિચારો બાજીને હું બહુ ખુશી થયો છું અને
આવી સ્વદેશપ્રેમી અને સફળગી પુત્રીના પિતા હોવા માટે હું
તમને ધન્યવાદ આપું છું.”

“ મહારાણા ! આપની શુભ લાગણીને માટે આપનો હું ઉપકાર માનું છું; પરંતુ મારી પુત્રી કુસુમ સરગુણી અને સ્વદેશપ્રેમી હોય, તો તેનું સઘળું માન મહારાણી શ્રીમતી પદ્માવતી દેવીને જ ઘટે છે; કેમકે તેમણે તેને પોતાની જ પુત્રીની જેમ હંમેશાં પોતાની પાસે રાખીને કેળવી છે અને તે આપ પણ ક્યાં નથી ભણતા ? ”

“ ખરું છે, ” મહારાણાએ કહ્યું. “ દેવી પદ્માવતી તેજ ઉપર પોતાના પેટની પુત્રી જેટલું વહાલ રાખે છે; પરંતુ મંત્રીશ્રી કર્મસિંહ અને કુસુમ અરસપરસ એકબીજાને ચાહે છે, એવું તેમના અત્યારના વાર્તાલાપથી મને જણાયું છે, તે શું સત્ય છે ? ”

“ હા, તે સત્ય છે કર્મસિંહ અમારી જ્ઞાતિનો એક લાભી છુદ્ધિવાન, ઉચ્ચ કુળનો અને પરાક્રમી યુવક છે અને આપણે હીંમેશી પ્રતિજ્ઞા સંપૂર્ણ થયા બાદ તેમનું ઉત્તમ શિક્ષણ કરી નાંખવાને મેં નિશ્ચય પણ કરેલો છે. ” ભામાશાહે કહ્યું.

“ કર્મસિંહના કૌશલ્યને હાંદીઘાટના યુદ્ધમાં જોવાનો પ્રસંગ મને મળ્યો હતો અને તેથી તમે જે નિશ્ચય કરેલો છે, તે ઉત્તમ છે પણ હવે આપણે કિંહા ઉપરની ગોઠવણ એક વખત જોઈ લઈશું તો કેમ ? ” પ્રતાપસિંહે ભામાશાહના નિશ્ચયને સંમતિ આપી પૂછ્યું.

“ મારો વિચાર પણ એવો જ છે. ” એમ કહી ભામાશાહ તથા પ્રતાપસિંહ કિંહા ઉપર ગયા.

૪૪૪૪૪૪

પ્રકરણ ૯ મું.

નોરોજનો હેતુ.

“ આજિમેં ૬૫ તસગીર સરતડી દિશરખાડી,
દિશમેં અદા પુગી ૬૫, હિસ નાંજની અદાડી. ”

“ આજ મુખી ઘણી નવજવાન સુંદરીઓને નિહાળી
પરંતુ આ સમયના નોરોજના જખરમાં જે છતતની દુરની

યશ્મોએ જોય છે, તેની તૂલનામાં તેઓમાંથી એક પણ સુંદરી ઉતરી શકે તેમ નથી. સમસ્ત હિન્દુસ્થાનમાં તેના જેવી બીજી કોઈ પણ સુંદરી નથી, એમ મેં અત્યારસુધી તેના અર્પુર રૂપનું જે વર્ણન સાંભળ્યું હતું, તે તેને નજરે જોવાથી અક્ષરશઃ સત્ય જણાયું છે. ન્યાયથી એ યૌવનવતી મદમાતી પરીના રૂપલાવણ્યનું મેં પાન કર્યું છે, હાય ! ત્યારથી મને એવો તો બેહુદ નીસો ચઢ્યો છે અને જીગરમાં એવો તો કારો જખમ થયો છે કે યા પરવરદેગાર શી વાત કહું ? સમજ નથી પડતી કે ખુદાતાલાએ હિન્દુ અને તેમાં પણ રજપૂત જાતિની ઝોરતોને આવું બેનમૂન રૂપ કેમ આપ્યું હશે ? અમ્બરશજ બિહારીમલ્લની કન્યા, જોધપુર નરેશ માલદેવની કન્યા જોધાબાઈ અને બહેરામખાંની વિધવા સલીમા ઇત્યાદિ અત્યંત રૂપશાલી તરૂણીઓ મારી પ્રિયતમા બેગમો છે, પરંતુ લીલાદેવીના મનોહારી સૌંદર્યની આગળ તેમનું અલૌકિક સૌંદર્ય પણ કાંઈ બિસાતમાં નથી. લીલાદેવી એ ખરેખર સૌંદર્યની પૂતળી અને લાવણ્યનો બાંડાર જ છે. અહા ! એ પરીના હસીને રૂપના મારે શા વળાણ કરવા ? તે દિવસે નૌરાજના બજારમાં જોયેલી હિન્દુ અને મુસલમાનનાં ઉચ્ચ કુટુંબોની એકેએક સ્ત્રી સ્વરૂપવાન હતી, તેમ છતાં પણ બધા હીરાઓમાંથી જેમ કોહીનૂર હીરા જૂદોજ પડી જાય છે, તેમ એ દૃઢિધ્વમાન નાણુક પરી લીલાદેવી બધી સ્ત્રીઓમાંથી જૂદી પડી જતી હતી. તેના નાણુક બંને હાથો કમળકંઠને ચરમાવે તેવા હતા, તેની કંતપંક્તિ દાડમની કળીઓ કરતાં પણ ઘેટ હતી, તેનું મુખ લાવણ્યના બાંડાર સદૃશ હતું, તેની આંખો આગળ ખંજન પક્ષીની આંખો જેમ હતી, તેનો કટીભાગ અત્યંત પાતળો હતો, તેનો નિવંબ પ્રદેશ ઘણો ભરેલો અને સ્થૂળ હતો અને તેનો મીઠો મધુર સ્વર કામલ અને જુલજુલના સ્વરને પણ બૂલવી દે તેવો હતો. ઢુંકામાં કહું તો તેના શરીરના બધા અવયવો અત્યંત મનોહર અને આકર્ષક હતા. આવી ત્રિલોક સુંદર, મોહિની અને લલિત લલનાને જોઈને કયો પુરૂષ પોતાનું જાન ન બૂલી જાય ? ખરેખર પૃથિવી રાજ ! તું મહાન ભાવ્યશાલી છે કે તને આવી અનુપમ પ્રિયતમા

બાંદી અમીના આવીને હાજર થઈ અને બાદશાહને કુર્નિસ બળ-
વીને, સામે મસ્તકે નમાવી ઉભી રહી.

બાદશાહે તેને કહ્યું. “અમીના !”

અમીનાએ નમ્રતાથી કહ્યું. “કુરમાન સરકાર.”

“અહીં નજીક આવ.” બાદશાહે તેને પોતાની પાસે બોલાવી.

તે તેની નજીક આવી એટલે અકબરે તેના કાનમાં કંઈક
શુભ વાત કહી. અમીના તે સાંભળીને ફરીથી કુર્નિસ બળવીને
ચાલી ગઈ.

અમીનાના ગયા પછી અકબર પુનઃ વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં
વિશેષાસન ઉપર આડો પડ્યો. એટલામાં કાસમે હાજર થઈ
નમીને કહ્યું. “જહાંપનાહ ! શુદ્ધેલખંડના રાજા ઉપર ચડાઈ લઈ
જનાર સેનાપતિ આવી પહોંચ્યા છે અને તે આપ હજુર આવવાની
આજ્ઞા માંગે છે.”

બાદશાહે વિચારનિદ્રામાંથી જાગૃત થઈને કહ્યું. “સેનાપતિને
કહે કે હમણાં આજ્ઞાયેશ લો અને કુરમાન થાય ત્યારે હાજર
થજો.”

“શુદ્ધેલખંડનો જેવો હુકમ.” એમ કહીને કાસમ ચાલ્યો ગયો.

અકબર અમીનાની આતુરતાથી રાહ જોતો હતો; તેથી તે
વારંવાર ઓરઠાના દ્વાર તરફ નજર ફેરવતો હતો. બે ત્રણ કલાક
થયા પણ અમીના આવી નહિ એટલે અકબરે પુનઃ કાસમને
બોલાવ્યો; પરંતુ એટલામાં અમીના આવી પહોંચી અને બાદ-
શાહને નમીને અદબથી સામે ઉભી રહી. કાસમ બાદશાહના
ઈશારાથી બહાર ચાલ્યો ગયો. ત્યારબાદ અકબરે અમીનાને
પૂછ્યું. “શું કરી આવી, અમીના ?”

“જહાંપનાહ ! આપના કુરમાન મુજબ ગઈ જોઈતલુ થઈ
ગઈ છે.” અમીનાએ ઉત્તર આપ્યો.

“શું લીલાદેવીને લોળવીને તું લઈ આવી ?” અકબરે
આત્મર્થયુક્ત અવાજે પૂછ્યું.

હીલાદેવી તેના આ શબ્દો સાંભળી બચાતુર સ્વરે બોલી.
 " તમે કોણ છો ? અને શા માટે અહીં આવ્યા છો ? જોધબા
 ક્યાં છે ? "

" સુંદરી ! શું તમે મને ઝાળખતા નથી ? હું જોધબાનો
 પતિ; મેંજ તમને અત્રે બોલાવ્યા છે. નહિ કે જોધબાએ. "
 અકબરે સહેજ હસીને કહ્યું.

" શું તમે શહેનશાહ અકબર ? ખોટી વાત ! તે તો મહાન
 ધર્માત્મા પુરૂષ છે; તે કદિ પણ પરસીને આવી રીતે દગાથી બોલાવે
 નહિ ! " હીલાદેવીએ દ્રઢતાથી કહ્યું.

" હીલાદેવી ! સમસ્ત હિન્દુસ્થાન મને ધર્માત્મા કહે છે, તે
 વાત ખોટી નથી. બીજી બધી બાબતોમાં મારું વર્તન તેવુંજ છે;
 પરંતુ રૂપવતી તરૂણીના નેત્રકટાક્ષ આગળ હું શુભામ છું; તેમના
 બેનમુન રૂપનો હું પૂજારી છું અને તેમના હસીને લાવણ્યનો હું
 દાસ છું. " અકબરે કહ્યું.

" ત્યારે તમે ધર્માત્મા નહિ, પણ પાપાત્મા છો; પુરૂષ નહિ
 પણ પિશાચ છો. " હીલાદેવીએ ક્રોધથી કહ્યું.

" તમારા કદુ શબ્દો પણ મને અત્યારે અમૃત સમાન મધુર
 લાગે છે; કેમકે જ્યારથી મેં તમને નૌરોજના બબરમાં જોયા છે,
 ત્યારથી હું તમારા રૂપ ઉપર આશક થયો છું, સુંદરી ! " અકબરે
 હસીને કહ્યું.

" જહાંપનાહ ! " હીલાદેવીએ ગંભીરતાથી કહ્યું. " તમારા
 જેવા મોટા પુરૂષને આવું અધટિત વર્તન કરવું એ ઉચિત નથી.
 હું કોણ છું ? પરસી અને વળી તમારા મિત્રની પત્ની; તેના પ્રત્યે
 તમે કુદૃષ્ટિ કરો છો, એ કેવી વાત ? "

" ખ્યારી દિલબર ! " અકબરે હીલાદેવીનો કેમબળ કર પક-
 કતાં કહ્યું. " ઉચિત શું અને અનુચિત શું, એ હું જાણતો નથી.
 હું તો તમને ખરા હૃદયથી ચાહું છું અને તેથી પ્રિય ! તમને
 વિનંતિ કરીને કહું છું કે મારો ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરો. "

પરપુરૂષના સ્પર્શથી સતી હીલાદેવીએ શેષાંચ અનુભવ્યો.

તેનું સમસ્ત શરીર ક્રોધથી કંપી ઉઠ્યું. તેણે તિરસ્કારથી એક હમ બાજ્યાહના હાથને તરછેડી નાંખતાં કહ્યું “ એક સતી શ્રીના સતીત્વનું ખંડન કરવા જતાં કેવું વિપરિત પરિણામ આવે છે, એની તમને ખબર જણાતી નથી, ચહેનશાહ ! નહિ તો તમે આવું સાહસ કરી શકત નહિ. તમે સમગ્ર હિન્દુસ્થાનના બાદશાહ છો. હું એક સામાન્ય રાજાની રાણી છું; પરંતુ તમે જે અવિચારી પગલું ભર્યો તો યાદ રાખજે કે તમારું અપમાન થશે.”

“ દિલરૂબા ! ” છાતની પરી ! તમારા જેવી રૂપનિધા તરુણીથી અપમાનિત થવું, એ પણ સામ્યની વાત છે. માટે તમે અવગી વાતને જવા દઈ મારી મુઝાને આધિન થાઓ. હું તમને સમસ્ત ભારતની સામ્રાજી જનાવીશ.” અકબરે હસીને કહ્યું.

“ બાદશાહ ! લીલાદેવીએ ક્રોધથી કહ્યું. અત્યાર મુખી હું પ્રજાપાલક જાણી તમારું માન સાચવતી હતી; પરંતુ હવે તમારા જે અધિકાર રહ્યો નથી. ધિક્કાર છે તમને, ધિક્કાર છે તમારી મોટાકાને અને ધિક્કાર છે તમારી રાજગાદીને ! હજુ પણ તમને કહું છું કે તમે જેમ આવ્યા છો, તેમ પાછા ચાલ્યા જાઓ. તમારા અત્યારના સા હુકમ વ્યવહારની વાત હું ગુપ્ત રાખીશ અને તેથી મારો અને તમારો ઉભયની આબરૂ સચવાશે.”

અકબરે ખડખડાટ હસીને કહ્યું. “ પ્રાણેશ્વરી ! રૂપ આગળ આબરૂનો સવાલ તુચ્છ છે. આમરૂ કરતાં રૂપમુંદરીને હું વધુ પસંદ કરું છું; માટે એ વાત જવા દો પ્રિયા ! અને મારા બળત હુકમને તથા શરીરને તમારા મુખકર સમાગમથી ચાંત થવા દો.”

બાદશાહના અતિ નિંબ વચનો સાંભળી લીલાદેવી એકદમ તિરસ્કારથી બોલી ઉઠી. “ નરાધમ ! ચંડાળ ! છબ સંભાળીને વાન કરો. હું રાજા રાયસિંદની પત્ની જેવી લોગી નથી કે તમારા વચનોથી લોભાઈ જઈ તમારી માગણીનો સ્વીકાર કરું ? આ તો પૃથિવિરાજ સિંદની સિંદલ છે, તેને સ્પર્શ કરવાથી યાદ રાખજે તમારા પ્રાણ ખાચન જોખમમાં આવી પડશે. બાદશાહ ! માટે મારી સુખરૂપ જવા દો.”

“ મુંદરી ! ” અકબરે હીનતાથી કહ્યું. “ હવે જવાની વાત શા માટે કરે છે ? ક્યાંસુધી ચરમમાં રહેયો ? હવે હઠ ધર્ષ ? ” આવાં શ્રીચરિત્ર તો મેં કોઈ શ્રીનાં જોયાં નથી. માટે ઘુસંટને હવે દૂર કરીને આ રૂપના તૃપાતુરને તમારા અનુપમ અને બેનમૂન રૂપ-તું ખાન કરવા દે. હિન્દુસ્થાનનો બાદશાહ ઉડીને તમારી પાસે પ્રેમની ભિક્ષા માગે છે. શું તમે તેને નિરાશ કર્યો ? ”

“ શયતાન ! ” હીલાદેવીએ ઉત્તેજક સ્વરે કહ્યું. “ મહાન ઐશ્વર્યશાલી બાદશાહ યદ્યપે તું એક સતિ નારીના સતિત્વનું ખંડન કરવા તૈયાર થયો છે; પરંતુ હું પરમાત્માના સોગન ખાઈને કહું છું કે પ્રાણતે પણ તારી ઇચ્છા પૂર્ણ થવાની નથી; મને જવા દે; હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે મને મુખરૂપ જવા દે, નહિ તો પરિણામ સાફ નહિ આવે ! ”

“ મુંદરી ! શામાટે હઠ કરે છે ? તને ખબર છે કે હું કોણ છું ? આખા હિન્દુસ્થાનનો બાદશાહ તારી આગળ હજાર વાર માથું નમાવવા તૈયાર છે, જેનું નામ સાંભળતાં શત્રુઓ બચાતુર ધર્ષ જાય છે, તે તારા પ્યારનો શુભામ બનવા આતુર છે અને જેના બાહુબળથી રાજસ્થાન જેવો અટંકી દેશ પાયમાલ થયો છે, તે તને પોતાની સામ્રાજી બનાવવા માગે છે; તેનું શું તું અપમાન કરે છે ? શા માટે ભાવિ મુખને તિલાંજલી આપે છે ? જેમ એક ભોગી બ્રમર પ્રેમની ખાતર પોતાના પ્રિય કમળની અંદર મરવાને માટે તૈયાર થાય છે, તેમ હું તારા રૂપની આગળ મારા પ્રાણની પણ હરકાર કર્યા વિના મરવાને તૈયાર છું. માટે મારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર. હું તને મારા ખરા જીવરથી ચાહું છું અને તેથી જો તું મારી ઇચ્છાને આધિન થઈશ તો તને પરમ સુખી બનાવીશ. ” અકબર એમ કહીને હીલાદેવીની અત્યંત નજીક ગયો અને તેનો કોમળ કર પકડીને તેને આલિંગન આપવા તૈયાર થયો.

હીલાદેવી તેની દુષ્ટ ઇચ્છા કળી ગઈ અને લયથી તેનું અંગ મુજવા લાગ્યું; પરંતુ પરમાત્માના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરીને તે બે-ત્રણ પગલાં પાછળ હટી અને પોતાના વસ્ત્રોમાં છુપાવી

તેનું સમસ્ત શરીર ક્રોધથી કળી ડહમું. તેણે નિરશ્વરથી એક
 હમ બાજીદના હાથને તરભેડી નાંખતાં કહ્યું “ એક સતી સ્ત્રીના
 સતીત્વનું ખંડન કરવા જતાં કેવું નિર્ધારિત પરિણામ આવે છે, તેની
 તમને ખબર જણાતી નથી. શહેનશાહ ! નહિ તો તમે આવું શાક
 કરો શકત નહિ. તમે સમગ્ર દિન્દુરગાનના બાદશાહ છો. હું એક
 સામાન્ય રાજાની રાણી છું, પરંતુ તમે જો અવિચારી પગલું ભર્યો
 તો યાદ રાખજો કે તમારું અપમાન મરશે.”

“ હિલરૂખા ! ” છલતની પરી ! તમારા જેવી રૂપનિષ્ઠ
 તરૂણીથી અપમાનિત થવું, એ પણ આત્મનો વાત છે. માટે મારું
 અવગણી વાતને જવા હાં મારી પ્રચ્છાને આધિન થાઓ. હું તમને
 સમસ્ત ભારતની સામ્રાજી જનાવીશ. ” અકબરે હસીને કહ્યું.

“ બાદશાહ ! લીલાદેવીએ ક્રોધથી કહ્યું. અત્યાર મુખી હું
 પ્રેમપાલક જાણી તમારું માન સાચવતી હતી, પરંતુ હવે તમારો એ
 અધિકાર રહ્યો નથી. ધિક્કાર છે તમને, ધિક્કાર છે તમારી મોટાકાને
 અને ધિક્કાર છે તમારી રાજમાલીને ! હવે પણ તમને કહું છું કે તમે
 જોમ આવ્યા છો, તેમ પાછા ચાલ્યા જાઓ. તમારા અત્યારના આ
 હુકમ વ્યવહારની વાત હું શુભ શાખીશ અને તેથી મારો અને તમારો
 ઉભયની આખર સચવાશે.”

અકબરે ખડખડાટ હસીને કહ્યું. “ પ્રાણેશ્વરી ! રૂપ આગળ
 આખરનો સવાલ તુચ્છ છે. આખર કરતાં રૂપસુંદરીને હું વધુ
 પસંદ કરું છું; માટે જો વાત જવા હો પ્રિયા ? અને. મારા બળતા
 હૃદયને તથા શરીરને તમારા મુખકર સમાગમથી શાંત થવા દો.

બાદશાહના અતિ નિંદ વચનો સાંભળી લીલાદેવી એકદમ
 “ જોલી ઉઠી. ” નરાધમ ! ચંડાળ ! છંપ સંભાળીને

.. હું રાજા રાયસિંહની પત્ની જેવી લોગી નથી કે તમારો
 તથા લોભાઈ જઈ તમારી માગણીનો સ્વીકાર કરું ? આ તે
 ચિવિરાજ સિંહની સિંહણ છે, તેને સ્પર્શ કરવાથી યાદ રાખજો
 તમારા પ્રાણ ખાયત જોખમમાં આવી પડશે. બાદશાહ ! માટે
 અહીંથી મુખરૂપ જવા દો.”

રાખેલી કટારી કઢાડીને જોતી. “નરપિશાચક અદોર્યા પામે રાખો જા, નહીં તો તારું કે મારું એકનું છુપન અન્નારે સમાપ્ત થશે.”

અકબર હીલાદેવીના આ સાદસગી, જરા ભય પામી અને કાણવાર ચિત્રવત્ સ્થિતિમાં ઉત્તો રહ્યો. હીલાદેવીએ આ વખતે પોતાના મુખ ઉપરથી મુપટ કઢાડી નાંખ્યો હતો. તેનું મુખ લાલચોળ થઈ ગયું હતું અને તેની આંખોમાંથી અગ્ની વસતો હતો, તેમ છતાં તે એટલી તો મુંઢર અને મોહક લાગતી હતી કે અકબર પુનઃ મોહવશ થઈ તેની પાસે ગયો અને તેને હાથેથી પકડી પોતાના હૃદયે ખેંચી. સતી હીલાદેવીના અંગમાં આ વખતે સતિત્વના પ્રભાવે જે બળ પ્રેર્યું અને તેથી તે એક જળરો ઉછાળો મારી તેના હાથમાંથી મુકે ગઈ. હીલાદેવીએ તેના હાથમાંથી છુટતાંજ પોતાના ઉદરમાં કટારી નેરથી ખોસી દીધી. સતિનો અમર આત્મા તેના હેઠમાંથી પ્રવાહ કરી ગયો અને શબ ત્યાં પડ્યું રહ્યું. અકબર આ અણચિંતના બંનાવથી કંઈ જાણ્યો નહોતો. તે જોઈ ગયો. તે જોરડામાંથી એકકદમ બહાર આવ્યો અને વિચારમાં પડ્યો છો તેના ઠાનમાં કાંઈક ચુસ વાર્તા કહીને પોતાના કાસમને જોલાવડા, વાદ્યો ગયો.

આ સમયેયજ સ રાત્રિનો અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો અને તેથી રાજ્યમહાલય અસહ્ય બેઠાડેલું હતું તે જોરડામાં ગયો અને તેને એક હીલાદેવીનું શબ પાસે ઉત્તોને સમજાવીને મ્યાનો રવાના કરી દીધો. મ્યાનામાં મૂકી જોઈ માટે

શીરને
મુકે અતિ રેણુ ૧૦ મું.
હી. " —

સિંહની પૃથિવીરાજ.

કાવ્યકોવિદ તમારી અને રાજસ્થાનની ઉન્નતિ કરવામાં શુજરાત સિંહણમાં જેનીઓએ અચલાગ લીધો છે, તેને ખાતરી વચનથી આપણે સારી રીતે જાણી લેવા જેવા છે. આંખો, વીર, વિભળ ઉદયન, મુંબ

અને વસ્તુપાળે તથા રાજસ્થાનમાં વત્સરાજ, જયમલ, ભંડારમલ, સ્વામ્યાદ, રતનચિંદ, ધનરાજ અને અમરચંદ્ર રાતિ, સમાજ, દેવ અને ધર્મના અમુકધાર્મિક જે મહાન કાર્યો કર્યા છે, તે અત્યંત પ્રશંસનીય અને ચિંતાપદ છે; પરંતુ ઇતિહાસમાં આવા સમર્થ મુરોની એટલી દુર્લભ હકીકત લખેલી છે કે તેથી તેમનાં સંપૂર્ણ જાનવૃત્તાંતને બાળી શકાય તેમ નથી; તેા પણ તેમના સંબંધનો જેટલો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ છે, તેટલાથી તેમનાં ઉચ્ચ જીવનનો અને તેમના ઉત્તમ કાર્યોનો આપણે વિચાર કરી શકીએ છીએ.

મોટાં મોટાં રાજ્યો સ્થાપવા અને તેનો ઉદ્ધાર કરવાનાં કાર્યો જૈનીઓએ કરેલાં છે અને તેમાં તેઓ ક્ષિબૂત પણ થયેલાં છે, જે ઇતિહાસના બાલકારો સારી રીતે બાળે છે. ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ બીકાનેરનું રાજ્ય પણ તેના મૂળ પુરૂષ બીકાએ તેના મંત્રી વત્સરાજની સહાય અને કાર્યકુશળતાથી સ્થાપ્યું હતું. મહારાજ એધારાવનો પુત્ર બીકા અને વીર જૈસલજીનો પુત્ર વત્સરાજ-એ ઉભયે જંગલના શંકલાઓ ઉપર માત્ર ત્રણસો માણસો લઈને હમ્બો કર્યો હતો અને તેમને હરાવીને તેમના પ્રદેશને કબજે કરી લીધો હતો. ત્યારબાદ વિજયી બીકાએ બટ્ટીઓના તાબાનો બાગોર પ્રદેશ સર કરીને સંવત્ર ૧૫૪૫ (ઇ. સ. ૧૪૯૮) ના વૈશાખ માસની અઞ્જવાળી પાંચમે તેણે બીકાનેર વસાવ્યું. વત્સરાજ પણ પોતાના કુટુંબ સહિત આ નવી સ્થપાયેલી રાજ્યધાનીમાં આવીને રહેવા લાગ્યો અને તેણે મંત્રીપદેથી બીકાનેરને આબાદ બનાવ્યું. તેણે વત્સસાર નામક એક ગ્રામ પણ વસાવ્યું હતું. વત્સરાજ ધણેજ ધર્માત્મા પુરૂષ હતો. તેણે જૈન ધર્મની પ્રભાવના મોટે બહુજ ઉદ્યોગ કર્યો હતો અને તેણે તીર્થધારાજ શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા પણ કરી હતી. મહારાજ બીકાથી લઈ ઉત્તરોત્તર રાજા રાજસિંહના અમલ સુધી વત્સરાજના વંશજોએ રાજ્યના મંત્રી અને સલાહકાર તરીકે સેવા બજાવી હતી. વત્સરાજના વંશમાં અને સલાહકાર તરીકે સેવા બજાવી હતી. વત્સરાજના વંશમાં પણ અનુભવી અને વિદ્વાન પુરૂષો ઉત્પન્ન થયા હતા અને તેમણે દરેકે રાજ્યકાર્યજ નહિ; કિન્તુ યુદ્ધકાર્યમાં પણ ભાગ લઈ પોતાની બહાદુરી બતાવી આપી હતી. વત્સરાજના વંશજો પૈકી વરસિંહ

રાજપૂત હરરાજની પુત્રીઓ હતી; તેમાંથી પ્રથમ હીલાદેવીને પૃથ્વીરાજ પરણ્યો હતો અને તેના અકાળ મૃત્યુ પછી ચંપાવતી સાથે તેનું લગ્ન થયું હતું. પૃથ્વીરાજ અને હીલાદેવીને અપૂર્વ પ્રેમ હતો અને તેથી પૃથ્વીરાજને બાદશાહના હરમાન મુજબ મોતદ—રાજ્યધાનીમાં રહેવાનું યતાં હીલાદેવી પણ બીકાનેરથી તેની સાથે આવીને રહી હતી. હીલાદેવી નવજીવાન અને અપૂર્વ રૂપ—લાલચંપક તરફી હોવાથી તેના રૂપની ખ્યાતિ સર્વત્ર પ્રસરી અર્ધ હતી. વિશેષમાં તે એક પતિપરાયણ અને સતી સ્ત્રી હતી અને પોતાના પતિ પૃથ્વીરાજને ઇશ્વરતુલ્ય માનનારી હતી; તેથી તે અન્ય પુરુષનું સુખ પણ બાગ્યેજ જોતી હતી. પૃથ્વીરાજ નજરકેદીની સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ હીલાદેવી જેવી સફળુષ્ટી અને સાધવી સ્ત્રીના પ્રેમ અને સહવાસથી પોતાને સુખી માનતો હતો. અકબરે જોકે તેને નજરકેદમાં રાખેલો હતો; તો પણ તે પેરું માન મારી રીતે સાચવતો અને તેને કોઈ પણ પ્રકારની શંકા કરવાનું પ્રયોજન આપતો નહોતો.

એકજ માતપિતાના બન્ને સહોદર બંધુઓમાં જેમ કોઈ સમયે આસમાન જમીનનો તફાવત હોય છે, તેમ પૃથ્વીરાજ અને તેના વડિલ બંધુ રાયસિંહમાં પણ તેટલોજ તફાવત હતો. રાયસિંહ બીકાનેરનો સ્વતંત્ર રાજા હતો; તો પણ તેણે શહેનશાહ અકબરથી હરી જઈને તેની શુભામગીરી સ્વીકારવા ઉપરાંત પોતાની પુત્રી પણ શાહજાદા સલીમને આપી હતી. રાયસિંહમાં પૃથ્વીરાજ જેવા ઉત્તમ શુણોનો સર્વથા અભાવ હતો. તે ઘણાજ હરાશક્તિ અને ક્રોધી હતો તથા તેને પોતાની પ્રશંસા બહુજ પ્રિય હતી. વિશેષમાં તે એવો ઉડાઉ હતો કે તેણે રાજ્યનો સઘળો ખજાનો પુશામંતજોર બાટ—ચારણોને આપી દેવામાં ઉડાવો દીધો હતો.

રા.નો અંચ જો કે સર્વમાન્ય ગણાય છે; તો પણ તેણે કેટલીક જૂલો કરેલી છે, એમ સર્વત્ર સ્વીકારાય છે અને તેથી પૃથ્વીરાજની સ્ત્રી ખરી રીતે કાણ હતી એ સંગ્રહમાં તેણે ભૂલ કરી હશે, એમ અમારો અધિન મત છે. રા. નયુરામે જણાવેલી વાત ઉપરથી અમે આ ઘટના વર્ણવેલી છે અને તેથી અમે તેમના આભારી છીએ.

—લેખક.

મંત્રી કરમચંદ તેને જાહુ મુમત્તવનો; પરંતુ તે તેનું કથન બીલ-
કુલ લક્ષ્યપર લેતો નહિ. કરમચંદે બીકાનેરનું અવિધ્ય અયંકર
જાણીને રાયસિંહને ઠેકાણે લાવવા ધણે પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ તેનું
પરિણામ જાહુજ ખરાબ આગ્યું. રાયસિંહે પોતાના રાખીમજી
મંત્રીનું સખ્ત રીતે અપમાન કર્યું અને તેના ઉપર રાજ્યદ્રોહનું
તહોમત મૂક્યું; તેથી વ્યવહારકુશળ કરમચંદ, એકદમ બીકાનેરને
ત્યાગ કરી પોતાના કુટુંબ સહિત દિલ્હી ગયાં. આગ્યે અને
પૃથિવીરાજને મળી તેને સઘળી વાતથી વાકેફ કર્યો. પૃથિવીરાજ
પોતાના બંધુ રાયસિંહનો સ્વભાવ જાણતો હતો; તેથી તેને સમ-
જાણીને પોતાની પાસે રાખી લીધો. બાદશાહ અકબરે કરમચંદ
ની કુશળતાની પરીક્ષા કરી તેને પોતાના દરબારમાં સારા સન્માન
પૂર્વક નિયત કર્યો હતો.*

બાદશાહ અકબરના રાજ્ય અમલમાં તેની ઇચ્છાનુસાર નૌ-
રોજના દિવસે મહિલામેળો ભરવામાં આવતો હતો. આ સંબંધમાં
લખતાં અબુલફઝ્જલ આર્ધન-ઈ-અકબરીમાં કહે છે કે દરેક મહિ-
નાના ઉત્સવના દિવસથી નવમા દિવસને બાદશાહ અકબરે પુશરો-
જ (નૌરોજ-આનંદનો દિવસ) નામ આપેલું હતું. તે દિવસે ઉચ્ચ
કુળની કુલિન કામિનીઓ રાજ્યમહાલયના જનાનખાનાના ચોકમાં

* આબુ ઉમરાવસિંહ ટાંક, બી. એ એલ. એલ. બી. "Some Dis-
tinguished Jains" નામક પોતાના પુસ્તકમાં આ સંબંધમાં કહે છે કે
કરમચંદ રાહનશાહ અકબરને શરૂએ ગયો જાણી તેના ઉપર વેર લેવની
સખ્ત પ્રતિજ્ઞા રાયસિંહે કરી હતી; પરંતુ તેનાથી એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ શકી
નહોતી. તેના અને કરમચંદના મૃત્યુ પછી તેના પુત્ર સૂરસિંહે કરમચંદના
પુત્રો ઉપર સખ્ત વેર લીધું હતું. કરમચંદના પુત્રોને બોળીને તે બીકાનેર
લઈ ગયો અને પ્રથમ તેમને જાહુ સન્માનથી રાખ્યા; પરંતુ એક દિવસે પોતાના
સૈનિકો મોહલીને તેના મઠાને ઘેરી લેવાનું. કરમચંદના પુત્રો રાજપના
સૈનિકો સાથે બદાકુરીથી લજ્જા; પરંતુ તેઓ સર્વ મરણને શરણ આપ્યા; માત્ર
તેમના કુટુંબની એક સગમી સ્ત્રી આ હત્યાકાંડમાંથી કિસનગઢ નાસી ગઈ અને
ત્યાં તેને પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. આ રીતે વીર વતસરાજના રાંસની રક્ષા થઈ હતી.
આ પ્રસંગ અકબરના મૃત્યુ બાદ જન્મ્યો હતો એટલે તેને પ્રસ્તુત નવલકથા
સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. —સુખડ.

“લોધનાના આમંત્રણથી લીલાદેવી મધ્યાન્હ પછી રાજ્યમ-
હમાં ગઈ હતી, ત્યાંજ આ જનાવ બન્યો જણાય છે; કેમકે લોધ-
ના મ્હને અહીં ગુપ્તરૂપ મૂકીને માર્યા ગયા છે.” ચંપાદેવી-
એ જવાબ આપ્યો.

“હા, સમજવામાં આવ્યું. અકબરનુંજ આ કૃત્ય જણાય
જે પ્યારી ! હાલાં ! આ તારી દયા ? આ રીતે તારું મૃત્યુ ? હાય,
તો ! આ શું ?” પૃથિવીરાજે એમ કહીને નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“શું અકબરે રાણીજીનું ખૂન કર્યું ?” કરમચંદે પૂછ્યું.

“ના, એમ તો નહિ; પરંતુ એ નરાધમના અત્યાચારથી
સતીએ પોતાના પ્રાણનું જલિદાન આપેલું છે. મને લાગે છે
કે એ દુષ્ટે જ લીલાદેવીને લોધનાના નામથી બોલાવી તેના સતી-
ત્વને નષ્ટ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હશે અને તેથીજ તેણે આત્મહત્યા
કરી જણાય છે.” પૃથ્વીરાજે પોતાની માન્યતા કહી બતાવી.

“પણ એમ બનવું શક્ય છે ?” કરમચંદે શંકા કરી.

“હા, કેવળ શક્ય છે; કેમકે અકબરે ઘણા સમયથી લી-
લાદેવીના અપૂર્વ રૂપ-લાવણ્યની પ્રશંસા સાંભળેલી હતી અને
વેળાં તેણે આ વખતના નૌરાજના મહિલામેળમાં તેને મોકલવાનું
એ ખાસ આગ્રહથી કહ્યું હતું. લીલાદેવીને એ શયતાને મહિલા-
મેળમાં જરૂર જોઈ હશે અને તેથીજ એ રૂપના તરસ્યા પિશાચે
તેને લોળવીને લોધનાના નામથી તેડાવી તેના ઉપર અત્યાચાર
શરૂઆતમાં માંડતાં તેણે આત્મહત્યા કરી જણાય છે. હાય, પ્રાણાધિક
લીલાદેવી ! તારા શત્રુનું લયંકર વેર જ્યારે હું લઈશ, ત્યારે જ
તને શાંતિ વળશે, ખરુંને ?” એમ કહીને પૃથિવીરાજ ગાંડાની
એમ લાલાં લાલાં જપતો આમતેમ કરવા લાગ્યો.

કરમચંદે તેનો હાય પકડીને નરમાશથી કહ્યું. “આપ વીર
રૂપ થઈને ધીરજને કેમ ગુમાવી બેઠા છો ? રાણીજી તો પોતાનું
નામ અમર કરીને અને અક્ષય કીર્તિ સંપાદન કરીને સ્વર્ગમાં ગયા
છે, તે હવે આપને શું પાછા મળનાર છે ? શાંત થાઓ, ચિત્તને
ઠેકાણે રાખો અને શબની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની તૈયારી કરો.”

પરંતુ અકબરના આ કૃત્ય માટે શું કરવું ? આવી રીતે છગ-પ્રપંગ દરીને અનેક કુદિન કામિનીઓના સતીત્વનો તેને નાશ કર્યો છે અને જો તેને યોગ્ય શિક્ષા નહિ મળે તો તે અધમ કૃત્ય કરતો સ્થેજ પણ અટકશે નહિં. કેમ ખારી વાત ખરી છે ને ? ” પૃથ્વીરાજે શાંતિથી પૂછ્યું.

“આપની બધી વાત ખરી છે; પરંતુ આપ જ વિચારોને કે આપ તેને શિક્ષા કરવાને સમર્થ છો ? રાજસ્થાનના મોટા મોટા રાજાઓ પણ જેનું હાસત્વ સ્વીકારીને પોતાની આબરૂ શુભાવી બેઠા છે, ત્યારે આપ એકલા હાથે અને વળી નજરકેહોની હાલ-તમાં શું કર્યો ? આપના બંધુને, મોગલ બાદશાહની શુભામગીરી નહિ સ્વીકારવા માટે મેં ધણું સમજાવ્યું હતું; પરંતુ તેનું શું પરિણામ આવ્યું. તે આપ ક્યાં નથી જલજતા ? હાલ તો આપ વખતને વિચારીને ચૂપાચૂપ બેસી રહેશો તોજ યોગ્ય અવસરે કાંઇક કરી શકશો; પરંતુ મને લાગે છે કે બાદશાહ અકબરના આ અત્યાચારની ખબર મેવાડના મહાવીર પ્રતાપસિંહ રાણાને પહોંચાડવાની જરૂર છે; કારણ કે અત્યારે સમસ્ત રાજસ્થાનમાં એકલા એજ સ્વતાંત્ર અને વીર પુરૂષ છે અને તેજ તેને તેના એ અધમ કૃત્યનો બદલો આપવાને તૈયાર થશે.” કરમચંદે કહ્યું.

“તમારું કથન અક્ષરશઃ સત્ય છે. અમે જો મોગલ બાદશાહની તાબેદારી ન સ્વીકારીહોત તો આ પ્રસંગ જનવા પામત નહિ; પરંતુ હવે એ કદાપણ કથા કામતું નથી. અત્યારે રાત ધણી વહી ગઈ છે; માટે તમે તમારા આવાસે જાઓ; કાલે પાછા સવારમાં આવજો એટલે આપણે મહારાણા પ્રતાપસિંહને જો ખબર પહોંચાડવાની છે, તે માટે યોગ્ય ગોઠવણ કરીશું.” પૃથ્વીરાજે કહ્યું.

“બહુ સારું” એમ કહી કરમચંદ પોતાના આવાસે ચાલ્યો ગયો અને પૃથ્વીરાજ હીતાદેવીના આકાળ મૃત્યુ માટે દીલગીરી કરતો અને પરિતાપને સહેતો પલંગ ઉપર પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મેવાડની માનિની.

" Truly if Hindustan is ever saved, it will be by the virtues of its women; for more nobly-endowed female humanity is not to be found in the most highly civilized of the earth than amongst the *zananas* of India. "

W. Knighten.

કામલમેરના કિલ્લા ઉપરથી મોગલ સૈન્યનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં પ્રતાપસિંહે કહ્યું. " કેમ સહુંબરરાજ ! શી ખબર છે ? " સહુંબરરાજ ગોવિંદસિંહે ઉત્તર આપ્યો. " મહારાજા ! મોગલ સેનાપતિ શાહજાનખા સાથે સગરસિંહને કુલાંગાર પુત્ર મહોબ્બતખાં પણ આઘ્યાની ખબર મળી છે તથા આણુને અધિપતિ દેવરાજ શત્રુ પક્ષમાં ભળી ગયો છે. મને લાગે છે કે આ વખતે પણ આપણો પરાજય થશે. "

" મેવાડનો પરાજય, મેવાડનું પતન અને મેવાડનો નાશ, એજ શબ્દ જન્મભરથી હું સાંભળી રહ્યો છું. કોઈ કહેતું નથી કે મેવાડનો વિજય થશે ! " પ્રતાપસિંહે હીલગીરી ભરેલા સ્વરે કહ્યું. " જો ભાવિમાં પરાજય જ નિર્માણ થયેલો છે, તો પછી કિલ્લામાં ભરાઈ રહીને બચાવ કરવાથી શું ફળ મળે તેમ છે ? મને લાગે છે, ગોવિંદસિંહ ! કે કિલ્લાના દરવાજા ખુલ્લા કરીને સકુળ સૈન્ય સાથે શત્રુએ ઉપર એક સાથે ટુટી પડવું, એજ એક માર્ગ આપણા માટે અવશેષ રહેલો છે. "

" મહારાજા ! " ભામાચાહે જરા આગળ આવીને કહ્યું. " આપ આજા ઉદગારો ચા માટે કદાટો છો, એ અમે સર્વ સમજીએ છીએ. મેવાડની આ પડતી દયા જોઈને આપને દુઃખમાં જેવો આઘાત થાય છે તેવો આઘાત અમને પણ થાય છે; પરંતુ એ આઘાતનું સ્મરણ કરી કંઈમાં ઉતાવળ કરવાની કરી પણ અગત્ય નથી આપણા હિંદુશુભ છે એટલે તેનું ફળ પણ શુભજ મળશે. "

માટે સંકટ સમયમાં ધીરજ ધરવા ઉપરાંત ઉપસ્થિત થતાં વિમ્બોને કમાનુસાર દૂર કરવામાં જ ઠહાપણુ સમાયલું છે; નહિ કે ઉતાવળા થઈ નિરર્થક પ્રાણનું બલિદાન દેવામાં. ”

ગોવિંદસિંહે કહ્યું. “ મહારાણા ! મંત્રીશરણુ કેયન અક્ષરંથઃ સત્ય છે. આપણે માથે ગમે તેટલાં સંકટો આવી પડે; તો પણ તેને સહેવામાં અને તેનો યોગ્ય અવસરે પ્રતિકાર કરવામાં જ આપણે આપણા સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવો, એજ હિતાવહ છે; કાર્યમાં ઉતાવળા થવાથી અર્થ સરે તેમ નથી. ”

“ ભામાશાહ અને ગોવિંદસિંહ ! તમારું ઉભયનું કહેવું હું સ્વીકારું છું અને તે પ્રમાણેના વર્તનને જ હું ઠહાપણુ ગણું છું; પરંતુ સહનશીળતાની કાંઈ હદ હોવી જોઈએ કે નહિ ? આપણે ચિત્તોઠ, ઉદયપુર અને ત્રિયમૂર્તિ મેવાડનો ઘણો ખરો પ્રદેશ ગુમાવી બેઠા છીએ અને માત્ર કોમલમેરનો એકજ કિલ્લો આપણા હસ્તગત રહેલો છે, તેમ છતાં મિથ્યા બચાવ કરવાના પ્રયાસો કરવા, એ શું મૂર્ખતા નથી ? હઠ્ઠીપાટના યુદ્ધમાં શત્રુઓને જેવો હાથ આપણે બતાવ્યો હતો, તેવોજ હાથ ફરીથી એક વખત બતાવવાનો આ અવસર આવેલો છે; માટે હવે તો ચાહોમ કરીને શત્રુદળ ઉપર સિંહની જેમ ટુટી પડીને ભાગ્યને અજમાવી જોવું. એજ આપણા માટે ઉચિત છે ” પ્રતાપસિંહે મૂંછોના આંકડા વાળતાં કહ્યું.

“ હું પણ મહારાણાના મતને ઉચિત ગણું છું. ” રણવીરસિંહે આવતાં વેંત મહારાણાને નમીને કહ્યું. “ કારણ કે આપણો સર્વનાશ થવામાં હવે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ નથી. ”

“ કેમ ? શું કાંઈ નવિન ખબર મળી છે ? ” ભામાશાહે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ હા, હું જે નવિન ખબર લાવ્યો છું, તે જોટલા બધા ભયંકર છે કે જેને સાંભળતાં આપ સર્વને સજેદાશ્ચર્ય થશે. આળુપતિની સલાહથી શત્રુઓએ પીવાના પાણીના કુવામાં કાંઈ પાસે વિષ નાખાવ્યું છે અને તેથી જે લોકો કુવાનું પાણી પીએ છે, તે તુરંતજ મૃત્યુવશ થઈ જાય છે. કહો, હવે પાણી વિના આપણે

વિદ્યામાં અગત્યની જીને શું ફળ મેળવશું ? ” રજનીરસિંહે ગડાનીને ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તો આપણે વિદ્યાનો સત્વર ત્યાગ કરવો પડશે જાણીશો કહ્યું.

“ એ સિવાય બીજો ઉપાય પણ રહેતો નથી. ” સત્તુ રાજે કહ્યું.

પ્રતાપસિંહે રજનીરસિંહની વાત સાંભળી હિતગીરીથી ક્યારે કહ્યું. “ અરેબર મેવાડનો જાગ્યરનિ તદ્દન અરન થયા તૈયારીમાં આવી જાયો છે, તેનો પુનઃ ઉદય ત્યારે થશે. એ મેવાડ તો મનથી, કેમકે જાતિનાં પુત્રો જ ત્યારે વિશ્વાસવાન થઈ જાયો છે, ત્યારે દેશનો જગ્યાગી રીતે થઈ શકે ? હાથ ! તમને મેવાડનું આ શું થયા બેઠું છે ? કૃપાનિધિ ! મેવાડ ઉપર તમારું આટલી બધી અકૃપા કેમ થઈ છે ? ઠીક છે, આપ અમારા ઉપર - મેવાડ ઉપર કોધાયમાન થયા હો તો બહે, પરંતુ મને આપણા - મારા આત્મામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે આપને પુનઃ એકવાર મેવાડ ઉપર કૃપાકષિ કરવી પડશે જ અને તે ક્યારે ? તેની મને હરક નથી; મને હરકાર છે માત્ર કર્તવ્યમાં સંપૂર્ણ બળથી જોડાઈ રહેવાની અને પછી બહે આપું જગત્ પ્રતાપસિંહ ઉપર ચડી આવે તો તેથી શું હરકત છે ? મંત્રીશ્વર અને સરદારો ! તમે મારા કર્તવ્યમાં જોડાઈ રહેવાને તૈયાર છો ને ? ”

“ મહારાજા ! એવો શંકાશીલ પ્રશ્નજ શા માટે કરો છો ? આપને અમારા ઉપરથી વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે ? અમે સર્વે મુખમાં અને દુઃખમાં આપની સાથેજ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે, આપ ક્યાં નથી જાયો ? મેવાડનો ઉદ્ધાર એજ અમારો મંત્ર છે અને એ મંત્રની સિદ્ધિને અર્થે અમે અમારા પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર જ છીએ ” જાણીશો અને સહુ બરસાને દૃઢ અવાજે કહ્યું.

“ ઠીક ત્યારે, હાલ તો કિશોરો ત્યાગ કરવો, એજ ઉચિત છે ને ? ” પ્રતાપે પૂછ્યું.

“ હા, કેમકે પાણી વગર જગ્યાગી રીતે થઈ શકે ? ” જાણીશો કહ્યું.

" ઠીક, ચાલો. " પ્રતાપસિંહ એમ કહી આગળ ચાલ્યો, એટલે ભામાચાહ, ગોવિંદસિંહ અને રણવીરસિંહ તેની પાછળ પાછળ ગયા.

મોગલ સેનાપતિ શાહબાજખાં અને મહોબ્બતખાંને પ્રતાપસિંહ પોતાના પરિવાર સાથે કિલ્લાનો ત્યાગ કરીને શુભચૂપ ચાલ્યા ગયાની ખબર મળતાં તેઓ સહગ સૈન્ય સાથે કિલ્લા ઉપર એકદમ ધમ્મી આબ્યા. કિલ્લાના રક્ષણને માટે નીમવામાં આવેલા સરદારે પોતાના સૈનિકો સાથે કિલ્લાનો મજબુતામયી બચાવ કર્યો; પરંતુ અસંખ્ય અને અગણિત શત્રુસૈન્ય આગળ એ બચાવ શું હિસાબમાં હતો? સણુવારમાં જ કોમલમેરનો કિલ્લાને શત્રુઓએ તોડી પાડ્યો. તેઓ કિલ્લાની અંદર એકદમ ધમ્મી ગયા અને મનુષ્યોની ધાસની જેમ કાપળી કરવા લાગ્યા. કિલ્લાનું રક્ષણ કરનાર સરદાર અને તેના સર્વ સૈનિકો મૃત્યુ પામ્યા અને તેથી સંવત ૧૬૩૫ ના વૈશાખ વદિ ૧૨ ના રોજ કોમલમેરનો કિલ્લો મોગલોને હસ્તગત થયો. પ્રતાપસિંહ વિગેરેને પકડવા માટે શાહ બાજખાં તથા મહોબ્બતખાં કિલ્લાના પ્રત્યેક સ્થળે ફરી વળ્યા; પરંતુ તેમને પત્તો નહિ લાગવાથી શાહબાજખાં મહોબ્બતખાંને કિલ્લામાં રહેવાનું કહીને છાવણીમાં વિશ્રામ લેવાને ચાલ્યો ગયો. મહોબ્બતખાં કિલ્લામાં એકલો રહ્યો એટલે તેને પ્રતાપસિંહના રહેવાના મકાનમાં જવાની મુજબા થઈ અને તેથી કેટલાક સૈનિકોને લઈ તે તરફ ગયો. મહોબ્બતખાંએ જઈને પ્રતાપસિંહને રહેવાના મકાનને જોયું તો તે એક સામાન્ય મનુષ્યને રહેવા લાયકનું હતું અને તેમાં લોગ કે વિલાસની એક પણ વસ્તુ નહોતી. મહોબ્બતખાં ત્યાંથી પાછો ફરતો હતો એટલામાં તેણે કોઈ સ્ત્રીનો ચિત્કાર સંભળ્યો અને તેથી તેણે પોતાના સૈનિકોને આસપાસ તપાસ કરવાની સૂચના આપી અને પોતે મકાનની બહાર ઉભો રહ્યો થોડા સમયમાં જ સૈનિકો એક પંદરેક વર્ષની રાજપૂત બાળાને મહોબ્બતખાં પાસે લઈ આવ્યા. આ બાળા અપૂર્વ રૂપવતી હતી. તેના માથાના વાળ વિખરાઈ ગયેલા હોવાથી પવનથી આમતેજ ફેલાતા હતા અને તેનું મુખ તથા તેની આંખો કોથથી લાલચોળ થઈ ગયેલી.

મહોબ્બતખાંએ રાજપૂત બાળા પ્રત્યે અનિમેષ નયને જોતાં પૂછ્યું. “ તમે કોણ છો અને મકાનમાં શા માટે એકલા રહેલા છો ? ”

“ એ પ્રશ્ન પૂછવાનું તમને શું પ્રયોજન છે ? ” તે બાળાએ સ્વાલ કર્યો.

“ પ્રયોજન વિના કોઈ પ્રશ્ન પૂછતું હશે ? મહોબ્બતખાં કહ્યું.

“ પ્રયોજન હોય તો સહે અને ન હોય નો. સહે; પરંતુ પ્રશ્ન પૂછવાનો તમને શો અધિકાર છે ? ” બાળાએ ગર્વથી પૂછ્યું.

“ આ કિલ્લો ‘ભારતસમ્રાટ શહેનશાહ અકબરને યાદ થયો છે, એ શું તમે નથી જાણતા ? ” મહોબ્બતખાંએ પૂછ્યું.

“ એ હું આરી રીતે જાણું છું. ” બાળાએ ઉત્તર આપ્યો.

“ તો પછી મને, ‘ તમને પ્રશ્ન પૂછવાનો શો અધિકાર છે એમ શા માટે પૂછો છો ? મહોબ્બતખાંએ કહ્યું.

“ પણ તમે પ્રશ્ન પૂછનાર કોણ છો, એ જાણ્યા સિવાય તેનો ઉત્તર આપવાને ખુશી નથી. ” તે બાળાએ સ્પષ્ટતાથી કહ્યું.

“ હું ‘ભારતસમ્રાટનો સેનાપતિ મહોબ્બતખાં. ” મહોબ્બતખાંએ પોતાનો પરિચય કરાવ્યો.

“ શું તમે સગરસિંહના પુત્ર મહોબ્બતખાં ? ” બાળાએ આશ્ચર્યચક્રિત સ્વરે સામો સ્વાલ કર્યો.

“ હા. ” મહોબ્બતખાંએ અભિમાનથી પોતાનું મસ્તક ઉઠાવતાં કહ્યું.

“ તો પછી તમે મને જોગણી શકતા નથી ? ” બાળાએ પુનઃ સ્વાલ કર્યો.

મહોબ્બતખાંએ બાળા પ્રત્યે ધ્યાનપૂર્વક જોઈને ઉત્તર આપ્યો. “ તમને પ્રથમ જોયા હોય, એમ જણાય છે; પરંતુ હાલ તમે જોગણી શકતો નથી. ”

“ જે મનુષ્યે પોતાની જાતિનો, પોતાના સમાજનો, પોતાના દેશનો અને પોતાના ધર્મનો સર્વથા ત્યાગ કરીને અન્ય ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે, તે નિહુર મનુષ્ય પોતાની આત્મીય વ્યક્તિને

“પ્રેમના વિષયમાં દેશ અને ધર્મને વચ્ચે લાવવા, એ યોગ્ય નથી.” મહોબ્બતે કહ્યું.

“મહોબ્બતખાં ! પ્રેમના વિષયમાં દેશ અને ધર્મને વચ્ચે લાવવાનું તમને યોગ્ય નથી લાગતું એનું કારણ એ છે કે તમે વિધર્મી, નિષ્કુર અને સ્વાર્થી થઈ ગયા છો. મારે મન દેશ અને ધર્મ પહેલાં છે અને તેથી તેનો ત્યાગ કરીને હું તમને જીવન અર્પણ કરી શકીશ નહિ.” યમુનાએ સગર્વ કહ્યું.

મહોબ્બતખાંએ અર્થસૂચક સ્વરે કહ્યું. “સહુબરરાગે તારો વિવાહ સંબંધ મારી સાથે કરેલો છે, એ તું જાણે છે અને તેથી એક આર્ય હિન્દુ રમણી તરીકે તારે મારા પ્રેમનો સ્વીકાર કરવો, એજ તારું કર્તવ્ય છે, યમુના !

“મારું કર્તવ્ય શું છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું. એટલે તમારે મને સમજાવવાની જરૂરીઆત નથી. મહોબ્બતખાં ! જાતિ, દેશ, ધર્મ અને સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને જે પુરૂષ વિધર્મી થઈ ગયેલ છે, તેના પ્રેમના સ્વીકારને શું તમે આર્ય રમણીનું કર્તવ્ય ઠરાવવા માગો છો ? યમુનાએ જાર દાખી પૂછ્યું.

“હીક, કર્તવ્યની વાત જવા દે; પરંતુ યમુના ! હું તને ખરા જીગરથી ચાહું છું. અને તને હરેક ઉપાયે મુખી બનાવવાને તૈયાર છું. તેમ છતાં શું તું મારો તિરસ્કાર કરીશ ?” મહોબ્બતે નરમાશથી સ્વાલ કર્યો.

“તિરસ્કાર;” યમુનાએ આંખો ફાટીને કહ્યું “હા, તિરસ્કાર જ કરીશ; કેમકે તમે કેવળ મારા જ નહિ; કિંતુ સમસ્ત હિન્દુ જાતિના તિરસ્કારને પાત્ર છો. પ્યારા મહોબ્બતખાં ! આ શબ્દો બોલતાં મારું હૃદય ફાટી બાંધે છે અને સમસ્ત શરીરમાં સખ્ત વેદના ઘાય છે; પરંતુ શું કરું એ શબ્દો બોલ્યા સિવાય ચાલતું નથી તમને મારા હૃદયમાં સ્થાન આપવાને તૈયાર છું; તમને મારા માથાના મુકુટ બનાવવાને તૈયાર છું; તમને ખરા પ્રેમથી ચાહવાને તૈયાર છું; તમને મારું જીવન અર્પણ કરવાને તૈયાર છું અને તમને ભેટવાને પણ તૈયાર છું—બધી રીતે હું તૈયાર છું; પરંતુ હાય, મારાથી તેમ મ્હ શકતું નથી. હે પરમાત્મા ! હું કેટલી બધી

“ત્યારે શું તમે મને ચાહતા નથી? મહોબ્બતખાંએ પૂછ્યું.

“ચાહું છું અને ધિક્કારું પણ છું.” યમુનાએ જવાબ આપ્યો.

“ચાહવું અને ધિક્કારવું, એ બન્ને એક સંગે થઈ શકે ખરું?”

મહોબ્બતખાંએ પુનઃ પૂછ્યું.

“હા” યમુનાએ કહ્યું.

“શી રીતે?” મહોબ્બતખાંએ આશ્ચર્યચક્રિત સ્વરે પૂછ્યું.

મારા પતિ તરીકે તમને ખરા જીગરથી ચાહું છું તેમજ દેશના દ્રોહી તરીકે તમને ધિક્કારું પણ છું” યમુનાએ સ્પષ્ટતાથી જવાબ આપ્યો.

મહોબ્બતખાંએ આ વખતે પોતાના સૈનિકો તરફ જોયું એટલે તેઓ પોતાના સેનાપતિની મૌન આજ્ઞા સમજીને ત્યાંથી દૂર ચાલ્યા ગયાં.

સૈનિકો ગયા પછી મહોબ્બતે કહ્યું ખ્યારી યમુના! જ્યારે તું મને તારા પતિ તરીકે ચાહે છે, ત્યારે હું દેશદ્રોહી છું, એ વાતને બૂલી જઈને તારો સંપૂર્ણ પ્રેમ મને આપ અને મારા સંપૂર્ણ પ્રેમનો તું પણ સ્વીકાર કર.”

“મહોબ્બતખાં! એમ બનવું અશક્ય છે.” યમુનાએ ધીમેથી કહ્યું.

“સામાટે અશક્ય છે યમુના? જ્યારે હું તને સંપૂર્ણ પ્રેમથી ચાહવાને તૈયાર છું, ત્યારે શું તું મને ચાહવાને તૈયાર નથી?” મહોબ્બતખાંએ પૂછ્યું.

“તમને મારા પતિ ગણીને તમારી મૂર્તિને મારા હૃદયમાં સ્થાન આપીશ અને તેની પૂજા પણ કરીશ; પરંતુ તમારા પ્રેમનો સ્વીકાર કરી શકીશ નહિ. મહોબ્બતખાં! તમે તમારા દેશ અને ધર્મનો ત્યાગ કરીને અન્ય ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે એટલુંજ નહિ પણ તેનો નાશ પણ તમારા હાથે જ કરી રહ્યા છો અને તેથી તમારા જેવા દેશ અને ધર્મના દ્રોહી પુરૂષને હું મારો પ્રેમ આપી શકીશ નહિ, તેમ તેના પ્રેમને સ્વીકારી શકીશ પણ નહિ.” અભિમાનથી મસ્તકને ઊંચા કરીને યમુનાએ ઉત્તર આપ્યો.

નિષ્કુર હૃદયની છું કે મારે સ્વમુખે મારા સ્વામીનો-મારા જીવન દેવતાનો તિરસ્કાર કરવો પડે છે ? મહોબ્બતખાં ! હૃદયનો સર્વ ભાર આજ તમારી સન્મુખ ખાતી કરી નાંખ્યો છે. હવે જાઓ, ચાલ્યા જાઓ, આ કાલે જ પલાયન થઈ જાઓ. આસમાન જમીન એક થાય, મેરૂ ચલિત થાય, સૂર્યની ઉજ્જ્વલતાનો નાશ થાય, ચંદ્રની સૌમ્યતા ચાલી જાય અને સમુદ્રની મર્ચાદાનો લોપ થાય. તો પણ હું તમારા પ્રેમનો સ્વીકાર કરી ચક્રીશ નહિ; કારણકે તમે નિષ્કુર છો, ભતિ, દેશ અને ધર્મના દ્રોહી છો, વિધર્મી છો, અમારા શત્રુના હાસ છો, અરે એટલું જ નહિ પણ તમે મનુષ્ય નહિ પણ પશુ છો, દેવ નહિ પણ હાનવ છો અને તેથીજ હું અને તમે ક્રિ પશુ એક થઈ શકશું નહિ. તેમજ એ પણ ખરું છે કે આ શરીર કે જે તમને વાજાનથી અર્પણ થયેલું છે, તે આ જીવનમાં કદાપિ અન્યનું પણ થયે નહિ. ”

મહોબ્બતખાંએ ધીરજથી યમુનાતું ઉપર્યુક્ત કથન સાંભળી લીધું અને ત્યારપછી આશાનો ત્યાગ કરીને કહ્યું. “ યમુના ! તારા છેવટના શબ્દોથી મને સંતોષ થયો છે; પરંતુ તું અહીં એકલી કેમ રહેલી છે ? મતાપસિંહના પરિવાર સાથે તું કેમ ચાલી ગઈ નથી ? ”

યમુનાએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો. “ મહોબ્બતખાં ! તમે મોગલસેનાના સેનાપતિ થઈને આવ્યા છો, એ જાણીને તમને એક વખત મળવા અને મળીને હૃદયનો ભાર ઓછો કરવાને માટે જ હું પાછળ એકલી રહી હતી. હવે હું જાઉં છું અને તમે પણ જાઓ; પરંતુ એ પહેલાં પરમાત્મા પાસે એટલી પ્રાર્થના કરું છું કે તમે કરેલી ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો સમય તમને તે વિશ્વનિયંતા કૃપા કરીને જરૂર આવે. ”

એટલું કહીને યમુના મહોબ્બતખાં તરફ કટાક્ષદ્રષ્ટિ કરીને ત્યાંથી ત્વરાથી ચાલી ગઈ. તેના ગયા પછી મહોબ્બતખાં ધીમા પગલે અને ઉદાસ મુખે છાવણી તરફ પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ભેદ ખુલ્લો થયો.

બાદશાહ અકબરની આજ્ઞાથી કેદી થયેલો વિજય એક અભણ્યા મનુષ્યની કૃપાથી કેદખાનામાંથી નિર્વિધે છુટી ગયો હતો. એ આપણે સાતમા પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છીએ. વિજયને કેદી અવસ્થામાંથી મુક્ત કરનાર એ મનુષ્ય કોણ હતું અને તેને મુક્ત કરવાનો તેનો શું હેતુ હતો, એ ભેદ વાચક મહાશયોની છાસાને તૃપ્ત કરવાની આતર હવે ઉઠેલવાની અગત્ય છે.

વિજયને કેદ કરવાનો હુકમ જ્યારે બાદશાહે આપ્યો હતો, ત્યારે શાહજહાંએ તેમ નહિ કરવાને અને રહેમ રાખવાને માટે તેના બાબને અરજ શુભારી હતી, પરંતુ બાદશાહે પોતાના હુકમની વચ્ચે નહિ પડવાની તેને સૂચના કરીને પોતાના હુકમને અમલમાં આણ્યો હતો, એટલે કે વિજયને બંદીવાન બનાવ્યો હતો. એ ઘટનાને વાચક બંધુઓ સારી રીતે જાણે છે. બાદશાહ પોતાના અનુચર કાસમને વિજયને બંદીવાન બનાવવાનો હુકમ આપીને ચાલી ગયા બાદ શાહજહાં પણ પોતાના આવાસે ચાલી આવી હતી. શાહજહાં પોતાને આવાસે આવ્યા પછી નિર્દોષ વિજયને કેદખાનામાંથી શી રીતે મુક્ત કરવો, એના વિચારમાં શું થાઈ ગઈ. કેટલોક સમય તેણે વિચારચક્ત સ્થિતિમાં પસાર કર્યો અને છેવટે તે વિજયને મુક્ત કરવાના એક નિશ્ચય ઉપર આવી. તેણે તુરંતજ પોતાના શિક્ષક ફૈજ ઉપર એક કાગળ લખી નાંખ્યો અને તેમાં વિજય તફન બેગુન-હા છે; તેથી તેને ગમે તે ઉપાયે કેદખાનામાંથી મુક્ત કરાવશો, એવા કૃપમાં બનેલા બનાવનું વિગતવાર વર્ણન કરીને ફૈજને વિનંતિ કરેલી હતી. ફૈજ તથા તેનો નાનો ભાઈ અબુલકાસ બંનેનું અકબરની દરબારમાં કેટલું માન હતું તથા તેઓનો વફાતા કેટલી અગાધ હતી, એ ઇતિહાસવેત્તાઓથી અભણ્યું નથી; તેમ છતાં સર્વસામાન્યની જાણ માટે અમે એ ઐતિહાસિક વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાને પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ.

અસ્થાને ગણાયે નહિ. આ ઉભય ભાગ્યોએ વિદ્યા-સંબંધી એવાં મોટાં મોટાં કાર્યો કરેલાં છે અને અકબરના ધાર્મિક, રાજનૈતિક તથા સામાજિક વિચારો ઉપર એવી ગંભીર અસર કરેલી છે કે જેનું વિસ્તૃત વર્ણન કરવાનો આ પ્રસંગ નથી. અહીં તો માત્ર એ ઉભય ભાગ્યોની જરૂરજોગ જોગબાણુ આપવાનુંજ અમે ઉચિત વિચાર્યું છે. આ બન્ને બંધુઓ શેખ મુબારકના પુત્રો હતા. શેખ મુબારક વિદ્વાન હતા; પરંતુ સ્વચ્છંદ વિચારોથી તેને ઇસ્લામ ધર્મ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા નહોતી. આ કારણથી ઇસ્લામ ધર્મના ઉભાઓ તેની વિરુદ્ધ પડ્યા હતા અને તેથી તે પોતાના વતન નાગોરનો ત્યાગ કરીને આગ્રા પાસેના ચારબાગમાં વસ્યે હતો; ચારબાગમાં આવ્યા બાદ ઇ. સ. ૧૫૪૭ માં અબુલફૈઝ (ફૈઝ) નો અને ઇ. સ. ૧૫૫૧ માં અબુલફૈઝનો જન્મ થયો હતો, શેખ મુબારકે પોતાના બન્ને પુત્રોને બહુજ સારી રીતે ભણાવીને વિદ્વાન્ બનાવ્યા હતા; પરંતુ તેઓ તેમના પિતાની જેમ ઇસ્લામ ધર્મ ઉપર કેટલેક અંશે અશ્રદ્ધાનુ બની ગયા હતા અને તેથી કદર મુસલમાનોએ તે ત્રણેને ચોખ્ખા દંડ દેવાને માટે અકબર બાદશાહને બહુ સમજાવ્યો હતો; પરંતુ અકબર વિચારશીલ અને વિવેકી હતો. એટલે તેમની સસાદથી જોગવાઈ ન જતાં તે ઉભય બંધુઓની અપૂર્વ વિદ્વતાની ચોખ્ખા કદર કરીને તેમને પોતાના દરબારમાં તેણે રાખી લીધા હતા, ફૈઝ વિદ્વાન્ અને પ્રતિભાશાલી કવિ હતો તથા સુફી તરવચુક્ત કવિતા બનાવતો હતો. તેનો નાનો ભાઈ અબુલફૈઝલ ધર્મોત્તમ ધર્માનસ હતો તેના દૃઢયમાં વીરતા અને વિચારોમાં સ્વચ્છંદતા હતી. તંજે આર્મન-મ-અકબરી અને અકબરનામાદિ એતિહાસિક ગ્રંથો પણ લખેલ છે, કે જેની સદાયથી અકબરના સમયના ઇતિહાસનું સાદું જ્ઞાન મળી શકે છે. અકબર આ ઉભય બંધુઓ ઉપર ઘણી પ્રીત રાખતો હતો; પરંતુ તેના દરબારના અન્ય મુસલમાનો અને તેમાંએ ખાસ કરીને શાહજહાં સલીમ તથા અબદુલકાદર એ બન્ને જણ તે બન્ને ભાગ્યોને ધિક્કારના હતા અને તેમના ઉપર ખાસીયત રાખતા હતા.

સમ્રાટ અકબરના રાજઅમલમાં પોતાના અંતઃપુર નિવાસિની સીએને યોગ્ય કેળવણી મળી શકે એવો બદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. શહેનશાહ અકબરે પોતાના રાજમહેલમાંજ સી-કેળવણી માટે કેટલોક ભાગ અલગ કઢાવી આપેલો હતો. આ ભાગમાં શાહજહાદી આરામભેગમ અન્ય શાહજહાદીઓ તથા ભેગમો સાથે અભ્યાસ કરતી હતી. તે ધણીજ દુશિયાર અને જુદિમતી હતી તથા તેને તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવાનો શોખ હોવાથી પોતાના બાબાને કહીને તત્ત્વજ્ઞ ફૈઝને પોતાનો શિક્ષક નિયત કરાવ્યો હતો. ફૈઝ નિયમિત સમયે શાહજહાદી આરામભેગમને અભ્યાસ કરાવવા આવતો હતો. તે શાહજહાદીની અભ્યાસ પ્રતિ પ્રીતિ જોઈને તેને પોતાની પુત્રી સમાન માહતો હતો અને ધણીજ રનેહથી તેને તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય સમજાવતો હતો. ફૈઝએ વિશેષમાં કાશીમાં એક સંન્યાસીના આવાસે શુભ વેવે રહીને હિન્દુધર્મનો તથા જૈનધર્મનો પણ સારી રીતે અભ્યાસ કરેલો હતો અને તેથી તે ધર્મોના સિદ્ધાંતો શાહજહાદીને જ્યારે સમજાવતો, ત્યારે ને બહુજ ધ્યાનથી સાંભળતી હતી. જૈનશાસ્ત્રના શ્રવણથી શાહજહાદી જૈન ધર્મ અને જૈનીઓની પક્ષપાતી બની હતી અને તેથીજ તે વિજયને એક જૈન યુવક જણવા છતાં પણ તેના ઉપર આશંક થઈ હતી. શાહજહાદી ફૈઝને પોતાના શુરુ સમાન માનતી હતી અને તે પોતાની ઇચ્છાને પરિપૂર્ણ કરશે, એવી તેને શ્રદ્ધા હતી. એટલે તેણે વિજયને કેદખાનામાંથી છોડાવવાને માટે વિનંતિ બરેલો પણ તેના ઉપર લખ્યો હતો. ફૈઝએ પોતાની શિષ્યાની ઇચ્છાને માન આપીને વિજયને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરવાનું કાર્ય જોકે મુશ્કેલ હતું—અને તેમ કરવાથી બાદશાહની અપ્રીતિને પણ કદાચ વહોરી લેવી પડશે તેમ ધારેલ;—તોપણ તેણે શુભ રીતે તેને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરીને પોતાના મકાને રાખ્યો હતો. ફૈઝએ વિજયને મુક્ત કર્યા પછી વિચારી રાખ્યું હતું કે યોગ્ય અવસરે બાદશાહને પોતાના આ સાહસની વાત કરીને ક્ષમા માગી લઈશ અને વિજય ઉપર રહેમ કરાવીશ; પરંતુ મેવાડના રાણા પ્રતાપસિંહ સાથેના યુદ્ધ કાર્યમાં બાદશાહને રોકાઈ

રહેતું પડતું હોવાથી ફેણ હજી સુખી પોતાના વિચાર પ્રમાણે વર્તી શક્યો નહોતો.

વિજય કેદખાનામાંથી ભૂટેા થયા બાદ ગુપ્ત રીતે ફેણના મકાનમાં જ રહેનો હતો. ઉદાર દિલના ફેણએ તેને હિન્દુને યોગ્ય એવી સર્વ પ્રકારની સગવડ કરી આપેલી હતી તેથી તે ત્યાં સુખપૂર્વક રહીને ફેણની તથા શાહબાદીની મનમાં ને મનમાં ઘણી પ્રશંસા કરતો હતો. એક દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જ્યારે વિજય ફેણના મકાનના પુસ્તકાલયવાળા ઓરડામાં બેઠો બેઠો એકાદ સંસ્કૃત પુસ્તકનું અવલોકન કરી રહ્યો હતો, ત્યારે એક યુરખાવાળી સ્ત્રીએ એ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. વિજય પુસ્તકાવલોકનના કાર્યમાં એટલો બધો મશગુલ થઈ ગયો હતો કે તેને એ સ્ત્રીના આગમનની કરી પણ ખબર પડી નહિ. પેલી સ્ત્રીએ તેને પોતાના કાર્યમાં તક્લીન થયેલો જોઈને તેનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચવાની ખાતર ધીમેથી ઉપરસ ખાધી. તે સ્ત્રીએ વિજયનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચવાને અજમાવેલો ઉપાય આજાહ નિવડ્યો. કારણ કે વિજયે તુરતજ પુસ્તકને બંધ કરીને તેની સામે જોયું અને તેના યુરખા વિગેરેની દ્રશ્ય ઉપરથી તેને કોઈ અમીરની સ્ત્રી ધારીને તે તેને માન આપવાને આસન ઉપરથી તુરતજ ઉભો થઈ ગયો. વિજયને સાવધ થયેલો જાંઈને તે સ્ત્રી ઓરડાના મધ્ય ભાગમાં આવી અને પોતાના મ્હોઠા ઉપરથી યુરખાને દૂર કરીને તેની સામે અર્થસૂચક દ્રષ્ટિએ જોતી ઉભી રહી. વિજય એ સ્ત્રીના લાવણ્યને અને તેના સૌંદર્યને નિહાળીને આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયો. વિજયે જોયું કે તે સ્ત્રી પચ્ચીશોક વર્ષની પરમ યૌવનવતી સુસલમાન તરૂણી હતી. ઢાડમની કળીઓને લગાવે તેવા તેના તીણાં ઢાંત હતા, પોપટની ચાંચને ચરમાવે તેવી તેની સીધી લાંબી નાસિકા હતી, મૃગલોચન જેવાં તેનાં નેત્ર અણી-આળાં અને વિશાળ હતાં, શિવ ધનુષ્ય જેવી તેની કાળી લમરો હતી, ચરફપૂર્ણિમાના નિર્મળ ચંદ્ર જેવું તેનું ગોળ વદન હતું, પરવાળાં જેવાં તેનાં અધર હતા અને સુવર્ણ કળશ જેવાં તેનાં સ્તન હતાં. આવી રૂપનિધાન તરૂણીને જોઈને વિજય કેવળ મોહમુગ્ધ થઈ ગયો અને નિર્જીવ પુતળાની જેમ અવાક અને

લાભ લીધો છે. તમે જાણો છો કે શહેનશાહ અકબર મહુમ્મદી અને ન્યાયી છે; પરંતુ મારા શાહુર જેવા કેટલાક ઇસલામ ધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા ધરાવનારા વિદ્વાનોએ તેમને ઇસલામ ધર્મમાં શંકાશીલ બનાવીને એક નવોજ પંથ તેમની સહાયથી કહાડ્યો છે અને તેથી ઘણા કટ્ટર મુસલમાનો તેમનાથી વિરુદ્ધ પડી ગયા છે અને તેવા સર્વની ઉપર વેર પણ ધરાવે છે. ખુદ શાહજહાં સલીમ પણ તેના બાબાની વિરુદ્ધમાં છે અને તેથી જો શાહજહાંની કૃપાને મેળવશે, તો તે તમને બાદશાહની તમારા ઉપર જે અકૃપા છે, તેમાંથી બચાવી લેશે અને તમે જો તેના વિશ્વાસુ બનીને રહેશો, તો તે તમને મુખી પણ બનાવી દેશે. શાહજહાં એવા તો દિલાવર પુરુષ છે કે જો તમે તેના પક્ષમાં રહીને તેનો હુકમ બજાવશો, તો જ્યારે તે તમને નિશાન થશે, ત્યારે તે તમને ઉચ્ચપદના અધિકારી બનાવતાં જરા પણ ઢીલ કરશે નહિ. ”

રજીયાનું લાંબુ ભાષણ ધીરજથી સાંભળીને વિજયે કહ્યું. “મારા જેવા સામાન્ય મનુષ્ય પ્રત્યેની તમારી લાગણી જોઈને અને તમે મને આપેલી સારી સલાહનો વિચાર કરીને હું તમારો પલ્લેજ ઉપકાર માનું છું, બાનુ ! પરંતુ શાહજહાં સલીમ જો શહેનશાહ અકબરની વિરુદ્ધમાં હોય, તો પછી તેમની કૃપા મેળવવા અને તેમના વિશ્વાસુ બનવા, તેમના પક્ષમાં બળીને શું મારે રાજદ્રોહી બનવું ? ”

રજીયાએ વિજય સામે નેત્રના કટાક્ષબાણ મારતાં કહ્યું. “એમાં રાજદ્રોહી બનવાપણું કયા છે ? શું તમે તમારું હિત પણ વિચારી શકતાં નથી ? ”

શહેનશાહ અકબર જેવા ન્યાયી, ઉદાર, ભલા અને દયાળુ રાજકર્તાના વિરુદ્ધ પક્ષમાં બળીને હું મારું હિત સાધવાને તૈયાર નથી, બાનુ ! ” વિજયે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો.

વિજય ! તમારું વય હજી કાનું છે. અને તેથી તમારામાં સારાસાર વિચારવાની શક્તિ નથી. તમે વિચાર કરો કે તમે પોતે અકબરશાહના મોટા મુન્દામા છો. જ્યારે તે જાણ્યે કે તમે

દેખાનામાંથી જોઈની સદાચથી શ્રમ રીતે નાશી જત્યા છે, ત્યારે તે તમને દેરી સહ કરશે, તેનો તમે કદિ ખ્યાલ કર્યો ? ખરે ? મારું હજુ માનો તો જ્યો આ કાગળ અને તેને સાદબદા સહીમને શ્રમ રીતે તમે પોતે પહોંચતો કરો. મારી બહામણથી તે તમને દરેક પ્રકારના બધમાંથી મુક્ત કરશે." જેમ કહી રહ્યાએ પરીમાં મુખને સદાચતાં, પરીમાં સ્મિત હાસ્યથી પ્રકુલિત કરતાં અને પરીમાં નેત્રકટાક્ષ કરતાં એક કાગળ પોતાના વસ્ત્રમાંથી દહાડી વિજય પાસે જઈને તેની આગળ ધર્યો.

સોંદર્યના સાગર સમાન નવજુવાન તરુણ મુંદરીને સદાચ્ય મુખે પોતાની સન્મુખ ઉભેલી અને વિવિધ પ્રકારના હાવભાવ કરતી જોઈને વિજય સહુવાર જાન બૂલી ગયો. તેણે યંત્રવત્ રહ્યાના હાથમાંથી કાગળ લેવાને પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો અને રહ્યાએ પ્રેમપૂર્વક કાગળ તેના હાથમાં આપતાં તેનો હાથ જરા દબાવ્યો. વિજયની અસર થતાં જેમ મનુષ્ય ચમકી જાય છે, તેમ વિજય રહ્યાના કામળ કરનો મુઠ્ઠા સ્પર્શ થતાં ચમક્યો, તેના આગળની જમીન ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગી અને તેની આંખે અંધારા આવ્યાં. બરાબર આજ ક્ષણે જોરડાનાં બંધ કરેલાં બારણાં ઉઘડી ગયાં અને એક મજબુત બાંધાના હિન્દુ જેવા જણાતા પુરૂષે જોરડામાં ધીમેથી પ્રવેશ કર્યો.

એક અજાણ્યા હિન્દુ જેવા જણાતા પુરૂષને બેધડકતાથી જોરડામાં પ્રવેશ કરતો જોઈને વિજય આશ્ચર્ય પામી ગયો; પરંતુ ચાલાક રહ્યા એ અજાણ્યા પુરૂષની મુખચર્યા જોઈને તેને તુરંતજ જોગળી ગઈ અને તેથી પોતાના મ્હોડા ઉપર જુરજો નાખીને જોરડાના બીજા દ્વારથી એકદમ પલાયન થઈ ગઈ. આ આકસ્મિક ઘટનાથી વિજય ગભરાઈ ગયો, તે એટલે, સુધી કે રહ્યાએ આપેલો કાગળ પોતાના હાથમાંથી પડી ગયો અને તે આવેલા પુરૂષે લઈ લીધો, એ પણ તે જાણી કે જોઈ શક્યો નહિ.

તે પુરૂષ માનાપમાનની કાંઈ પણ દરકાર કર્યા વિના વિજયની સામે એક આસન ઉપર ધીમે રહીને બેઠો અને પોતાની વિલક્ષણ રીતે ચળકતી આંખોને વિજયની આંખો મેળવીને કહ્યું

“વિજય ! તમે દિન-દિન ગયેને આ મુસલમાનના આગાસમાં કેમ રહેો છો ?”

વિજયને આ પ્રશ્નમાં કંઈક સત્તાનું દર્શન થયું અને તેથી તેણે નમનાથી જવાબ આપ્યો. “આ આગાસના માલિક સરીફે મુસલમાન છે, પરંતુ વિચારે તેના નથી અને તેથી મને અહીં રહેવાને કશી પણ દરકાર જણાતી નથી. જ્યાં તેમણે નીનને યોગ્ય જોવી સર્વ ગોઠવણ મને કરી આપેલી છે.”

“બહુ સારું” તે પુરૂષે પોતાની નજર જરા આડી કરીને કહ્યું. “પરંતુ મેં સાંભળ્યું હતું કે તમને બાદશાહે કોઈ કારણવશાત્ કેદ કરેલા છે, એ વાત તો તમને અહીં જોવાથી ખોટી જણાય છે, કેમ ખરું ને ?”

વિજય તે પુરૂષની ઉપસૂંકત વાત સાંભળીને ચમક્યો અને જવાબ આપવાને માટે મુંઝવા લાગ્યો; પરંતુ ક્ષણવાર રહી જરા સ્વસ્થ થઈને કહ્યું. “શહેરના લોકો અનેક પ્રકારની સાચી જુડી વાતો કરે છે, તેથી આપે સાંભળેલી વાત સાચી હોય એ સંભવિત નથી.”

“હા, એમજ હોયું જોઈએ.” તે પુરૂષે અર્થસૂચક સ્વરે કહ્યું. “પણ જે તરૂણી મારા આગમનથી એકાએક ચાલી ગઈ, તે બહુજ ભલી જણાતી હતી, એ વાત તો સાચી છે ને ?”

“શી રીતે ?” વિજયે તુરતજ સામેા સ્વાલ કર્યો.

“એ રીતે કે તે તમારા પ્રત્યે બહુજ મમતા દેખાડતી હતી અને તમને સારી સલાહ આપતી હતી.” તેણે તુરતજ અંગમાં કહ્યું.

“શી સારી સલાહ ?” વિજયે પુનઃ આશ્ચર્યચક્રિત સ્વરે પૂછ્યું.

“બાદશાહના શુન્દામાંથી ચુકત થવા માટે શાહજાદાની કૃપા આપાદન કરવાની તે તમને સલાહ આપતી હતી, એને શું તમે સારી સલાહ નથી ગણતા. ?” તે પુરૂષે ફરીથી અંગમાં કહ્યું.

“નહિ” વિજયે અભયથીમાં ગરકાવ થઈ જતાં ઉત્તર આપ્યો.

“ આ માટે નહિ ? ” તે પુરૂષે પૂછ્યું.

હવે વિજય યોડીવાર વિચારમાં પડી ગયો; પરંતુ તેને તુર તજ જણાયું કે જ્યારે આ પુરૂષ પોતાની બધી હકીકત કહે છે, ત્યારે તેની પાસે વાતને છુપાવવાથી કશું પણ ફળ નથી અને તેથી તેણે હવે ખુલ્લા દીવથી વાત કરવા માંડી.

તેણે કહ્યું. “ શહેનશાહ અકબરના જેવા ન્યાયી અને પ્રવ્ર પ્રિય રાજકર્તાના શુન્હામાંથી સુકત થવાને માટે તેનાથી વિરુદ્ધ પક્ષના શાંદમહાની કૃપા મેળવવા પ્રયાસ કરવો, એ મને એવું લાગતું નથી અને તેથીજ હું એ તરફથીની સલાહને સારી માનું છું. ”

તે પુરૂષે એકદમ કહ્યું. “ આ તમારા કથન ઉપરથી મને છે કે બાદશાહે તમને કાંઈ શુન્હા માટે કેદ કરેલા, એ સંત્ય જણાય છે. ”

વિજયે નિખાલસ દિલથી કહ્યું. “ હા. ”

“ ત્યારે તમે કેદખાનામાંથી છુટ્યા શી રીતે ? ” સત્તાવાહક અવાજે પૂછ્યું અને વિજય તેનો જવાબ આપ્યો છે, તે સાંભળવાને તે આતુર થઈ રહ્યો.

વિજય હવે બરાબર સપડાઈ ગયો અને એવું એણે કહ્યું ગયો. તેણે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો, “ હું જે કેદમાં હતો તેથી નથી. ”

“ બલે, જેવી તમારી ઇચ્છા, હું જે કેદમાં હતો તેથી નથી, પરંતુ જ્યારે હું કેદમાં હતો ત્યારે તેમાંથી સુકત થવાને માટે તમારે એ પ્રમાણે વર્તવું, એ તમારા દિલની ઇચ્છા છે. ” તે પુરૂષે કહ્યું.

“ મારા હિતની દૃષ્ટિએ મને બાદશાહના વિરુદ્ધ પક્ષમાં ઇચ્છા નથી અને તેથીજ વિજયે કહ્યું. ”

કરીને આ ઝોરડામાં આવવાથી તેને કેવા સંયોગોમાં મુકાવું પડ્યું હશે અને જાનિધમાં તેનું શું પરિણામ આવશે એજ વિચારો તેને સાક્ષતા હતા; પરંતુ પરમાત્માના ધ્યાનથી તેના હૃદયનો સર્વ ભાર ઝોઠો થઈ ગયો અને હૃદયમાં અપૂર્વ શાંતિનું ભાન થતાં તેના જીવનને પણ કસર વળ્યો. રજીયાના ભૂવનમોહન રૂપદર્શનથી, અન્તર્યા પુરૂષની સાથે થયેલા વાર્તાલાપથી અને ફેજના અચાનક આગમનથી વિજયના હૃદયમાં જે તુમુલ્લ યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું, તે પરમાત્માના પવિત્ર નામના શુભ ધ્યાનથી હવે શાંત થઈ ગયું હતું અને તેથી તે પોતાના ગુપ્ત ઝોરડામાં પુનઃ જવાનો વિચાર કરીને દ્વારની બહાર નીકળ્યો. દ્વારની બહાર નીકળતાંજ તે એકદમ અચ્ચે ગયો; કારણકે જે પુરૂષો પોતાની તરફ ચાલ્યા આવતા તેની નજરે પડ્યા. વિજય આ જે પુરૂષો કાણુ હશે તથા તેઓ શા હેતુથી પોતાના તરફ આવતા હશે, એ વિષે વિવિધ કલ્પનાઓ કરતો જ્યાંનો ત્યાં ઉભો રહ્યો. એટલામાં તે બન્ને પુરૂષો તેની છેક પાસે આવી પહોંચ્યા. વિજય ભેદ શક્યો કે આવેલા જે પુરૂષોમાં એક હિન્દુ હતો અને બીજો મુસલમાન હતો. તેઓ રાજ્યના કર્મચારીઓ હોય એવું તેમણે પહેરેલા પોશાકથી તથા કમરે લટકાવેલી તલ્લવા રાથી અનુમાન થતું હતું. તે ઉભય પુરૂષો વિજયને લશ્કરી નિવેશ સલામ કરીને તેની સામે ઉભા રહ્યા એટલે વિજયે તેમને પૂછ્યું. “આપ કાણુ છો અને આપના આગમનનું શું પ્રયોજન છે, તે કહેશો.”

હિન્દુ કર્મચારીએ તેનો ઉત્તર આપવાને બદલે સામે જવાડ કર્યો. “આપનું નામ વિજયકુમાર કે ?”

“હા, હા” વિજયે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો; પરંતુ તેને તુરતજ વિચાર થયો કે પોતાના છુટકારાની ખબર બાદશાહને પહોંચી જણાય છે અને તેથી તેણે રાજ્ય કર્મચારીઓને પોતાને પુનઃ કાલ કરવાને માટે મોકલ્યા જણાય છે.

“બહુ સારું, અમારી સાથે ચાલો; આપને બાદશાહ સલામત થાડે છે” મુસલમાન કર્મચારીએ કહ્યું.

“પરંતુ અ...”

સલામત મને શું કામ

વિજયને જતાગ્યો અને તે કાંઈક કહેવા જતો હતો એટલામાં એક પુરૂષે જોરડાના દારમાં પ્રવેશ કર્યો તે ફેંછી હતો. વિજય ફેંછીને અચાનક આવેલો જોઈને ગભરાઈ ગયો. કેમકે ફેંછીએ તેને શુભ જોરડામાં જ દિવસ રાત રહેવાનું કહ્યું હતું. તેમ છતાં તેની આજ્ઞાનો ભંગ કરીને આજે તે પુસ્તકાલયના જોરડામાં આવેલો હતો. ફેંછી પેલા અભણ પુરૂષને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો અને કાંઈક બોલવા જતો હતો; પરંતુ તે પુરૂષે તેને ચૂપ રહેવાની અને પોતાની પાછળ આવવાની નિશાની કરતાં બંને જોરડાની બહાર નીકળી ગયા અને પાછળ વિજય અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો કરતો જોરડામાં જ ઉભો થઈ રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ભાગ્યોદય.

માયં ફલતિ સર્વત્ર ન વિદ્યા ન ચ પૌરુષમ્ ।

ગત પ્રકરણમાં બનેલા વિવિધ બનાવોથી વિજય એટલો બધો આશ્ચર્યમુગ્ધ અને ચિંતાતુર થઈ ગયો હતો કે તે કેટલોક સમય જોરડામાં કેવળ સ્થિરભાવે અને ચેતન્ય રહિતપણે ઉભો રહ્યો. રજયા, અભણ પુરૂષ અને છેવટે ફેંછીના એક પછી એક આગમ નથી તથા તેમની સાથે થયેલા વાર્તાલાપથી તેનું મસ્તક બહાર મારી ગયું હતું અને તેથી તેણે તેમની સાથે શી શી વાતો કરી હતી, તેનું અત્યારે તેને કશું પણ જ્ઞાન રહ્યું નહોતું. વિચારના વમળમાં પડી ગયેલો વિજય જોયેન થઈ ગયેલા પોતાના જીવને કરાર વાળવાને માટે જોરડામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો અને પરમાત્મા મહાવીરનું ચિત્તમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યો.

તે એક જૈન હતો અને તેથી તે સારી રીતે જાણતો હતો કે દુઃખના સમયે પરમ કટ્યાણુકારી પરમાત્માના મંગલમય નામનું સ્મરણ કરવાથી દુઃખ માત્રનો નાશ થાય છે અને સુખ સ્વયં આવીને ભેટે છે. પોતાના ઉપર મહાન ઉપકાર કરનાર ફેંછીની આજ્ઞાનો ભંગ

કરીને આ જોરડામાં આવવાથી તેને કેવા સંયોગોમાં મુકાવું પડ્યું હશે અને ભવિષ્યમાં તેનું શું પરિણામ આવશે એજ વિચારે તેને સાલતા હતા; પરંતુ પરમાત્માના ધ્યાનથી તેના હૃદયનો સર્વ ભાર ઝોટો થઈ ગયો અને હૃદયમાં અર્પૂર્ણ શાંતિનું બાન યત્ન તેના જીવનને પણ કરાર વળ્યો. રજીવાના ભૂવનમોહન રૂપદર્શનથી, અજાણ્યા પુરૂષની સાથે મયેલા વાર્તાલાપથી અને કૈંજીના અચાનક આગમનથી વિજયના હૃદયમાં જે તુમુલ્લ મુન્દ મચી રહ્યું હતું, તે પરમાત્માના પવિત્ર નામના શુભ ધ્યાનથી હવે શાંત થઈ ગયું હતું અને તેથી તે પોતાના શુભ જોરડામાં પુનઃ જવાનો વિચાર કરીને દારની બહાર નીકળ્યો. દારની બહાર નીકળતાંજ તે એકદમ અમઘ્રી ગયો; કારણકે જે પુરૂષો પોતાની તરફ ચાંચ્યા આવતા તેની નજરે પડ્યા. વિજય આ જે પુરૂષો કેણુ હશે તથા તેઓ શા હેતુથી પોતાના તરફ આવતા હશે, એ વિષે વિવિધ કલ્પનાઓ કરતો જ્યાંનો ત્યાં ઉભો રહ્યો. એટલામાં તે જન્મે પુરૂષો તેની છેક પાસે આવી પહોંચ્યા. વિજય ભ્રમ શક્યો કે આવેલા જે પુરૂષોમાં એક હિન્દુ હતો અને બીજો મુસલમાન હતો. તેઓ રાજ્યના કર્મચારીઓ હોય એવું તેમણે પહેરેલા પોશાકથી તથા કમરે લટકાવેલી તલવારથી અનુમાન થતું હતું. તે ઉભય પુરૂષો વિજયને લક્ષરી નિયમે સલામ કરીને તેની સામે ઉભા રહ્યા એટલે વિજયે તેમને પૂછ્યું. “આપ કેણુ છો અને આપના આગમનનું શું પ્રયોજન છે, તે કહેશો?”

હિન્દુ કર્મચારીએ તેનો ઉત્તર આપવાને બદલે સામે સ્વાલ કર્યો. “આપનું નામ વિજયકુમાર કે ?”

“હા, હા” વિજયે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો; પરંતુ તેને તુરતજ વિચાર મયો કે પોતાના છુટકારાની ખબર બાદશાહને પડેલી જણાય છે અને તેથી તેણે રાજ્ય કર્મચારીઓને પોતાને પુનઃ કેદ કરવાને માટે મોકલ્યા જણાય છે.

“બહુ સારું, અમારી સાથે ચાલો; આપને બાદશાહ સલામત યાદ કરે છે.” મુસલમાન કર્મચારીએ કહ્યું.

“પરંતુ આપ કેણુ છો તથા બાદશાહ સલામત અને શું કામ

યાદ કરે છે? તેને ખુલાસો કર્યો તો ઉપકાર થયો.” વિજયે બયાતુર નજરે તેમની તરફ જોતાં જોતાં નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“અમે આ દુનિયાના માલેક શાહનશાહ અબુલકસેફ જલા-હુદ્દીન મહમ્મદ અકબરશાહના કર્મચારીઓ છીએ.” હિન્દ કર્મચારીઓ ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “તેઓ આપને શું કારણથી યાદ કરે છે એ અમે જાણતા નથી; પરંતુ અમે બાદશાહ સલામતની નેક આજ્ઞાથી આપને તેમની હજુરમાં લઈ જવાને માટે આવ્યા છીએ.”

“બહે, હું બાદશાહ સલામતની આજ્ઞાને માન આપી આપની સાથે આવવાને તૈયાર છું.” વિજયે ધીમેથી કહ્યું.

“બહુ સારું. અમારી પાછળ ચાલ્યા આવો.” એમ કહી ઉભય કર્મચારીઓ આગળ અને વિજય પાછળ એ રીતે તેઓ ત્રણ ફેશના મકાનની બહાર નીકળી ગયા અને રાજ્ય મહાલય તરફ ચાલવા લાગ્યા.

ઢેટલાક સમય સુધી તેઓએ ચાલ્યા કર્યું અને છેવટે અકબર શાહના વિશાળ અને ગગનચુંબિત મહાલયના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા. દ્વારપાળ સાથે ઘટતી વાતચીત થયા બાદ તેઓ અંદર પેઠા. વિજય આ અત્યંત મનોહર અને દેવવિમાન સરખા મહાલયને જોઈને આશ્ચર્યગ્રસ્ત થઈ ગયો. યમુના નદીના કીનારે આ મહેલ બાંધવામાં આવ્યો હતો. મહેલની તમામ બાંધણી સંગેમરમરના અતિ ઉજ્જવલ અને ધવલ પત્થરની હતી અને તેથી તે ગરફના પહાડ સરખો શોભતો હતો. મહેલની પ્રત્યેક દિવાલ સફેદ, સુંવાળી અને ચામકતી હતી અને તે ઉપર વિવિધ પ્રકારના રંગોથી પક્ષીઓ, પશુઓ અને મનુષ્યોના રંગબેરંગી અને મનોહર ચિત્રો આજેખેલાં હતાં. મહેલમાં પ્રત્યેક સ્થળે લોંબતગીએ આરસ પત્થરના જૂદા જૂદા રંગના ચોસલાં જડી કીધેલાં હતાં અને બીલોરી કાચ પાથરવામાં આવ્યો હતો. આ સુંદર મહેલમાં અસંખ્ય ચોરડાઓ દિવાનખાનાઓ, આરામગૃહો, શયનગૃહો, હમામખાનાઓ, ઉદ્યાનો અને બાગો આવેલાં હતાં અને તે પ્રત્યેકને સર્વોત્તમ રીતે શલુગારવામાં આવેલાં. આ સુંદર મહેલમાં રાતને સમયે જ્યારે અસંખ્ય દી-

પડો કરવામાં આવતા હતા, ત્યારે તેની શોભામાં જોર વૃદ્ધિ થતી હતી. વિજય પેલા બે કર્મચારીઓની પાછળ જતો જતો મહેલની આ ચર્ચ શોભાને નિહાળતો હતો અને મનમાં ને મનમાંજ અન્યથા થતો હતો. મહેલના મુખ્ય દ્વારમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેઓ જૂદા જૂદા અનેક દ્વારોમાં થઈને છેવટ એક ભવ્ય ઓરડામાં આવી પહોંચ્યા; આ ઓરડો પણ એટલો જ ધીમું સુંદર અને ભવ્ય હતો કે જેનું વિશેષ વર્ણન કરી વાચક મદ્દાદગોને અમે કંટાળો આપવા ઈચ્છતા નથી અને તેથી અત્રે એટલું જ કહેવું બસ થશે કે વાચકોએ પોતાની સ્વપુદ્ધિથી તેની સુંદરતાને ચિતાર લાવવાની ખાતર યેઝ્ય કદરના કરી લેવી, પેલા બંને કર્મચારીઓ વિજયને એ ઓરડામાં એક આસન ઉપર બેસવાનું કહીને ત્યાંથી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. વિજય ક્રેટલોક સમય ઓરડાની શોભા જોતો અને મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો કરતો આસન ઉપર બેસી રહ્યો; પરંતુ છેવટે કંટાળીને જેવો તે ઉઠવા જતો હતો, તેવાજ તે ઓરડામાં પ્રવેશતાં બે પુરોને જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને ક્ષણભર જેમની તેમ સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો. ત્યારબાદ તેને જ્ઞાન આવતાં તે આસન ઉપરથી એકદમ ઉભો થઈ ગયો અને બેમાંથી એક પુરુષની આગળ ધુટણીએ પડી તેના પોશાકને પકડીને તેને ચુંબન કર્યું.

તે પુરુષે વિજયને ઉઠાડીને કહ્યું. “વિજય !”

“કરમાન, સરકાર !” વિજયે કહ્યું.

તે પુરુષ ખુદ અકબરશાહજી હતો અને તેની સાથેના બીજો પુરુષ તેનો ગિત્ર અબુલફૈઝ હતો, અકબરે ઓરડાની મધ્યમાં ગોઠવેલા એક સ્તંભજિત મોટા આસન ઉપર બેસીને ફૈજને પણ પોતાની સામે પડેલા આસન ઉપર બેસવાનું ફરમાન કર્યું. બાદશાહની ફરમાન મુજબ તે પોતાના યોગ્ય આસન ઉપર બેઠો, તે પછી અકબરે વિજય તરફ જોઈને કહ્યું. વિજય ! તું હજી એક શુન્દા પૂરતી સજા લોગવી રહ્યો નથી, ત્યાં તો તે કંદખાનામાંથી સ્વયં છુટો થઈને બીજો પણ એક ભયંકર શુન્દો કર્યો છે. તેથી તુંજ કહે કે હવે તને શી સજા કરવી ?”

વિજયે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો. “ જહાંપનાહ ! આપને જે યોગ્ય લાગે તે સબ કરો; હું સહેવાને તૈયાર છું. ”

“ હીક છે, હું એજ વિચારમાં છું; પરંતુ કેદખાનામાંથી તને કોઈ કરનાર કોણ છે, એ હું બાજુના માથું છું. ” બાદશાહે કહ્યું.

“ સરકાર ! કેદખાનામાંથી મને મુક્ત કરનાર ગમે તે હોય, તે સાથે આપને શો સંબંધ છે ? હું એક જ ગુન્હેગાર છું અને તેથી મને જે સબ કરવી હોય તે કરો. ” વિજયે શાંતિથી કહ્યું.

“ વિજય ! ” બાદશાહે સહેજ આંખ ફેરવીને કહ્યું. “ વાતને છુપાવીને હલુ તું તારા ગુન્હાની સંખ્યામાં વધારો કરે છે, તે યોગ્ય નથી. જે વાત સાચી હોય, તે જ કહી દે; કેમકે સાચું બોલનારને હું હમેશાં માફ કરતો આવ્યો છું. ”

“ નામવર શાહ ! હું હવે કાંઈ પણ કહેવાને ઇચ્છતો નથી અને તેથી આપને જે સબ કરમાવવી હોય તે કરમાવો; હું તાબેદાર આપની ગમે તેવી અને ગમે તેટલી ભયંકર આજ્ઞાને પણ સહન કરવાને તૈયાર છું; પરંતુ હું મારા ઉપર ઉપકાર કરનારનું નામ પ્રાણાંતે પણ આપની સન્મુખ લેવાનો નથી. ” વિજયે દૃઢતાથી કહ્યું.

“ હીક છે, વિજય ! જ્યારે તું ખરી વાત મારાથી છુપાવે છે, ત્યારે તો તને ભયંકર શિક્ષા કરવી જ પડશે. “ એમ કહી બાદશાહ આસન ઉપરથી ઉભો થયો અને વિજયની છેક પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. ફેણએ પણ બાદશાહનું અનુકરણ કર્યું.

બાદશાહે વિજયનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને સ્મિત હાસ્ય કર્યું અને કહ્યું. “ વિજય !

“ વિજય બાદશાહની આ રીતિથી તથા બોલવાની દબયી અભયબ યદ્ ગયો, તેણે બાદશાહના ક્રોધની અને તેના ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં મોત અગર તો એવીજ કોઈ બીજી ભયંકર શિક્ષાની આજ્ઞા રાખી હતી; પરંતુ બાદશાહે જ્યારે તેને પ્રેમપૂર્વક બોલાવ્યો, ત્યારે તે અભયબ થાય, એ સર્વથા સ્વાભાવિક હતું. તેણે શાંતિથી કહ્યું. જહાંપનાહ ! શી આજ્ઞા છે ? શી સબ કરમાવો છો ?

“ આજ્ઞા ! સબ ! ” બાદશાહે જરા ભારપૂર્વક પણ હસતાં

હમનાં કહ્યું. “ તારા જેવા લામક, મર્મગ્રીવ, નિષાઘ્ન અને ચારિત્રવાન મુગસને શરેનશાહ જણાવુદ્દીન અમીર કહિ પળ સભ કરનો નહો; કિન્તુ તેવા મુગસની યોગ્ય કદરજ કરે છે. વિજય! મારા મિત્ર ફેલના આવાસે એક અન્નવ્યા હિન્દુ પુરૂષની સાથે તેં મારા તરફ વફાદાર રહેવા બાગન જે વાતચિત્ત કરી હતી, તેથી તથા મારા ઉપર તારે જે નિશાસ છે, તેથી હું તારા ઉપર ધક્કોજ ખુશી થયો છું. વગી શાદબરીના મહેલમાં આવવામાં પણ તારી બીલકુલ ઠક્કર નથી, એમ ફેલએ મને સમજી બનેલી બીના કદીને સમજજ પાડી છે અને તેથી તું તદ્દન બેગુન્દા છે. ફેલએ તને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરીને જો કે સાદસ કામ કરેતું છે, તો પણ તે મારે મિત્ર હોવાથી તેને તથા તું નિર્દોષ હોવાથી તને પણ મારી આપું છું; પરંતુ એક વાત તારે અત્યારે ખરેખરી કહેવી પડશે. ”

વિજયે બાદશાહનું ઉપયુક્ત કથન સાંભળીને તેની સન્મુખ ઘુંટણીએ પડીને કહ્યું. “ આપની રહેમને માટે મારે આપનો કેટલો અને કેવો ઉપકાર માનવો, તે હું સમજી શકતો નથી. આપે ત્યારે મને અને મારા ઉપકારી તથા દિલના અમીર અબુલફૈઝને મારી આપી છે, ત્યારે મારે કોઈ પણ વાતને શા માટે છુપાવવી જોઈએ ? ”

“ વિજય ! ” બાદશાહે કહ્યું. “ હું જે વાત તારી પાસેથી જાણવા માગું છું, તે એ છે કે ફેલના આવાસે તેના પુસ્તકાલય વાળા ઘોરડામાં, પેલા અન્નવ્યા હિન્દુ પુરૂષના આગમન પહેલાં તું એક બાનુ સાથે વાત કરી રહ્યો હતો, તે કોણ હતી ? ”

વિજયે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું. “ ત્યારે એ અન્નવ્યા હિન્દુ જેવા જણાતા પુરૂષ શું આપ પોતે ? ”

“ હા ” બાદશાહે હસીને જવાબ આપ્યો.

“ આપને નહિ જોળખી શકવાથી મારાથી આપનો ઘણો અવિનય થયો છે, જહાંપનાહ ! એ માટે મને ક્ષમા કરે. ” વિજયે નમ્રતાથી કહ્યું.

“ વિજય ! તારાથી મારો અવિનય કોઈ પ્રકારે થયો જ નથી. એટલે પછી ક્ષમા આપવાપણું છેજ નહિ; પરંતુ કહે જોઈએ, તે સી કોણ હતી ? ” બાદશાહે પુનઃ પૂછ્યું.

વિજય, બાદશાહના એ પ્રશ્નનો દત્તર આપતાં જરા ખંચાયો અને તેણે ફેલના સામે જોયું. ફેલ તેના મનનો ભાવાર્થ જાણી ગયો અને તેથી તેણે કહ્યું: “વિજય ! વાતને છુપાવવાની કશી પણ અગત્ય નથી. જે હોય તે સાચે સાચું કહી દો.”

“તે બાનુ આપના મિત્ર અણુસરેજના બીબી હતો.” વિજયે ખીમેથી કહ્યું.

“રહ્યા !” શહેનશાહે ફેલના સામે જોમને પૂછ્યું.

“સંભવિત છે.” ફેલએ તુરતજ જવાબ આપ્યો.

“હીક, એ વિષે આગળ જોઈ લેવાશે.” એમ ફેલને કહી બાદશાહે વિજય સામે જોયું અને આગળ ચલાવ્યું. વિજય ! તારી નિખાલસ વૃત્તિ અને તારું ઉમદા વર્તન જોઈને મેં તને માફી આપી છે એટલું જ નહિ પણ તારા જેવા લાયક યુવકની યોગ્ય કદર કરવાનું પણ હું ચુકતો નથી. આજથી તને મહેસુલી ખાતાના મારા દિવાન ટોડરમહાના તાબામાં એક સારા અધિકારી તરીકે નીમું છું અને તેનો પોષાક વિગેરે તને આવડી કાઢેજ મળી જાય, એવી વ્યવસ્થા પણ કરે છું.”

વિજય આ વાત સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેનું હૃદય બાદશાહની આવી ઉદારતાથી ભરાઈ આવ્યું અને તેથી તે તેનો ઉપકાર માનવાને તૈયારી કરતો હતો; પરંતુ બાદશાહે તેને તેમ કરતો અટકાવીને કહ્યું: “વિજય ! યોગ્ય માણસની યોગ્ય કદર થાય, તેમાં ઉપકાર દર્શાવવાની કદિ પણ અગત્ય હોતી નથી. વિશેષમાં મારે તને કહેવાનું એટલું જ છે કે તારી સંધળી હકીકત મારા જાણવામાં આવી છે અને તેથી તારા અંતરની ધમધમ પુરી થાય, એવી ગોઠવણ હું તુરતમાંજ કરીશ; તે માટે હું જરા પણ ચિંતા કરીશ નહિ થાનસિંહ શેઠે તને ભાગ્ય અજમાવવાની જે તક આપી હતી, તે માટે તારે તેમનો જ ઉપકાર માનવો જોઈએ.”

બાદશાહે તુરતજ જોરથી હાક મારી એટલે કાસમ એકદમ આવ્યો અને સલામ ભરીને ઉભો રહ્યો. બાદશાહે વિજયને બતાવી તેને કહ્યું: “આમને ઘટતાં માન સાચે દિવાન ટોડરમહા પાસે પહોંચતા કર અને તેમને મારું આ કરમાનપત્ર પણ આપજો.”

કાસમ બાદશાહના ફરમાનપત્રને લઈ તેને ચુંબન કરીને વિજય પાસે આવ્યો અને તેને વિનયથી કહ્યું. “જનાબ ! ચાલો.”

વિજયે બાદશાહની સામે જોયું એટલે બાદશાહે તુરતજ હસીને કહ્યું. “બાબો, વિજય ! તમને તેની સાથે જવાની આજ્ઞા છે.

વિજય બાદશાહને સલામ ભરીને કાસમની સાથે ચાલ્યો ગયો. બાદશાહ અને ફૈઝ અન્ય વિષયની ચર્ચા કરતાં ત્યાં બેસી રહ્યા.

સપ્તવારમાં કાસમ વિજયને દિવાન ટોડરમહં પાસે મૂકીને પાછો આવ્યો અને બાદશાહને ખબર આપી. વિશેષમાં તેણે નીચેની કહ્યું.

“ખુદાવિંદ ! મેંવાડથી હમણાં જ આવી પહોંચેલાં સેનાપતિ મહોબ્બતખાં આપની હજુર આવવા આજ્ઞા માગે છે.”

“મહોબ્બતખાં !” અકબરે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું. “તેમને માનપૂર્વક અંદર લઈ આવ.”

કાસમ કુર્નિસ બજાવીને ચાલ્યો ગયો અને સપ્તવાર પછી મહોબ્બતખાંએ ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે અકબરને શિર ઝુકાવીને કહ્યું. “બંદોનિવાજ ! આપની તબીયત ખુશીમાં ચાલું છું.”

“મહોબ્બતખાં !” અકબરે તેને આસન ઉપર બેસવાનો સંકેત કરીને પૂછ્યું. “મેંવાડની અને રાણા પ્રતાપની શી ખબર છે ?”

“જહાંપનાહનો સિતારો ખુલ્લું છે, કોમલમેરનો કિલ્લો આપણા હસ્તગત થયો છે અને પ્રતાપસિંહ પોતાના પરિવાર સાથે જંગલમાં પલાયન થઈ ગયેલ છે.” મહોબ્બતખાંએ જવાબ આપ્યો.

“બહુત ખુશીકી બાત,” અકબરે હસીને કહ્યું. “સેપાહ સાલાર રાહબાજખાં બટો ચાલક અને સમથેર બદાઈર અમલદાર છે અને તેથી તે જ્ય મેગવે, એ સ્વાભાવિક જ છે.”

રાહબાજખાંની મિથ્યા પ્રશંસા સાંભળીને મહોબ્બતખાંએ બકુટી ચલાવીને કહ્યું. “આપનામરની બૂલ થાય છે; કોમલમેરનો કિલ્લો મારા તામાના સૈન્યની બદાઈરીથી અને મારી યુક્તિથી જીતાયો છે.”

“ત્યારે શાદબાજખાં શું હાથપગ ભેગીને ભેગી રહો
રહો ?” અકબરે જરા બારપૂર્વક પૂછ્યું.

“હાથ-પગ ભેગીને ભેગી તો શું રહે; પરંતુ કામલમેરના
શિષ્યને અવવામાં મારાજ સેનાનીઓએ પોતાના પ્રાણ આપ્યા છે.
રાજપૂતોને રાજપૂતોજ અવી શકે, બીજાઓ નહિ.” મહોબ્બતે
ગર્વથી ઉત્તર આપ્યો.

“જામે સારા દિ-દુરયાનની બાદશાહી ભોગવીએ છીએ, એ
શું રાજપૂતોના જ પ્રતાપથી કે ? મહોબ્બતખાં ! તમે આ શું
કેહ છો ?” અકબરે સ્વરને જરા બદલાવીને પુનઃ પૂછ્યું.

“અવિનવ માફ કરજો, જનાબ; પરંતુ મહારાજ માનસિંહ
જેવા જંગબહાદુર સેપાહસાલાર આપના પક્ષમાં જો ન હોત, તો
હું આપને બતાવી આપત કે મેવાડને શી રીતે વશ કરી શકાય
છે.” મહોબ્બતે પુનઃ ગર્વથી ઉત્તર આપ્યો.

“મહારાજ માનસિંહને માટે અમને સંપૂર્ણ માન છે અને
પ્રુદ નામવર રાનેહશાહ પણ તેમની બહાદુરીને અચ્છી રીતે
જાણે છે. રાજપૂતો જેવી શમશેર બહાદુર બીજી કોઈ જાતિ નથી,
એમ માટે નિર્વિવાદપણે કહેવું પડે છે.” અબુલફૈઝે મહોબ્બતખાંને
ચાંત રાખવાના ધરાદાથી કહ્યું.

અકબર પોતાના મિત્ર ફૈજની કુનેહને પારખી ગયો અને
તેથી તે ચૂપ રહ્યો. મહોબ્બતખાં પોતાની જાતિના ઉચ્ચ અભિપ્રાય
માટે ખુશી થયો અને બોલ્યો. “નામવર શાહ ! સેવકને કંઈ
ફરમાન છે ?”

“નહિ, મહોબ્બતખાં !” બાદશાહે કહ્યું. “હાલમાં તમે
લાંબી મુસાફરીથી આવો છો; માટે આરામ દ્યો. હું તમને જરૂર
પડશે ત્યારે યાદ કરીશ; પરંતુ મેવાડમાં બદોબસ્ત તો સંપૂર્ણ
રાખ્યો છે ને ?”

“મહોબ્બતખાંએ આસન ઉપરથી ઉભા થતાં કહ્યું. “જી
હા, જનાબ ! તે માટે આપ નિશ્ચિંત રહો. સેપાહસાલાર શાહબાજખાં

બદોબસા બાળવના ત્યાં મેવાડમાં જ આપના હુકમની રાહ ભેટા સૈન્ય સહિત રહેલા છે. ”

“ બહુત ખુબ, મહોબ્બતખાં । ” બાદશાહે હસીને કહ્યું. “ તમને હવે તમારા મુકામે જવાની રજા છે. ”

મહોબ્બતખાં રજા મળતાં બાદશાહને નમીને ચાલ્યો ગયો. ત્યારબાદ અઠત્તરે સિંહાસન ઉપરથી ઉડીને ઉભા થતાં તથા ચોરડાની બહાર નીકળતાં ફેણને કહ્યું. “ રાજપૂતો માટે તમને બહુમાન છે કે શું ? ”

“ માન છે કે નહિ, એ જૂરો સ્વાલ છે; પરંતુ તેઓ યુદ્ધ નિપુણ છે, એ તો આપ પણ સ્વીકારો છો. ” ફેણએ કહ્યું.

“ મહોબ્બતખાંનું કથન સર્વથા અસત્ય તો નથીજ; કેમકે માનસિંહ વિના આપણે મેવાડને વશ કરી શકત નહિ, એવી મારી પણ માન્યતા છે. ” બાદશાહે કહ્યું.

“ ઠીક, પણ શાહબાદ માટે આપ શા વિચાર ઉપર આવ્યા છો ? ” ફેણએ વિષયને બદલાવવાના હેતુથી પૂછ્યું.

“ એ વિષે મેં કંઈ વિચાર કર્યોજ નથી; પરંતુ શાહબાદનો રજવા સાથે શી રીતે સંબંધ જોડાયો, એ સમજી શકાતું નથી. ” બાદશાહે કહ્યું.

“ એ લેઈ ઉકેલવાને હું પ્રયાસ કરીશ. હાલ તો મને રજા છે ને ? ” ફેણએ ખિત્તાથી એમ કહીને રજા માગી.

“ હા, રજા છે; કારણ કે મારે પણ અત્યારે બીનું કામ છે. ” બાદશાહે તેને રજા આપીને પૂછ્યું. “ પેલો કાગળ તમારી પાસે છે ને ? ”

“ હા, હા. ” ફેણએ બાદશાહને નમીને જતાં જતાં જવાબ આપ્યો.

ફેણ ચાલ્યો ગયો અને બાદશાહ પુનઃચોરડામાં પાછો આવ્યો.

હારિક તથા ધાર્મિક શાસ્ત્રોના સારો અભ્યાસ કરેલો હોય અને તેથી તેને ધાર્મિક વિષયનાં ઉચ્ચ કૌટીનાં પુસ્તકો વાંચવામાં બહુજ આનંદ આવતો હોય. ચંપાએ સદરહુ પુસ્તકમાંથી નીચેના શ્લોક વાંચ્યો:—

ચન્દિસ્તસ્ય જલાયતે જલનિધિઃ કુન્યાયતે તત્ત્વજ્ઞા-
ન્મેરુઃ સ્વન્યશિલાયતે મૃગપતિઃ સઘઃ કુરંગાયતે ।

વ્યાલો માન્યગુણાયતે વિપરસઃ પીપ્પવર્પાયતે,
યસ્યાંગેઽસ્થિલલોક વલ્લમત્તમં શીલં સમુન્મીલતિ ॥

ઉપર મુજબ શ્લોક વાંચીને તેણે તેનો અર્થ વિચારવા માંડ્યો:—

“જેનાં શરીરમાં સર્વલોકપ્રિય એવું શીલ રહેલું છે, તેની પાસે અગ્નિ જળ સમાન, સમુદ્ર ખાઓચિયા સમાન, મેરૂ પર્વત નાની શિલા સમાન, સિંહ હરણ સમાન, સર્પ પુષ્પની માળા સમાન અને વિષ અમૃત સમાન બની જાય છે.”

“અહા ! શીલનો કેટલો જઘો મહિમા શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યો ? મનુષ્યો જે પોતાના શીલનું રક્ષણ કરતા હોય, તો તેઓ આ લોકમાં સંપૂર્ણ સુખ લોગવી છેવટે મોક્ષના અધિકારી બને છે. શ્રીમતિમાં શીલનો શુષ્ઠ સર્વોત્તમ ગણાય છે. એ અક્ષરશઃ સત્ય છે અને જે શ્રીઓ તેનું યથાર્થપણે પાલન કરે છે, તેઓ દેવીસ્વરૂપાન હોવાય છે. પિતાશ્રીનો વિચાર માફ લગ્ન કોઈ ઉચ્ચ અધિકારમુજબ અને શ્રીમંત યુવક સાથે કરવાનો છે, પરંતુ મેં માફ સર્વસ્વ સંકલ્પથી વિજયને સ્વાધિન કર્યું છે, તે શું અન્યનું થઈ શકે ખરું? કદિ નહિ અને જે તેમ સાચ તો મારા શીલનો શું ભંગ થતો નથી ? સાચ છે અને તેથી આ શરીર, મન અને આત્મા એ ત્રણેનો સ્વામી એક માત્ર વિજય જ છે, એવો મેં જે સંકલ્પ કર્યો છે, તેને મમે તે લોગે હું વગગી રહેવાને તૈયાર છું.” ચંપાએ એ પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યો અને તેથી તેના જગતા દૃઢ્યને કણવાર શાંતિનો અનુભવ થયો, પરંતુ તેને પાછો તુરતજ વિચાર થયો અને તેનાથી મોટા સ્વરે બોલી જવાયું. “પરંતુ વિજયનો પત્તો નથી, એનું શું કરવું ? તે ક્યાં હશે અને તેનું શું થયું હશે ?”

“એટલા માટે જ હું તને કહું છું કે ચંપા ! તું તેની આશા હરે મૂક દે અને દોષ ત્યાંક યુવકની સાથે લગ્ન કરીને મુખી થા.” ધાનસિંહે એક ચંપાનું ઉપદેશનું વાક્ય સાંભળીને તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપતા જોરડામાં દાખલ થયા.

ચંપા શરમાઈ ગઈ અને શરમથી તેણે નીચું જોઈ લીધું. ધાનસિંહે ચંપાની સાથે પડેલા આસન ઉપર બેસતાં બેસતાં કહ્યું, “ચંપા ! શા માટે શરમાય છે ? માફ કરવું શું તને યોગ્ય થયું નથી ?”

ચંપાએ સહેજ ઉંચું જોઈને તથા પોતાનાં કમળ સમાન નેત્રોને નિશ્ચિત કરીને કહ્યું, “પિતાશ્રી ! આપની સન્મુખ શરમનો ત્યાગ કરું છું, તે માટે મને ક્ષમા આપજો. આપનું કથન યોગ્ય જ છે, પરંતુ વિજય સિવાય અન્ય યુવકને હું લાયક ગણતી નથી.

“એનું કારણ ?” ધાનસિંહે જણાવવાની પૂછ્યું.

“પુત્રીએ પિતા સન્મુખ આવી વાંતો કહેવી, એ અતુચિત છે; પરંતુ આપજી જ્યારે પૂછો છો ત્યારે મારે લજ્જાનો ત્યાગ કરીને જે હકીકત હોય, તે સ્પષ્ટતાથી કહેવી જોઈએ. પિતાશ્રી ! વિજય સિવાય અન્યને હું લાયક ગણતી નથી, એનું કારણ એજ કે મેં માફ જીવન વિજયને અર્પણ કર્યું છે.” ચંપાએ કારણ કહી દર્શાવ્યું.

ચંપા ! તારે મન વિજયજી માત્ર એક લાયક યુવક છે એ વાતને હું ઘડીબર સ્વીકારું છું; પરંતુ ઘટિત શોધ કરવા છતાં પણ જ્યારે તેનો પત્તો મળતો નથી, ત્યારે શું કરવું ? અને ધાર કે તપાસ કરવા છતાં પણ કદાચ તેનો પત્તો મળ્યો નહિ, તો શું તું તારું જીવન કુમારી અવસ્થામાં વિતાવી શકીશ ?” ધાનસિંહે એક નવો સ્વાલ રજૂ કર્યો.

ચંપા ક્ષણવાર વિચારમાં પડી ગઈ; પરંતુ તેણે તુરંતજ સાવધ થઈને ઉત્તર આપ્યો. “પિતાશ્રી ! આપની ધારણા મુજબનો પ્રસંગ પરમાત્મા મંદાવીર ભગવાનની કૃપાથી કદિ પણ બનશે નહિ, એવી મને ખાતરી છે, પરંતુ મારા ભાવ્યયોગે.”

જેવો પ્રસંગ જાણ્યો, તો હું મારું જીવન શી રીતે વ્યવસ્થા કરીશ, તે અત્યારે કહી શકતી નથી. અત્યારે માત્ર એટલું જ કહું છું કે મેં જે નિર્ણય કર્યો છે, તેને હું ગમે તે જોગે વળગી રહેવાને તૈયાર છું. વિરોધમાં મેં આદરેલું છમાચી તપનું મત તથા માસકમલજી આપતી કાલે સંપૂર્ણ યાગ છે અને મને આશા છે કે માત્ર મનના પ્રભાવથી મારી મનઃકામના સફળ થયેજ થશે. ”

શાનસિંહે પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠીને ચંપાના પ્રસ્તરે પ્રેમપૂર્વક હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું. “ પ્રિય પુત્રી ! તારું પૈર્વ અને તારી એકનિષ્ઠા જોઈને હું બહુજ ખુશી થયો છું અને તારા જેવી દેવીસ્વરૂપા પુત્રીનો પિતા હોવાને માટે હું પરમાત્માનો ઉપકાર માનું છું. જ્ઞાતી ચંપા ! તને ખુશખબર કહેવાને માટેજ હું અત્યારે અહીં આવ્યો છું; પરંતુ તે કહેતાં પહેલાં તારી પરીક્ષા કરવાની મારી લાલચને રોકી નહિ શકવાથી જ મેં તને વિપરીત પ્રશ્નો પૂછીને દુઃખી કરી છે. હવે તું તારા દિલના દુઃખને દૂર કર અને હું જે ખુશખબર લાવ્યો છું તે પ્રસન્ન થઈને સાંભળ. ચંપા ! વિજયને અહીંથી રજા આપ્યા પછી તેના વિયોગથી તને ઉપજતું દુઃખ જોઈને મને મારી બૂલ સમજવામાં આવી હતી અને તેથી તને પુનઃ સુખી કરવાની ઇચ્છાથી હું વિજયની શુભ રીતે શોધ કરાવતો હતો. બહુ પ્રકારે શોધ કરાવ્યા પછી આજે મને તેની ખબર મળી છે. શહેનશાહના મિત્ર ફૈજ પ્રભાતમાં આપણા આવાસે આવ્યા હતા અને તેણેજ તેનો પત્તો મેળવી આપ્યો છે. તેણે શરૂઆતની કેટલીક હકીકત શુભ હોવાથી મને કહી નથી; પરંતુ છેવટની જે હકીકત કહી છે; તે એ છે કે વિજય કેઈ કારણથી શહેનશાહની કૃપા સંપાદન કરીને દિવાન ટોડરમહાના તાબામાં અધિકારયુક્ત સારી પદવી મેળવી ચક્ર્યો છે. મતનો પ્રભાવ મહાન છે અને આ રીતે તારું મત સફળ થયેલું જોઈને મને બહુજ આનંદ થાય છે. તેં આદરેલું મત આવતી કાલે સંપૂર્ણ થતું હોય તેના ઉદ્ઘાપનનો ઉત્સવ પણ આવતી કાલેજ ઉજવવાનો છે, તે વખતે વિજયને માનસહિત આપણા આવાસે તેડી લાવશું અને

* જમદગ્નિ કાવ્યમાં ૭ માસના કેવળ ઉપવાસ કર્યા બાદ કહેલું છે.

પણ ચોખ્ખા અવસરે તારું હાથ તેની સામે કરવાની ગોઠવણ કરીશ,
મટે પુરી ! સર્વે ચિંતાનો ત્યાગ કરીને ખરા આનંદનો હવે
અનુભવ કર.

ચંપા પોતાના પિતાએ કહેલા ઉપયુક્ત ખુશખબર સાંભ-
ળીને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગઈ. આનંદના અતિરેકથી તેનું કરમાઈ
રહેલું મુખકમળ પુનઃ ખીલી ઉઠ્યું અને તેની આંખોમાંથી હર્ષનાં
આંસુ સરી પડ્યાં. તેણે મનથી અત્યંત બક્ષિતભાવપૂર્વક પરમાત્મા-
ને પ્રણામ કરીને કહ્યું. “ પિતાજી ! એ સર્વ આપની તથા ભગવાન
મહાવીર દેવની કૃપાનું જ ફળ છે. મતનો પ્રભાવ ખરેખર મહાન છે.”

“ હીક, ચંપા ! હવે હું આવતી કાલે કરવાના મતના ઉદ્ધા-
પનની સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરવાની સૂચના નોકર વિગેરેને આપ-
વાને જાઉં છું. તારી માતાને હજી આ ખબર મેં આપી નથી,
એટલે હવે તેને પણ આપવાની જરૂરીઆત છે ” એમ કહી થાન-
સિંહ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ચંપા એકલી રહી. તેના હર્ષની અત્યારે સીમા નહોતી.
તેના હર્ષનું ચિત્ર આજેખવાની અમે અગત્ય જોતાં નથી, કેમકે
આવા પ્રસંગે ઉત્પન્ન થતો હર્ષ પ્રાયઃ સર્વને અનુભવગમ્ય હોય
છે અને તેથી તેને અનુભવીઓજ માત્ર જાણી શકતાં હોવાથી
નાહક પિતૃપેષણ કરવાનું અમને ઉચિત લાગતું નથી.

થાનસિંહે ઘરના સ્ત્રીવર્ગમાં વિજય સંબંધી ખુશખબર આપી
કે તુરંતજ ચંપાની માતા, તેની ભાણી અને તેની સખીઓ ચંપાના
ઘોરડામાં આવી પહોંચ્યા અને ચંપાના હર્ષમાં સર્વ સામેલ થયાં.
સમવયની સખીઓ ચંપાની મીઠી મશકરી પણ કરવાનું ચુકતી
નહોતી અને ચંપા તેના પ્રત્યુત્તરમાં માત્ર મંદ મંદ હસતી હતી.
ક્ષણવાર પહેલાં ચંપાના ઘોરડામાં જે શોકનું સામ્રાજ્ય પથરાયલું
હતું, તેના બદલે હવે આનંદની ઉર્મીઓ ઉછળવા લાગી. ઉત્તમ-
કુળની, શીલવતી અને સુરસુંદરીઓ સમાન લલિત લલનાઓ
એકત્ર થાય, ત્યાં મંદ હાસ્ય, મીઠી મશકરી અને નિર્દોષ આનંદનું
સામ્રાજ્ય છવાઈ જાય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

હર્ષમાં અને હર્ષમાં તે દિગ્ગજ અને શાન્તિ કપારે પસાર થઈ ગયાં, તેની ચાંપાને કથી પજુ ખમર પડી નહિ. પ્રભાતકાળ થતાં ચાંપા વહેલી ભજત થઇ અને કાર્યમાં ગુંથાઈ ગઈ. તે હમેશાં ઉડાસ રહેતી હતી; પરંતુ આજે તેના આનંદની સીમા નહોતી. ચાંપાએ પોતાના પ્રેમપાત્ર વિજયના મિલનને માટે આદરેલાં જતના ઉચા-પનનો આજનો દિવસ હતો અને તેથી તત્સંબંધી ઉત્સવની સર્વ પ્રકારની તૈયારીઓ થાનસિંહ ચોકની સૂચનાનુસાર ચાલી રહી હતી. ઉત્સવની તૈયારી થઈ રહ્યા બાદ, થાનસિંહ ચોક પાલખીમાં બેસીને વિજયને બાદશાહ તરફથી મળેલા રહેવાના મકાને ગયા અને તેને પોતાની સાથેજ પાલખીમાં બેસારીને માનસહિત પોતાના આવાસે તેડી લાવ્યા. આવાસે આવ્યા પછી થાનસિંહે વિજયને સઘળી વાત કહી બતાવી અને પોતે તેના પ્રતિ જે સખત વર્તન ચલાવ્યું હતું, તે માટે તેની ક્ષમા પણ માગી લીધી. બધી વાત સાંભળીને વિજય પોતાના પિતા દુર્યોધન થાનસિંહ ચોકના પગે પડ્યા. થાનસિંહે તેને પ્રેમપૂર્વક ઉઠાડીને યોગ્ય આશિર્વાદ આપ્યો. તે પછી તે તમા વિજય ઉત્સવના કાર્યમાં જોડાઈ ગયા. ચાંપાને વિજયના આગમનના સમાચાર મળી ગયા હતા અને તેથી તે તેને મળવાને આતુર થઈ રહી હતી; પરંતુ પોતાને આવાસે અસંખ્ય સ્ત્રી-પુરુષો એકત્ર થયેલાં હોવાથી તેને વિજયને મળવાનો અવકાશ મળી શકે તેમ નહોતું. યોગ્ય સમય થતાં ચાંપા સ્નાન કરી ઉત્તમ પ્રકારનાં શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરીને તૈયાર થઇ ગઇ અને ઘરના વડિલ વર્ગને પ્રજ્ઞામ કરીને પાલખીમાં આવીને બેઠી કે દુરતજ હાજર રહેલાં સર્વ મનુષ્યો સરઘસના આકારમાં જોડવાઈને ચાલવા લાગ્યાં. આગળ વિવિધ પ્રકારનાં વાજાં વાગતાં હતાં અને પાછળ કિનારકંઠી યુવતીઓ મધુર સ્વરે ધવલ મંગળ ગાતી હતી. વચ્ચે ઉત્તમ પ્રકારે શણગારેલી પાલખીમાં દેવીસ્વરૂપા ચાંપા પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતી બેઠેલી હતી. કમાનુસાર ચાલતું આ સરઘસ શહેરમાં ફરતું ફરતું દેવ મંદિરે આવી પહોંચ્યું. ચાંપા પાલખીમાંથી નીચે ઉતરીને દેવ મંદીરમાં આવી અને તેણે જગન્નાથક પરમાત્માની ભક્તિપૂર્વક પૂજા કરી. તે દરમ્યાન સર્વ મનુષ્યોએ પણ પ્રભુની નિર્મળ ચિત્તે રત્નાત

સતી જ્ઞાન નિહાળીને તેને એ વાતમાં સત્ય પ્રતિત થયું; તે પણ
 હું ખાતરી કરવાને માટે તેણે પૂછ્યું. “ચંપા ! તારા બાબા કહે
 છે, એ પ્રમાણે તેં આટલી ક્રામગ અને નાબુક વચે એક માસના
 દિવાસ કર્યા છે, તે શું સત્ય છે ? ”

“ જહાંપનાહ ! ” ચંપાએ પોતાની નજર જરા ઉચી કરીને
 ઉત્તર આપ્યો. “ મેં માસસમણનું મત કર્યું છે, એ વાત ત્વન
 સત્ય છે. આપજ વિચાર કરો કે આવા વિષયમાં મારા પિતાશ્રીએ
 કયા મારે શા માટે અસત્ય બોલવું જોઈએ ? ”

ચંપાની નિર્દોષ વાણી તથા તેની શાંત પ્રકૃતિ જોઈને બાદ-
 યાદને એ વાતની સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ અને તેથી તેના આશ્ચર્યનો
 ધર રહ્યો નહિ. તેણે કહ્યું. “ ચંપા ! ખરેખર તું જીવંતની પરી છે;
 કેમકે એક સામાન્ય જીવંતથી બાલું મત કદિ પણ થઈ શકે નહિ. ”

“ નામરર શહેનશાહ ! ” ચંપાએ મધુર સ્વરે કહ્યું. “ ધર્મના
 પ્રતાપથી હર કોઈ મનુષ્ય ધારે તેવું મત કરી શકે છે, એટલે તેમાં
 શંકા ધરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. ”

“ બહુત યુગ, ચંપા ! ” બાદશાહે હસીને કહ્યું. “ પરંતુ
 તેં આવું સખત મત શા માટે અને શી રીતે કર્યું, તે મને તું
 કહી શકીશ ? ”

“ જહાંપનાહ ! ” ચંપાએ કહ્યું. “ આ મત આત્મહિત સાધ-
 વાને માટે કરવામાં આવે છે અને સાક્ષાત્ ધર્મસ્વરૂપ મહાત્મા શ્રી
 હીરવિજયસૂરિની સુકૃપાથી જ હું કરી શકી છું. ”

બાદશાહે જીજ્ઞાસાથી પ્રશ્ન કર્યો. “ હીરવિજયસૂરિ કોણ છે
 અને તે કયાં રહે છે, તે તું જાણે છે, ચંપા ? ”

ચંપાએ પોતાના પિતા થાનસિંહની સામે અર્ચસૂચક દૃષ્ટિ-
 થી જોયું એટલે તે તેનો બાવ સમજી ગયો અને જોલ્યો. “ બાદ-
 શાહ સલામત ! હીરવિજયસૂરિ અમારા જૈનધર્મના એક મહાન
 વિદ્વાન અને સમર્થ આચાર્ય છે અને તેઓશ્રીનું નિવાસસ્થાન
 હાલ શુંજરાતમાં છે. ”

“હીં, પણ હું એ સ્ત્રીનાં મુળગીજ સર્વ દરીકન જનુરા મનેજર છું. માટે તેને ઘટના માન સાથે અર્ધાં તેડી લાવવાની ગોઠવણ કરો. બાદશાહે બીરબલને આજ્ઞા કરી.

બીરબલ, બાદશાહના ફરમાનથી તુરતજ નીચે આપ્યો અને એક ને.કર મારફત થાનસિંહ શેઠ તથા વિજયને પોતાની પાસે બોલાવી તેમને બાદશાહની આજ્ઞા કદી સંભળાવી. થાનસિંહે બીરબલની વાત સાંભળી હીંધા બાદ કહ્યું “બાદશાહ સલામતની આજ્ઞાને માન આપવું, એ અમારું કતવ્ય છે અને તેથી મારી પુત્રી આપ કહો ત્યાં આવવાને તૈયાર છે.”

“આપની પુત્રીને બાદશાહ સલામતની હજુરમાં આવવાનું છે; માટે આપ આપની પુત્રી તથા વિજયકુમારની સાથે મારી પાછળ ચાલ્યા આવો.” બીરબલે કહ્યું.

થાનસિંહ સરઘસના સર્વ મનુષ્યોને થોડીવાર મુખી ત્યાં રાહ જોવાનું કહીને પોતાની પુત્રી સાથે બીરબલની પાછળ ગયો. વિજય પણ તેમની સાથે સાથે ગયો. સણુવારમાં તેઓ બાદશાહની સન્મુખ આવી પહોંચ્યા અને તેને કુર્નિસ બક્ષવીને સામે ઉભા રહ્યા. બાદશાહે થાનસિંહને ઘટિત આવકાર આપીને તેને ટોડરમલ્લીની પાસેના આસન ઉપર બેસવાની ઇશારત કરી એટલે તે બાદશાહને નમીને ત્યાં જઈને બેઠો. બીરબલ તથા વિજય બાદશાહના ફરમાનથી તેમની સામેનાં આસનો ઉપર બેઠા. કૃષ્ણાંગી ચંપાનીથી નજરે સામી ઉભી હતી, તેના પ્રતિ દ્રષ્ટિપાત કરીને બાદશાહે થાનસિંહને પૂછ્યું. “આજ તમારી પુત્રી ચંપા કે ?”

“હા હા.” થાનસિંહે જવાબ આપ્યો.

“થાનસિંહ શેઠ ! મેં સામળ્યું છે કે ચંપાએ છેલ્લા એક માસથી માત્ર ગરમ પાણી પીધા સિવાય કંઈ પણ ચીજ ખાધી નથી, એ વાત શું સત્ય છે ?” બાદશાહે પૂછ્યું.

“આપે સાંભળેલી વાત સર્વથા સત્ય છે.” થાનસિંહે કહ્યું. બાદશાહે પુનઃ ચંપા પ્રતિ ધ્યાનપૂર્વક જોયું અને તેનું તે.

સુભાષીંદ ! આપના ફરમાન પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયારજ છું
અસિંહે કહ્યું.

“બહુત ખુબ” બાદશાહે આસન ઉપરથી ઉડીને કહ્યું “અને
દમરી પુત્રીનું વિજય સાથે જ્યારે લગ્ન કરો, ત્યારે મને અવશ્ય
ખબર આપજો. હવે તમને જવાની રાત છે.”

બાદશાહ ઉડ્યો, તે સાથેજ સર્વ ઉભા થઈ ગયા હતા. થા-
નસિંહે કહ્યું. નામવર શાહ ! આપની કૃપાદ્રષ્ટિ માટે હું આપનો
અત્યંત આભારી છું. મારી પુત્રીના લગ્ન સમયે આપને અવશ્ય
ખબર આપીશ.

એ પ્રમાણે ઠીક થાનસિંહ ચંપાને લઈ ચાલ્યો ગયો અને
વિજય પણ બાદશાહનો ઉપકાર માની તેને કુર્નિસ જાળવીને તેમ-
ની પાછળ ગયો. તે પછી શહેનશાહ અકબરખીરમલ્લને લઈ ચાલી
ફરમારમાં ગયો.*

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જંગલમાં મંગલ.

એવાકના નેરૂત્ય કાણમાં આવેલા ચંપન નામક પ્રદેશનાં
ઉપવનમાં નાનુક અને સુકોમળ વેલીઓ વૃક્ષોને આલિંગન કરતી

* પડીત પદ્મસાગર ગણિત જગદ્ગુરુ ગ્રાન્થમાં ચંપાએ ૭ માસના
ઉપવાસ કર્યાનું બાદશાહ અકબરે જાણતાં તે સંબંધી ખાતરી કરવા માટે
તેણે ચંપાને એકાંત મકાનમાં રહેવાની આજ્ઞા કરી હતી અને પોતાના વિશ્વાસુ
નોકરોને ચંપાની રાત દિવસની ચર્ચાની ખબર રાખવા સૂચના આપી હતી.
માસ દોઢમાસ પર્વત એ પ્રમાણે કર્યા પછી તેને જણાવ્યું કે તેની વૃત્તિમાં કોઈ
પ્રકારનો દંભ નહોતો અને તેથી ચંપાને જહુમાનપૂર્વક તેના ઘેર જવાની
તેણે રજા આપી હતી. એમ લખવામાં આવેલું છે અને અમને પણ એમ
બનવું સંભવિત લાગે છે; પરંતુ આ એક નવલકથા હોઈ તેમાં પ્રસંગોપાત
ઉચિત ફેરફાર કરવાની અમે હરકત જોતાં નથી તેમ તેથી મળ ઇતિહાસને કરી
બાંધ આવતો હોય એમ પણ અમે માનતા નથી.

“ તમારા એ આચાર્ય અહીં આવી તેમના ઉપદેશનો લાભ શું આપવાને ન આપી શકે ? હું એના વિદ્વાન પુત્રોનો ઉપદેશ સાંભળવાને બહુજ ઇન્તેજાર છું. બાદશાહે પૂછ્યું.”

“ હા હા, આપનું આમંત્રણ થયે તો તેઓથી અવશ્ય અહીં પધારશે, એમ મારી માન્યતા છે.” થાનસિંહ જવાબ આપ્યો.

“ જ્યારે તેઓ અહીં આવી શકે તેમ છે, ત્યારે તેમને આમંત્રણ મોકલીને ઘટતાં માન સાથે અહીં બોલાવવા એવી મારી ઇચ્છા છે. ટોડરમહા ! ” બાદશાહે એમ દૃઢી ટોડરમહા પ્રત્યે જોઈને કહ્યું. “ અહમદાબાદના મુજેશ્વર શાહબુદ્દીન અહમદખાંના નામ ઉપર, જૈનાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિને બડા આદરમાન સાથે અહીં મોકલો, એવું ફરમાનપત્ર લખીને મારા ખાસ કર્મચારીઓમાંથી જે લાયક માણસોને એ ફરમાન પત્ર આપીને તુરત ગુજરાત તરફ રવાના કરવાની ગોઠવણ કરવાનું કામ તમને સોંપું છું.”

“ ખુદાવિદ ! આપના ફરમાન મુજબ સ્વયંજો બહોબલત આજેજ કરીને આપને તુરત ખબર આપીશ અને હુકમ હોય તો હું મારા કાર્ય ઉપર જવાને તૈયાર છું.” ટોડરમહાએ આમત ઉપર થી ઉઠીને કહ્યું.

બાદશાહે ટોડરમહાને જવાની રજા આપી એટલે તે નમીને ચાલ્યો ગયો. ત્યારપછી બાદશાહે કહ્યું. “ થાનસિંહ ચેક ! તમારી પુત્રીની ધર્મપ્રીતિ જોઈને હું બહુજ ખુશી થયો છું અને તેથી તેને બાદશાહી ખજાનામાંથી મૂલ્યવાન પોશાક અને રત્નજડિત આભૂષણ આપવાનો હુકમ કરું છું. આ થીજો તમારા આવાસે આવતી કાલે ખજાનથી પહોંચતી કરશે. વિશેષમાં તમને એક વાત કહેવાની છે. ” બાદશાહે વિજયની સામે જોઈને આગળ ચલાવ્યું. “ અને તે એ કે વિજય હવે એક સામાન્ય યુવક રહ્યો નથી. મેં તેને તેના ઉચ્ચ શુભોની પરીક્ષા કરી મારો પ્રીતિપાત્ર અધિકારી બનાવ્યો છે; માટે તેની સાથે તમારી પુત્રીનું લગ્ન તુરતમાંજ કરી નાંખજો. ”

કુમાર, સૌંદર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમાને કેટલોક સમય પર્યંત અનિમેષ નયનોએ જોઈ રહ્યો; પરંતુ તેને તેથી તૃપ્તિ થઈ નહિ. તે પુનઃ પુનઃ નવયૌવના રૂઝિમણીના રૂપ-લાવણ્યને જોવા લાગ્યો અને મનમાં ને મનમાં જ તેનાં નૈસર્ગિક સૌંદર્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. આ સમય દરમ્યાન રૂઝિમણી કેવળ નીચી હાથે રાખીને બેસી રહી હતી. તે કુમારની સામે જોવાને અને પોતાના આરાધ્ય દેવતું સન્માન કરવાને મનથી તો બહુજ આતુર હતી; પરંતુ જનનતું આવરણ એ સરલ હૃદયની કિશોરીનાં મુખ ઉપર બેઠલું બધું જામી ગયું હતું કે તેનાથી ઇચ્છા છતાં પણ પોતાની મનઃ કામના પૂરી થઈ શકતી નહોતી. હવે અમરસિંહ પોતાના મનને બહુ વાર કાળુમાં રાખી ચક્રેયો નહિ. તેણે સ્નેહપૂર્ણ સ્વરે તેને બોલાવી. “રૂઝિમણી !”

રૂઝિમણી પોતાનાં નામનાં સંજોગનથી વિશેષ શરમાઈ ગઈ અને શરીરને સંકેતી જરા દૂર ખસી ગઈ.

કુમારે પુનઃ હસીને કહ્યું. “રૂઝિમણી !”

આ સમયે તેણે સહજ ઉંચું જોયું અને તેનાં સુડાળ મુખ ઉપર મંદ હાસ્ય રૂપે જણાવા લાગ્યું; પરંતુ તે કશું બોલી નહિ.

અધીર હૃદયનો અમરસિંહ હવે ક્યાં મુખી રાહ જુએ? તેણે તુરતજ રૂઝિમણીના કેમળ કરને પોતાના હાથમાં લઈને કહ્યું. “હૃદયેશ્વરી ! કેમ કાંઈ બોલતી નથી? ઘણાં સમયથી હૃદયમાં બંધ કરીને રાખેલા પ્રેમનો પ્રકાશ કરવાનો સમય અત્યારે આપણને મળ્યો છે, તેનો સહયોગ શા માટે કરતી નથી?” રૂઝિમણીએ પોતાના મનથી વિચાર્યું કે હવે બોલવા શિવાય આલે તેમ નથી અને તેથી તેણે સ્મિતપૂર્વક કહ્યું. “શું બોલું, કુમાર !”

“શું બોલું” એ કાંઈ પ્રશ્ન છે? બોલવાનું-વાર્તાવિનોદ કરવાનું શું કાંઈ નથી?” અમરસિંહે આશ્ચર્ય યુક્ત સ્વરે પૂછ્યું.

રૂઝિમણીની લજ્જા હવે પલાયન કરી ગઈ હતી. તેણે ચોરા ઉપરથી નીચે ઉતરી કુમારની સન્મુખ ઉભા રહીને ઉત્તર આપ્યો.

કુમાર અમરસિંહ ઉપવનની ચોભા જોતો જોતો ચાલ્યો આવતો હતો. મહારાજા પ્રતાપસિંહનો કુમાર અમરસિંહ અને રાજા રઘુવીરસિંહની કન્યા રૂકિમણી વચ્ચે ગુપ્ત પ્રેમસંબંધ હતો એ કહેવાની આવશ્યકતા અમને જણાતી નથી; કેમકે વાચક મહાશયો ઉપયુક્ત સખી મંડલના વાર્તા વિનોદથી એ વાતને સ્પષ્ટતાથી સમજી શકે તેમ છે. રૂકિમણીનો પિતા રઘુવીરસિંહ રાજા પ્રતાપનો મુખ્ય સહાયક અને મેવાડના એક તાલુકાનો રાજા હતો. રાજા રઘુવીરસિંહ મોગલો સાથેના પહેલા યુદ્ધમાં માર્યો ગયો હતો અને તેની સતી રાણીએ તેની સાથે સહગમન કર્યું હતું; તેથી તેમની કન્યા રૂકિમણી તે સમયથી મહારાજા પ્રતાપસિંહના આશ્રયે આવીને રહી હતી. પ્રતાપસિંહ અને રાણી પદ્માવતી તેને પોતાની પુત્રી સમાન ચાહતાં હતાં અને તેની હરેક ઇચ્છાને પૂર્ણ કરતાં હતાં. રૂકિમણીની અવસ્થા અત્યારે પંદરેક વર્ષની હતી. તેનું અલૌકિક સૌંદર્ય અને તેની મીઠી વાણી, તેનો નમ્ર સ્વભાવ અને તેના સ્વાભાવિક ગુણો ઇત્યાદિથી કુમાર અમરસિંહ તેને ચાહતા રીખ્યો હતો અને રૂકિમણી પણ કુમારને ચાહતી હતી. આ ઉભય પ્રેમીઓ વચ્ચે ધણોજ પ્રેમસંબંધ હતો; પરંતુ તેઓ મહારાજાની સખ્ત આજ્ઞાથી પરસ્પર ભાગ્યેજ મળી શકતાં હતાં. ઉભયના દૃઢ્યોમાં પ્રેમભીજ રોપાયું હતું; પરંતુ એ પ્રેમભીજને પરસ્પર મિલન વિના કૂટીને વૃક્ષ થવાનો પૂરતો અવકાશ હતો સુધી મળ્યો નહોતો. આજ ઉભય પ્રેમીઓનો અચાનક મેળાપ થઈ ગયો. કુમાર અમરસિંહ પોતાની દૃઢ્યદેવીને માતાના મંદિરની બહારના ચોતરા ઉપર એકલી બેઠેલી જોઈને દૃઢ્યના વેગને રોકી નહિ શકવાથી તે તેની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. લજ્જાશીલા રૂકિમણી જેનું રાત્રિ-દિવસ ચિંતન કરતી હતી, તેને પોતાની સન્મુખ જોઈને ચરમાઈ મઈ અને હંચી આપ કરીને પોતાના દૃઢ્યના અધિષ્ઠાત્રને જોવાનું પણ સહન કરી શકી નહિ. તેણે મંદિરના દ્વાર તરફ પોતાની દૃષ્ટિ કરી તો તેને જંધ જોઈને તે આશ્ચર્યને પામી અને હલે શું કરવું, એના દૃઢ્ય વિચારમાં પડી ગઈ.

કુમાર, સૈંદર્ભની સાક્ષાત્ પ્રતિમાને દેટલેક સમય પર્વત
અનિમેષ નયનોએ એમ જણો; પરંતુ તેને તેઓ તુષિત થઈ નહિ.
તે પુનઃ પુનઃ નવયૌવના રૂઢિમણીના રૂપ-લાવણ્યને જોવા લાગ્યો
અને મનમગ્ન ને મનમગ્ન જ તેનાં નેત્રર્ચિક સૈંદર્ભની પ્રથમ સા કરવા
લાગ્યો. આ સમય દરમિયાન રૂઢિમણી કેવળ નીચી હાથે રાખીને
જેમી રહી હતી. તે કુમારનો સામે જોવાને અને પોતાના આવાશ
દેવનું સુન્દર કરવાને મનથી તે જલદુષ્ણ આતુર હતી; પરંતુ સ-
ન્નમનું આવણુ એ સરલ દૃઢ્યની કિયોરીનાં મુખ ઉપર એટલું
જમું જામી ગયું હતું કે તેનાથી મનમાં છતાં પણ પોતાની મનઃ
કામના પૂરી થઈ શકતી નહોતી. હવે અમરસિંહ પોતાના મનને
જલદુષ્ણ દાબુમાં રાખી શક્યો નહિ. તેણે સ્નેહપૂર્ણ સ્વરે તેને
જોડાવી. “ રૂઢિમણી ! ”

રૂઢિમણી પોતાનાં નામનાં સંબોધનથી વિશેષ ચરમાઈ ગઈ
અને શરીરને સંકોચી જરા દૂર ખસી ગઈ.

કુમારે પુનઃ દસીને કહ્યું. “ રૂઢિમણી ! ”

આ સમયે તેણે સહજ ઉંચું જોયું અને તેનાં મુઠાળ મુખ
ઉપર મંદ હાસ્ય રૂપે જણાવા લાગ્યું; પરંતુ તે કશું જોતી નહિ.

અધીર દૃઢ્યનો અમરસિંહ હવે કયાં સુધી શહ જુઓ? તેણે
તુરંતજ રૂઢિમણીનાં કામળ કરને પોતાના હાથમાં લઈને કહ્યું. “ હ-
દયેશ્વરી ! કેમ કાંઈ જોતી નથી ? ઘણાં સમયથી દૃઢ્યમાં બાંધ
કરીને રાખેલા પ્રેમનો પ્રકાશ કરવાનો સમય અત્યારે આપણને
મળ્યો છે, તેનો સહયોગ શા માટે કરતી નથી ? ” રૂઢિમણીએ
પોતાનાં મનથી વિચાર્યું કે હવે જોતવા સિવાય ચાલે તેમ નથી
અને તેથી તેણે સ્મિતપૂર્વક કહ્યું. “ શું જોઈ, કુમાર ! ”

“ શું જોઈ એ કાંઈ પ્રશ્ન છે ? જોતવાનું—વાર્તાચિનોદ
કરવાનું શું કાંઈ નથી ? ” અમરસિંહે આશ્ચર્ય યુક્ત સ્વરે પૂછ્યું.

રૂઢિમણીની લજ્જા હવે પલાયન કરી ગઈ હતી. તેણે ચોરા
ઉપરથી નીચે ઉતરી કુમારની સન્મુખ ઉભા રહીને ઉત્તર આપ્યો.

“ તમે તમારો મારી મરકરી કરવા માંડી છે, તો બહે, મને તેનું કાંઈએ નથી; પરંતુ આ રૂકિમણીની ગુમ વાત તમે કંઈ સાંભળી ? ” કુસુમે પૂછ્યું.

“ ના ” ત્રણેયે સાથે જવાબ આપ્યો.

“ તો સાંભળો. કુમાર અમરસિંહ આ રૂકિમણીવાને યાકે છે, કહો એ કેવી વાત ? ” કુસુમે હસીને કહ્યું.

“ વાત તો બહુ સારી છે અને મને પણ એક વખતે તેમનાં પ્રેમની શંકા પડી હતી. હવે જ્યારે એ વાત સત્ય છે, ત્યારે રૂકિમણીના ભાગ્યની રીતી સીમા ? મેં જાડના મહારાજાની પુત્રવધૂ થવું, એ શું યોદ્ધા ધણા ભાગ્યની વાત છે ? ” યમુનાએ પોતાની શંકા કહી બતાવતાં કહ્યું.

“ ત્યારે તો રૂકિમણી મારી બાબી થવાની, ખરૂંને ? આવો, આવો, બાબી ! તમને મારા ભાઈએ કાંઈક ગુમ સમાચાર કહાવ્યા છે, તે કાનમાં કહું, આમ આવો. ” એમ કહી કુમળાએ રૂકિમણીના કાન પાસે પોતાનું મુખ દાણવાર રાખી લમ્પ લીધું.

“ રૂકિમણી ! કુમારે શા સમાચાર કહાવ્યા છે ? શું અમને તે કહીશ નહીં ? ” યમુનાએ પૂછ્યું.

“ મહારાણીએ હાલના સમયમાં પ્રેમની નિરૂપયોગી વાત કરવાની મના કરેલી છે, તેનો તમે આવોજ અમલ કરો છો ને ? રૂકિમણીએ કૃત્રિમ ક્રોધથી કહ્યું.

રૂકિમણી ! તું મહારાણીની પુત્રવધૂ થવાની છું; તેથી અમને ડરાવતી હશે ખરૂંને ? પરંતુ અમે એમ ડરીએ એવાં નથી તો કેમ કુસુમ ! ” યમુનાએ કહ્યું.

“ હારતો. ” કુસુમે તુરતજ ઉત્તર આપ્યો.

“ હું તમને કાંઈ ડરાવતી નથી; પરંતુ મહારાણીની આજ્ઞા માત્ર ભાન કરાવું છું. કેમ કમગાળહેન ! મારું કહેવું જોઈએ તો છે ? ” રૂકિમણીએ જીદાસો કરતાં રાજકુમારી કુમળાને પૂછ્યું.

“ તારું કહેતું સત્ય છે, રૂકિમણી ! ” રાજકુમારીએ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો. “ પરંતુ આપણે અત્યારે ને નિર્દોષ વાર્તાવિનોદ કરીએ છીએ, તેથી મહાતાલીની આજ્ઞાનો કોપપણ રીતે ભંગ થયે નથી. ”

“ રાજકુમારી ખરું કહે છે. ” યમુના અને કુસુમે હા માં હા મીઠાવી દીધી.

“ રીક ત્યારે, હું હારી અને તમે છુટ્યા; પછી છે કાંઈ ” રૂકિમણીએ હાસ્યપૂર્વકે કહ્યું.

“ હવે કેવી કેકાણે આવી; પરંતુ કુમારે શા સમાચાર કહાવ્યા છે તે હવે અમને કહીશ કે નહિ ? ” યમુનાએ પુનઃ એજ સ્વાલ પૂછ્યો.

“ વળી પાછી એની એ વાત; જો હવે મને એ વાત પૂછશે તો હું તમારાથી રીસાઈ જઈશ. ” રૂકિમણીએ હસીને કહ્યું.

“ જો તું રીસાઈ જઈશ તો રાણી રૂકિમણીને મનાવવા માટે અમે કૃષ્ણને તડી લાવશું. ” કુસુમે એમ કહીને નવ યૌવના રૂકિમણીના શુભાખી ગાલ ઉપર ખીમેથી એક ચુંટી ખળી લીધી.

રૂકિમણી મ્હોઢેધો સીત્કાર કરતી ગાલ ઉપર હાથ દેશવવા લાગી અને કમળા, યમુના અને કુસુમ ત્રણે જણીઓ ખડખડાટ હસી પડી. તેઓના હાસ્યથી ઉપવનની વેલીઓ, વૃક્ષો અને પક્ષીઓ પણ હસવા લાગ્યાં.

કાલુ વાર રહીને કુસુમે કહ્યું. આમ જુઓ, સામી બાબુએથી રૂકિમણીના કૃષ્ણ આવતા જણાય છે ને શું ? ચાલો આપણે આ મંદિરમાં છુપાઈ જઈએ.

રૂકિમણીએ વિચાર્યું કે કુસુમ મારી મશ્કરી કરે છે એટલે તે તો ત્યાંને ત્યાંજ ઉભી રહી અને કમળા તથા યમુના કુસુમની સાથે માતાના મંદિરમાં ચાલી ગઈ અને અંદરથી તેનાં બારણાં બંધ કર્યાં.

ત્યાર પછી રૂકિમણીએ સામી બાબુએ દ્રષ્ટિ કરી તો ખરેખર

રૂકિમણીએ લજ્જાવશ થઈને તુરંતજ પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો. તેણે કહ્યું આવી ચેદા કરવાનું આપને હાલના સંયોગોમાં ચોક્કસ નથી, કુમાર !

અમરસિંહે સહેજ હસીને કહ્યું ‘ તે હું સારી રીતે સમજું છું રૂકિમણી ! પરંતુ જ્યારે જ્યારે પ્રેમીઓનું મીલન થાય છે, ત્યારે ત્યારે કેવી ચેદા કરવી અને કેવી ચેદા ન કરવી, તેનું શું તેમને જ્ઞાન હોય છે ખરું ? નહિજ, અને તેથી પ્રેમી પુરૂષ પોતાની પરમ લાવણ્યસંપન્ન અને રૂપ નિધાન પ્રિયતમાને જોઈને પોતાનું ચિત્ત કળજે ન રાખી થકે તો એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે.

રૂકિમણીએ સ્મિતપૂર્વક કહ્યું આપને બુદ્ધિવાદમાં તો હું છતી યદીય નહિ અને તેથી એ વાતને જવા હઉં છું; પરંતુ માતાના મંદિરમાં રાજકુમારી કમળા બહેન વિગેરે મારી સખીઓ છે, તે આપણને પ્રેમચેદા કરતાં જોઈને પાછળથી મારી મસ્કરી કરવામાં મણા નહિ મૂકે; માટે આપ હવે આપના ચિત્તને વશ રાખો તો સાફ.”

“ શું કમળા અહીં મંદિરમાં છે ? ” કુમારે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“ હા, કમળા બહેન એકલા નથી, પરંતુ યમુના અને કુસુમ પણ છે. ” રૂકિમણીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તો મારે અહીં વધારે વખત રહેવું, એ ઉચિત નથી. ” જોમ કહી કુમારે પોતાની પ્રિયતમાને પ્રેમપૂર્ણ દ્રષ્ટિએ એકવાર જોઈ લીધી અને ત્યારપછી તે ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

અમરસિંહ ગયા પછી રૂકિમણી પુલકિત હૃદયે અને હર્ષિત વદને મંદિર તરફ ચાલી; પરંતુ તે ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં તો ત્રણે સખીઓ ખડખડાટ હસતી હસતી મંદિરમાંથી બહાર આવી અને રૂકિમણીને ચુંટી બહીને, ચુંગન લરીને અને આલિંગન દર્શને તેની મસ્કરી કરવા લાગી. તે સમયે કિશરકંઠી સુંદરીઓના મીઠા મંદ હાસ્યનો મધુર ધ્વનિ એ નિર્જન ઉપવનમાં ચોતરફ પ્રસરી રહ્યો અને તે જોઈને કાળી કોયલ પણ પંચમ સ્વરથી આલ્લાપ કરવા લાગી. ટુંકામાં કહોને કે જંગલમાં મંગલ વર્તી રહ્યું.

“ પ્રિય કુમાર ! આપની સાથે વાર્તાવિનોદ કરવાનું મણુંકે પરંતુ હૃદયમાં રહેલા ભાવોને શી રીતે પ્રગટ કરવાં, એ મુશ્કેલી નથી. જે દિવસે આપના નયનમનોદર દિકારનું દર્શન મને પ્રાપ્ત થયું હતું, તે દિવસથી મારું જીવન કોઈ જૂઠાળ પ્રકારનું ગયું છે અને હૃદયમાં જે પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થયા કરે છે, તે વાત આપને કહેવાને મારે મન મણુંકે આતુર થઈ રહેલું; પરંતુ તે શી રીતે અને કેવા રૂપમાં કહેવી, એ સમજી શકાતું નથી. ”

“ તારું કયન કેવળ સત્ય છે, પ્રિય દેવી ! કેમકે હરેક પ્રેમ મનુષ્યનાં હૃદયની છું કહે છે તેવીજ સ્થિતિ હોય છે અને હૃદયનાં એ સ્થિતિને તથા હૃદયનાં એ ભાવોને પ્રેમીઓ સમજાવ્યા વિના સમજી શકે છે; તેઓનાં હૃદયો એટલાં બધાં નિર્મળ અને શુદ્ધ હોય છે કે તેઓ પોતાના પ્રિયતમ કે પ્રિયતમાનાં હૃદયના ભાવોને સ્વાભાવિક રીતેજ બાહ્યી થકે છે; પરંતુ રૂકિમણી ! આપણું હૃદયની મનકામના ક્યારે પૂર્ણ થશે, એ કહી શકાય તેમ નથી; કેમકે મોગસોનું જોર દિનપ્રતિદિન વધતું જાય છે અને આપણે પરાજય થતો જાય છે. આપણા શ્રમ નિવાસસ્થાન ઉપર તેઓ ક્યારે હુમલો લાવશે, તે અત્યારથી કહેવાય તેમ નથી અને તેથી ભવિષ્યમાં આપણી શી સ્થિતિ નિર્માણ થએલી છે, તે પણ આપણે જાણી શકતા નથી. ” અમરસિંહે ચિંતાયુક્ત સ્વરે કહ્યું.

“ પ્રિયતમ ! ” કિશોરી રૂકિમણીએ કહ્યું. “ ચિંતા કરવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી; કેમકે મહારાણા આપણા દેશ, ધર્મ અને સમાજની આગર અને તેની સ્વતંત્રતા માટે જે પ્રાણોંત કહો સહન કરી રહ્યા છે. તેથી ભગવાન એકલિંગજી તેમને અવશ્ય સહાય કરશે. હાલ આપણી ગમે તે સ્થિતિ હોય; પરંતુ છેવટે મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થશે અને મહારાણાનો વિજય થશે. એમ મારું અંતઃકરણ સાક્ષી પૂરે છે. ”

“ તારા જેવી શુદ્ધ અને પવિત્ર હૃદયની કુમારિકાનું વચન સત્ય નિવરો; એવી મંગલમય ભગવાન પાસે મારી યાચના છે. ” એમ કહી કુમારે તેને સાબાશી આપવાની ખાતર તેના કોમળ કર ઉપર હસતાં મુખે મીઠું ચુંબન ભર્યું.

જેઈ રહ્યો. આ બન્ને ઘોડેસ્વારોમાં એક મંત્રી ભામાશાહે હતો અને બીજો કુમારનો મિત્ર રણવીરસિંહ હતો.

ભામાશાહે જરા રૂવાળથી પૂછ્યું. “ક્યાં ગયા હતા, કુમાર?”

“આં પાસેના ઉપવનમાં જરા ફરવાને ગયો હતો; પરંતુ તમે આમ ક્યાંથી આવો છો?” અમરસિંહે પોતાને પૂછેલ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“દુશ્મનોની હિલચાલ જાણી લેવાના હેતુથી અમે આપણા શુભ બીલક્રતો પાસેથી બહાર મેળવવાને માટે ગયા હતા.” ભામાશાહે ઉત્તર આપ્યો.

“કાંઈ બહાર મળી કે નહિ?” અમરસિંહે પુનઃ પૂછ્યું.

“હા, મોગલ સેનાપતિ ફરિદખાં અને રાજા માનસિંહનો સરદાર અંદ્રસિંહ સૈન્ય સહિત અપ્પન પ્રદેશ ઉપર હુમલો કરવાને માટે થોડા જ કોસના અંતરે છાવણી નાંખીને પડેલા છે, એવી બહાર આપણા વિશ્વાસુ બીલોએ આપી છે.” રણવીરસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે આપણે હવે અહીંથી ક્યાં જશું? ક્યાં છુપાઈશું?” અમરસિંહે ખિન્નતાથી પૂછ્યું.

“ક્યાં જઈશું? ક્યાં છુપાઈશું?” ભામાશાહે ભાર ઢઈને કહ્યું. “કુમાર! આત્રાં નિર્માત્ર્ય વચનો તમારા મુખમાં શોભતા નથી.”

“ત્યારે આપણે શું કરશું?” કુમારે ફરીથી પણ એજ સ્વાલ રજુ કર્યો.

“કર્તવ્યની તમને ક્યાં દરકાર છે, કુમાર?” ભામાશાહે કહ્યું.

અમરસિંહે જવાં ચડાવીને કહ્યું. “કર્તવ્યની મને દરકાર નથી, ત્યારે કેને છે?”

“બીજાને હોય કે ન હોય, એ બુદ્ધો સ્વાલ છે; પરંતુ તમને તો ઘણી જોછી જ છે.” ભામાશાહે સ્પષ્ટતાથી કહ્યું અને હવે અમરસિંહ આગળ ચો જવાબ આપે છે, તે સાંભળવાને આતુર થઈ રહ્યો.

“ કર્તવ્યની ઠરકાર મને ઝોછી છે, એમ તમે શા કંઈ કહો છો ? ” અમરસિંહે પુનઃ ભવાં ચડાવીને પૂછ્યું.

“ શા ઉપરથી કહો છો, એ કાંઈ પ્રશ્ન નથી, કુમાર ! તમારા અંતઃકરણને જ પૂછી જુઓ એટલે તમને સ્વયં ઉત્તર આવશે. ” ભાગાશાહે ઉત્તર આપ્યો.

“ અંતઃકરણને પૂછવાની અગત્ય નથી. ” અમરસિંહે બેઠાં ઠાકીથી કહ્યું.

“ ઠીક, અંતઃકરણને પૂછવાની અગત્ય નહોતી તો બલે, પરંતુ કુમાર ! જો કે હું હવે પ્રોત્સાહ થયો છું અને તેથી મારી જુદી અને શક્તિશીલ ધમ્મ ગમ્મ હશે, એમ સ્વાભાવિક રીતે તમે ધારતા હોશો તો પણ મેવાડનાં અને આપણા પરિવારનાં પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલા શુભ સંકેતો અને વિચારોને હજી હું ભણી લેવાને સમર્થ છું. તમે અત્યારે કયા અને શા હેતુથી ગયા હતા, એ હું પાછળની પરિસ્થિતિને જોઈને સદજમાં બાંધી શક્યો છું. મારે કુમાર ! વાતને શામાટે છુપાવો છો ? ” ભાગાશાહે ગૌરવપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું.

“ વાતને છુપાવવાનું મને કશું પ્રયોજન નથી, કેમકે મારું આત્માનું વર્તન કોઈ પણ રીતે અપરિવર્તિત નથી. અમરસિંહે જવાબ આપ્યો.

ભાગાશાહે કહ્યું. “ તમારું વર્તન અપરિવર્તિત હતું, એમ કહેવાનો મારો કિંચિત્ માત્ર મજા આશય નથી. પરંતુ અત્યારના કદો

કદીના સમયે વિહાસની વાતો અને પ્રેમની દાષાઓમાં રોકાઈ રહેવાથી આપણા બરા કર્તવ્યને શું હાનિ પડેલેય નથી ? મદારાજ : એ બાંહેધર અપામદને આપણી આવી રીતિની બેદરકારીથી શું ધક્કો પડે. સતો નથી ? અવશ્ય પડેલું છે અને તેથી માત્ર કંઈ બને. ભાગાશાહે કિંવા ભ.ગ.ય એટલેજ છે કે તમે હમણાં તમારા વિદ્યાર્થી સ્વભાવનો ત્યાગ કરી બરા કર્તવ્યમાં સતત જોડાઈ રહો, એજ તમારો મારો ઉદ્દેશ છે. કુમાર ! આ મુમિના નમિ બલિષ્ઠતા પડકાર છે અને ભૂમિ અવગત સ્વાતંત્ર્ય અભિમાનેશ્વર પદિમે તેજ મધુર કહેલે સઃ જાનને અરજન ” અને મગવાને જો

અને તેથી તમારે સાર્વજનિક લાભની ખાતર જોરકારીનો ત્યાગ કરી કાગળવાન ચવાની જરૂર છે. ”

અમરસિંહ ઉપર્યુક્ત વચનો સાંભળી શરમથી ઠેવળ નીચું નેંધ રહ્યો. બામાથાહને જવાબ દેવાનું તેનામાં સામર્થ્ય રહ્યું નહોતું.

તેને ચૂપ રહેલો નેંધને બામાથાહે આગળ ચલાવ્યું. “કુમાર ! તમે એમ સમજતા હોયો કે હું મહારાજા પ્રતાપસિંહનો ત્યેષ્ઠ પુત્ર અને મેવાડનો યુવરાજ છું એટલે મને કોણ કહેનાર છે ? પરંતુ મને કહેવાની અગત્ય જણાય છે કે જો તમારી એવી માન્યતા હોય, તો તે ઘણીજ ભૂલસરેલી છે. તમે યુવરાજ છો, એ વાતનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ અને તેથી તમારું ઘટિત સન્માન કરવું, એ અમારી ફરજ છે; પરંતુ જો તમે તમારા યુવરાજપદને લાયક ન હો, અને તમારા ક્ષાત્રવટ ધર્મને બાંધતા ન હો, તો અમે પ્રભુજનો તમને માન આપશું ખરા ! તમે રાજવંશમાં જન્મ્યા છો શા માટે ? એટલાજ માટે કે તમારે સર્વશુષ્કપંજ બનીને તથા ક્ષાત્રવટ ધર્મને અનુસરીને પ્રભુનું પાલન અને દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવું અને જો તમે એ પ્રમાણે વર્તો નહિ તો પછી મેવાડ ઉપર તમારો અધિકાર શું કામનો ? યુવરાજ ! તમને માફી આ વાતો અત્યારે તો વિષ સમાન લાગશે, પરંતુ જો તમે એ વાતોનું ધર્મને સમજશો અને તદનુસાર તમારું વર્તન રાખશો, તો તમને છેવટે એ વાતો અમૃત સમાન લાગશે અને તોજ તમે કવિચંદ્રન મેવાડના અધિપતિ થવાને લાયક થશો. છેવટમાં યાદ રાખજો કુમાર ! કે જો તમે તમારા વિલાસી સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવશો નહિ અને તમારા ક્ષાત્રવટ ધર્મનું ચચાર્ય રીતે પાલન કરશો નહિ તો મને ખાતરી છે કે તમે મેવાડની સ્વતંત્રતા શુભાવી દેશો અને મેગલોના દાસત્વને સ્વીકારશો, મારાં આ વચનો તમારા હૃદય ઉપર બરાબર કોતરો રાખજો, એવો આસ કરીને મારે આગ્રહ છે. ”

કુમાર અમરસિંહ આ બધું વખતે અવનત મુખે ઉભે

“ કર્તવ્યની દરકાર મને જોઈ છે, એમ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? ” અમરસિંહે પુનઃ ભવાં ચડાવીને પૂછ્યું.

“ શા ઉપરથી કહો છો, એ કાંઈ પ્રશ્ન નથી, કુમાર ! તમે તમારા અંતઃકરણને જ પૂછી જુઓ એટલે તમને સ્વયં ઉત્તર મળી આવશે. ” ભાગાશાહે ઉત્તર આપ્યો.

“ અંતઃકરણને પૂછવાની અગત્ય નથી. ” અમરસિંહે બેદરકારીથી કહ્યું.

“ હીંમ, અંતઃકરણને પૂછવાની અગત્ય નહોતી તો ભલે, પરંતુ કુમાર ! જો કે હું હવે પ્રૌઢ થયો છું અને તેથી મારી બુદ્ધિ અને શક્તિ શિથિલ થઈ ગઈ હશે, એમ સ્વાભાવિક રીતે તમે ધારતા હશો; તો પણ મેવાડનાં અને આપણા પરિવારનાં પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલા શુભ સંકેતો અને વિચારોને હજી હું ભણી લેવાને સમર્થ છું. તમે અત્યારે ક્યાં અને શા હેતુથી ગયા હતા, એ હું પાછળની પરિસ્થિતિને જોઈને સહજમાં જાણી શક્યો છું. માટે કુમાર ! વાતને શામાટે છુપાવો છો ? ” ભાગાશાહે ગૌરવયુક્ત સ્વરે કહ્યું.

“ વાતને છુપાવવાનું મને કશું પ્રયોજન નથી; કેમકે મારું અત્યારનું વર્તન કોઈ પણ રીતે અઘટિત નથી. અમરસિંહે જવાબ આપ્યો.

ભાગાશાહે કહ્યું. “ તમારું વર્તન અઘટિત હતું, એમ કહેવાનો મારો કિંચિત્ માત્ર પણ આશય નથી. પરંતુ અત્યારના કટોકટીના સમયે વિલાસની વાતો અને પ્રેમની ચેષ્ટાઓમાં રોકાઈ રહેવાથી આપણા ખરા કર્તવ્યને શું હાનિ પહોંચતી નથી ? મદારાણાએ આદરેલ સત્યાચક્રને આપણી આવી રીતિની બેદરકારીથી શું ધક્કો પહોંચતો નથી ? અવશ્ય પહોંચે છે અને તેથી મારા કષ્ટનો ભાગ્યાર્થ કિંવા આશય એટલોજ છે કે તમે હમણાં તમારા વિલાસી સ્વભાવનો ત્યાગ કરી ખરા કર્તવ્યમાં સતત જોડાઈ રહો, એજ તમારા માટે ઉત્તમ છે. કુમાર ! આ જીમિના તમે ભવિષ્યનું રક્ષણ કરતાં છો અને અમે અહીં જે સ્વાતંત્ર્યનું જીભરોપણ કરીએ છીએ, તેનાં મધુર ફળોને ગાળવાનો અવસર તમને મળતાનો છે. ”

જ કરવાની છે, ત્યારે હું પશુ આપના અભિપ્રાય સાથે મળતો થઈ છું અને તેથી આપની આજ્ઞા મુજબ સર્વ પ્રકારની તૈયારી રાખવાની ગોઠવણ હમણાંજ કરું છું.”

એમ કહી બામાશાહ, રણવીરસિંહને લઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને પ્રતાપસિંહ તથા અમરસિંહ જુદા જુદા વિષયોની વાતો કરતાં ત્યાં બેસી રહ્યા.

બીજા દિવસનો સૂર્યોદય થયો. બામાશાહે કચેરી ગોઠવણ મુજબ કેટલાક રાજપૂતો અને આસપાસના પ્રદેશના વિશ્વાસુ ભીલો અપ્પન પ્રદેશના ઉપવનમાં એકત્ર થયા હતા. તલવાર અને બાલોવાળા રાજપૂત સૈનિકો જ્યારે કાંઈક નિરાશ જણાતા હતા, ત્યારે તીરકામઠાવાળા ભીલો આનંદી દેખાતા હતા. એક બાળુ સહુબરરાજ અને અન્ય સરદારો અને બીજા બાળુ રણવીરસિંહ તથા કર્મસિંહ વગેરે યુદ્ધકાર્ય સંબંધી મસલત ચલાવી રહ્યા હતા. આ વખતે મહારાણા પ્રતાપસિંહ, કુમાર અમરસિંહ તથા મંત્રીશ્વર બામાશાહ સાથે આવી પહોંચ્યા. સરદારોએ અને સૈનિકોએ તેમને લશ્કરી નિયમે ઘટિત માન આપ્યું. મહારાણાએ પોતાનો યુદ્ધનો પોષાક પહેરેલો હતો અને કવચ અને ટોપની વચ્ચે માત્ર ઉઘાડા રહેલા ગુપ્તની પ્રતિમા અને બે આંખોમાંથી છુટતી તેજની ધારા સામા માણસના હૃદયમાં પૂલ્યલાવ અને લયને એકી સાથે જન્મ આપતી હતી. કુમાર અમરસિંહે પણ લશ્કરી પોષાક પરિધાન કરેલો હતો; તોપણ તેનું સુંદર મુખ અને ચંચળ આંખો તેના અતીવ વિલાસીપણાની સાક્ષી પૂરતાં હતાં. મંત્રીશ્વર બામાશાહે જે પોષાક પહેરેલો હતો, તે પણ યુદ્ધ સમયનો જ હતો અને તેથી તેની ભવ્યતા, ગંભીરતા અને દૃઢતામાં એણે વૃદ્ધિ થયેલી જણાતી હતી.

સણવાર રહી પ્રતાપસિંહે પોતાના હાથમાં પકડેલા બાલાને જમીન ઉપર ભરાબર ટેકવીને કહ્યું. “ બહાદુર વીરો ! મને કહેવાને આનંદ થાય છે કે આજે પુનઃ આપણને આપણી જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતાના રક્ષણને માટે શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવાનો

મોઁ હશે. આમાશાહ મોઁ ઉપરથી નીચે ઉતારે અને રૂબીય
સિ હે પશુ મેનુ અનુકરણ કર્યું. આમાશાહ મોઁ ઉપરથી ઉતારે
કુમારને વિચારમગ્ન બિચ્ચિમાં ભેળવે કર્યું. “કુમાર ! માગ ઉપ
રના કપનયો એ તમને માફ સાચું હોય તો માફ કરજો. કેમકે
મે તમને જે કર્યું છે, તે તમારા હિતની ખાતરજ કર્યું મે હશે
જાણે. નગરમાં જઈને મહારાજાને શત્રુની હીનગાલની ખબર
આપી બે.”

આગળ આમાશાહ અને પાકવારે અમરસિંહ અને રૂબીય
સિ હ. એ પ્રમાણે મેળો નગર નરક રાત્રી માર્ગમાં કોઈએ કાંઈ
પણ માત્ર કરી નહિ. થોડી વારમાં તેઓ નગરમાં આવી પહોંચ્યા
અને મહારાજા પ્રતાપસિંહને મળ્યા આમાશાહે પ્રતાપસિંહને
શત્રુની હીનગાલની સંવિસ્તાર ખબર આપી અને તે લાગતી સ્તીધા.
પછી પ્રતાપસિંહ કહ્યું “માગસા આપ પુને અર્ધ પખ મુખે ભેલ
વા હે, એવો સંજોગ નથી અને મારી એ ધારણા તમે આપેલા
સમાચારથી આજ સત્ય નીવડી છે, પરંતુ મંત્રીવર ! હવે આપ
હું મું કરવું ?”

આમાશાહે તુરતજ જવાબ આપ્યો. “શું કરવું, એ આપ
કયા નયો જાણતા ? અત્યારે આપણી પાસે જેમ કોઈ પણ પ્રકાર
રની મુદ્દ સામગ્રી નથી, તેમ લડનાર માણસો પણ નથી, એ આપ
સારી રીતે જાણો છે અને તેથી મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આપણે
આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી અન્યથા ચાલ્યું, એજ આપણા માટે
હિતાવદ્ધ છે.”

પ્રતાપસિંહે રોમદર્શક સ્વરથી કહ્યું. “મંત્રીવર ! તમારો
અભિપ્રાય હાલની આપણી સ્થિતિ એતાં જો કે અયોગ્ય તો નથી,
તોપણ હું તેને અત્યારે માન્ય રાખી શકીશ નહિ. મારે આ સમયે
પણ પુનઃ મારા ક્ષાત્રવટનું દર્શન મોગલોને કરાવવું છે અને તેથી
આપણી પાસે જંટલા માણસો છે, તે સર્વને આવતી કાલે લડવાને
માટે તૈયાર રાખવાની ગોઠવણ કરશે.”

પ્રતાપસિંહનું નિઃશ્વ્યાત્મક કથન સાંભળીને આમાશાહે તેનો
કાંઈ પણ પ્રતિવાદ નહિ કરતાં કહ્યું. “જ્યારે આપની ઈચ્છા મુદ્દ

કે યોડાક હબર રાજપૂતો અને લીલોના ગમે તેવા ધસારાથી તેઓ સહેજ પલ્લ આંચકો ખાવ તેમ નહોતું. પ્રતાપસિંહ અને ભાગા શાહ એક બાલુ ઉભા ઉભા આ દૃશ્ય જોતા હતા. તેઓ પોતાના સૈન્યની નજગાર્ધ તુરતજ સમજી ગયા અને તેથી પોતપોતાના યોડાને એકી મારીને તેઓએ મુદ્દમાં ઝંપલાવ્યું. પ્રતાપસિંહ સૈનિકો વચ્ચે ધુમતો ધુમતો મોગલ સેનાપતિ ફરિદખાં અને ચંદ્ર સિંહ જ્યાં ઉભા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ફરિદખાં તથા ચંદ્ર સિંહ સાવધ જ હતા એટલે પોતાના ખરેખરા પ્રતિકર્ષિને જોઈ એકદમ તેની સામે ધસી આવ્યા અને પોતાની તલવારોને મ્યાન-માંથી ખેંચી કઢાડી તેની ઉપર તુટી પડ્યા.

પ્રતાપસિંહે પોતાનો બચાવ પોતાના અતિ તેજદાર ભાલાથી કરતાં કરતાં ચંદ્રસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું. ચંદ્રસિંહ ! તમે હમણું એક બાલુ ઉપર ઉભા રહો; કેમકે તમે, ગમે તેમ પણ મારા જાતિબંધુ છો અને તેથી હું મારા બાહુબળનો સ્વાદ પ્રથમ જ તમને ચખાડવાને ઇચ્છતો નથી. મને પ્રથમ ફરિદખાં સાથે લડી દેવા દો અને ત્યારપછી તમારી સાથે લડીશ અને તમને પણ બતાવી આપીશ કે પ્રતાપસિંહમાં કેટલું સામર્થ્ય રહેલું છે. ”

ફરિદખાંએ પ્રતાપસિંહનું એ કથન સભળી લઈને કહ્યું. “ ચંદ્રસિંહજી ! તમારા જાતિબંધુ હોવાનો દાવો કરનાર પ્રતાપ સિંહ સત્ય કહે છે; માટે તમે હમણું તો એક બાલુ ઉભા ઉભા અમારા મુદ્દને જોયા કરો, એજ ઠીક છે. કારણ કે તેથી મેં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરવાની મને સરલતા થશે. ”

પ્રતાપસિંહે પોતાના યોડાને જોઈ દેરવતાં દેરવતાં પૂછ્યું. “ શી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, ખાંસાહેબ ! શું તે કહેવા જેવી નથી ? ”

ફરિદખાંએ ગર્વથી જવાબ આપ્યો. “ એ પ્રતિજ્ઞા તમને મારે કહેવીજ નેમજે, રાણાજી ! અને તે એ છે કે મારે ગમે તે હોગે તમને પકડીને ચહેનશાહ અકબરની હજુરમાં લઈ જવા છે. આ મારી પ્રતિજ્ઞા. ”

પ્રતાપસિંહે મૂંઝે ઉપર હાથ મૂકતાં કહ્યું. “ એમ કે? ખાંસા-હેબ ! પ્રતિજ્ઞા તો અવશ્ય સારી કરી છે; પરંતુ મને પકડો તે પ.

અલગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયો છે; જો કે આજસુધીના પ્રત્યેક યુદ્ધમાં આપણો પરાજય થતો આવ્યો છે; તો પણ આપણે આપણા હૃદયમાં નિરાશાને સ્થાન આપ્યું નથી અને સંપૂર્ણ હિંમત અને બહાદુરીથી આપણે આપણો બચાવ કરતા આવ્યા છીએ. આ વખતના યુદ્ધમાં પણ તમે સર્વ પૂર્વના જેવું જ પરાક્રમ કરી બતાવ્યો, એવી હું આશા રાખું છું. આથી વિશેષ પ્રોત્સાહન અને આમહતી તમને જરૂરીઆત હોય, એમ હું માનતો નથી; કેમકે તમે તમારા ધર્મને બરાબર સમજો છો અને તમારી ભૂમિ, તમારા સમાજ અને તમારા ધર્મનું રક્ષણ કરવાને માટે તમે આતુર છો, એવી મારી ખાતરી હોવાથી હું તમને વિશેષ પ્રોત્સાહન ન આપું તો એ સર્વથા સ્વાભાવિક જ છે. છેવટે, મારા શૂરવીર સરદારો અને બહાદુર સૈનિકો ! બગવાન એકલિંગજીની ખરા હૃદયથી પ્રાર્થના કરો કે જેથી આપણને આપણા કાર્યમાં સફળતા મળે.”

પોતાના મહારાણીની સ્નેહસૂચક આજ્ઞાનુસાર સર્વ સરદારો સૈનિકોએ અને બીજોએ પોતાનાં વિવિધ હથિયારો નમાવીને બગવાન એકલિંગજીની ક્ષણવાર મનમાં પ્રાર્થના કરી લીધી અને ત્યારબાદ પ્રતાપસિંહનો હુકમ થતાં તેઓ સર્વે યુદ્ધને માટે યોગ્ય સ્થળે જવાને આગળ વધ્યા. મધ્યાહ્નનો સમય થયો તે પહેલાં પ્રતાપસિંહ પોતાના નાના લશ્કર સાથે ચરખન પ્રદેશમાં હોના યોગ્ય સ્થળે આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં લશ્કરને યોગ્ય હરોડમાં ગોઠવીને તથા લશ્કરની મુખ્ય સરદારી કુમાર અમરસિંહને આપીને મોગલ સૈન્યની રાહ જોવા લાગ્યો. ક્ષણવારમા મોગલ સૈન્ય સામી બાજુએ આવી પહોંચ્યું અને આવીને ઉંચું રહેતાં જ બન્ને સૈન્યો વચ્ચે યુદ્ધની શરૂઆત થઈ ગઈ. મોગલો અને રાજપૂતો સામસામા આવીને તલવાર અને બાણથી એક બીજા ઉપર પ્રહાર કરવા લાગ્યા અને લાગ મળતાં જ એક બીજાનાં મસ્તકોને ધડથી જુદાં કરવાનું ચૂકતા નહોતા. રાજપૂત સૈનિકો મરોન્મત થઈને યુદ્ધકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા હતા અને વિશેષમાં ચાલાક બીજો બાણોનો અને પત્થરોનો વરસાદ વર્ષાવના હતા; તો પણ મોગલ સૈનિકોની હરોડમાં બંગાલ પડે તેમ નહોતું, કેમકે તેની સંખ્યા એટલી બધી વિશાળ હતી

કે થોડાક હબ્બર રાજપૂતો અને લીલોના ગમે તેવા ધસાશયો તેઓ સહેજ પથ્રુ આંચકો ખાય તેમ નહોતું. પ્રતાપસિંહ અને ભામા થાહ એક બાણુ ઉભા ઉભા આ-દૃશ્ય જોતા હતા. તેઓ પોતાના સૈન્યની નબળાઈ તુરતજ સમજી ગયા અને તેથી પોતપોતાના ઘોડાને એડી મારીને તેઓએ યુદ્ધમાં અંપલાવ્યું. પ્રતાપસિંહ સૈનિકો વચ્ચે ધુમતો ધુમતો મોગલ સેનાપતિ ફરિદખાં અને ચંદ્રસિંહ જ્યાં ઉભા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ફરિદખાં તથા ચંદ્રસિંહ સાવધ જ હતા એટલે પોતાના ખરેખરા પ્રતિસ્પર્ધિને જોઈ એકદમ તેની સામે ધસી આવ્યા અને પોતાની તલવારોને મ્યાનમાંથી ખેંચી કહાડી તેની ઉપર તુટી પડ્યા.

પ્રતાપસિંહે પોતાનો બચાવ પોતાના અતિ તેજઢાર બાણથી કરતાં કરતાં ચંદ્રસિંહ તરફ જોઈને કહ્યું. ચંદ્રસિંહ ! તમે હમણાં એક બાણુ ઉપર ઉભા રહો; કેમકે તમે, ગમે તેમ પથ્રુ મારા ભતિબંધુ છો અને તેથી હું મારા બાહુબળનો સ્વાદ પ્રથમ જ તમને ચખાડવાને ઇચ્છતો નથી. મને પ્રથમ ફરિદખાં સાથે લડી લેવા દો અને ત્યારપછી તમારી સાથે લડીશ અને તમને પણ બતાવી આપીશ કે પ્રતાપસિંહમાં કેટલું સામર્થ્ય રહેલું છે. ”

ફરિદખાંએ પ્રતાપસિંહનું એ કથન સભળી લઈને કહ્યું. “ ચંદ્રસિંહજી ! તમારા ભતિબંધુ હોવાનો દાવો કરનાર પ્રતાપસિંહ સત્ય કહે છે; માટે તમે હમણાં તો એક બાણુ ઉભા ઉભા અમારા યુદ્ધને જોયા કરો, એજ ઠીક છે. કારણ કે તેથી મેં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરવાની મને સરસતા થશે. ”

પ્રતાપસિંહે પોતાના ઘોડાને ગોળ ફેરવતાં ફેરવતાં પૂછ્યું. “ શી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, ખાંસાહેબ ! શું તે કહેવા જેવી નથી ? ”

ફરિદખાંએ ગર્વથી જવાબ આપ્યો. “ એ પ્રતિજ્ઞા તમને મારે કહેવીજ જોઈએ, રાજાજી ! અને તે એ છે કે મારે ગમે તે હોગે તમને પકડીને શહેનશાહ અકબરની હજીરમાં લઈ જવા છે. આ મારી પ્રતિજ્ઞા. ”

પ્રતાપસિંહે મૂછો ઉપર હાથ મૂકતાં કહ્યું. “ એમ કે? ખાંસાહેબ ! પ્રતિજ્ઞા તો અવશ્ય સારી કરી છે; પરંતુ મને પકડો તે પ-

રેતાં તમેજ ખુદના બંદિતાન ચઢને તેની હજુરમાં પહોંચી ન જાઓ, એ ધ્યાનમાં રાખજો.”

ફરિદખાંએ કાંઈક કોપથી કહ્યું. “ રાજાજી ! મારે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું કાંઈ છેજ નહિ; જે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, તે તમારે જ છે, કેમકે બધાની અભયબી વચ્ચે તમે જુઓ છો તેમ તમને હમણાંજ દેહ પકડી લઉં છું. તમે જ્યાં સુધી મારા સામર્થ્યને ભર્યું નથી, ત્યાં સુધીજ તમે બેઠરકાર છો; પરંતુ જ્યારે ભળ્યો, ત્યારે જ ખતર પડ્યે કે દુનિયાની સપાટી ઉપર ફરિદખાં નામક એક ચેરમઈં હવાલી ધરાવે છે. ”

અતાપસિંહે હસીને કહ્યું. “ વાહ, વાહ ખાંસાદેખ ! તમે બાવલુ તો સારું કરી જાણો છો; પરંતુ તમને આટલું તો યાદજ હશે કે યુદ્ધના મેદાનમાં શબ્દોની કરી પણ કિંમત નથી. યુદ્ધમાં તો બળવાન હાથનુંજ કામ છે. માટે મિથ્યા પ્રતાપનો ત્યાગ કરી મઈં હો તો સામા આજ્યા આવો; અતાપસિંહ તમારાજેવા માનનીય પુરૂષનું યોગ્ય સન્માન કરવાને તૈયાર જ છે. ”

અતાપસિંહના ઉપધુકત વચનો સાંભળી ફરિદખાંનો મીઠજ હાથમાં ન રહ્યો. તે કોધાંધ ચઢને એકદમ તેની ઉપર ધસી આવ્યો. બન્ને વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ મચ્યું અને કેાણુ કેાને હરાવશે, એ બન્નેની યુદ્ધકાર્પની દક્ષતા જોઈને ઠહી ચકાય તેમ નહોતું. એક કલાક પર્યંત આ પ્રભાણે તેઓ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું; પરંતુ બેમાંથી એક પણ યાકે તેમ જણાતું નહોતું. અતાપસિંહે હવે વિચાર્યું કે ફરિદખાં સામાન્ય પુરૂષ નથી, એટલે તેણે પોતાના ઘોડાને અથા નક એડી મારીને એવા તો જોરથી કુહાવ્યો કે તે ફરિદખાંનાં ઘોડાની અત્યંત પાસે જઈ પડેાંચ્યો. બરાબર તેજ દાણે પ્રતાપે પોતાનો તેજહાર બાહો લાગ જોઈને જોરથી ફરિદખાંની છાતીમાં ઘાંચી દીધા. ફરિદખાંએ પહેરેલું બખતર તુટી ગયું અને બાહો તેની છાતીમાં પેસી જતાં તે ઘોડા ઉપરથી ઉછળીને નીચે પડી ગયો અને પડતાંજ તેનો પ્રાણ ખુદાની હજુરમાં પ્રયાણ કરી ગયો. ચંદ્રસિંહ કે જે અત્યારસુધી આ ઉભયનું યુદ્ધ જોતો સામે ઉભો હતો તે આ સ્થિતિ નિહાળીને એકદમ અતાપ ઉપર ધસી આવ્યો.

અને તેના મસ્તક ઉપર પોતાની તલવારનો સખત ફટકો લગાવ્યો. ચંદ્રસિંહના આ ફટકાથી મેવાડનો સૂર્ય તુરતજ અસ્ત પામી જાત; પરંતુ મેવાડનો ભાગ્યરવિ ભામાશાહ ભાગ્યયોગે એકદમ પોતાનો ઘોડો દોડાવતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ચંદ્રસિંહની તલવારના ઘાને પોતાની તલવાર ઉપર ઝીલી લીધા. ચંદ્રની તલવાર ભામાશાહની તલવાર સાથે અથડાતાં ભાંગી ગઈ અને ભાંગેલો ફટકો ખુબ્બાટ કરતો દુર જઈને પડ્યો. આ દરમ્યાન પ્રતાપસિંહ ફરિદખાંની છાતીમાંથી પોતાનો બાલો પાછો ખેંચી કહાડીને સ્વાધ મધ ગયો હતો અને તે તુરતજ ચંદ્રસિંહ ઉપર પડી ગયો અને તેના ઘોડાને એવા તો ભેરથી બાલો માર્યો કે તે પોતાનો જીવલઈને મુદ્દ-ભૂમિમાંથી પલાયન થઈ ગયો. મોગલ સૈનિકો કે જેઓ અત્યાર સુધી સંપૂર્ણ બહાદુરીથી લડતા હતા, તેઓ પોતાના સેનાપતિના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી તથા ઉપસેનાપતિ ચંદ્રસિંહની પલાયનની વાત સાંભળી નિરાશ થઈ ગયા અને તેથી તેમનો મુદ્દનો જુસ્સો નરમ પડી ગયો. મુદ્દનો જુસ્સો નરમ પડનાં તેમની હરોલમાં ભંગાણ પડવા લાગ્યું અને ઘણા ખરા તો પોતાનો જીવ બચાવવાને માટે નાશી પણ ગયા. રાજપૂતો અને જીલોએ આ તકનો લાભ લઈ નાશી જતા મોગલ સૈનિકો ઉપર તુટી પડ્યા અને ઘણાને મૃત્યુને શરણ કરી લીધા. ક્ષણવારમાં મુદ્દભૂમિ ઉપર એક પણ મોગલ સૈનિક જોવામાં નહિ આવતાં પોતાના સૈનિકોને પાછા ફરવાની આજ્ઞા આપી પ્રતાપસિંહ પોતાને જીવના જોખમમાંથી બચાવનાર ભામાશાહ પાસે આવી પહોંચ્યો.

તેણે આવતાં વેંત જ કહ્યું. “ મંત્રીશ્વર ! તમે વખતસર આવીને મને ચંદ્રસિંહની તલવારને લોગ થતો બચાવી લીધો છે, તે માટે હું તમારો ઉપકાર માનું તો તે અઘટિત ગણાયે નહિ. આજથી કેટલાક વર્ષો પૂર્વે આશાશાહે મારા મહુમ પિતા મહારાણા ઉદયસિંહને બાહ્યાવસ્થામાં આશ્રય આપી તેમનું મૃત્યુના બચમાંથી રક્ષણ કર્યું હતું, એ વાત સર્વજ્ઞ જાણીતી છે અને આજે તમે મારું રક્ષણ કરીને મેવાડના ભાગ્યવિધાયકનું પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, એ વાત સર્વજ્ઞ જાણીતી થવા સાથે મેવાડના ઈતિહાસમાં

મહત્વને ધામશે. ભગવાન જ્યોત્સિંગજીની કૃપાથી જો આપણે મેવાડનો પુનરોદ્ધાર કરી શકીશું, તો તેનો જથ્થો યથા, તમારા આજ્ઞના સમયોચિત વર્તનથી તમને જ મળવો જોઈએ, એવી મારી ઈચ્છા છે. ”

“ મહારાજા ! ” ભાગાશાહે નમ્રતાથી કહ્યું. “ મેવાડના પુનરોદ્ધારનો યથા મને જ મળવો જોઈએ એવી આપની ઈચ્છા જાણી હું આપનો અહેસાનમંદ થયો છું; પરંતુ મેં મારી ફરજ કરતાં કાંઈ વિશેષ મહત્વનું કાર્ય કર્યું નથી. સ્વામીની સેવા અને તેને ખરા વખતે સહાય કરવી, એ સેવકનું કર્તવ્ય જ છે. અને તેથી આપને મેં જે યત્કિંચિત્ સહાય કરી છે, તે માટે મારી પ્રશંસા કરવાની રીત અગત્ય છે ? ”

“ સેવકના ખરા કર્તવ્યની કહર કરવી, એ સ્વામીની ફરજને હું સારી રીતે જાણું છું અને તેથી જ મેં તમારી યોગ્ય પ્રશંસા કરેલી છે; પરંતુ હાલ તે વિષે વધુ વાતચિત્ કરવાનો આપણને સમય નથી. આ વખતે જો કે આપણી જીવ યથા છે, તો પણ એથી આપણું કાર્ય સરલ થાય તેમ નથી. આ યુદ્ધમાં આપણા ધણા સૈનિકો માર્યા ગયા છે અને કેટલાક ધાયલ પણ થયેલા છે; માટે તમે ધાયલ થયેલા સૈનિકોની દવાદારૂ કરાવવાની ગોઠવણ કરો અને હું તથા કુમાર અમરસિંહ નગરમાં જઈએ છીએ. વગી રણવીર-સિંહ ખબર લાગ્યો છે કે કર્મસિંહ સખત રીતે ધાયલ થયેલા છે અને તેને નગરમાં લઈ જવામાં આવ્યો છે; તેથી તમે ધાયલ થયેલા સૈનિકો માટે યોગ્ય બ્યવસ્થા કરી તુરત જ આવજો. ” પ્રતાપસિંહ એ પ્રમાણે કહીને કુમાર અમરસિંહ સાથે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને ભાગાશાહ રણવીરસિંહને લઈ ધાયલ થયેલા સૈનિકોની બ્યવસ્થા કરવામાં શું થાયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

કર્મસિંહની માંદગી.

“ સસાટે રાખ કર ત્હારે, પછી આ તાવ પણ સારે. ”

“ કુમુમ ! ” યમુનાએ કહ્યું. “ તું દીલગીર થા માટે ધામ છે ? કર્મસિંહને ત્રણ ચાર ઘા વાગેલા છે, એ વાત ખરી છે, પરંતુ તેમની સ્થિતિ બધ ઉપજાવે તેવી નથી. વૈદ્ય હમણાં જ આવીને દવાદાર અને મલમપટ્ટા કરીને ગયા છે, તે કહેતા હતા કે કર્મસિંહની તબિયતને માટે કાંઈએ ચિંતા કરવાની નથી. ”

“ યમુના કહે છે તે કેવળ સત્ય છે, કુમુમ ! ” રાજકુમારી કમળાએ અનુમોદન આપતાં કહ્યું. “ કર્મસિંહની તબિયત જોવાને વૈદ્ય આવ્યા, ત્યારે હું માતૃશ્રીની સાથે ત્યાં હતી અને યમુના પણ હતી; વૈદ્યે જે અભિપ્રાય આપ્યો હતો, તે અમે સાંભળ્યો હતો અને તેથી કર્મસિંહની સ્થિતિ બચાવે નથી, એમ હું ખાત્રી-પૂર્વક કહું છું. ”

કુસમે ચિંતાતુર વદને અને સજળ નેત્રોએ રાજકુમારી કમળા તથા યમુના તરફ અર્થસૂચક દ્રષ્ટિથી જોયું પણ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

યમુનાએ કહ્યું. “ કુમુમ ! અમે તને સત્ય જ કહ્યું છે કે કર્મસિંહની તબિયત સારી અને સુધારા ઉપર છે; તેમ છતાં તું થા માટે દીલગીરીનો ત્યાગ કરતી નથી ! એ અમે સમજી શકતાં નથી. કર્મસિંહે સુદમાં જે શૌર્ય અને બહાદુરી ગતાવ્યાં છે, તે માટે તો તારે અવિમાન લેવું જોઈએ, તેને બદલે તું દીલગીરી ધારણ કરે છે, એ આશ્ચર્ય સરખું છે. ઠીક, પણ તું કર્મસિંહ પાસે જઈ આવી કે નહિ ? ”

“ ના. ” કુમુમે ઢુંકે ઉત્તર આપ્યો.

“ તો પછી તું અત્યારે તેમની પાસે જા. તારી હાજરીથી તેમનું દુઃખ ઓછું થશે અને તેમના જીવને શાંતિ વળશે. ” રાજકુમારીએ સૂચના કરી.

“ પણ ત્યાં પિતાજી, સાચું જગેરે જોડા હશે, તેનું કેમ ? તેમની હાજરીમાં મારાથી ત્યાં જઈ શકાય અરુ ? ” કુસુમે પૂછ્યું.

“ વૈય ગયા પછી મંત્રીધર, કુખાલાલ જગેરે મહારાણીની પાસે મદદની મસલાત કરવાને હમણાં જ ગયા છે એટલે અત્યારે કર્મસિંહ જોરડામાં એકલા જ મુનેલા છે અને તેથી તેમની પાસે જવાની આ સારી તકનો લાભ લેવાનો અમે તને આમલ કરીએ છીએ. ” યમુનાએ કહ્યું.

“ મારો આમલ પણ એવો જ છે કે તારે અત્યારે કર્મસિંહ પાસે જવું અને તેની યોગ્ય સેવા કરીને તેના દુઃખી હૃદયને શાંત કરવું. ” રાજકુમારીએ યમુનાના મતને મંજૂરતાં વર્ધન કર્યું.

“ બહે, તમારા ઉભયના આમલથી હું તેમની પાસે જઈશ; પરંતુ તેથી રાણીની આજ્ઞાનો ભંગ તો થતો નથીને ? કુસુમે જણાસાથી પૂછ્યું.

“ કુસુમ ! ” યમુનાએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું. “ અત્યારે તારે કર્મસિંહ પાસે જવું છે, તે પ્રેમની નિરૂપયોગી વાર્તા કરવાને નહિ, પણ તેમની આવશ્યક વખતે સેવા કરવાને માટે જ જવું છે અને તેથી મહારાણીની આજ્ઞાનો ભંગ થતો હોય, એવી મારી માન્યતા નથી. કેમ કમળાળહેન. તમે શું માનો છો ? ”

“ મારી માન્યતા પણ એવી જ છે અને તેથીજ અમે તને તેમની પાસે જવાનો આમલ કરીએ છીએ. હું બાણું છું કે તને ત્યાં જવામાં કેટલેક અંશે શરમ પણ આડે આવતી હશે અને એમ થવું એ આપણી સ્ત્રીજાતિને માટે સ્વાભાવિક પણ છે, પરંતુ આવા વખતે શરમનો ત્યાગ કરીને કર્મસિંહની પાસે જવાની અગત્ય છે; કેમકે તારી હાજરીથી તેમનું ઘણું દુઃખ ઓછું થઈ જશે. ” રાજકુમારીએ વિશેષ આમલ કરીને કહ્યું.

“ ઠીક, જ્યારે તમારી બહેની એવી મુશ્કેલી છે, ત્યારે હું ત્યાં જઈ છું; પરંતુ મહારાણી મને યાદ કરે તો આ વાતની તેમને ખબર નહિ પાડતાં બોલાવવાને હાસીને મોકલજો. ” કુસુમ એમ કહીને તેમની સાથે જોડા રહી.

“ હવે વંખત શુભાવવો એ ઠીક નથી; માટે જેમ ત્વરાથી જવાય તેમ જા. મહારાણી તને યાદ કરશે તો અમે તને ખબર આપશું. યમુનાએ કુસુમને જવાની ઉતાવળ કરાવતાં કમળા પ્રતિ જોઈને કહ્યું. “ ચાલો, આપણે હવે રૂકિમણી પાસે જઈએ. ”

કુસુમ પાસેના પોતાના મકાન તરફ ગઈ અને તે ગયા પછી કમળા તથા યમુના પાતો કરતાં રૂકિમણી પાસે જવાને આગળ ચાલ્યાં.

કુસુમ અનેક પ્રકારના વિચારો કરતી કરતી પોતાના મકાને પહોંચી અને પોતાની બાણીને કંઈ પણ કહ્યા વિના શુપચુપ કર્મસિંહ સુતો હતો, તે ઓરડામાં ચાલી ગઈ. કુસુમે ઓરડામાં પ્રવેશ કરીને દ્વારને જરા બંધ કર્યું અને પછી જોયું તો કર્મસિંહ નીચે જમીન ઉપર બીછાવેલી સાદી પથારીમાં સુતેલો હતો. ઓરડામાં તેના સિવાય બીજું કંઈ નહોતું અને તેથી કુસુમ લજ્જાનો ત્યાગ કરીને તેની પથારી પાસે જઈને બેઠી. કર્મસિંહને તલવારના બે ત્રણ ધા પાગેલા હોવાથી તેની સ્થિતિ પ્રથમ તો ભયંકર હતી; પરંતુ વૈદ્યની તાત્કાલિક અને કાળજીયુક્ત સારવારથી તેની સ્થિતિમાં એક રાત્રિમાંજ સુધારો થયો હતો. ધાની તીવ્ર પીડાથી કર્મસિંહને તાવ પણ આવ્યો હતો; પરંતુ વૈદ્યે આપેલી દવાથી તેનું બહુ જોર નહોતું અને અત્યારે દવાની અસરથી તે નિદ્રામાં પડેલો હતો. ખીલતી વયના નવજુવાન કર્મસિંહનું સુંદર મુખ, તેની અર્ધ મિંચાયેલી આંખો, તેના મસ્તકના કાળા વાળ, તેના દીર્ઘ બાહુ, તેના ઉજ્જવલ પગ અને તેનું પાતળું કસાયેલું શરીર, એ સર્વને જોતાં કુસુમના હૃદયમાં પોતાના ભાવિ પતિને માટે માન અને સ્નેહ ઉત્પન્ન થયાં. તેણે અંતરના પ્રેમથી કર્મસિંહના વિસ્તૃત કપાળ ઉપર પોતાને મૂક અને કોમળ કર ખીમેથી મૂક્યો અને તેના વતી તેના મસ્તકને દબાવવા લાગી. કુસુમના કોમળ કરસ્પર્શથી કર્મસિંહની નિદ્રા દવાની અસરને લઈ ભંગ તો થઈ નહીં, પરંતુ તેની જ્ઞાનેન્દ્રિયને જોઈતી અસર થઈ અને તેથી અર્ધ જાગૃત અને અર્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં કેમ બેઠો તે

તવનો હોય નહિ ? એવી રીતે તેના મુખમાંથી નીચે મુજબ શબ્દો નિકળ્યા:—

“ મહારા પ્રનાપતિસિંહનો જય, મેવાડના સૂર્યનો ઉદય અને મંત્રીશર આમાશાહની ઉદારતા ! કેવા મધુર એ શબ્દો છે ! મેવાડનો જય, એ શબ્દો હૃદયને કેવા પ્રિય લાગે છે ! કહે છે કે આ વખતના મુદ્દમાં મહારાજાએ મોગલ સરદાર ફરિદખાને જાનથી મારી વિજય મેળવ્યો છે અને મંત્રીશર આમાશાહે મહારાજાને ચંદ્રસિંહની તલવારના લોગ થતાં બચાવી લઈ મેવાડના ભાગ્યને ઉજાવળ બનાવ્યું છે ! આવા વિજયી મુદ્દમાં મારાથી કાંઈપણ પરાક્રમ ન થઈ શક્યું, એ કેવી દીલગીરીની વાત કહેવાય ? ઠીક, પણ, મારાથી મુદ્દમાં પરાક્રમ થાય કે ન થાય, એની મારે ચિંતા કરવી નિરૂપયોગી છે. ઉપયોગી માત્ર એટલું જ છે કે ગમે તે ઉપાયે મેવાડનો વિજય થવો જોઈએ. અને તેની સ્વતંત્રતા સચવાઈ રહેવી જોઈએ. શાસનદેવો ! મારી આ પ્રાર્થના સાંભળશે ?....”

સણવાર તેની વાચા બંધ રહ્યા પછી તેના મુખમાંથી પુનઃ વાગધારા નીકળવા લાગી:—

“ અને કુસુમ, પ્યારી કુસુમ; એને હું કેમ વિસરી શકું ? મારા હૃદયની દેવીને વિસારી દઉં, એવો હું નિષ્કુર છું ? નહિ, જરા પણ નહિ; પરંતુ તે મારાથી કાંઈક બેદરકાર રહેતી કેમ જણાય છે ? તેના પ્રેમ; એમાં તો મને શંકા લેવાનું કશું કારણ આજ સુધી મળ્યું નથી. ત્યારે શું તે અભિમાનિનો છે ? હા, તેના વર્તન નથી કાંઈક એમ જણાય છે ખરું; પરંતુ એમ માનવાનું કારણ છે; તે મેવાડના મંત્રીશર આમાશાહની પુત્રી છે, ત્યારે હું એક સામાન્ય મુદ્દારી. વળી આજ ભેદિત થયા છતાં તે મારી તબિયતની ખબર પૂછે. પણ આવી નથી, એ તેનું અભિમાન નહિં તો બીજું શું ? જો તેનું અભિમાન રાખવા દો; અને તેના અભિમાનની શી પરવા ? હું તો તેને મારા પરા હૃદયથી ચાહું છું અને અવિધ્યમાં પહોંચી તેના જ પ્રેમથી ચાહીશ, એ નિશ્ચિત છે. ઠીક, જવા દો એ વાતને; પરંતુ મારા કપાળને કોણ દલાવી રહ્યું છે ? કેવો મુદ્દતા.

મર્યો કામળ કર છે? મમજને કેવો શાંતિ વળે છે? શું આ કર કુસુમનો તો ન હોય ને ? ”

કુસુમથી હવે જોડ્યા સિવાય રહી શકાયું નહિ. તેણે કહ્યું. “ તમને કેમ લાગે છે ? અભિમાનિની કુસુમ તમારી તાબયતની ખબર પુછવા પણ આવી નથી, એ તમારું મસ્તક દબાવા આવે, એ શું સંભવિત છે ? ”

“ હા સંભવિત છે, પ્રેમીઓને માટે અસંભવિત કાંઈ ઉજ નહિ, કેમકે જરૂર પણ કુસુમનો જ છે અને વાણી પણ કુસુમની જ છે; આથી કુસુમ વિના મૃદુતાથી મસ્તકને ઠાણુ દબાવે ? ” આ શબ્દો જોણતાંની સાથે કર્મસિંહની આંખ ઉઘડી ગઈ. કુસુમની અને તેની આંખો મળી કર્મસિંહે અને કુસુમે અકથ્ય આનંદનો અનુભવ લીધો. બન્નેની આંખોમાં પ્રેમ રમી રહ્યો.

કર્મસિંહે હર્ષાતિરિક્તી કહ્યું. “ કુસુમ ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

કુસુમે નિચી નજરે, કહ્યું. “ હું અહીં ક્યાંથી, એ પ્રશ્નની પછી વાત, પરંતુ તમે મને “ તમે ” સંબોધનથી ક્યાં સુધી જોલાવશો ? કારણ કે મને એવું માન લેઈતું નથી. ”

“ તમને તુંકારથી જોલાવવાનો અધિકાર જ્યારે મને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે તમને તેજ પ્રમાણે જોલાવીશ; હાલનો તમે એ શબ્દને જ યોગ્ય છે. અને તેથીજ પુછું છું કે તમે અહીં ક્યાંથી ? ” કર્મસિંહે “ તમે ” નો ખુલાસો કરતાં પુનઃ પૂછ્યું.

“ પહેલો જ એ પ્રશ્ન પૂછવાનું શું પ્રયોજન છે, કર્મસિંહ ! ” કુસુમે પ્રતિવાદ કરતાં કહ્યું.

“ એ પ્રશ્ન પૂછવાનું બીજું કાંઈ પ્રયોજન નથી; તેમ છતાં જો તમે પ્રયોજન હોય, એમ માનતા હો તો એટલુંજ કે અહીંઆ. વવામાં અને મારી સાથે વાત કરવામાં તમે મહારાજાની આજ્ઞાનો ભંગ તો નથી કરતાને ? ” કર્મસિંહે પ્રયોજન દર્શાવી પ્રશ્ન કર્યો.

કુસુમ કર્મસિંહના પ્રશ્નનો બાવાર્થ સમજી ગઈ અને તેથી તેણે સહજ ખિન્નતાપૂર્વક કહ્યું. “ તમે પૂછેલા પ્રશ્નનો મર્મ મારા સમજવામાં આવી ગયો છે. તે દિવસે કામલમેરના બાગમાં મેં ત-

લવતો હોય નહિ ? એવી રીતે તેના મુખમાંથી નીચે મુજબ નીકળ્યા:—

“ મહારા પ્રતાપસિંહનો જય, મેવાડના સૂર્યનો ઉદય મંત્રીશ્વર ભામાચાહની ઉદારતા ! કેવા મધુર એ શબ્દો મેવાડનો જય, એ શબ્દો હૃદયને કેવા પ્રિય લાગે છે ! કહે છે : વળતના યુદ્ધમાં મહારાણાએ મોગલ સરદાર ફરિદખાને ભારી વિજય મેળવ્યો છે અને મંત્રીશ્વર ભામાચાહે મહારાજ ચંદ્રસિંહની તલવારના લોગ ચતાં બચાવી લઈ મેવાડના ભાગ ઉત્તવળ બનાવ્યું છે ! આવા વિજયી યુદ્ધમાં મારાથી કાંઈપણ કમ ન થઈ શક્યું, એ કેવી દીલગીરીની વાત કહેવાય ! ઠીક, મારાથી યુદ્ધમાં પરાક્રમ થાય કે ન થાય, એની મારે ચિંતા નિરૂપયોગી છે. ઉપયોગી માત્ર એટલું જ છે કે ગમે તે કષ્ટ મેવાડનો વિજય થવો જોઈએ. અને તેની સ્વતંત્રતા સચવાઈ રહે જોઈએ. શાસનદેવો ! મારી આ પ્રાર્થના સાંભળશે ?...”

સણવાર તેની વાચા બંધ રહ્યા પછી તેના મુખમાંથી પુનઃ વાગધારા નીકળવા લાગી:—

“ અને કુસુમ, પ્યારી કુસુમ, એને હું કેમ વિસરી શકું ! હૃદયની દેવીને વિસારી દઉં, એવો હું નિહુર છું ? નહિ. પણ નહિ; પરંતુ તે મારાથી કાંઈક બેદરકાર રહેતી કેમ થઈ છે ? તેનો પ્રેમ; એમાં તો મને ચંકા લેવાનું કશું કારણ મુખી મળ્યું નથી. ત્યારે શું તે અભિમાનની છે ? હા, તેના નથી કાંઈક એમ જણાય છે ખરું; પરંતુ એમ માનવાનું કારણ તે મેવાડના મંત્રીશ્વર ભામાચાહની પુત્રી છે, ત્યારે હું એ વ્યય મુજબ વગી આજ બે દિવસ થયા છતાં તે મારી તબિયત ખરાબ પુરુષ પવ આવી નથી, એ તેનું અભિમાન નહિં તો શું ? બલે તેનું અભિમાન રાખવા દો; મને તેના અભિમાનની રીત છે ? હું તેને મારા ખરા હૃદયથી આહું છું અને એની જ તવા જ પ્રેમથી આદીશ, એ નિશ્ચિત છે. ઠીક, જ્યારે મારા કપાળને કોણ દબાવી રહ્યું છે ? કેવો પા”

“કર્મસિંહે ઉત્તર આપ્યો. “કુસુમ! ગયા જે દિવસોમાં તમારા પિતાશ્રી તથા તમારા બંધુ વિગેરેની હાજરી મારી પાસે કાયમની હતી એટલે તમે તેમની લજ્જાના કારણથી અહીં ન આવી શકો, એ સર્વથા સ્વાભાવિક જ હતું અને તેથી તમારે તે માટે ક્ષમા માગવાની અગત્ય નથી. તમારા હૃદયમાં મારા માટે જે પ્રેમ રહેલો છે, તેને હું સારી રીતે જાણું છું અને તેથી તમારી ગેરહાજરીથી તેમાં ન્યુનતા આવતી હોય, એમ હું માનતો નથી.”

“તમારી એ માન્યતા તમારા ઉદાર સ્વભાવની સાક્ષી પુરે છે; પરંતુ મને તો હું તમારી પાસે ન આવી શકી, એ માટે બહુ જ હીલગીરી થાય છે અને તેથી તમે મને ‘હું તને માફ કરું છું’ એમ જ્યાંસુધી કહેશો નહિ, ત્યાંસુધી મારા હૃદયનો બાર ઓછો થશે નહિ.” કુસુમે વિનંતિભર્યા અવાજે કહ્યું.

“કુસુમ! મારા એ શબ્દોથી જ જે તમારી હીલગીરી દૂર થાય તેમ હોય, તો મને તેમ કહેવાને કરી પશુ હરકત નથી. હું તને માફ કરું છું, મ્યારી કુસુમ! પછી છે કાંઈ?” કર્મસિંહે તેને માફી આપતાં પૂછ્યું.

“જસ, એજ મને જોઈતું હતું; મારા જીવને હવે શાંતિ થશે અને હૃદય હલકું થશે. મ્યારા કર્મસિંહ! જીવનના દેવતા! શરીર, મન અને આત્માના નાયક! ખરેખર....” કુસુમ આગળ બોલવા જતી હતી; પરંતુ એટલામાં ઓરડાના દારને ખળહટ સંભળી તે સુપ થઈને દાર તરફ જોઈ રહી.

“જહેન! કર્મસિંહની તબિયત કેમ છે? કુમાર અમરસિંહ તથા રણવીરસિંહ તેમની તબિયતની ખબર પૂછવા આવ્યા છે.” ઓરડાની બહારથી કૃષ્ણલાલનો અવાજ આવ્યો.

“ભાઈ! અંદર આવો.” એમ કહી કુસુમ ઓરડાના ખીજ દારથી એકદમ અન્યત્ર ચાલી ગઈ.

કુમાર અમરસિંહ, રણવીરસિંહ તથા કૃષ્ણલાલ ત્રણે ઓરડાની અંદર આવ્યા. તેમને આવતાં જોઈને કર્મસિંહે ઘટિત આવકાર આપ્યો. ત્રણે જણા યોગ્ય સ્થળે બેઠા; તે પછી કર્મસિંહે પૂછ્યું. “કેમ કૃષ્ણલાલ! કાંઈ નવિન ખબર છે?”

મને મારી સાથે મૈગસંભાળ કરતાં અટકાવી કર્તવ્યની સૂચના કરી હતી, તે માટે તમે મને એ પ્રશ્ન પૂછાછોને ? ”

કુસુમ ! ” કર્મસિંહે પયારીમાંથી ઉઠીને બેસતાં કહ્યું. “મેં તમને એ પ્રશ્ન માત્ર તમારો મીઠી મસ્કરી કરવા ખાતર જ પૂછ્યો હતો; તેમ છતાં જો તમને એથી વિરૂદ્ધ અસર થઈ હોય તો હું તે માટે દીલગીર છું અને મારા બોલેલા શબ્દો પાછા ખેંચી લઉં છું.”

“ મને તમારા પ્રશ્નથી જરા પણ વિરૂદ્ધ અસર થઈ નથી; પરંતુ મેં જો સમયે વાપરેલા ક્ષણપણ માટે મને અત્યારે સહેજ દીલગીરી અને ખિન્નતા થતી હોવાથી તમને એમ જણાયું હતું. જવાબો જો વાતને; કેમકે એવી અર્થહીન વાતો કરવાનો અત્યારે પ્રસંગ તેમજ સમય નથી. કર્મસિંહ ! તમે પયારીમાં શા માટે બેઠા છો ? બેસવાથી તમને શ્રમ પડ્યો; માટે સુષ્પ્નજો અને જાગી શકે તો નિદ્રા પણ લો; હું તમારા મસ્તકને ઢાંચવતી અહીં બેઠી છું; કુસુમે એમ કહી કર્મસિંહને પયારીમાં તેની ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં પણ સુષ્પ્ન જવાનો આશ્રય કર્યો.

કર્મસિંહે કુસુમની ઇચ્છાને માન આપી પયારીમાં સુષ્પ્ન લીધું. “ કુસુમ ! મારી તબિયત હવે સુધારા ઉપર આવતી જાય છે એટલે ચિંતા કરવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. વળી તમારા અત્યારના આગમનથી મારા જીવને એટલો બધો કરાર વળ્યો છે કે મારી તબિયત હવે થોડા જ સમયમાં તદ્દન સુધરી જશે, એમ મને જણાય છે. ”

“ પરમાત્મા મહાવીરની કૃપાથી તમને તુરંતમાં આરામ આવી જ જશે; પરંતુ મારો જીવ એટલો બધો ઉઠાસીમાં હતો કે ગયા બે દિવસમાં મેં અન્નનો એક દાણો પણ મારા મુખમાં મૂક્યો નથી. અત્યારે તમારો તબિયત સુધારા ઉપર જોઈને મને આનંદ થાય છે. ગયા બે દિવસ મેં કેવી રીતે પસાર કર્યા છે, એ મારું મન જાણે છે, પરંતુ કર્મસિંહ ! તે દરમિયાન હું તમારી પાસે તબિયત ની ખબર પૂછવા લાગ્યો નથી આવી શકી, એ માટે મને હજી પણ ખેદ થાય છે; શું તમે મને એ માટે માફ નહિ કરો ? ” કુસુમે પોતાના હૃદયની વાત કહીને આજીવતાથી પૂછ્યું.

“ બહુ સારું; મહારાજાને એ ખબર આપવાને હું જઈ છું. ” કૃષ્ણલાલે ઉશ્મ શતાં કહ્યું.

“ ચાલો, અમે પણ તમારી સાથે આવીએ છીએ. ” અમર-સિંહ તથા રણવીરસિંહ એમ કહી ઉશ્મ થયા.

ત્રણે જણા કર્મસિંહને અશ્વાસન આપી તથા તબિયત માટે ઘટ્ટી કાળજી રાખવાની સૂચના કરી ચાલ્યા ગયા.

કુસુમ પોતાના ભાઈ વગેરેને કર્મસિંહની તબિયત જોવાને આવેલાં જાણી એરડાના બીજા દ્વારથી બહાર નીકળી ગઈ હતી, એ આપણે વાંચી ગયા છીએ. કુસુમ એ દ્વારથી બહાર નીકળી અને જરા આગળ ચાલી કે તુરંતજ તેના ભાઈ કૃષ્ણલાલની પત્ની મનોરમા તેને સામી મળી. મનોરમા કુસુમથી બે ત્રણ વર્ષ મોટી હતી અને તેથી લગભગ સરખી વયની એ બન્ને નણુંદ અને ભાભી વચ્ચે સખીભાવ હતો. મનોરમાએ પોતાની નણુંદ કુસુમને ઉતાવળી ઉતાવળી ચાલી આવતી જોઈને મસ્કરીની ઢગથી પૂછ્યું. “ કુસુમ બહેન ! આમ ઉતાવળાં ઉતાવળાં ક્યાંથી આવો છો ? ”

કુસુમે ઉત્તર આપ્યો. “ ક્યાંથી કેમ ? રાજકુમારી કેમળા બહેનને ત્યાંથી. ”

“ બોટું બોલોમાં; હું કાંઈ તમારી રીતભાતથી અજાણી નથી કે મને ઉડાવો છો. ” મનોરમાએ મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું.

“ મારા સમ, ભાભી ! હું રાજકુમારીના આવાસથી જ આવું છું. ” કુસુમે કહ્યું.

“ બોટી વાત; તમે તો સાવ જુઠાજ છો. શું હું નથી સમજી શકતી કે તમે કર્મસિંહ પાસેથી આવો છો ? જુઓ, કુસુમ બહેન ! તમે કર્મસિંહ પાસે બેઠા હોયો અને કોઈ તેમની તબિયત જોવા આવી ચડ્યું હશે એટલે તમે એકદમ ભાગી આવ્યા છો. કહો, મારી ધારણા ખરી છે કે નહિ ? ” મનોરમાએ કહ્યું.

“ માનો કે તમારી ધારણા ખરો છે; પરંતુ તમે તેથી કહેવા શું માગો છો ? ” કુસુમે પૂછ્યું.

“ મારું કહેવાનું એટલું જ છે કે તમે ખરેખરી વાત કહી

“આવા કટોકટીના સમયે નવિન ખબર હોવાનું સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તમારી તબિયતને હવે કેમ છે ?” કુમાર અમરસિંહે સામે સવાલ કર્યો.

“મારી તબિયત હવે સુધરતી જાય છે અને મને આશા છે કે એકાદ અઠવાડિયામાં તો તદન સુધરી જશે.” કર્મસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“બહુ સારું; તમારી તબિયત સુધરતી જાણી અમે બહુ ખુશી થયા છીએ અને ભગવાન એકલિંગજીને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તમને તુરત આરામ આવી જાય.” રણવીરસિંહે કહ્યું.

“રણવીરસિંહજી. તમારી સર્વગી શુભેચ્છા માટે હું તમારો આભાર માનું છું.” કર્મસિંહે કૃતજ્ઞતા દર્શાવતાં કહ્યું.

“એમાં આભાર માનવાની કરી પણ અગત્ય નથી, કર્મસિંહ !” રણવીરસિંહે કહ્યું.

“આભાર માનવાની અગત્ય ન હોય તો ભલે; પરંતુ કુદ સંબંધી કાંઈ ખબર મળી છે કે નહિ ?” કર્મસિંહે પૂછ્યું.

“નવી નવી ખબરો તો ઘડીયે ઘડીયે મળતી રહે છે, પરંતુ હમણાં જ એક બીજી ખબર લાગ્યો છે, તે જરા ચિંતાજનક છે. આ વળતની તેમની હારથી મોગલો એટલા બધા ખીજવાઈ ગયા છે તેઓ એક મોટું સૈન્ય લઈને ચમ્પન ઉપર પુનઃ ચડી આવવાની તૈયારી કરે છે અને તેથી મહારાણા વગેરેનો એવો મત કે આપણે આ રથજનો એકદમ ત્યાગ કરવો; પરંતુ તમારી તબિયત બરાબર સુધરી હોય, તોજ આપણે આજકાલ જઈ ચડીને તેમ છીએ.” કૃષ્ણલાલે ઉત્તર આપ્યો.

“આ રથજનો ત્યાગ કરવાનું નહીં ઘમ્મ જાયું હોય તો તમારો કાંઈએ મારી ચિંતા કરવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી; કેમકે મારી તબિયત જો કે તદન સુધરી નથી; તો પણ હું તમારી સાથે જ્યાં જાઓ ત્યાં આવવાને તૈયાર જ છું. મહારાણાને ખબર આપો કે મારી તબિયત સુધરતાં સુધી રાહ જોવાનો કાંઈ પણ અગત્ય નથી.” કર્મસિંહે દેવનાથો કહ્યું.

હેતા હો તો, તમને ઠાણ ઠબકો આપે છે ? પણ કુસુમ જોઈને તમે તો હવે સાવ નિર્લજ્જ થઈ ગયા છો હો ? કર્મસિંહ સામે તમારો તો હજી સગપણસંબંધ જ થયો છે, એટલામાં દિવાળી બની ગયા છો કે શું ? અમે જો કે પરણેલા છીએ, તો પણ પતિ પાછળ તમારી જેમ ગાંડા થઈને ફરતા નથી. હવે તો તમારા હાથ થાય તો જ સાઈ; તમારા બાઈને આજેજ હું તે વિષે આમ કહીશ. " મનોરમા એમ કહીને હસવા લાગી.

" બાણી ! " કુસુમે દુઃખિત ક્રોધપૂર્વક કહ્યું. " તમને તો બધી બાબતમાં બીજાની મરફત કરવાનું જ આવડે છે; પરંતુ પોતે કેવા શાણી સીતા છે, તેના તો કામ વિચાર જ કરતા નથી. તમે પણ કયા મારામાંથી જાઓ એવા લોગા છો ? "

" અમે ગમે તેવા છીએ, તે અમારું મન બલે છે; પરંતુ તમારાથી તો સારા, એ ચોકસ માનજો. " એમ કહી મનોરમા કુસુમને ચુંટીઓ ખણવા લાગી.

કુસુમ સીત્કાર કરતી જરા દૂર ખસી ગઈ અને કાંઈક કહેવા જતી હતી એટલામાં કૃષ્ણલાલ આવી પહોંચ્યો. તેણે આવતાંવેત જ પૂછ્યું. " શી વાતો કરો છો, કુસુમ ! "

કુસુમે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ એટલે મનોરમાએ હસતાં હસતાં કહ્યું. વાતો તો એજ છે કે હવે કુસુમ જોઈનેનાં લગ્ન કયારે કર્યો ? "

કુસુમ ચરમથી નીચું જોઈ ગઈ અને મનોરમાને મજાપૂર્વક ખેંચીને ત્યાંથી દૂરના ઓરડામાં લઈ ગઈ. કૃષ્ણલાલ તેમનું આ નાટક જોઈને હસતો હસતો પોતાના ઓરડામાં આડ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિ.

" Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And, departing, leave behind us
Footprints on the sands of time. "

મહાપુરુષના જીવનનું વાંચન અને તેનો અભ્યાસ
માન્ય મનુષ્યવર્ગને પોતાના જીવનના નિશ્ચયોને નક્કી
સરસથઈ પડે છે. આ કારણથી જ વિવેકી વિદ્વાનો પૂર્વે
મહાપુરુષોના જીવન ઇતિહાસને આલેખી તેને જનસમાજ
મૂકવાનું પસંદ કરે છે. પ્રાચીન સમયમાં જે જે મહાન વ્યા-
થઈ ગઈ છે, તે સર્વનો સ્પર્શ અને સર્વથા વિશ્વાસપાત્ર ઇતિ-
હાસના સમયમાં મળતો નથી, એ જો કે અસત્ય તો નથી; તો પણ
તેવી ઉત્તમ અને ચારિત્રસંપન્ન વ્યક્તિઓનો જેટલો ઇતિહાસ
ઉપલબ્ધ થાય તેટલાને આલેખવાની ફરજ પ્રત્યેક સમાજના વિદ્વાનો
ઉપર અને તેને પ્રગટ કરવાની ફરજ શ્રીમંતો ઉપર રહેલી છે.
હિન્દુસ્થાન દેશમાં ધણાં ધર્મો અને ધણી જાતિઓ લાંબા કાળથી
અસ્તિત્વ ધરાવતાં આવે છે અને તેમાં ધણી મહાન વ્યક્તિઓ
થઈ ગઈ છે, એ આપણે જાણીએ છીએ. દરેક મહાનુભાવ વ્યક્તિએ
સમયને અનુલક્ષી ધર્મ, સમાજ કે દેશનું કથાણ કરવામાં તનતોડ
પ્રયાસો કરેલાં છે, એ પણ આપણે જાણીએ છીએ; પરંતુ જૈન
ધર્મ કિંવા જૈન સમાજમાં જે જે મહાન મનુષ્યો થઈ ગયાં છે તે
વિશે જનસમાજની દ્રષ્ટિએ અન્ય ધર્મનાં મહાન મનુષ્યો કરતાં
ધણું થોડું જાણવામાં આવ્યું છે. ભગવાન મહાવીરને વર્તમાનમાં
જૈન શાસનના નાયક ગણવામાં આવતા હોવાથી તેમના પહેલાના
ઇતિહાસને આપણે જાણીએ રાખીએ; તો પણ ભગવાન મહાવીર

પછી ઘણાં જૈનાચાર્યો, ઘણાં જૈન વિદ્વાનો, ઘણાં જૈન રાજાઓ મ
 ઘણાં જૈન મંત્રીઓ થઈ ગયા છે કે જેમણે માત્ર પોતાના ધર્મ
 સમાજનું જ નહિ; કિન્તુ સમસ્ત દેશનું અને સમસ્ત માનવજાત
 જનું હિત કરવામાં અગ્ર ભાગ લીધો હતો. અત્રે અમે
 હીરવિજયસૂરિ કે જેઓ સમર્થ વિદ્વાન અને મહાન પ્રભાવિ
 જૈનાચાર્ય હતા, તેમનાં પરોપકારી અને નિઃસ્વાર્થી જીવનને
 વાંચક બંધુઓને પરિચય કરાવવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરેલી છે. આજના
 ઈ-અકબરની બીજા ભાગનું ૪૦ મું પ્રકરણ તે કાળના વિદ્વાન
 પુરોહિત સંબંધી છે. તેમાં કેટલાક મહાપુરોહિતી નામાવલી ગોઠવેલી
 છે. આ નામાવલીનું ૧૬ મું નામ હીરવિજયસૂરિનું છે. આ
 હીરવિજય સૂરિ તે સમયના એક સમર્થ આચાર્ય હતા અને
 તેમના સહુપરેશનો પ્રભાવ મોગલ અને હયાહ અકબરના ચારિત્ર
 ઉપર એટલો તો સચ્ચોટ પડેલો હતો કે તેમને પોતાના ગુરુ તરીકે
 ગણેલા હતા. એક વિખાતીય અને વિધર્મી બાદશાહ પોતાના ગુરુ
 તરીકે જૈનાચાર્યને માને અને તદનુસાર તેમનું માન સાચવે, એ
 બનાવ પ્રત્યેક જૈનને અભિમાન લેવા જેવો છે એટલું જ નહિ, પણ
 તેથી તે જૈનાચાર્ય કેવા અને કેટલા બધા સમર્થ વિદ્વાન અને
 વિશ્વના ભેદ તથા તત્ત્વોના જ્ઞાતા હોવા જોઈએ, એ પણ આપણે
 સારી રીતે જાણી શકીએ તેમ છે. અને હયાહ અકબરનું પ્રાથમિક
 જીવન બહુ વખાણવા લાયક નહોતું, એ તેની કેટલેક અંશે કુરુપ
 અને વિગત-સંજ્ઞાપતાથી સાબિત થાય છે; પરંતુ જ્યારથી તેને શ્રી
 હીરવિજયસૂરિનો સમાગમ થયો હતો, ત્યારથી તેને જીવનમાં
 ઘણા મહત્ત્વનો ફેરફાર થઈ ગયો હતો, એ ઇતિહાસના વાંચનથી
 બહુ સ્પષ્ટ થાય તેમ છે.

સુરસિદ્ધ ઓશવાળ વંશમાં હીરવિજય સૂરિનો જન્મ થયો
 હતો. સુરસિદ્ધ આપણા પ્રદેશ પાટણ (પાલણપુર) માં કુરુપ
 શાહ નામે એક જૈનધર્મી વણિક રહેતા હતા. આ કુરુપશાહને
 નામના સ્ત્રી હતી. કુરુપશાહ અને નામી ઉભય પતિ-પત્ની
 ખરેખર નનદા, ઉમદા વિલામ્બ, સમુદ્રી, પરોપકારી, દયાળુ અને
 સમસ્ત જાતના જનને વિશેષમાં આ દેવતા વચ્ચે આ પ્રમ

હતો અને એ શુદ્ધ અને નિર્ગળ પ્રેમના કૃપારૂપે તેમને ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ. અનુક્રમે યયાં હતાં. ત્યારબાદ કેટલોક સમય વિત્યા પછી કુરાશાહને પોતાની પત્ની નાચીથી ચોથા પુત્રરત્ન હીરવિજયસૂરિની પ્રાપ્તિ થઈ. તેમનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૮૩ (ઇ. સ. ૧૫૨૬-૨૭) માં માર્ગશિર્ષે શુદ્ધ ૬ ને સોમવારે થયો હતો. હીરવિજયમાં બાલ્યાવસ્થાથી જ ઉત્તમ ગુણો અને લક્ષણોનો વાસ થયેલો હતો. તેમણે પોતાની દશ-બાર વર્ષની અવસ્થા થઈ, તે પહેલાં વ્યાવહારિક વિષયનો જરૂર નેટલો અભ્યાસ કરી લીધો હતો અને તે ઉપરાંત એક વિદ્વાન અને શાંત પ્રકૃતિના મુનિ પાસે રહીને ધાર્મિક જ્ઞાન પણ મેળવી લીધું હતું. જે જે મહાપુરુષો આ અવનીતલ ઉપર થઈ ગયા છે, તેઓ સર્વે સંસારની માયાજાળને વિષમ પ્રકારની ગળીને તેનાથી દૂર રહેવાનું જ પસંદ કરીને પ્રાયઃ વૈરાગ્યવૃત્તિને ધારણ કરનારા હોય છે. મુનિના સહવાસ અને ધાર્મિક જ્ઞાનના સેવનથી હીરવિજયનું મન પણ સંસાર ઉપરથી ઉઠી ગયું હતું અને વૈરાગ્ય તરફ ખેંચાવા લાગ્યું હતું અને તેથી તે વ્યાવહારિક કાર્યોમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતા નહોતા. જ્યારે હીરવિજયનું વય તેર વર્ષનું થયું, ત્યારે તેમનાં માતાપિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. હીરવિજયને માતા-પિતા ઉપર બહુજ ભક્તિભાવ હતો અને તેથી તેમનાં મૃત્યુથી તેના હૃદય ઉપર સચ્ચોટ અસર થઈ અને તેનું ચિત્ત વિશેષ ઉદાસિન વૃત્તિને ધારણ કરતું ગયું. કેટલોક સમય વિત્યા બાદ હીરવિજય પોતાની જાહેનને મળવાને માટે પાટણ ગયા. પાટણમાં રહેલી તેમની જાહેનનું નામ વિમળા હતું. વિમળા બહુજ સફળુષી અને મુશીલા હતી અને તેથી તેણે પોતાના લાઈને આવેલો જાણી તેને પ્રેમથી વધાવી લીધો અને તેના ઉદાસિન ચિત્તને શાંત કરવાનો પ્રયાસ કરવા લાગી; પરંતુ એથી હીરવિજયના મન ઉપર કશી અસર થવા પામી નહિ. આ સમયે પાટણમાં શ્રી વિજયદાનસૂરિ નામક જૈનાચાર્ય પોતાની પવિત્ર અને હૃદયંગમ ઉપદેશવાણીથી ભવ્યજીવોને પ્રભોધી રહ્યા હતા. આ આચાર્ય ઘણા જ પ્રતાપી અને વિદ્વાન હતા અને તેથી તેમની મુકીર્તિ ગુજરાત, રાજસ્થાન, કચ્છ વગેરે દેશોમાં પ્રસરી રહેલી

પછી ઘણા જૈનાગાર્યો, ઘણાં જૈન વિદ્વાનો, ઘણાં જૈન રાજાઓ અને ઘણાં જૈન મંત્રીઓ થઈ ગયા છે કે જેમણે માત્ર પોતાના ધર્મ સમાજનું જ નહિ; કિન્તુ સમસ્ત દેશનું અને સમસ્ત માનવજાતનું હિત કરવામાં અગ્ર ભાગ લીધો હતો. અત્રે અમે હીરવિજયસૂરિ કે જેઓ સમર્થ વિદ્વાન અને મહાન પ્રભાવિ જૈનાચાર્ય હતા, તેમનાં પરોપકારો અને નિઃસ્વાર્થી જીવન વાંચક બંધુઓને પરિચય કરાવવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરેલી છે. આદ્ય-અકબરની બીજા ભાગનું ૪૦ મું પ્રકરણ “ તે કાગના વિદ્વાન પુરોહો સંબંધી છે. તેમાં કેટલાક મહાપુરોહોની નામાવલી ગોઠવેલ છે. આ નામાવલીનું ૧૬ મું નામ હીરવિજયસૂરિનું છે. હીરવિજય સૂરિ તે સમયના એક સમર્થ આચાર્ય હતા અને તેમના સદુપદેશનો પ્રભાવ મોગલ શનેહશાહ અકબરના ચરિત્ર ઉપર એટલો તો સચ્ચોટ પડેલો હતો કે તેમને પોતાના ગુરુ તરીકે ગણેલા હતા. એક વિશ્વતીય અને વિધર્મી બાદશાહ પોતાના જીવન તરીકે જૈનાચાર્યને માને અને તદનુસાર તેમનું માન સાચવે, જે બનાવ પ્રત્યેક જૈનને અભિમાન લેવા જેવો છે એટલું જ નહિ, પણ તેથી તે જૈનાચાર્ય કેવા અને કેટલા બધા સમર્થ વિદ્વાન અને વિશ્વના લેહ તથા તત્ત્વોના જ્ઞાતા હોવા જોઈએ, એ પણ આપણે સારી રીતે જાણી શકીએ તેમ છે. શનેહશાહ અકબરનું પ્રાથમિક જીવન બહુ વખાણવા લાયક નહોતું, એ તેની કેટલેક અંશે કુસ્તર અને વિષય-લોહુપતાથી સાબિત થાય છે; પરંતુ જ્યારથી તેને શ્રી હીરવિજયસૂરિનો સમાગમ થયો હતો, ત્યારથી તેને જીવનમાં ઘણા મહત્ત્વનો ફેરફાર થઈ ગયો હતો, એ ઇતિહાસના વાંચનથી જાણી શકાય તેમ છે.

સુપ્રસિદ્ધ ઓરાંગઝેબ વંશમાં હીરવિજય સૂરિનો જન્મ થયો હતો. ગુજરાતમાં આવેલા મહાલાદ પાટણ (પાલણપુર) માં કુંરાશાહ નામે એક જૈનધર્મી વણિક રહેતો હતો. આ કુંરાશાહને નાથી નામે સ્ત્રી હતી. કુંરાશાહ અને નાથી ઉભય પતિ-પત્ની પવિત્ર મનનાં, ઉમદા વિચારનાં, સફળજી, પરોપકારી, કયાણ અને ધર્મપ્રત્યે પ્રીતિવાળાં હતાં. વિશેષમાં આ સ્ત્રી વચ્ચે ગાદ પ્રેમ

હતો અને એ શુદ્ધ અને નિર્મળ પ્રેમના ફળરૂપે તેમને ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ અનુક્રમે યથા હતાં. ત્યારબાદ કેટલોક સમય વિત્યા પછી કુરાશાહને પોતાની પત્ની નાચીથી ચોથા પુત્રરત્ન હીરવિજયસૂરિની પ્રાપ્તિ થઈ. તેમનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૫૮૩ (ઇ. સ. ૧૫૨૬-૨૭) માં માર્ગશિર્ષ શુદ્ધ ૬ ને સોમવારે થયો હતો. હીરવિજયમાં બાલ્યાવસ્થાથી જ ઉત્તમ શુભો અને લક્ષણોનો વાસ થયેલો હતો; તેમણે પોતાની દશ-બાર વર્ષની અવસ્થા થઈ, તે પહેલાં બ્યાવહારિક વિષયનો જરૂર નેટલો અભ્યાસ કરી લીધો હતો અને તે ઉપરાંત એક વિદ્વાન અને શાંત પ્રકૃતિના મુનિ પાસે રહીને ધાર્મિક જ્ઞાન પણ મેળવી લીધું હતું. જે જે મહાપુરુષો આ અવનીતલ ઉપર થઈ ગયા છે, તેઓ સર્વે સંસારની માયાજાળને વિષમ પ્રકારની ગણીને તેનાથી દૂર રહેવાનું જ પસંદ કરીને પ્રાયઃ વૈરાગ્યવૃત્તિને ધારણ કરનારા હોય છે. મુનિના સહવાસ અને ધાર્મિક જ્ઞાનના સેવનથી હીરવિજયનું મન પણ સંસાર ઉપરથી ઉઠી ગયું હતું અને વૈરાગ્ય તરફ ખેંચાવા લાગ્યું હતું અને તેથી તે બ્યાવહારિક કાર્યોમાં રસપૂર્વક લાગ લેતા નહોતા. બ્યારે હીરવિજયનું વય તેર વર્ષનું થયું, ત્યારે તેમનાં માતાપિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. હીરવિજયને માતા-પિતા ઉપર બહુજ ભક્તિભાવ હતો અને તેથી તેમનાં મૃત્યુથી તેના હૃદય ઉપર સચ્ચોટ અસર થઈ અને તેનું ચિત્ત વિશેષ ઉદાસિન વૃત્તિને ધારણ કરતું ગયું. કેટલોક સમય વિત્યા બાદ હીરવિજય પોતાની ખેનને મળવાને માટે પાટણ ગયા. પાટણમાં રહેલી તેમની ખેનનું નામ વિમળા હતું. વિમળા બહુજ સફળી અને સુશીલા હતી એને તેથી તેણે પોતાના લાઈને આવેલો બાણી તેને પ્રેમથી વધાવી લીધો અને તેના ઉદાસિન ચિત્તને શાંત કરવાનો પ્રયાસ કરવા લાગી; પરંતુ એથી હીરવિજયના મન ઉપર કશી અસર થવા પામી નહિ. આ સમયે પાટણમાં શ્રી વિજયદાનસૂરિ નામક નૈનાચાર્ય પોતાની પવિત્ર અને હૃદયગમ ઉપદેશવાણીથી લબ્ધલ્યોને પ્રજાથી રહાં હતા. આ આચાર્ય ઘણા જ પ્રતાપી અને વિદ્વાન હતા અને તેથી તેમની સુદીર્ઘ સુખરાત, રાજસ્થાન, કચ્છ વગેરે દેશોમાં પ્રસરી રહેલી

હતી. હીરવિજય આવા એક વિદ્વાન આચાર્યની શોધમાં હોવાથી તેમણે તેમનો સમાગમ કર્યો અને ધીરે ધીરે વધાર્યો વિજયદાનસૂરિની નમ્રતા, તેમનો શાંત સ્વભાવ, તેમની કરુણ વિશાળ દષ્ટિ અને તેમના સુંદર ઉપદેશની સચોટ છાપ હીરવિજયના હૃદય ઉપર એટલે સુધી પડી ગઈ કે તેમનું ચિત્ત વૈરાગ્યમાં વધુને વધુ પ્રવૃત્તિ કરતું ગયું અને ઉવટે તે તેમની પાસે દીક્ષા લેવાને પણ તૈયાર થઈ ગયા. આ વાતની તેમની જ્ઞેન વિમળાને ખબર પડતાં તેણે પોતાના ભાઈને એક દિવસે એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું: “ ભાઈ! મેં સાંભળ્યું છે કે તમે સંસારને ત્યાગ કરી આચાર્યમહારાજ પાસે દીક્ષા લેવાના છે; શું આ વાત સાચી છે? જો સાચી હોય, તો મારે તમને કહેવું જોઈએ કે દીક્ષા લેવી એ કાંઈ રમત વાત નથી. દીક્ષા અથવા સંયમવૃત્ત એ નામ ઘણું સુંદર છે, પરંતુ ડુંગર ફરથી જેમ રણિયામણો લાગે છે, તેમ દીક્ષા એ નામભાત્રથી જ સુંદર લાગે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરાદિ આંતર યત્નઓ ઉપર વિજય મેળવવો, એ સરલ વાત નથી; મારે સંયમવૃત્ત અંગિકાર કરવાના વિચારને હૃદયમાંથી કઢાડી નાંખી આપણા બીજા બંધુઓની જેમ એકાદ ગુણી અને સ્વરૂપવતી કન્યા સાથે લગ્ન કરીને સંસારના મુખને દાલ તો ભોગવો એવી મારી ઇચ્છા છે. ”

હીરવિજયે સંપૂર્ણ શાંતિથી કહ્યું: “ જ્ઞેન તમે જે વાત સાંભળી છે, તે સત્ય જ છે. તમે સંયમવૃત્તને મુશ્કેલી બધું કાર્ય જણાવો છો, એ તમારું કથન ગેરબાજબી નથી; પરંતુ મેં એ મુશ્કેલ કાર્યને સાધવાનો નિઃશય કરેલો હોવાથી સંસારના મુખને ભોગવવાની મારી ઇચ્છા નથી. જ્ઞેન! તમે વિચાર કરો કે આ જીવનમાં અનેક વખત સંસારના મુખોને અનુભવ્યાં હશે; તો પણ તેને તૃપ્તિ થઈ નથી, એનું શું કારણ? એનું કારણ એજ કે સંસારના એ કહેવાતાં મુખો ખરી રીતે મુખો નથી, પણ મુખોને માત્ર આભાસ જ છે અને નેથી નેમાં જીવાત્માની તૃપ્તિ થતી નથી. વસ્તુનિષ્ઠિત જ્યારે આવી છે અને તેનું મને જ્યારે સત્ય જ્ઞાન થયું છે, ત્યારે એ નાશવંત, અદ્વિત અને અને દુઃખદાયી મુખોને વરે

માર મેળવવાને માટે મારે શામાટે મારા ફર્લિજ મનુષ્ય અવતારને
 યથા ગુમાવવો જોઈએ ? જોઈએ ! તમે સુખ કેને કહો છો ? સંસાર-
 માં સુખ જેવી વસ્તુ કઈ છે ? એક તરફ મુસલમાનો અને રાજપૂતો-
 લે છે અને બીજી તરફ ખ્રિસ્તિયો હિન્દુઓ જ માંડોમાંડે મુદ્દ કરી
 રહ્યા છે અને આ મુદ્દમાં-માનવોની સ્વાયંયુક્ત લડાઈમાં હજારો
 મનુષ્યોની કલ શાય છે અને લોહીની નદીઓ વહે છે; શું આ
 સુખ છે ? બહારથી ઐશ્વર્યવાન અને દમામદાર જણાતાં બાદશાહો
 અને રાજાઓ અંતરથી દિનરાત રાજ ખટપટ અને પોતાની સત્તા
 નભાવી રાખવાના કૂર કાવત્રામાં પીડાતા જણાય છે; શું તેઓ
 સુખી છે ? શ્રીમંત મનુષ્યો ધનને અધિક અને અધિક વધારવામાં
 પોતાના જીવનને ગાળતાં હોય છે; શું તેમને સત્ય સુખનું એકાદ
 સ્વપ્ન પણ આવતું હશે ખરું કે ? ગરીબ મનુષ્યો પોતાની આજી-
 વિકા માટે સખત દોડધામ કરતાં જોવામાં આવે છે; શું તેમને
 ખરા સુખનો અનુભવ થતો હશે કે ? આવી રીતે દોડધામવાળી
 અને જીવનનો હાસ કરનારી અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિમાં દુનિયા સંડોવાયલી
 હોવા છતાં શું તમે તેને સુખી માનો છો ? તમે જૂલો છો; સુખ
 ક્યાં છે ? કામ, ક્રોધાદિ શત્રુઓને જીતવામાં, ચંચળા ઉન્દ્રિયોને
 વશ કરવામાં, એકાગ્ર ધ્યાને આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવામાં,
 પરમાત્મા મહાવીરના પગલે ચાલવામાં અને દેશનું, સમાજનું
 અને પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરવાની પ્રવૃત્તિમાં જ હું ખરા સુખને
 જોઈ શકું છું અને તેથી તે મેળવવાને માટે મેં દીક્ષા ગૃહલ્પ કરવાને
 વિચાર રાખ્યો છે; માટે જોઈએ ! હું તમારી ઉમ્મિદને માન આપી
 શકતો નથી, તે માટે મને ક્ષમા આપો અને સાથે સાથે દીક્ષા
 લેવાની રજા પણ આપો; કેમકે તમે મારી મોટી જોઈએ હોવાથી
 તમારી આજ્ઞા મેળવવી, એ મારું કર્તવ્ય છે. ”

તેર-ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરના હીરવિજયના મુખમાંથી આવા
 જ્ઞાનના શબ્દો નીકળતાં સાંભળી વાંચકમહાશયોને કદાચ આશ્ચર્ય
 થશે; પરંતુ જે મહાપુરુષો થવાને જન્મેલા છે, તેઓ બાહ્યાવસ્થાથી જ
 જ્ઞાની અને અનુભવી હોય છે, એ ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ વાત છે અને
 તેથી તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું કે શંકા લાવવાનું પ્રયોજન રહેતું નથી.

વિમળા પોતાના જીવનની હલનચલન સમગ્ર ગ્રંથ અને તેથી તે પોતાને આમદ છેડી દેખે કહ્યું. "ભાગ્ય! તમે ત્યારે જાટલી કમી સત્યનું ચોખન કર્યું છે અને તેથી દીક્ષા લેવાના હલ નિકળે ઉપર આવી ગયા છે. ત્યારે હું તમને તેમ કરતાં અટકાવવાનું પસંદ કરે નથી. તમારા આવા ઉત્તમ વિચારો જાણીને મને બહુજ આનંદ થાય છે અને સાથે સાથે અભિમાન પણ થાય છે. પ્યારા બંધુ! તમે ખુશીથી દીક્ષા અંગિકાર કરો અને સત્ય મુખને વરવા ભાગ્યશાળી થાઓ. મારી તમને આશીષ છે."

હીરે પોતાની જ્ઞેનની આ પ્રમાણે આજ્ઞા મેળવ્યા પછી સંવત ૧૫૬૬, કાર્તિક વદી ૨ ના રોજ આચાર્યશ્રી વિજયદાનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પછી શુરૂએ તેમનું બુદ્ધિચાતુર્ય તથા તેમના ઉચ્ચ શુભો જ્ઞેનને તેમને દક્ષિણ પ્રદેશમાં ન્યાયશાસ્ત્ર અધ્યયન કરવા મોકલ્યા હતા. ત્યાં તેઓ કેટલોક સમય રહી ન્યાયશાસ્ત્રમાં પારંગત થઈને પુનઃ પાટણમાં આવી તેમણે પોતાના પાંડિત્યનું દર્શન કરાવીને પોતાના શુરૂને પ્રસન્ન કર્યા. ત્યારબાદ શ્રી વિજયદાનસૂરિ પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે વિદ્યાર કરતાં કરતાં નારદપુરમાં આવ્યા અને ત્યાં હીરવિજયને 'વાચક' ની ઉપાધિ મળી. શ્રી વિજયદાનસૂરિને જેમ જેમ હીરવિજયનો પરિચય પડતો ગયો, તેમ તેમ તેમને તેમની ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ, તેમનાં ઉચ્ચ શુભો, તેમનું જ્ઞાન, તેમની નમ્રતા અને તેમની નિરાશિમા વૃત્તિની ખબર પડતી ગઈ અને તેથી તેઓ તેમના ઉપર બહુ પ્રસન્ન રહેતા હતા. નારદપુરમાંથી વિદ્યાર કરી તેઓ કેટલોક સમય વિત્યા પછી સિરોહીમાં આવ્યા અને ત્યાંજ ચાતુર્માસ વ્યતી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ત્યાં ચાતુર્માસ રહ્યા તે દરમિયાન હીરવિજયની વધુ ચોખ્ખતા જણાતાં તેમને આચાર્યપદવી આપવાને તેમણે વિચાર કર્યો અને તે માટે સ્થાનિક શ્રી સંઘની રી મંજા છે, તે જાણી લેવાને માટે તેમણે પોતાનો વિચાર સંઘ સન્મુખ જાહેર કર્યો; સિરોહીના સંઘે તેમના વિચારને ખુશીથી વધાવી લીધો. તે પછી ચોખ્ખ મુહૂર્તે હીરવિજયને આચાર્યપદવી આપવામાં આવી અને ત્યારથી તેઓ આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિના નામથી જાણખાવા લાગ્યા.

ચાતુર્માસ સંપૂર્ણ થયા પછી શ્રી વિજયાનંદસૂરિ અન્યત્ર વિહાર કરો ગયા અને છેવટે તેઓ વડલીમાં આવ્યા અને ત્યાંજ કાળધર્મને પામ્યા. શ્રીહીરવિજયસૂરિ પોતાના શુરૂએ પરલોકગમન કર્યાની ખબર સાંભળતાં જ બહુજ દીલગીર થયા; પરંતુ તત્વ-દષ્ટિથી વિચાર કરીને તેઓએ પોતાના મનનું સમાધાન કરી લીધું અને આચાર્ય તરીકેની જવાબદારી ઉપાડી લઈ જીનશાસનની ઉત્તતિ કરવાના કાર્યમાં જોડાયા. તેઓ પ્રથમ ત્રંગાવલીમાં આવ્યા. ત્યાંથી ડીસા અને બોરસદ વગેરે સ્થળે વિહાર કરતા અને બંધુ જીવેને બોધ આપતા તેઓ ગાંધારજંદરમાં આવીને ચાતુર્માસ રહેવાનો નિશ્ચય કરીને ત્યાંજ રહ્યા.

પ્રસ્તુત નવલકથાના ચૌદમા પ્રકરણમાં બાદશાહ અકબરે શ્રી હીરવિજયસૂરિની અત્યંત પ્રશંસા સાંભળી તેમને પોતાની પાસે પધારવાનું આમંત્રણ કરવા માટે અહમદાબાદના મુખેદાર ઉપર ફરમાનપત્ર લખીને પોતાના બે કર્મચારીઓને મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી હતી, એમ આપણે વાંચી ગયા છીએ. તે મુજબ અકબરના એ બે કર્મચારીઓ અહમદાબાદ આવી પહોંચ્યા અને ત્યાંના મુખેદારને બાદશાહનું ફરમાનપત્ર તેઓએ આપ્યું. મુખેદાર શાહ-બુદ્દીને અહમદાબાદના મુખ્ય મુખ્ય જૈન શ્રાવકોને પોતાની પાસે બોલાવીને બાદશાહનું ફરમાનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું અને શ્રી હીરવિજયસૂરિને શહેનશાહ અકબરની હજુરમાં જવાને માટે આજ્ઞા આપી. તે પછી જૈન શ્રાવકો ગાંધાર ગયા અને સૂરિજીને બાદશાહ અકબરના આમંત્રણની સર્વ હકીકત તેમને ઠહી સંભળાવી અને પોતાના તરફથી પણ વિનંતિ કરી કે આપ બાદશાહના આમંત્રણને માન આપી તેમની પાસે જશો. તો જૈન શાસનની બહુજ ઉત્તતિ થશે; માટે આપ ચાતુર્માસ વિત્યા બાદ આશ્રા જવાને માટે જરૂર વિહાર કરશો. સૂરિમહારાજે તેમની વાત સાંભળી લઈ વિચાર-કર્યો કે શહેનશાહ અકબર સત્યમિત્ર હોવાથી તેની પાસે જઈને તેને સહપદેશ આપવાથી ધર્મની ખ્યાતિ અને દેશનું હિત થવાનો પૂરતો સંભવ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સૂરિજીએ તેમને જણાવ્યું કે તમારી ઇચ્છા એવી છે તો હું ચાતુ-

માંસ થઈ રહ્યા બાદ બાદશાહ પાસે જવાને માટે વિહાર કરી શ્રાવકો એ સાંભળીને ખુશી થયા અને ચાતુર્માસને સંપૂર્ણ થયોડા સમય હોવાથી તેઓ વિહાર થતાં સુધી રોકાયા.

ચાતુર્માસ સંપૂર્ણ થતાં શ્રી હીરવિજયસૂરિએ ગાંધારમાં પોતાના શિષ્યપરિવાર સમેત વિહાર કર્યો. મંડી નદી ઉતરી વટ અને ખંભાત થઈને તેઓશ્રી થોડા દિવસમાં અહમદાવાદ ખા પહોંચ્યા. અહમદાબાદના જૈનોએ તેમને મોટા સમારોહ નગરપ્રવેશ કરાવ્યો. સુબેદાર શાહજુહીને તેમને ઘણા જ આદરમાં સાથે પોતાના મહેલમાં બોલાવ્યા અને બહુમૂલ્ય હીરા માણિક્ય અને મોતી વગેરે વસ્તુઓ ભેટ કરીને અકબરશાહની ઈચ્છા જણાવી તેમને બાદશાહથી પાસે જવાની વિનંતિ કરી.

સૂરિજીએ જવાબ આપ્યો. “ખાંસાહેબ ! સંસારનો ત્યાગ કરીને મેં મુનિજીવનનો સ્વીકાર કરેલો હોવાથી તમે ભેટ કરેલી આ સુંદર અને બહુમૂલ્ય વસ્તુઓને લઈને હું શું કરું ? ” મારે તેમની એક પણ વસ્તુની જરૂર નથી, તેમ નિઃસ્વાર્થી જીવનના અંગે તેમ સ્વીકાર પણ મારાથી થઈ શકે નહિ; માટે તમે તેનો ઉપયોગ નિઃધાર અને ગરીબ માનવોને અને પ્રાણીઓને બચાવવામાં કરજો એ વી મારી ઈચ્છા છે બાદશાહ અકબરશાહની સુબેદારને માન આપી હું તેમની પાસે જવાને માટેજ વિહાર કરતો કરતો અત્રે આવેલો છું અને તેથી અહીં કેટલોક સમય વિતાવ્યા પછી હું અહીંથી વિહાર કરીને તે તરફ જઈશ; માટે તે દરમ્યાન તેમને મારા વિહાર સંબંધી ખબર પહોંચાડવી હોય તો ખુશીથી પહોંચાડજો.”

શાહજુહીન સૂરિજીની નિઃસ્વાર્થ ભુદ્ધિ જોઈને ચકિત થઈ ગયો અને તેમની ધણીજ પ્રશંસા કરી તેણે કહ્યું. “સૂરિજી ! આપના કહેવા સુજીવ બાદશાહ સલામતને આપના વિહાર સંબંધી ખબર આજે મોકલાવીશ; માટે આપને જ્યારે અનુકૂળતા હોય ત્યારે આપ તેમની હજુજ જવાને વિહાર કરજો; ઉતાવળ કરવાની કે ઠંકલીડે દિવાવવાની કરી અગત્ય નથી.”

ત્યારજાદ જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર કેટલોક સમય મર્યા

આથી રજા પડી સૂરિજી પોતાના નિવાસસ્થાને આવી પહોંચ્યા. અદમદાબાદમાં કેટલાક દિવસો સૂરીયરે શાંતિપૂર્વક વ્યતિત કર્યા અને તે પડી બાદશાહે મોકલેલા જાને કર્મચારીઓ સાથે પોતાના શિશ્યસમુદાયને લઈ ફતેહપુર જરણે તેમણે વિદ્યાર કર્યો.

—❦❦❦—

પ્રકરણ ૧૯ મું.

વિજય શાથી મળે છે ?

શિયાળાની રૂતુ હતી અને મધ્યાહ્નનો સમય હતો. આવળે પૃથિવીરાજ પોતાના મહેલના એક ઓરડામાં વિરામીસન ઉપર દીક્ષગીરી બેસી ચહેરે બેઠો હતો. તેનો સલાહકારક કરમચંદ તેની સામેના આસન ઉપર બેઠેલો હતો.

“કેમ, કરમચંદ ! મહારાજા પ્રનાપતિંહ તરફથી કાંઈ સમાચાર હમણાં આવ્યા છે કે નહિ ?” પૃથિવીરાજે ખિન્નતાથી પૂછ્યું.

“હા, તેમના તરફથી અગત્યના સમાચાર લઈને એક બીલ બહુજ સંભાગપૂર્વક અને ગુપ્ત વેગે આજે પ્રાતઃકાળમાં આવી પહોંચ્યો છે અને તેણે આવીને મને મહારાજાનો કાગલ આપ્યો કે તુરંતજ હું અહીં આવ્યો હતો; પરંતુ નોકરે આપ બાદશાહની હજીરમાં ગયાની ખબર આપતાં હું પાછો ફર્યો હતો.” કરમચંદે મહારાજા તરફથી સમાચાર આવ્યાનો જવાબ આપતાં સાથે સાથે ખુલાસો પણ કર્યો.

“હા, સવારમાં બાદશાહે મને યાદ કરવાથી હું તેમની પાસે ગયો હતો; પરંતુ મહારાજાએ શા સમાચાર મોકલ્યા છે ?” પૃથિવીરાજે પોતે બાદશાહની પાસે ગયાની કબુલાત કરતાં પૂછ્યું.

કરમચંદે મહારાજાનો કાગલ કહાડી તેને પૃથિવીરાજને આપતાં ઉત્તર આપ્યો. “કોમલમેરનો ત્યાગ કર્યા પછી મહા-

સાજા પોતાના પરિવાર માટે સંપત્તિ પ્રદેશમાં આવેલા સૌના
માં જીવને રિધાગ વીતેના આપને રજા હતા તથા તે
મહારાજાને પાત્રી બાકશાહ સન્મુખ લાવવાની પ્રતિજ્ઞા
મેનાપતિ કુરિદળા અને તંત્રી સાથે રાજ્ય માનવિંદને
સહસિંદ ગામન પ્રદેશ ગુપ્ત ગદાર્થ તર્ક ગયા હતા. તે તે
પણે જાણીએ જીએ આ યુદ્ધમાં મહારાજાને વિજય થયો છે
કુરિદળાનો મદતર નાગ થયો છે તથા સહસિંદ નારી છૂટ્યે
આમદનાઓનું વર્ગન કરતાં સુગુપ્તરાજ ગોવિંદસિંદલ કાગળ
લખે છે કે આ યુદ્ધમાં ખરેખર મહત્ત્વનું કાર્ય મંત્રીધર ભા
શાહે કરેલું છે અને જો તેણે સહસિંદની તત્તવારનો ભોગ લ
મહારાજાને યોગ્ય વખતે આવીને જગાની લીધા ન હોત, તો
જો મેવાડનો સુર્ય કધારનો અસ્ત પામી ગયો હોત અને સમસ્ત
જસ્થાનમાં અંધકાર વ્યાપી ગયો હોત. ગોવિંદસિંદ ભામાણ
ની કાર્યકુશળતા અને બદાદુરીની ઘણીજ પ્રશંસા કરેલી છે. ઉપર
એ અનુભવી સરદાર લખે છે કે જો કે આ યુદ્ધમાં અમને ભગવા
એકલિંગલની કૃપાથી વિજય મળ્યો છે; તો પણ અમે નિરાંત કરીને
શાંતિથી એક સ્થળે બેસી શકીએ તેમ નથી; કારણ કે પોતાના
થયેલા આ પરાજયથી બાદશાહ અકબર કોષે બરાબરે તુરત જ
ખીલે હુમલો કરવાને માટે વિશાળ સૈન્યને રવાના કરશે અને તે
અમારે અમારા બચાવને માટે આ સ્થળનો ત્યાગ કરવો પડે
વળી અમારી પાસેના ધણાં ખરા સૈનિકો યુદ્ધમાં કામ આવી ગયા
છે તથા જે જીવતા રહ્યા છે, તેને લાંબો વખત ચાલે એટલું અત
જ વગેરે પણ અમારી પાસે રહેલું નથી. આવી સ્થિતિમાં જ
ધર્મમાં શું થશે, એની કલ્પના અત્યારથી કરવી નિરૂપયોગી છે અ
તેથી માત્ર ભગવાન એકલિંગલની કૃપાને ધૃમ્મતાં અમે સં
આ સ્થળનો ત્યાગ કરીને તમને આ કાગળ પહોંચશે તે પહેલ
અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા હશે.”

“કરમચંદ !” પૃથિવીરાજે કાગળનો વૃત્તાંત સાંભળી લીધા
પછી કહ્યું. “કાગળની હકીકત સાંભળતાં એક તરફથી આનંદ
અને તેજ દાણે ખીલ તરફથી દિલગીરીનો સાથે અનુભવ થાય છે.

મંત્રીશ્વર શામાશાહના મુદ્દકોગ્રાસ્ય માટે મને બહુ માન હતું જ અને તેમાં તમે કહેલી વાતથી વિશેષ વૃદ્ધિ થયેલી છે. શામાશાહ એ ખરેખર અલૌકિક પુરૂષ છે અને મને ખાતરી છે કે મેવાડનો ઉદ્ધાર પણ તેના જ હાથે થશે. મહારાણીની દ્વેષતા અને સ્વદેશની સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે તેમનો ઉત્સાહ જોઈને પણ તેમના માટે ધન્યવાદના ઘન્ટો મારા મુખમાંથી નીકળ્યા સિવાય રહેતા નથી. આવા રાજા અને આવા મંત્રીને જે દેશ અને જે ભૂમિ મળે છે, તેનો ઉદ્ધાર મમે ત્યારે પણ થવા સિવાય રહેશે નહિ; પરંતુ તેમની અત્યારની દુઃખી સ્થિતિનો અહેવાલ સાંભળીને મને બહુ દિલગીરી થાય છે. શું હું એક ક્ષત્રિય ઘરને મારા દુઃખો થતાં ભતિભાઈને કાંઈ સહાય ન કરો શકું ? કરમચંદ ! ”

“ અવશ્ય મદદ કરી શકો; પરંતુ જ્યાંસુધી આપ બાદશાહના કેદી છો, ત્યાંસુધી અહીં બેઠા મહારાણાને માત્ર અત્યંત શુભ રીતે કાગલથી આશ્વાસન આપવા સિવાય બીજું કાંઈ કરી શકો તેમ નથી. ” કરમચંદે સ્પષ્ટતાથી ઉત્તર આપ્યો.

પૃથિવીરાજને તેના ખરી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન થતાં તેણે પોતાની બ્રહ્મદી ચકાવીને પૂછ્યું. “ તમારી વાત સત્ય છે, કરમચંદ ! પરંતુ બાદશાહની નજરકેદમાંથી શું છૂટી શકાય તેમ નથી ? તમે કાંઈ ઉપાય બતાવી શકો તેમ છે ? ”

કરમચંદે ઉત્તર આપ્યો. “ રાજાસાહેબ ! હું કેટલાએ દિવસોથી એજ વિચાર કરી રહ્યો છું; પરંતુ હજી સુધી કાંઈ પણ ઉપાય મળી આવ્યો નથી. ”

“ તો પછી આપણે આ સ્થિતિમાં અહીં હાથ-પગ જોડીને ક્યાંસુધી બેસી રહેશું ? ” પૃથિવીરાજે પુનઃ પૂછ્યું.

“ એ વિષે હાલ કાંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી; કેમકે અબરશાહ જેવા મહાન દક્ષ અને રાજકળાનિપુણ બાદશાહના પંજામાંથી સ્વતંત્ર થવું, એ કાંઈ સરલ કાર્ય નથી; તેમ છતાં તેથી નિરાશ થવાનું પણ કાંઈ પ્રયોજન નથી. ” કરમચંદે સત્ય જવાબ આપ્યો.

“નિરાશ થવાનું પ્રયોજન ન હોય, તો પછી શા માટે તમે કાંઈ ઉપાય શોધતા નથી ?” પૃથિવીરાજે આતુરતા દર્શાવી.

“ઉપાય શોધી કહાડવો, એ બહુ મુશ્કેલ કાર્ય નથી; પરંતુ યોગ્ય તક મળ્યા પહેલાં ઉપાય શોધી કહાડવા માત્રથી જ અર્થ સરે તેમ નથી અને તેથી હું યોગ્ય તકની જ રાહ જોવા કરું છું. કર્મસિંહે કહ્યું.

“મને લાગે છે કે તકની રાહ જોવામાં આપણો અર્થ સરે તેમ નથી; તકની રાહ જોવી એ શું નિર્માણ્યતા નથી ?” પૃથિવીરાજે કહ્યું.

“ક્ષત્રિયો એને નિર્માણ્યતા કહે છે, જ્યારે મુત્સદ્દી-વહિરો એને કાર્ય કુશળતા કહે છે રાજસાહેબ ! કેવળ બાહુબળથી જ કોઈ કાર્ય સફળ થતું નથી પરંતુ બાહુબળ સાથે જ્યારે મનોબળનો સંયોગ થાય છે, ત્યારે જ સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તકની રાહ જોવા વિના યાહોમ કરીને કોઈ કાર્યમાં પડતું મૂકવું, એ શરીરબળનો વિના કારણે ક્ષય કરવા બરોબાર છે.” કરમચંદે મુત્સદ્દી ગીરીની બ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું.

પૃથિવીરાજે સહેજ હસીને કહ્યું. “કરમચંદ ! તમારું કલ્પ સત્ય છે અને શરીરબળ કરતાં મનોબળ વિશેષ બળવાન છે, એ હું સ્વીકારું છું; પરંતુ તમને મેં જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, તે માત્ર તમારું બુદ્ધિચાતુર્ય જોવાને માટે જ પૂછ્યો હતો અને તમે તેનો જ બાદ ઉત્તર આપીને મારા મનનું સમાધાન કર્યું છે. અમારી રાજ પૂત જાતિમાં બાહુબળ ઘણું છે; પરંતુ મનોબળની અમર તે મુત્સદ્દીપણની ખાતરીને લઈ તેને અત્યારે પરવંતરતાની સ્થિતિમાં મૂકવું પડ્યું છે. મને અનુભવ છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં શરીરબળ અને મુત્સદ્દીપણનો સંયોગ થાય છે, ત્યારે જ વિજય મળે છે અને મારો આ અનુભવ જો કે સત્ય છે; તોપણ તેથી શરીરબળને ઉતારી નાંખવામાં અને તેના પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવામાં હતાપણુ નથી, એ પણ શું સત્ય નથી ?”

“એ પણ કેવળ સત્ય છે.” કરમચંદે તુરંતજ ઉત્તર આપ્યો. “હું પ્રથમ જ કહી ગયો છું કે બાહુબળ સાથે જ્યારે મનોબળનો-

મુત્સદીપણાનો સંયોગ થાય છે, ત્યારે સફલતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ કલા બાહુબળને મેળવવાથી અથવા તો તેનો એક પક્ષીય ઉપયોગ કરવાથી અર્થ સરતો નથી. જેટલે અંશે મુત્સદીપણાની અગત્ય છે, તેટલે જ અંશે બાહુબળની પણ અગત્ય છે અને જ્યાં એ ઉભય બળોનો સંયોગ થાય છે, ત્યાં અવશ્ય વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. આપ જાણો છો કે મહારાણા પ્રતાપસિંહ બાહુબળની, દૃઢ નિશ્ચયની, વીરોચિત સ્વભાવની અને લડાયક જુસ્સાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે અને મંત્રીશ્રવર ભામાશાહ મુત્સદીપણાની, બુદ્ધિચાતુર્યની, સહનશીલતાની અને યુદ્ધકાર્યકુશળતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે અને જ્યાં આવી બે વ્યક્તિઓનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાં સફળતા સ્વયં આવીને લેટે છે. હાલમાં જોકે તેઓ સંપૂર્ણ સંકટમાં છે; તોપણ છેવટે મહારાણાનો કહો કે મેવાડનો વિજય થશે, એવી મારી માન્યતા છે.”

“જેવી તમારી માન્યતા છે, તેવી જ મારી માન્યતા પણ છે; પરંતુ તેમની હાલની સ્થિતિ તરફ ધ્યાન આપતાં તેમનો વિજય થશે કે નહિ; એ શંકાસુકત વાત છે. તમે જાણો છો કે મહાન ઐધર્યશાળી અને પ્રબળ પ્રતાપી શહેનશાહ અકબરની સામે કોઈ પણ પ્રકારના સાધન વિના યુદ્ધ ચાલુ રાખવું, એ મોટામાં મોટી સુસ્કેલીનું કાર્ય છે અને તેથી તેમનો વિજય થશે કે નહિ, એ શું શંકાસુકત વાત નથી ?” પૃથિવીરાજે પોતાની માન્યતાને કહી બતાવતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“આપની માન્યતા સાચી હોવાનું હું સ્વીકારું છું અને એ પણ જાણું છું કે જારતસમ્રાટ અકબરશાહની સામે બાથ લીડવી, એ સાધારણ વાત નથી; પરંતુ દૃઢનિશ્ચય અને શ્રદ્ધાને સેવનારાં કલાવિન્દ મનુષ્યો વિજયને કિંવા સફલતાને મેળે તે ભોગે પ્રાપ્ત કરે છે, એ વિશ્વનો એક અટલ સિદ્ધાંત છે અને તેથી મહારાણા પ્રતાપસિંહના વિજયને માટે શંકા ધરવાનું મને કશું પણ પ્રયોજન જણાતું નથી.” કરમચંદે વિશ્વના સિદ્ધાંતને દર્શાવતાં ઉત્તર આપ્યો.

“કરમચંદ !” પૃથિવીરાજે કહ્યું. “તમારા આવા ઉત્તમ વિચારો જાણીને તથા તમારા જેવા સમર્થ કલાવિન્દ પુરૂષ મારા

સત્ત્વકાર અને મિત્ર દોષને મને બહુજ આનંદ થાય છે; પરંતુ આનંદની સાથે એટલી લીલગીરી પણ થાય છે કે તમારા જે સત્સરી મારી પાસે હોવા છતાં હું મારી માનુષ્યમિત્ર કાચકને મારે હાલની મારી નજરકેદીની સ્થિતિના અંગે કંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી અને તેથી મને યતો આનંદ એ માત્ર મનુષ્ય સમાધાન કરવા પુરતો છે. ”

“ શાન્તસાહેબ ! ” કરમચંદે કહ્યું. “ જેવો આપને લીલગીરી થાય છે, તેથી મને પણ થાય છે; પરંતુ હાલ તો મનનું સમાધાન ગમે તે પ્રકારે કર્યા સિવાય અન્ય એક પણ ઉપાય આપણી પાસે રહેલો નથી. આપણામી જો હાલના સંયોગમાં કંઈ પણ યત્ન કરીએ તેમ હોય, તો તે એટલું જ છે કે મહાશય્યા પ્રતાપસિંહને જ દારાએ આપણે આશ્વાસન આપવું અને તેમને ગમે તે હોય પોતાની કલતા ટકાવી રાખવાને આશ્વસ્ય કરવો. ”

“ બરોબર છે; હાલની સ્થિતિમાં આપણે તેથી કંઈ વિશેષ કરી શકીએ તેમ નથી; અને તેથી મનનું સમાધાન નિરૂપાયે પણ કરવું પડે છે; પરંતુ મહાશય્યાના પત્રનો ઉત્તર ક્યારે લખવાનો છે ? ” પૃથિવીરાજે કરમચંદના અભિપ્રાયને સ્વીકારીને પૂછ્યું.

“ આપ કહો ત્યારે હું લખવાને તર્ક્યાર જ છું. ” કરમચંદે જવાબ આપ્યો.

“ તો પછી આજેજ ઉત્તર લખી નાંખીને આવેલ લીલને પાછો શુભ રીતે રવાના કરી દેવો, એજ ઠીક છે; કેમ ખરું ને ? ” પૃથિવીરાજે કહ્યું.

“ હા, એજ ઠીક છે અને તેથી હું હમણાં જ ઉત્તર લખીને આવું છું અને આપ તેને વાંચી જ્યો કે તુરત જ આવેલ લીલને જો ઉત્તરરૂપે ઠાગળને આપી રવાના કરી દેશું. ” કરમચંદે આસન ઉપરથી ઉઠી યતાં કહ્યું.

કરમચંદ પાસેના બીજા ચોરડામાં ગયો અને ત્યાં બેસીને રસાનું ગોવિંદસિંહે લખેલા પત્રના ઉત્તરરૂપે સરસ શબ્દોમાં હું પ્રથમગોડીવારમાં લખી નાંખ્યો અને ત્યારબાદ પુનઃ પૃથિ-

વોરાજ પાસે આવીને તેને એ કાગળ વાંચવાને આપ્યો. પૃથિવી-
રાજે સદરદુ કાગળને વાંચી લીધો અને પોતાનો સંતોષ જાહેર
કરતાં કહ્યું. “કરમચંદ ! કાગળ બહુજ સારી રીતે લખેલો છે
અને તેથી તેમાં કાંઈ સુધારો વધારો કરવા જેવું નથી; માટે તેને
પરવીઠિયામાં બરોબર બંધ કરીને તમે જાતેજ મહારાજાના
શીલને હાથોહાથ આપજો. ”

“ બહુ સારું, આપની આજ્ઞા મુજબ જામલ કરીને આપને
ખબર આપીશ. ” એમ કહી કરમચંદ પૃથિવીરાજ પાસેથી કાગલ
લઈને પોતાના આવાસે આવવાને ઓરડાની બહાર નીકળ્યો અને
જરા આગળ ચાલ્યો. પરંતુ મસ્તકમાં કાંઈક વિચાર ઉદ્ભવતાં તે
પાછો વળીને પુનઃ ઓરડામાં આવ્યો.

—૧૬૧—

પ્રકરણ ૨૦ મું.

અંપાદેવી.

ન થા માલુમ દે ઉલ્કતમેં ગમ ખાનાં લી હોતા દે,
જાગરકી બેઠલી ઓર જાગ ગભરાનાં લી હોતા હે.
અગર દાની સીમી રોઝન, અલ્લ દાગે જુદાઈરા,
નમીકરદન બટીલ રોરાન, ચીરાગે આશનાઈરા.”

કરમચંદ પુનઃ ઓરડામાં આવ્યો, ત્યારે પૃથિવીરાજ વિચાર-
સાગરમાં ગોથાં ખાતો હતો અને તેથી તેને કરમચંદના આગમન-
ની ખબર પડી નહિ.

કરમચંદે તેને બેધ્યાન જોઈને તેનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેં-
ચવા માટે કહ્યું. “ રાજસાહેબ ! ”

પૃથિવીરાજે બટ લઈને તેની સામે જોયું અને આતુરતાથી
પૂછ્યું. “ કેમ કરમચંદ ! ”

“ મારી એક વિનંતિ સાંભળશો ? ” કરમચંદે આસન
ઉપર બેસતાં કહ્યું.

“ મારા સાથા સલાહકાર અને મિત્રની વિનંતિને શું હું સંભળીશ નહિ, એમ ધારીને તમે એ પ્રશ્ન કરો છો ? ” પૃથિવીરાજે પૂછ્યું.

“ આપ મારી વિનંતિને નહિ સાંભળો, એ હેતુથી મેં મેં પ્રશ્ન કર્યો નથી; પરંતુ આપને તેને સાંભળવા જેટલી અત્યારે કુરમ છે કે નહિ. એ જાણવાના હેતુથી જ મેં એ પ્રશ્ન કર્યો છે. ” કુરમ થઈ ઉત્તર આપ્યો.

“ પ્રિય મિત્ર ! તમારી વિનંતિ તો શું પણ તમારી સહાઈ પણ ગમે તે સમયે સાંભળવાની મને કુરસદ જ છે, માટે તમારે જે કહેવું હોય તે ખુશીથી કહો; હું તેને સાંભળવાને તૈયાર જ છું. ”

“ બહુ સારું; સાંભળો ત્યારે. ” કુરમથઈ એમ કહીને પૃથિવીરાજની બરાબર સામે બેઠીને પૂછ્યું. “ મારી વિનંતિ એવી છે કે આપ આમ ને આમ આ સ્થિતિમાં ક્યાં સુધી વખતને બલિ કરશો ? ”

“ તમે શું કહેવા માગો છો, તે હું બરાબર સમજી શકતો નથી; માટે તમારે જે કહેવું હોય, તે જરા સ્પષ્ટતાથી કહેશો, કે તેને સમજવાની મને સરલતા થશે. ” પૃથિવીરાજે તેના મનને નહિ સમજતાં કહ્યું.

“ મારો કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે રાણીજીના પરકો ગમનને હવે ઘણો સમય થઈ ગયો છે અને તેથી આપ ફરીથી લગ્ન કરો, તો રી હરકત છે ? ” કુરમથઈ પોતાના કથનનો ભાવ થઈ કહી બતાવ્યો.

પૃથિવીરાજે એ સાંભળીને નિશ્વાસ મૂકતાં કહ્યું. “ કુરમ ચાંદ ! તમારું કહેવું ઠીક છે; પરંતુ ફરીથી લગ્ન કરવાનો મારો વિચાર નથી; કારણ કે લીલાદેવી જેવી સદગુણી અને સૌંદર્યવતી પત્ની શું વારંવાર મળવી સહેલ છે ? ”

“ સોમસાહેબ ! ” કુરમથઈ મંલીરતા પૂર્વક કહ્યું. “ આજ નું કથન સત્ય છે કે યીમની લીલાદેવી જેવા રાણીજી મળવા, એ સહેલ નથી; પરંતુ આપ તેમના ચોકમાં રહીને ફરીથી લગ્ન નહીં કરો, ને તેથી એક વખત મનુષ્ય પામેલા રાણીજી જેમ આપને કુરમ

મળવાના નથી, તેમ તેથી આપનો ચોક્ક પલ્લુ જોછો થવાનો નથી; માટે મારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરીને આપે ફરીથી લગ્ન કરવું; એ જ આપને માટે શ્રેયસ્કર છે.

“ કરમચંદ ! ” પૃથિવીરાજે દીલગીરી ભરેલા અવાજે કહ્યું. “ તમારી મારા પ્રત્યેની લાગણીને માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું; પરંતુ દીલગીર છું કે હું તમારી વિનંતીનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી. ”

“ તેમ કરવાનું કાંઈ કારણ ? ” કરમચંદે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા, કારણ છે અને તે તમે ક્યાં જાણતા નથી ? મારી હૃદયે શ્વરી લીલાદેવી જો કે મૃત્યુ પામી છે અને તે મને પુનઃ મળે એવી આશા રાખવી એ પણ કેવળ મૂર્ખતા છે; તો, પણ તેના અસામાન્ય પ્રેમને, તેના ઉચ્ચ સદ્ગુણોને, તેની મીઠી વાણીને, તેના અપ્રતીમ રૂપ-લાવણ્યને અને તેના સદૈવ હસતા મુખાર્વિંદને હું હજી ભૂલી ગયો નથી. તેનો અમર આત્મા જો કે સ્વર્ગમાં જ વિરાજતો હશે, તો પણ તેની સ્મૃતિરૂપ મૂર્તિ મારા હૃદયમંદિરમાં જ વિરાજે છે અને તેથી તેનો તિરસ્કાર કરીને, તેને વિસારી દઇને હું અન્ય સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર નથી. કરમચંદ ! તમે ચતુર અને વિદ્વાન થઇને મને જોટે માર્ગે કાં દોરો છો ? ” પૃથિવીરાજે કાંઈક આવેશથી જવાબ આપ્યો.

“ રાજસાહેબ ! ” કરમચંદે કહ્યું. “ આપને જોટે માર્ગે દોરવાનું મને શું પ્રયોજન છે ? હું તો આપને ખરા જ માર્ગે દોરું છું અને એમ કરવું, એ મારો ફરજ છે; પરંતુ રાણીજીના મૃત્યુ પછી આપનો જીવ ઉદાસ રહેતો હોવાથી આપને મારી સાચી સલાહ પણ વિપરીત લાગે છે અને તેથી જ આપ તેને જોટે માર્ગે કહો છો. ”

“ તમને મારા કયનથી માહું લાગ્યું હોય તેમ જણાય છે; પરંતુ કરમચંદ ! તમેજ વિચાર કરો કે લીલાદેવી જેવી ખીજ સ્ત્રી મળવી, એ શું સહજ વાત છે ? પૃથિવીરાજે પૂછ્યું.

“જેમ જ સંદર્ભ વાત નથી, તેમ જો અસંભવિત પણ નથી, પરંતુ જોગી લીલાદેવી શું આપને પુનઃ મળશે ખંસ ?” કુરમચંદ પૃથિવીરાજના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં સ્વાલ કર્યો.

“ નહિજ; એક વખત મૃત્યુ પામેલું માણસ પુનઃ મળતું નથી જો. તો હું સારી રીતે જાણું છું. ” પૃથિવીરાજે જવાબ આપ્યો.

“ તો પછી જો માટે શોક કરવાથી શું ફળ મળવાતું છે ? કાંઈજ નહિ અને તેથી મારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરી આપ પુનઃ લગ્ન કરીને સુખી થાઓ, એવી મારી ઇચ્છા છે. ” કુરમચંદ મૂળ વાત લાવીને મૂકી.

“ ઘડીભર માનો કે હું તમારો વિનંતિ સ્વીકાર કરીને લગ્ન કરવાને તૈયાર થાઉં; પરંતુ મારે કેાની સાથે લગ્ન કરવું ? ” પૃથિવીરાજે પ્રશ્ન કર્યો.

“ જો વિષે મેં મારાથી બનતી સઘળી ગોઠવણ કરી રાખી છે લીલાદેવીના બહેન ચંપાદેવી આપના રાણી થવાને સર્વાંશે લાલક છે. અને વળી તેની સાથે લગ્ન કરવાથી સ્વર્ગસ્થ રાણીજીના પ્રેમને પણ આપ સ્મૃતિમાં રાખી શક્યો. માટે આજે ચંપાદેવી સાથે લગ્ન કરવું, જો ઉત્તમ છે. ” કુરમચંદે કરેલી સઘળી ગોઠવણ કહી બતાવી.

“ જો વાત પણ ઘડીભરને માટે હું સ્વીકારી લઉં; પરંતુ શું ચંપા મને આહે છે ? અને જો તે મને ન આહતી હોય, તો તેની સાથે બલાત્કારે મારે લગ્ન કરવું, જો શું ઉચિત છે ? ” પૃથિવીરાજે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“ કેાઈની સાથે બલાત્કારે લગ્ન કરવાને માટે હું આપને આગ્રહ કરતો નથી; પરંતુ જો ચંપાદેવી આપને આહતા હોય, તો પછી આપ તેની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર છોને ? ” કુરમચંદે એમ કહીને પૃથિવીરાજની સામે જોયું.

પૃથિવીરાજ હવે વિચારમાં પડી ગયો. તેણે કુરમચંદનો પ્રશ્નનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

પૃથિવીરાજને નિરૂત્તર રહેલો જોઈને કરમચંદે કહ્યું. “કેમ ઉત્તર આપતાં નથી રાજ સાહેબ ?”

“કરમચંદ ! હું તમારા પ્રશ્નનો વિચાર કરીને જવાબ આપીશ. શહેનશાહ અકબરે પણ મને ગમ્મતે પુનઃ લગ્ન કરવાની મિત્રતાના દાવે સલાહ આપી છે અને તેનો જવાબ પણ મારે વિચારીને આપવાનો છે.” પૃથિવીરાજે કહ્યું.

“ત્યારે તો આપે શહેનશાહની સલાહને માન્ય રાખીને પડશે, કેમ ખરું ને ?” કરમચંદે જરાં હસીને પૂછ્યું.

“ઉપરથી મિત્રતાનો દાવો કરનારા અને અંદરથી શત્રુતા ધરાવતા શહેનશાહની સલાહને માન્ય રાખવાને હું કોઈ પણ રીતે તૈયાર નથી; પરંતુ આ વિષયમાં તમારો જવાબ બહુ આશ્ચર્ય છે, ત્યારે મારે અવશ્ય વિચાર કરવો પડશે. હાલ તો તમે તમને સોંપેલા કામ ઉપર જાઓ. દરમિયાન હું વિચાર કરીને તમને નિર્ણયે યોગ્ય જવાબ આપીશ.”

“બહુ સારું; આપને યોગ્ય લાગે ત્યારે જવાબ આપજો; પરંતુ મારી વિનંતિનો અસ્વીકાર કરવાનું સાહસ એકદમ કરી નોખતાં નહિ, એવો મારો ખાસ કરીને આશ્ચર્ય છે. હું હવે રજા લઉં છું અને સાંજે અગર કાલે સવારે આપને મળીશ.” એમ કહી કરમચંદ ચાલ્યો ગયો અને પૃથિવીરાજ કરમચંદે કરેલા આશ્ચર્ય વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો.

તેણે ઘણો સમય સુધી એ વિષય ઉપર વિચાર કર્યો; પરંતુ તે કોઈ પણ નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યો નહિ; કારણ કે લીલાદેવીનો અસ્ખલિત પ્રેમ અને અતે થયેલો તેના વિયોગ તેને એટલો બધો સોલતો હતો અને તેના હૃદયમાં એથી એટલી બધી ગંભીર અસર થયેલી હતી કે તેનું જીવન તેને હવે અગ્રિય થઈ પડ્યું હતું અને તેથી પોતાની એવી દુઃખી સ્થિતિમાં તે અન્ય સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાને ખુશી નહોતો. અંધારેવી પોતાને ચાહતી હશે, એવો ખ્યાલ તેને આજ સુધી આવ્યો નહોતો; પરંતુ કરમચંદે જવાબે એ વાત સાર દર્શાવે કહી છે, ત્યારે તે સત્ય હોવી જોઈએ અને તેથી

જો એ પાદેવી પોતાને ખરી રીતે ચાહતી જ રોય, તો તેના પ્રેમને સ્વીકાર કરવો કે નહિ. એ વિચારે તેના મસ્તકને ભ્રમિત બનાવી દીધું. એ પાદેવીના પ્રેમને સ્વીકાર કરવાથી પોતાનું હૃદય ખડેટલેક મટે દર થવાની સાથે લીલાદેવીની સ્મૃતિ ઠાયમને માટે રહી શકશે. જો કરમચંદનું કહેવું અસત્ય નો નથી જ, એવો વિચાર તેના મસ્તકમાં ઉત્પન્ન થયો; પરંતુ તે પોતાને ચાહે છે કે નહિ. એની ખાતરી પ્રથમ કરવાની તેને જરૂર જણાઈ અને તેથી તે એ પાદેવીને મળવાને અને તેના વિચારો જાળી લેવાને આતુર થઈ ગયો. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પોતાની આતુરતાને સમાવવાની ખાતરી તે એ પાદેવીની પાસે જવાને ઉઠ્યો અને એ ત્રણ પગલાં આગળ ચાલ્યો કે દુરત જ એ પાદેવીને જોરડામાં પ્રવેશ કરતી અને પોતાની તરફ ચાલી આવતી તેના જોવામાં આવી. પૃથિવીરાજે આજપર્યંત એ પાદેવીને કદિપણ ધ્યાનપૂર્વક જોઈ નહોતી અને તેથી તેનું સૌંદર્ય કેવું છે, તેની કદપના સરખી પણ તેને નહોતી; પરંતુ અત્યારે તેણે તેને બરોબર જોઈ અને તેને જોઈ જ તે આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે જોયું કે એ પાદેવી પોતાના સ્વર્ગસ્થ પ્રિયપત્નિ લીલાદેવીથી રૂપમાં જરા પણ ઉતરતી નહોતી એજ લાવણ્યના બંડાર સરખું મુખ, એજ સીધી સરલ નાસિકા, એજ શુભાંગી ગાંઠો, એજ ચંચળ આંખો, એજ ઢાંઢમની કળીઓ જેવી હંતપકિત, એજ કનકકળશ જેવાં રતન, એજ કમળહંડને પણ શરમાવે તેવા નાનુકડાંય, એજ પાતળો કટીભાગ, એજ સ્મૂળ નિતંબપ્રદેશ, એજ એ પકવણીય દેહલતા અને એજ ગજગામિની ચાલ. હુંકામાં કહું તો એજ લલિત લલના લીલાદેવી! પૃથ્વીરાજ એ પાદેવીને જોઈને-તેના અનુપમ રૂપ-લાવણ્યને નિરખીને પોતાનું જ્ઞાન ક્ષણવારને માટે ભૂલી ગયો. તેણે પોતાના મનથી પ્રશ્ન કર્યો. ‘શું આ લીલાદેવી છે?’ અંતરમાંથી દુરત જ જવાળ મળ્યો કે આ લીલાદેવી તો નથી, પણ તેની પ્રતિભૂતિ રૂપ તેની જોડેન એ પાદેવી છે. પૃથ્વીરાજે એ પાદેવીનો સામે જોઈને કહ્યું. ‘એ પાદેવી!’

“શું કહો છો, રાજસાહેબ!” એ પાદેવીએ પૂછ્યું.

“હું ખરેખર એ પાદેવી છું કે લીલાદેવી?” પૃથ્વીરાજે પ્રશ્ન કર્યો.

“કેમ, આપ મને ઓળખી શકતા નથી, એ કેવી વાત ? હું ચંપાદેવી જ છું. દીલાદેવી હવે આ સંસારમાં નથી, એ આપ ક્યાં જાણતા નથી ?” ચંપાદેવીએ એક નિઃશ્વાસ, નાંખીને જવાબ આપ્યો.

“હીક, તું ચંપાદેવી છે તો ભલે, પરંતુ દીલાદેવી તને કદિ યાદ આવે છે ? તું તેને કદિ સંભારે છે ?” પૃથિવીરાજે ખીજે પ્રશ્ન કર્યો.

“રાત્ર સાહેબ ! એ પ્રશ્ન પૂછીને મને ચા માટે દુઃખી કરો છો ! દીલાદેવી-મારી પવિત્ર અને સફળુષી જ્ઞેનને હું દિનરાત સંભારું છું. પરંતુ સંભારવા માત્રથી તેના ચિરકાળને માટે થયેલો વિયોગ શું દૂર થાય તેમ છે ખરો ?” ચંપાદેવીએ પુનઃ નિઃશ્વાસ નાંખીને જવાબ આપતાં પૂછ્યું.

“નહિ, તેનો વિયોગ મટીને સંયોગ થાય તેમ નથી તે નથી. જ. હીક, જવાદે એ વાતને; પરંતુ ચંપાદેવી ! હું તારી પાસેથી એક વાત જાણવા માશું છું.” પૃથિવીરાજે મૂળ વાત લાવીને મૂકી.

“શી વાત જાણવા માગો છો, રાત્ર સાહેબ ?” ચંપાદેવીએ પૂછ્યું.

“એજ કે તેં તારું દિલ કોઈને અર્પણ કર્યું છે ? તું કોઈને ચાહે છે ?” પૃથિવીરાજે પૂછ્યું અને હવે તે શો ઉત્તર આવે છે, એ જાણવાને તે આતુરદષ્ટિએ તેની સામે જોઈ રહ્યો.

પૃથિવીરાજનો નહીં ખારેલો પ્રશ્ન સાંભળીને તે વિચારમાં પડી ગઈ અને શરમથી નીચું પણ જોઈ ગઈ. તેણે તેના પ્રશ્નનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

પૃથિવીરાજને જ્યારે કાંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ, ત્યારે તેણે પુનઃ એજ પ્રશ્ન કર્યો. “ચંપાદેવી ! કેમ ઉત્તર આપતી નથી ? તું કોઈને ચાહે છે ?”

ચંપાદેવીએ પૃથિવીરાજની સામે અર્થસૂચક દષ્ટિથી જોઈને કહ્યું. “એ પ્રશ્ન પૂછવાનું આપને શું પ્રયોજન છે ?”

“પ્રયોજન છે અને તેથીજ તને પૂછુ છું.” પૃથિવીરાજે કહ્યું.

“પરંતુ એ પ્રયોજન મને કહી શકાય તેમ નથી ?” ચંપા દેવીએ પૂછ્યું.

“પ્રયોજન તો એજ છે કે તું હવે ઉગ્રમરણાયક થઈ છે અને તેથી કુમારી અવસ્થામાં તને મારા આવાસે રાખવી, એ યોગ્ય નથી. તું જેને ચાહતી હોય, તેની સાથે તારું લગ્ન કરી દેવાનો મારો વિચાર હોવાથી મેં તને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.” પૃથિવીરાજે સુદૃઢ કહ્યો.

“આપે વિચાર તો સારો કર્યો છે; પરંતુ એમાં મને પૂછ્યું જેવું શું છે ? આપને તથા મારા પિતાશ્રીને યોગ્ય લાગે તેમ કરો.” ચંપાદેવીએ ઉદાસિન ભાવે કહ્યું.

“એ ઠીક છે; પરંતુ લગ્ન જેવા જંગ્મીર વિષયમાં તારી સંમતિની ખાસ અગત્ય છે અને તેથીજ મેં તને એ સ્વાલ કર્યો છે. તું કોઈને ચાહે છે ? તે તારું હૃદય કોઈને અર્પણ કર્યું છે ? અને કયું હોય, તો મને કહે એટલે તારા પિતાશ્રીને કહીને તારું લગ્ન તેની સાથે કરાવી આપવાની ગોઠવણ કરે.” પૃથિવીરાજે નિખાલસદિલથી કહ્યું.

“રાજસાહેબ ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો એ મને જે કે ઉચિત નથી; તો ગણુ આપ મારી બહેનના પતિ કોઈને મારા પિતા કંઠના સંબંધી છે, એમ ધારી આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બહુ હરકત લેતી નથી અને તેથી કહું છું કે આજ કેટલોએ સમયમાં મેં મારું હૃદય એક પુરુષને અર્પણ કર્યું છે.” ચંપાએ શરમતે ત્યાગ કરીને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો.

“કોને અર્પણ કર્યું છે ?” પૃથિવીરાજે તુરતજ બીજો સ્વાલ કર્યો.

“એ શું આપના જાણવામાં નથી ?” ચંપાદેવીને પૃથિવીરાજની સામે ધ્યાનપૂર્વક જોઈને તિરસ્ક કટાક્ષ સાથે પૂછ્યું.

“નહિ, એ વાત મારા જાણવામાં નથી; કેમકે તારા હૃદયની શુભ વાતને હું શી રીતે જાણી શકું ?” પૃથિવીરાજે અભયથી સાથે કહ્યું.

“મારા હૃદયની ગ્રામ વાતને આપ સી રીતે જાણી શકો, એ એક જુદો જ સ્વાદ છે; પરંતુ આપ ત્યારે એ વાતને જાણતા નથી, ત્યારે મારે તે તમને કહેવી જ પડશે. રાત્રસાહેબ ! મારી સાથે આવો; હું આપને હૃદયમાં જાતાવી આપું છું કે મેં મારું હૃદય કેને અર્પણ કર્યું છે.” અંપાદેવીએ જ્યેમ કહીને તેને નેત્રસંકેતથી પોતાની સાથે આવવાની સૂચના કરી.

અંપાદેવી આગળ અને પૃથિવીરાજ પાછળ, એ પ્રમાણે બન્ને એ ઓરડામાંથી નીકળીને બીજા ઓરડામાં આવી પહોંચ્યા. આ ઓરડો અંપાદેવીનો હતો. ઓરડામાં પ્રવેશ કરીને અંપાદેવીએ દિવાલમાં ગોઠવેલા મુંદર નકશીદાર દારવાણા કળાટને ઉઘાડ્યું અને તે પછી પૃથિવીરાજ સામે જોઈને કહ્યું, “રાત્રસાહેબ ! આ કળાટની અંદર આપ કંઈ જોઈ શકો છો ?”

પૃથિવીરાજ કળાટથી જરા દૂર ઉભો હોવાથી તેણે બરાબર ધ્યાનપૂર્વક જોઈને કહ્યું, “હા, કળાટની મધ્યમાં ગોઠવેલા એક ચિત્રને-છબીને હું જોઈ શકું છું.”

“પણ તે ચિત્ર કેવું છે, શું આપ તેને જોઈ શકતા નથી ?” અંપાદેવીએ પૂછ્યું.

અંપાદેવીના એ પ્રશ્નથી તે તેની અત્યંત નજીક આવ્યો અને ત્યારબાદ કળાટની અંદર જોઈને આશ્ચર્ય દર્શાવતાં તેણે જવાબ આપ્યો, “આ ચિત્ર તો મારું પોતાનું જ છે; પરંતુ તે તારી પાસે ક્યાંથી ?”

અંપાદેવીએ કહ્યું, “મારી બહેન લીલાદેવીએ મને. આ ચિત્ર એક દિવસે આપનું હતું અને ત્યારથી તે મારી પાસે છે.”

“પણ તેને જાતાવીને તું મને શું કહેવા માગે છે ?” પૃથિવીરાજે આતુરતાપૂર્વક પૂછ્યું.

“એજ કે એ ચિત્ર જે પુરૂષનું છે, તે પુરૂષને હું આહું છું અને તેને જ મેં મારું દિલ અર્પણ કર્યું છે.” અંપાદેવીએ એકદમ ઉત્તર આપ્યો.

પૃથિવીરાજ તેના ઉત્તર સાંભળીને અજાયબ થઈ ગયો. તેણે અંપાદેવીના સુખાર્વિદ પ્રત્યે ધ્યાનપૂર્વક જોઈને અંકુશીજાહૃદયે-

પૂછ્યું. “ ચંપાદેવી ! શું તું મને ચાહે છે ? અને ચાહે છે તો કારણથી ? ”

“ રાજસાહેબ ! મેં જે કહ્યું છે, તેમાં શંકા ધરવાનું કંઈ પણ પ્રયોગન નથી; કારણ કે હું આપને ચાહું છું એ નિર્વિવાદ વાત છે; પરંતુ આપને હું શા કારણથી ચાહું છું એવું આપને મેં માફ હૃદય શા માટે અર્પણ કર્યું છે, તે હું જાણતી નહિ હોવાથી તેનો ઉત્તર આપી શકીશ નહિ.” ચંપાદેવીને સ્પષ્ટતાથી કહ્યું.

ચંપાદેવીના ઉત્તર પછી પૃથિવીરાજે ક્ષણવાર વિચાર કરીને કહ્યું. “ ચંપાદેવી ! તારી જ્ઞેન લીલાદેવીનું મૃત્યુ થતાં મને ત્રીની સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાવાનો મારો વિચાર કિંચિત્તમાર પણ નહોતો અને એ વિચાર પ્રમાણે વર્તવાનો મેં નિશ્ચય જ કરી રાખ્યો હતો; પરંતુ મારા મિત્ર અને સલાહકાર કરમચંદ આજે મને ફરીથી લગ્ન કરવાનો અને તે પણ તારી સાથે લગ્ન કરવાનો એટલો જાણ આગ્રહ કર્યો છે કે હું તેને તે જાણ સ્પષ્ટતાથી ના પાડી શકું તેમ નહિ હોવાથી વિચાર કરીને જાણ આપીશ, એમ કહીને મેં તેના મનનું હાલ તુરત સમાધાન કર્યું છે. મારી માન્યતા એવી હતી કે તું મને ચાહતી નહિ હોય અને તેથી તારી પાસેથી તેનો ખુલાસો મેળવ્યા પછી કરમચંદને જ જાણ આપવાનો હતો કે ચંપાદેવી મને ચાહતી નથી એ પછી મારે તેની સાથે જગાતકારે શી રીતે લગ્ન કરવું ? આવી રીતે તેને ઉત્તર આપીને હું મારા નિશ્ચયને જગતી રહેવાને મારે હોઈને મેં તારી પાસેથી તું કેને ચાહે છે, એ જાણી લેવા હેતુથી એ વિષયના પ્રશ્નો તને કર્યા હતા; પરંતુ તું જ્યારે મને ચાહે છે, ત્યારે તારા પ્રેમનો અસ્વીકાર કરીને તને-મારી પ્રિય પત્નીની જ્ઞેનને દુઃખી કરવો અને સાથે સાથે મારા સાચા મિત્ર કરમચંદની સલાહને અમાન્ય રાખવી, એ હવે મને ઉચિત લાગતું નથી. ચંપાદેવી ! પ્રિયમા લીલાદેવીનો પ્રેમ એટલો જાણ અગ્રહ હતો કે તેને હું મારા આગા જ્ઞાનપર્યંત સુધારાને માટે પણ જુલમ કરું નેમ નથી; તે પણ મારી પ્રિયમાના એ

પ્રેમની અને ખુદ તેની સ્મૃતિ કાંચમ રાખવાને માટે હું તારી સાથે લગ્ન કરું તો મેં મારા પ્રિયતમાને અન્યાય આપ્યો છે, એમ ગંભીર નહિ અને તેથી હું તારા પ્રેમનો સ્વીકાર કરીને તે બદલામાં હું તને મારો અર્ધ પ્રેમ આપું તો તું મારી સાથે લગ્ન કરવાને ખુશી છે ? ” પૃથિવીરાજે નિખાલસ દિલથી બધી હકીકત કહીને છેવટે પૂછ્યું.

“ રાજસાહેબ ! ખ્યારા ! આપ મને આપનો અર્ધ પ્રેમ આપો કે બધો પ્રેમ આપો અથવા તો મને ચાહો કે સહંતર ન પણ ચાહો, પણ મેં મારું દિલ જે આપને અર્પણ કર્યું છે, તે અન્યનું કદિપણ થશે નહિ અને તેથી આપની ગમે તેવી શરત મારે કબુલ છે, હું આપની સાથે લગ્નથી જોડાવાને ખુશી જ છું ” ચંપાદેવીએ જવાબ આપ્યો.

પૃથિવીરાજે ખુશી થતાં કહ્યું “ ચંપાદેવી ! જ્યારે તું મારી શરતને કબુલ કરે છે, ત્યારે તું મારી સ્વર્ગસ્થ પ્રિયતમાની બહેન હોઈને હું પણ તારી સાથે લગ્ન કરવાને ખુશી છું. ખ્યારી ચંપા ! તું હીલાદેવીની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જ છું અને તેથી મારે તારો ચા માટે તિરસ્કાર કરવો જોઈએ ? આવ, પ્રિય ચંપા ! આવ અને આ હુઃખી પૃથિવીરાજના બળતા હૃદયને આલિંગીને તેને શાંત કરે.”

ચંપાદેવીને એટલુંજ જોઈતું હતું. તે પૃથિવીરાજના વચનોથી અત્યંત ખુશી થઈ ગઈ; પરંતુ સીયોચિત લક્ષ્મણના આવરણથી તે નીચું જોઈને ઉભી રહી અને તેણે કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

પૃથિવીરાજ તેને નિરૂત્તર રહેલી જોઈને તેની પાસે ગયો અને તેને પોતાના બાહુપાશમાં લઈને લક્ષ્મણી લાવવાળા બનેલા તેના અધરાઈ ઉપર સ્નેહદાનરૂપી ચુંબન ભરીને તેણે કહ્યું:—

“ ચાંપાં ડગલાં ચાર, લટકંતી લાલાં જરસી;

ભામન ભર ધર ભાર, પા અમૃત પૃથેરાજરે. ” *

ચંપાદેવી પોતાના પ્રિયતમ કવિની કાવ્યચાતુરી જોઈને હસી

* પ્રતાપ પ્રતિજ્ઞા નાટકમાંથી.

પડી અને હસતાં હસતાં તે પણ વૃક્ષને જેમ મુકોમળ વેલી આંકિંગન કરે તેમ પૃથિવીરાજને આલિંગતી લેટી પડી. અને નદી જાણતા કે આ ઉભય પ્રેમીઓ પ્રેમાલિંગનમાંથી ક્યારે છૂટા થયા ! અને જાણીએ છીએ માત્ર એટલું જ કે તેઓ તે પડી લગનની પરિગાંઠથી જોડાઈને પરમાનંદથી દિવસો ગુજારવા લાગ્યા હતા અને એ આશા રાખીએ છીએ કે અમારા વાંચક બંધુઓ એટલાઈંજ સંતોષને ધારણ કરશે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

કષ્ટનો અવધિ.

ચૌન્ડ નગરના ઉપવનમાં થયેલ યુદ્ધમાં મોગલોનો પરાજય થયા પછી તેઓ પુનઃ મોટું સૈન્ય લઈને અતાપસિંહ ઉપર ચડી આવવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. આ ખબર અતાપસિંહને પોતાના શુભ દૂત મારફત મળતાં તેણે ભામાશાહ તથા ગોવિંદસિંહની સલાહથી ચૌન્ડ નગરનો ત્યાગ કરીને આજુથી બાર ગાઉ પશ્ચિમમાં દૂર આવેલા પહાડોમાં ચાલ્યા જવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. એ આપણે સત્તરમા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ. આ વખતે અતાપ સિંહની પાસે સૈન્ય માત્ર નામતું જ હતું; કારણકે તેના પ્રજાપતિ બહાદુર યોદ્ધાઓ છેલ્લા યુદ્ધમાં માર્યા ગયા હતા અને જે બચ્યા હતા, તેઓ પણ તેની પાસે આવી દુઃખી સ્થિતિમાં કેટલો સમય રહેશે, તે વિશે કંઈ કદી શકાય તેમ નહોતું અને તેથી જ્યારે તેણે ચૌન્ડ નગરનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે તેની સાથે માત્ર તેનાં પરિવારનાં માણસો, તેનાં આમજનો, તેનાં ત્રણ ચાર વિદ્યાગુ સરદારો, યોદ્ધા રાજપૂત સૈનિકો અને તે સિવાય કેટલાક વિદ્યાગુ બીલો જ માત્ર હતા. સમગ્ર મેવાડમાંથી એક પણ નગર કે એક પણ મામ અતાપસિંહના કમજમાં રહ્યું નહોતું. તેને પોતાનો રાજા જાણીને કંઈ પણ મનુષ્ય આશ્રય આપે તેમ પણ નહોતું અને તેથી તેણે કેઈ સુખ અને દુન્યા પ્રદેશમાં ચાલ્યા જવાનો નિચાર કરીને વનમાં

આશ્રયહીન અને નિરાધાર માણસની જેમ આમથી તેમ અને તેમથી આમ ભટકવાનું શરૂ કર્યું. ઘડીમાં એક સ્થળે તો ઘડીમાં બીજે સ્થળે એ પ્રમાણે વનમાં ભટકતાં ભટકતાં તેના હુઃખનો અર્થ આવી રહ્યો હતો. એકાદ ગુપ્ત સ્થળ શોધીને ત્યાં વસવાને નિશ્ચય કરતો હતો કે તુરંતજ તેના ભીલૂતો મોગલો તેની શોધમાં આવી પહોંચ્યાની ખબર આપતા હતા અને તેથી તેને તાબડોતોબ ત્યાંથી ચાલ્યા જવું પડતું હતું અને બીજા સ્થળની તપાસ કરવી પડતી હતી. કોઈ વખતે વનમાંથી કંદેમૂળાદિ જે મળતું હતું, તેને ખોદીને પોતાની કુધાને તૃપ્ત કરવાની ખાતર તે પોતાના પાંચવાંરનાં માણસો સાથે બેસવાની તૈયારી કરતો હતો; પરંતુ તે દરમિયાન શત્રુઓના આગમનના સમાચાર તેને મળતા અને તેથી ખાવાનું મુક્તવી રાખીને પણ તેને પોતાનાં આસજનોને બચાવવાની ખાતર નાશી જવું પડતું હતું. આ પ્રમાણે એક બે વાર નહિ, પણ ઘણી વાર બનતું હોવાથી તેના હુઃખનો હવે પાર રહ્યો નહોતો. મોગલો તેની શોધ એટલી બધી ખંતથી અને કાળજીથી કરતા હતા કે તે એક પણ સ્થળે નિરાંત કરીને રહી શકતો નહોતો અને ઘડીએ ઘડીએ તેને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે અને બીજે સ્થળેથી ત્રીજે સ્થળે નાસી જવું પડતું હતું. મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહની આ સમયે એટલી બધી હુઃખદ અવસ્થા થઈ પડી હતી કે તેને અને તેના માણસોને ખાવાને પેટપુર અજ પણ મળતું નહોતું અને કદિ જ્યાં ત્યાંથી લાવીને ખાવાને બેસતાં તો મોગલો તેની શોધમાં નિરાંતર ફરતા રહેતા હોવાથી તેમને નિરાંતે બેસીને ખાવાનો વખત પણ રહેતો નહોતો. ટુંકામાં કહીએ તો આ સમયની પ્રતાપસિંહની સ્થિતિ એક ગરીબમાં પણ ગરીબ અને નિર્ધનમાં પણ નિર્ધન હુઃખી બિહુકની સ્થિતિ કરતાં પણ ખરાબ હતી. કારણ કે એક બિહુક જો કે ગરીબ અને નિર્ધન હોય છે; તો પણ તે માગીબિખીને પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ઉદરપોષણ કરીને આનંદનો અનુભવ કરી શકે છે; પરંતુ પ્રતાપસિંહને તો તેને અને તેના પરિવારને માટે પેટપુર ખાવાનું મળતું નહોતું, એટલું જ નહિ; પણ ચિંતા, ભય, હુઃખ, ગ્લાનિ અને ચોકથી તેને શાંતિ કે આરામનું સ્વપ્ન

પણ આગતું નરોત્તું અને તેથી ને એક સામાન્ય ભિક્ષુકથી પણ
 દુઃખી હતો, એમ કહેવામાં અમે બીજાનું અતિશયોક્તિ કરે
 નથી. બીરવર પ્રતાપમિંદની આવી સ્થિતિ હતી, એ નિર્વિવાદ છે
 છે અને સમર્થ પ્રતિદાસવેતાઓ પણ એજ પ્રમાણે કહે છે; તેમજ
 તેના ધર્મનો, તેની દૃઢતાનો, તેની સ્વદેશભક્તિનો અને દેવ
 દૃઢતાની શાંતિનો આજ્ઞાથી જરાપણ ભંગ થયો નહોતો; પરંતુ
 આપણે તેના ઉત્તમ ગુણોનું ગમે તેટલું વર્ણન કરીએ, તો પણ તે
 અંતે તો એક સંસારી મનુષ્ય જ હતો, એ વાતને આપણે ભૂલી
 જવાનું નથી. એક મનુષ્યનું ચારિત્ર ગમે તેટલું ઉત્તમ હોય,
 તેનામાં ગમે તેટલા અસાધારણ દેવી ગુણો હોય અને તેનામાં ગમે
 તેટલી દૃઢતા હોય, તો પણ જ્યાંસુધી તે એક સંસારની સ્થિતિમાં
 હોય છે, જ્યાંસુધી તે વ્યક્તિગત પ્રેમમાં મથગુલ હોય છે અને
 જ્યાંસુધી તે આ માફ અને આ તાફ એવી લેહલુહિમાં રહેવાનું
 ઇચ્છે છે ત્યાંસુધી તે આત્માની ઉચ્ચ દૃઢને પામી શકતો નથી
 અને તેથી કાળના પ્રભાવે, સંયોગના બળ અને કર્મના ઉદ્ભવે
 તેનાથી પોતાની દૃઢતામાં સર્વથા સ્થિર ન રહી શકાય, તો તે
 માટે તે જરા પણ દોષને પાત્ર નથી; કારણ કે એવી અવસ્થામાં
 તેનાથી પોતાની દૃઢતાને બરોબર સાચવી ન શકાય તો એક મનુષ્યને
 માટે તે સ્વાભાવિક જ છે. અમે અત્રે ચરમચરીરી અને પરમાત્મ
 સ્વરૂપ મહાપુરુષોની વાત કરતા નથી; પરંતુ સામાન્ય મનુષ્ય વર્ગ
 નીજ વાત કરીએ છીએ અને તેથી અમારા કથનમાં કંઈક નો
 લાવવાની કશી પણ અગત્ય નથી, તેમ છતાં અમે અમારા જ
 કથનને સિદ્ધાંત તરીકે ઠરાવવા માગતા નથી; કારણ કે જો
 સામાન્ય ગણાતાં મનુષ્યોએ પણ સમયપરત્વે એવું અદ્ભુત આત્મ
 નોર્થ દર્શાવી આપ્યું અને છેવટ સુધી પોતાના નિશ્ચયને—સત્ય
 ગ્રહને એવી તો દૃઢતાથી વળગી રહ્યા છે કે તેમણે પોતાના આત્મીય
 વદાલાંઓની, અપુટ સંપત્તિની, અલૌકિક વૈભવ-વિલાસની અને
 પોતાના પ્રિય પ્રાણની પણ દરકાર કરેલી નથી. આ વાત ક્ષતિ
 દાસના બાલકારોથી અજાણી નથી; પરંતુ અમારો કહેવાનો આશય
 માત્ર એટલો જ છે કે એક મનુષ્ય પોતાની ગમે તેટલી દૃઢતા

ટકાવી રાખવાની મુશ્કેલી હોવા છતાં પણ તે કાળ, સંયોગ કે કર્મના પ્રભાવથી માનસિક દુર્બળતાને વશ થઈને અસ્થિર બની જાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી. ઘણીવાર આપણે જોઈએ છીએ કે એક મનુષ્યને માથે દુઃખનું વાદળ તુટી પડે છે, તેના વેશવ ચાલ્યો જાય છે, તેના ધનનો નાશ થાય છે અને વખતે તેના ઉપર પ્રાણસંકટ પણ આવી પડે છે; તો પણ તે પોતાના નિશ્ચયથી જરા પણ ચલિત થતો નથી; પરંતુ જ્યારે તેના હૃદયના ટુકડાઓરૂપી બહાવાંઓ ઉપર કોઈ ભતના સંકટની અસર થાય છે અને તેમને દુઃખી થતાં જુએ છે, ત્યારે ધૈર્ય સર્વથા રહેતું નથી. મહારાણા પ્રતાપસિંહના સંબંધમાં પણ આમ જ બન્યાનું કહેવાય છે. તેણે પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા પુનઃ મેળવવાની ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને વનવાસનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને આનંદથી અસદ્ય દુઃખોને સહન કરવાનું પણ પસંદ કર્યું હતું અને તે માટે આપણે તે મહાન્ પ્રતાપી નરપુંગવની જેટલી પ્રશંસા કરીએ, તેટલી થોડી જ છે; પરંતુ જ્યારે તેણે પોતાના પ્રિય બાળકો અન્નને માટે રડતાં અને છુધાથી ખીડાતાં જોયા, ત્યારે એ પ્રતાપી પુરૂષના ધૈર્યનો અવધિ આવી રહ્યો અને તેથી તેના મુખમાંથી નિરાશાના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા હતા. હૃદયકત એવી છે કે એક સમયે પ્રતાપસિંહ વનમાં ચોગ્ય સ્થળે બેઠો બેઠો પોતાના દેશની દુર્બળતા વિશે અવનવી કલ્પનાઓ કરતો હતો, તે સમયે તેની મહારાણી પદ્માવતી તેની પાસે આવી પહોંચી. મેવાહના મહારાણા પ્રતાપસિંહની મહારાણી પદ્માવતીના અંગ ઉપર અતિ સામાન્ય અને સાદાં વંચો હતાં. આબૂષણનું તો નામ સરખું પણ નહોતું. તેની કાન્તિ શ્રીકો પડી ગઈ હતી. અને તેનું મુખાર્વિંદ કરમાઈ ગયું હતું. તે પોતાના પતિ પાસે સામે આવીને જ્યારે ઉભી રહી, ત્યારે તેના નેત્રકમળમાંથી અશ્રુની ધારા ચાલી જતી હતી. પ્રતાપસિંહે પોતાના પ્રાણથી પણ અધિકતર પ્રિય મહારાણીને રડતી જોઈને તેની સામે હસવાર જોયા પછી ઉદ્વિગ્ન સ્વરે ચૂંચ્યું. “પ્રિય દેવી! તારાં નેત્રોમાં અશ્રુની ધારા કેવી ? તું તો રોજ મને આશ્વાસન આપે છે અને આજે તુંજ ઉઠીને રડે છે; એનું શું કારણ ?”

“પ્રાણનાથ !” પત્રાવલીએ રડતાં રડતાં કહ્યું. “હું મને આજ સુધી આધાસન આપતી હોવાથી અત્યારે મારા નેત્રોમાં અશ્રુની ધારા નીકળતી જોઈને આપને આશ્ચર્ય થતું હશે એ તેથી આપ તેનું કારણ જાણવાને મંત્રેજાર છો, એ સ્વાભાવિક છે. મારા નેત્રોમાંથી કદિ નહિ ધારેલી આંસુઓની ધારા નીકળતું કારણ માત્ર એક છે કે આજ સુધી મેં અનેક સંકટોને હારી ગયા હોય છે, પરંતુ હવે આપણાં પ્રિય બાળકોનું કદ નોંધીને મારી ધીરજ રહેતી નથી અને તેથી જ અનિચ્છાએ જ આંખોમાંથી અંશરૂપ નીકળી પડે છે.”

“આપણાં બાળકોનું કદ્યું દુઃખ જોઈને તને રડવું આવે છે. પ્રિયા !” પ્રતાપસિંહે છતાસાથી પૂછ્યું.

“પ્રિય પતિ ! તેમનાં હૃદયનાં અત્યંત તીવ્ર દુઃખને જોઈને મને રડવું આવે છે. તેઓ બિચારાં બુદ્ધિથી એવાં તો બેઠાક થઈ ગયાં છે અને એવાં તો કષ્ટાંત કરી રહ્યા છે કે મારાથી તેમનું દુઃખ જોઈ શકાતું નથી. આપ એક વખત પર્ણકુટીમાં જાવ તો જુઓ તો ખરા કે તેમની ભયંકર હૃદયવિદારક સ્થિતિ છે !” મહારાણીએ જવાબ આપતાં કહ્યું.

મહારાણીના ઉપર્યુક્ત કથનથી પ્રતાપસિંહ જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી તુરત જ ઉભો થયો અને તેની સાથે તુલુ અને કાલે બાંધેલી કામચલાઉ પર્ણકુટીનાં દ્વાર પાસે ગયો. દ્વારમાં ઉભા રહી તેણે પોતાના બાળકોની જે દયાનજક સ્થિતિ જોઈ તેથી તેનું હૃદય અત્યંત દીલગીરીમાં ગરકાવ થઈ ગયું અને તેથી તે એકદમ ત્યાં પાછો ફર્યો. પાછા ફરતાં ફરતાં તેની આંખોમાંથી પણ અશ્રુઓ નેસબંધ નીકળવા લાગ્યાં અને તેથી જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં જ બેસી ગયો. કેટલીક વાર રડીને હૃદયના ભારને ઝોછો કર્યા પછી તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું “પ્રિયા ! થયું, હવે આપણા દુઃખને અવધી આવી રહ્યો છે; કારણ કે રાજવૈભવમાં ઉછરેલાં બાળકોનું હૃદયનું દુઃખ જોઈને મારી ધીરજ પણ હવે રહેતી નથી. ધીરજ ક્યાં સુધી રહે ? રાજ ગયું, વૈભવ ગયો, ધનનો નાશ થયો, કીર્તિ ગઈ અને ઉપટે બુદ્ધિનાં દુઃખથી પ્રિય બાળકોના પ્રાણ પણ જવાની

પારીમાં છે; હવે બાકી શું રહ્યું કે ખીરજને રાખતી? કેશની
વતંત્રતાના યજ્ઞમાં સર્વસ્વની આહુતિ આપતા છતાં પણ ત્યારે
વેળાની આશા જાણતી નથી, ત્યારે પછી આમ ક્યાં સુધી અને
શા માટે દુઃખી થવું જોઈએ? હે પરમાત્મા! હે કૃપાળુ ભગવાન!
હવે આ દુઃખને જોયું જાતું નથી; હવે તે સદન થતું નથી અને
તેથી જીવીને પણ હવે શું કરવું છે? કાંતો આ દુઃખી જીવનનો
સ્વેચ્છાએ અંત આવવો અને કાંતો આ ભૂમિનો સહંતર ત્યાગ
કરીને આત્મા જવું. આ બન્નેમાંથી એક ઉપાય અજમાવ્યા સિવાય
હવે અન્ય એક પણ માર્ગ આપણા માટે રહ્યો નથી. પ્રિય દેવી!
કહે જે સત્ય હોય તે કહે કે આ ઉત્તમ ઉપાયોમાંથી મારે કયા
ઉપાયને ગ્રહણ કરવો?”

મહારાણીએ જોયું કે પોતાના પતિ તદ્દન નિરાશ થઈ ગયા
છે અને તેથી નિરાશાના અતિરેકથી તે વગર વિચાર્યું કોઈ પણ
કાર્ય કરી બેસશે, એમ વિચારો તેણે તેની પાસે જઈને અત્યંત
મીઠી મધુર વાણીથી કહ્યું. “પ્રાણપતિ!”

“કેમ?” મહારાણીએ આંખો ફાડીને કહ્યું!

“આપને આ શું થયું છે? આપ કેમ સ્થાવ નિરાશ થઈ
ગયા છો? મેં જાડનો સિંહ એક સામાન્ય દુઃખથી શું કાયર બની
ગયો છે કે તેના મુખમાંથી નિર્બળ શિયાળને પણ ન છાજે તેવાં
અયોગ્ય વચનો નીકળે છે? મહારાણા! પ્રાણનાથ! આપ વિચાર
કરો કે આપ કોણ છો? આપની પ્રતિજ્ઞાને યાદ કરો. ગમે તે
લોભે અને ગમે તે ઉપાયે મેં જાડનો પુનરુદ્ધાર કરવાની આપે પ્રતિજ્ઞા
કરી છે, તેનું શું આપને વિસ્મય થયું છે? હું નથી ધારતી કે
આપને તેનું વિસ્મરણ થયું હોય અને તેમ છતાં આપ આવા
નિરાશાના ઉદ્ગારો કહાડો છો એ શું આપને ચોક્કસ છે?” પદ્મા-
વતીએ આવેશપૂર્વક કહ્યું.

પ્રતાપસિંહે દીલગીરી ભરેલા સ્વરથી કહ્યું. “બહાલી!
પ્રતિજ્ઞાને હું ભૂલી ગયો નથી અને જ્યાં સુધી મારો હૈયાતી હશે,
ત્યાં સુધી ભૂલીશ પણ નહિ; પરંતુ તેને ભૂલવી કે ન ભૂલવી, એ
બન્ને હવે સરખું જ છે; કારણ કે આવા અત્યંત ભયંકર દુઃખના

સમગ્રમાં મેં પાડેના પુનરુદ્ધાર મારાથી થયો. શું સંભવિત છે કે હું તેને સ્મરણમાં રાખતો ? નહિ જ અને તેથી આવી દુઃખી મને અપમાનજનક સ્થિતિમાં પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાના આમંત્રણે રાખી દું હવે તમને વધારે વખત દુઃખી કરવાને માગતો નહિ પ્રિયદેવી ! હવે દું તમારા મિથ્યા આશ્વાસનને માનવાનો નહિ. કિન્તુ મને જે ઠીક લાગશે તેજ કરાવો છું.”

પદ્માવતી કાંઈક જોલવા જતી હતી, પણ એટલામાં મંત્રીશ્રી ભામાશાહને આવતો જોઈને ચુપ થઈ ગઈ અને તેની સામે જોઈ રહી. ભામાશાહે રાજકંપતીને નમન કરીને મહારાણી તરફ જોઈ મહારાણીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું “રાજરાણી ! શી વાતચિત ચાલી રહી છે ? મહારાણી કેમ ઉદાસ જણાય છે ?”

મહારાણીએ જવાબ આપ્યો. “મંત્રીશ્રવર ! વાતચિત બીજી શી હોય ? તમારા મહારાણી બાળકોનું કુધાતું દુઃખ જોઈ ઉદાસ અને નિરાશ થઈ ગયા હોવાથી હું તેમને આશ્વાસન આપું છું; પરંતુ તેઓશ્રી કહે છે કે હું હવે તમારા મિથ્યા આશ્વાસનને માનવાનો નથી; કિન્તુ મને જે ઠીક લાગશે, તેજ કરાવો છું.”

“મહારાણી !” ભામાશાહે કહ્યું “આપની વાતને હું અસત્ય ઠરાવવા ઇચ્છતો નથી; પરંતુ વીરશિરોમણી અને હૃદયમંત્રિ મહારાણીના સ્વભાવને હું જાણું છું; તેઓશ્રી નિરાશાના કાગડો કહાડે, એ મને સંભવિત લાગતું નથી. શું સિંહ કદાં ઘાસ ખાવાને તૈયાર થતો હશે ખરો ?”

“મંત્રીશ્રવર !” મહારાણીએ કહ્યું. “તમારી વાતનો હું સ્વીકાર કરું છું કે સિંહ કદાપિ ઘાસ ખાય નહિ; પરંતુ મહારાણીની ઉદાસ મુખમુદ્રાને અને તેમની દુર્ગંજ સ્થિતિને એક વખત જોઈ દયો અને પછી જે કહેવું હોય, તે મને કહેજો.”

ભામાશાહે મહારાણીની મુખમુદ્રા તરફ જોયું તો ખરેખર તેની ઉપર ઉદાસિનતા અને નિરાશાની કાલિમા છવાઈ ગઈ હતી અને તેથી તેણે પૂછ્યું “મહારાણી ! મેવાડેશ્વર ! દેવી પદ્માવતી જે હકીકત કહે છે, તે શું સત્ય છે ?”

“હા, તે જે કહે છે, તે સત્ય છે; કારણ કે હવે મારા દુઃખનો ત્રવધિ આવી રહ્યો છે, હવે હું તેને સહન કરવાને તૈયાર નથી. ” મહારાણાએ જવાબ આપ્યો.

“ પણ આમ નિરાશ થવાનું કંઈ કારણ છે ? ” બામાશાહે પુનઃ પૂછ્યું.

“ કારણ ! ” પ્રતાપસિંહે કહ્યું “ કારણ વિના કાર્ય સંભવતું જ નથી. ધન, કીર્તિ, માન, મોટાઈ, વેશવ, વિલાસ, રાજપાટ વગેરે સર્વ સુખનાં સાધનોનો ત્યાગ કરીને દેશની સ્વતંત્રતા સાચવવાને માટે વનવાસને મહણ કર્યા છતાં પણ જ્યારે જ્ય મેળવવાની એક પણ આશા રહી નથી, ત્યારે દુરામહને વશ થઈ અસહ્ય દુઃખોને સહન કરવા, એ શું મૂર્ખતા નથી ? મંત્રીપર ! હવે તો જે રીતે હું મારા આત્મજનોને સુખી કરી શકું, તેજ રીતને મહણ કરવાની છે અને તેથી જ હું કહું છું કે હું હવે તમારા મિથ્યા આશ્વાસનને નહિ માનતાં મને જે ઠીક લાગશે તેજ કરીશ. ”

“ મહારાણા ! કોઈ દિવસ નહિ અને આજે આપને આપનાં આત્મજનોનો બહુ મોહ લાગ્યો, એનું શું કારણ ? આપ વિચાર કર્યો તો જણાયે કે અમે પણ અમારાં આત્મજનોને સુખી કરવાને આતુર છીએ; પરંતુ તેમને સુખી થી રીતે કરવા ? બીજા રાજપૂત રાજાઓ જેવી રીતે પોતાની સ્વતંત્રતા વેચીને તથા પોતાની બહેન-ઠીકરીઓને મોગલ બાદશાહને આપીને મહાન ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરી પોતાનાં બહાલાંઓને સુખી કર્યાં છે, એવી રીતે શું આપ તેમને સુખી કરવાને ચાહો છો ? અને જો ચાહો છો તો આપ શહેનશાહ અકબરનું દાસત્વ સ્વીકારવાને શું તૈયાર છો ? ” બામાશાહે આવેશપૂર્વક કહ્યું.

“ શહેનશાહ અકબરનું દાસત્વ ! મોગલોની ગુલામગીરી ! મંત્રીપર ! તમે શું કહો છો, તે હું સમજી શકતો નથી. શું હું મારી પુત્રીને વિધર્મી મોગલ બાદશાહને આપીને તથા મારી સ્વતંત્રતાને વેચીને મારાં આત્મજનોને સુખી કરવાનું ચાહીશ, એમ તમે માનો છો ? અને જો તમે એમ માનતા હો, તો તમારી એ

માન્યતા તદ્દન ભૂલ ભરેલી છે. ” પ્રતાપસિંહે દાસત્વ અને ગુલામ
ગીરી શબ્દો ઉપર ભાર મૂકીને આશ્ચર્ય દર્શાવતાં કહ્યું.

“ મારી માન્યતા જ્યારે ભૂલભરેલી છે, ત્યારે આપ શી રીતે
સુખી થવાને ઇચ્છો છો ? ” બામાયાહે પૂછ્યું.

“ શી રીતે ? ” પ્રતાપસિંહે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું અને
એમ કહેતાં જ તે વિચારમાં પડી ગયો. કેટલોક સમય સુધી શંકિ
પૂર્વક વિચાર કર્યા પછી તેણે કહ્યું. “ બામાયાહ ! ખરેખર મારી
ભૂલ યથા છે. દુખના અતિરેકથી મારાથી નિરાશાના જે શબ્દો બોલી
જવાયા છે, તે માટે મને હવે ઘણુંજ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. મારાં પ્રિય
બાળકોને દુધાના દુઃખથી પીડાતાં જોઈને મારી ધીરજ ચાલી રહી
હતી; પરંતુ તમારા તથા મહારાણીના આવેશપૂર્ણ શબ્દોથી મારા
વામાં પુનઃ ધીરજ અને હઠતાએ આવીને વાસ કર્યો છે અને તેથી
ભગવાન એકલિંગજીના સોગન ખાઈને પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું જે
દુઃખનો અનુભવ હાલ કરી રહ્યો છું, તેનાથી અધિકતર દુઃખને
અનુભવવાનો સમય ભવિષ્યમાં કદાચ પ્રાપ્ત થાય અને મારું જે
દિવસ પછી આવતું હોય, તો ભલે આજે જ આવે; પરંતુ મારા
સોના દાસત્વને નહિ સ્વીકારવાનો મેં જે નિશ્ચય કર્યો છે, તેને
પૂર્ણ હઠતા અને અડગ અદ્વાયી વળગી રહીશ. કહો, પ્રિયરો
અને બામાયાહ ! હવે તમે શું કહેવા માગો છો ? ”

“ પ્રાણનાથ ! ” પદ્માવતીએ તુરત જ ઉત્તર આપ્યો. “ હવે
અમારે કંઈપણ કહેવાનું છે જ નહિ અને જો હોય, તો તે મારું
એટલું જ છે કે ભગવાન એકલિંગજીની કૃપાથી આપનો નિશ્ચય
ફિલિબૂત થાઓ. ”

“ મારું કહેવાનું પણ એટલું જ છે કે પરમાત્માની કૃપાથી
આપનો નિશ્ચય થાઓ. ” બામાયાહે કહ્યું.

પ્રતાપસિંહ ઉચ્ચાદિત વદને કાંઈક જોતવા જતો હતો
એટલામાં તેના એક વિદ્યાર્થી બીજે તેની સામે આવી તેને નમીને
તેના હાથમાં એક કામળ મૂક્યો. પ્રતાપ કામળને હાથમાં લઈ
આમ તેમ દેવળમાં આવેલ બીજને પૂછ્યું. “ મારા પ્રિય પુત્રી
રાજનો આ કામળ જણાવ છે કેમ ખરું ને ? ”

“ જ હા; તેમનો જ આ કાગલ છે અને તેને લઈને આશા ગયેલો આપણો દૂત હમણાં જ આવી પહોંચ્યો છે. ” બીલે જવાબ આપ્યો.

પ્રતાપસિંહે સદરહુ કાગળને ખોલીને સામાચાહને વાંચવા માટે આપ્યો અને તેણે સાંભળી શકાય તેટલા અવાજથી તેને નીચે સુજળ વાંચ્યો:—

વીર શિરોમણી રાજેન્દ્ર !

વિનંતિ કે સહુ બરરાજ શ્રી ગોવિંદસિંહજીના હાથથી લખાયેલો મારા મિત્ર કરમચંદ ઉપર આવેલો આપનો કાગળ મળ્યો છે અને તેને વાંચીને મને ઘણું જ આનંદ થયો છે. સહુ બરરાજની લેખનશૈલી ઉપરથી આપ કેટલેક અંશે કાયર થઈ ગયા હો, એવું ગર્ભિત રીતે મને જણાયું છે અને તેમ બનવું જો કે સંભવિત છે; તોપણ પ્રિય ભૂમિ-મેવાડની સ્વતંત્રતા અને આપણી રાજપૂત જાતિની કીર્તિને સાચવવાને માટે આપ આપની પ્રતિશામાંથી જરા પણ ચલિત થશો નહિ. કારણકે—

“ અંકબર સમદ અથાહ, મૂરાપણ ભરિયો સજ્જ;
મેવાડો તિણમાંહી, પાયણ ફુલ પ્રતાપસી.
અંકબર એકણ બાર, દાગણ્ડી સારી દુની;
અણદાગલ અસવાર, રહિયો રાણ પ્રતાપસી.
અંકબર ઘોર અંધાર, ઉંછાણા હિન્દુ અવર;
ભગે ભુગ દાતાર, પોહરે રાણ પ્રતાપસી.
હિન્દુ પતિ પરતાપ, પત રાખો હિન્દુ આણરી;
સહે વિપત્તિ સંતાપ, સત્ય સપથ કર આપણી.
ઘોષો ચિતોડાહ, બાંદો બાજન્ટી તણ;
દીસે મેવાડાહ, તો સિર રાણ પ્રતાપસી. ” *

માટે રાજેન્દ્ર મેવાડના ઉદ્ધારની અને રાજપૂત જાતિની સ્વતંત્રતાની બધી આશા આપના ઉપર હોઈ આપ આપની પ્રતિશામાં દૃઢ રહેજો, એ મારી આપને ખાસ કરીને બજામણ-અરે નહિ-પ્રાર્થના છે. દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનું સુદૃઢ મારા સામ્યમાં

તમામુને નથી અને નેની હું દીલગીર મું; પરંતુ જ્યારે હું
આપના સાક્ષ્યનો અને આપની વીરતાનો વિચાર કરું છું, ત્યારે
મારી એ દીલગીરી કેટલેક અંશે ઓછી થાય છે. ઉપરમાં ભરત
એ કશિંગજી આપણા દેશનું જાગૃત કરેલ. એ અંતરની દૈવ
મુશ્કેલી સમેત વિરમું મું. મંત્રીશ્રી ભામાશાહ જેવા મુશ્કેલી અને
કલાવિન્દ પુરુષ જેના સત્કાર અને સહાયક છે, તે રાજા કશિંગજી
પરાજય પામશે નહિ, એની મને ખાતરી છે અને મારી એ ખાતરી
સારી નિગટો. એની પરમાત્મા પાસે મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

હીં પરતંત્રતાની બેડીમાં જડાયેલો

પૃથિવીરાજ.

ભામાશાહ ઉપર પ્રમાણે પત્ર વાંચી રહ્યો, એટલે પ્રતાપસિંહે
આનંદ પામીને કહ્યું. “ ભામાશાહ ! મારા મિત્ર પૃથિવીરાજનું
દેશના ઉદ્ધાર માટેની તીવ્ર લાગણી જોઈ મને બહુ જ આનંદ થયો
છે અને તેથી મારા હૃદયમાં ગળનો સંચાર થાય છે. પૃથિવીરાજ
જેવો રાજા જો આ વખતે સ્વતંત્ર હોત, તો તેની સહાયથી મારે
ક્યારનોએ મેવાડનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો હોત. કેમ મારી ધારણ
સત્ય છે ને ? ”

“ આપની ધારણા કેવળ સત્ય છે; કેમકે તેઓ જેમ સહિત
રસિક અને કાવ્યકોવિદ છે, તેમ યુદ્ધમાં પણ જવાંમર્દ અને બહા-
દૂર નર છે અને તેથી તેમના જેવા પુરુષ જો આપણા પક્ષમાં જ
વખતે હોત તો આપણને ઘણી જ સરલતા મળી આવી હોત.
રૂપંતુ તેઓ શહેનશાહ અકબરની નજરકેદમાં હોવાથી આપણને
તેમની સહાયતાનો લાભ મળી શકે તેમ નથી, એ જો કે દીલગીરી
બરેલું છે, તો પણ તેમની લાગણી અને શુભેચ્છા માટે આપણે
તેમનો આભાર માનવો જોઈએ છે. રાજસ્થાનનાં ઘણા ખરા
રાજાઓ અને ખુદ તેમના ભાઈ રાયસિંહ પણ જ્યારે
અકબરના દાસરવેનો સ્વીકાર કરી પોતાની પુત્રીઓ તેને
આપી ચુક્યા છે, ત્યારે પૃથિવીરાજ જેવા નરરત્ન બાદશાહની
નજરકેદમાં રહ્યાં છતાં પણ આપણને આટલી સહાય અને સલાહ આપે
છે, એ કાંઈ જેવી તેવી ખુશાલીની વાત નથી. ” ભામાશાહે કહ્યું.

આ વખતે દુમાર અમરસિંહ અને રણવીરસિંહ ઉતાવળા ઉતાવળા આવી પહોંચ્યા અને તેમણે મહારાણા તરફ જોઈને કહ્યું.
“ મોગલોને આપણા આ નિવાસસ્થાનની પાત્ર ખબર પડી અર્થ જણાય છે; કેમકે તેમની એક દુકાની આ તરફ એકદમ ધસારાબંધ ચાલી આવે છે અને તેથી બીલના નાણકે આપણને આ ક્ષયજનો ત્યાગ કરવાની સૂચના મોકલાવી છે. ”

“ હું ધારતો જ હતો કે ચાલાક મોગલોથી આપણું આ ક્ષયજ પણ ગુમ રહેશે નહિ અને યશું પણ તેમજ. ઠીક, તમે આપણા સઘળાં પરિવારને લઈ લીલનાયક સલાહ આપે, તે તરફ ચાલ્યા જવાની જોઈવલુ કરો અને અમે પણ તમારી પાછળ જ આવી પહોંચીએ છીએ. ” અતાપસિંહે એમ કહીને તેમને જવાની સૂચના કરી.

“ લીલનાયકે આપણી જોઈવલુ મુજબ મુન્ધાના પહાડોમાં જવાની અમને ખબર મોકલાવી છે અને તેથી અમે ત્યાં જવાની જોઈવલુ કરી લઈએ છીએ. ” એમ કહી અમરસિંહ તથા રણવીરસિંહ મહારાણીને પોતાની સાથે લઈને તુરત જ ચાલ્યા ગયા.

તેઓના જવા પછી અતાપસિંહ તથા લામાશાહ અન્ય સરકારો અને રાજપૂતોની સાથે તેમની પાછળ ગયા અને તેઓને ગયાને બહુ વાર થઈ નહિ હોય, એટલામાં તો મોગલો ત્યાં આવી પહોંચ્યા; પરંતુ અતાપસિંહ વગેરેને ત્યાં નહિ જોવાથી તેઓ બીજી દિશામાં તેમની શોધ કરવાને દોડી ગયા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ધાર્મિક ઐક્ય

શનેહશાહ અકબરના સંબંધમાં આપણે જાણવા યોગ્ય ઇતિહાસ પ્રસ્તુત નવલકથામાં વાંચી ગયા છીએ અને તેના ગુણ-દોષની બન્ને બાબુઓને પણ પ્રસંગોપાત જોઈ ગયા છીએ; તો પણ

જતો હતો. જ્યારે જ્યારે તે આશ્રાથી કુતેહપુર આવતો હતો ત્યારે ત્યારે તે પોતાના ખાસ દરબારીઓ, પોતાના મિત્રો, પોતાના સલાહકારો અને તૌહિદ-ઈ-ઈલાહીના સર્વ વિદ્વાનોને પોતા સાથેજ લઈ જતો હતો અને તેમની સાથે વિવિધ પ્રકારનો વિનંતી કરીને અલૌકિક આનંદનો ઉપભોગ કરતો હતો. રવિવારનો અને અનુક્રમ સમય હોવાથી ઇમાદતખાનામાં નિયમ તૌહિદ-ઈ-ઈલાહીના વિદ્વાનોની સભા ભરવામાં આવી હતી, સર્વ સભાસદોની મધ્યમાં બાદશાહ અકબર ઇંદ સમાન હતો. આ સભામાં અબુલફઝ, અબુલફઝલ, અબુલકાદર, શાહ મનાસુર, મીર આલમ, તાનસેન, રાજા પૃથ્વીરાજ, રાજા ખીરબલ, દિવાન દોડરમદલ, થાનસિંહ, કરમચંદ, કવિગંગાદાસ પંડિત જગન્નાથ વગેરે વિદ્વાનો હાજર હતા અને તેઓ પાસે અનેક પ્રકારના વિષયો ઉપર ચર્ચા ચલાવો રહ્યા હતા. બાદશાહ અકબરે આ વખતે સર્વને ચૂપ રહેવાની ઇશારત કરતાં સર્વ કમ સદો ચૂપ થઈ ગયા. ત્યારબાદ તેણે તાનસેન સામે નજર મારી કહ્યું “ તાનસેન ! ”

તાનસેને તુરતજ જવાબ આપ્યો, “ ફરમાન ખુદાવાંદ ! ”

“ આપણે અત્યારે કોઈ પણ વિષય ઉપર ચર્ચા ચલાવ તે પહેલાં તમે એકાદ મીઠું અને મધુર ગાન સંભળાવીને અમ

૧ દિવાન દોડરમદલ અકબરશાહનો મુખ્ય દિવાન અને નીતિનો જણાવતો હતો અને તે અરબી, ફારસી અને સંસ્કૃત ભાષામાં મહા નિપુણ હોય એમ પ્રતાપપ્રતિષ્ઠા નાટકમાં રા. નયુરામ સુંદરજી શુક્લ લખે છે: ૧૨ શ્રીયુત બાજુ ઉમરાવસિંહજી ઠાંક બી. એ. એસ. એસ. બી. કહે છે કે દોડરમદલનસાહ અકબરનો કાયાખ્યસ હતો. તેનું નામ અકબરના દરબારના મુન્શીઓમાં સર્વથી મહદર છે. તે નીતિએ ઓસવાસ હતો અને તેના વંશ દોડરમદલોર નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને અકબર તથા જોધપુરમાં આજ નેત્રામાં આવે છે. આ બન્ને વાતોમાંથી કંઈ ખરી અને કંઈ ખોટી, એ તો ફરવાનું કાર્ય અમે ઇતિહાસવેનાએને સોંપીએ છીએ. ઇતિહાસિક વિષયો આવા પણ મનનેદો ગ્રહેતા છે અને તેથી આવા વિદ્વાન પુરોનાનાં લુપ્ત થઈ જવાનું કારણ સમજવામાં આવે, તો જ તેઓ ખરી રતને કાઢી દેતા, એ અમર સંજ્ઞા.

—કે.એ.

સર્વના દિલને ખુશ કરો એવી મારો ઈચ્છા છે.” બાદમાંહે કહ્યું.

તાનસેને બાદશાહની ઈચ્છાને જો હુકમ કરીને પોતાના કર્ણપ્રિય કંઠને ખુલ્લો મૂકી દીધો:—

“તેરેરી બદન કમળપર શાંમ સુંદર પીય રીઝ રહે એક ઠાર,
બીન ટોપે નેન, છયાકું ન પરે ચેન, બોલત ઝોર કે ઝોર,
ઘરી ઘરી પલ્લવન કર ન પરત હે ઝોર ન સુઝત કોઈ ઠાર,
તાનસેનકે પીયાસો ઉઠ હીસમીસ કરો નાહારત ઠાર:—
તેરેરી બદન કમળપર.....”

તાનસેને ઉપર્યુક્ત ગાન એવા તો મનોરંજક આલાપ અને મીઠા સુરથી ગાઇ બતાવ્યું કે તેને સાંભળનારા સર્વ સભાસદો ઘડીભર મંત્રમુગ્ધ બની ગયા અને તેઓ એક અવાજે તેની પ્રશંસા કરવા મંડી ગયા. ખુદ બાદશાહે પણ તાનસેનની ગાયનકળાના ચમત્કાર કરતાં ખીરબલને ઉદ્દેશીને કહ્યું. “ખીરબલ! ગાયનકળામાં તાનસેન ઘણો જ ઉત્તાહ અને પ્રવીણ છે. મને લાગે છે કે સમસ્ત હિન્દુસ્થાનમાં તેના જેવો બીજો ગાયક ભાગ્યેજ હશે.”

“બાદશાહ સલામતની એ માન્યતા સત્ય છે કે તાનસેન ગાયનકળામાં ઘણા જ ઉત્તાહ છે; પરંતુ તેથી તેના જેવો બીજો કોઈ ગાયક સમસ્ત હિન્દુસ્થાનમાં ભાગ્યે જ હશે, એમ કહેવું એ મને જરા અતિશયોક્તિ ભરેલું લાગે છે.” ખીરબલે ખરી હકીકત કહી બતાવી.

“રાજા ખીરબલનું કથન સર્વથા સત્ય છે” દિવાન ટોડર-મલહે તેના મતને અનુમોદન આપતાં કહ્યું.

“હિન્દુસ્થાન જેવા વિશાળ દેશમાં મિયાં તાનસેનથી પણ ગાયનકળામાં અધિક ઉત્તાહ ગાયકો હોવા, એ કાંઈ અસંભવિત વાત નથી. જ્યાં સુધી આપણે બીજા જ્ઞાત પુરૂષોના સંહવાસમાં આવ્યા હોતા નથી, ત્યાં સુધી તુલનાના અભાવે આપણે એક વ્યક્તિને બહુ જ મહત્ત્વ આપી દઈએ છીએ અને એમ બનવું એ સ્વાભાવિક પણ છે. આ ઉપરથી મિયાં તાનસેનને હું ઉતારી પાડવા

તેના વિશે દણુ માણું જાણનાનું બાધી રહે છે. આગમનમાં
 પૂર્વાચર્યાનું જીવન વિગત સોડપત્તા અને મિષ્ટાન્નપરથી મમે દેવ
 કલુષિત બનેતું હોવા, તે તે વિશે અમે કાર્મ પણ કહેતા નથી, કન્યે
 કેટલાક ઇતિહાસકારો પણ તેના કેટલાક દેવો વિશે ફરીઆદ કરે છે
 પરંતુ અમારો અને કહેવાનો આશય માત્ર એટલોજ છે કે હિન્દુ
 સમાનનાં ચિરસ્મરણીય તખ્ત ઉપર જે મુસલમાન બાદાએ
 બેસીને રાજ્યશાસન ચલાવી ગયા છે, તેમાંથી અકબર સર્વ કે
 કીર્તિ સંપાદન કરો ગયો છે, એ નિર્વિવાદ છે. એક મનુષ્ય તરીકે
 બાદશાહ અકબર સર્વગુણસંપન્ન નહોતો, એ અમે જાણીએ
 છીએ; પરંતુ તેનામાં ન્યાય, સત્ય, કૃપા, સમાનતા અને વિદ્વત્તા
 ઉચ્ચ ગુણોનો વાસ જરૂર હતો, અને તેથી તે હિન્દુ, મુસલમાન
 જાતિઓમાં પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. બાદશાહ અકબર મહાન
 મુસદ્દી અને કલાવિન્દ પુરૂષ હતો અને તેથી તેણે પરાજીત હિન્દુ
 જાતિના દિલને જીતી લેવાને માટે તેમનો-રાજપૂતોની પુત્રી
 સાથે લગ્નસંબંધ યોજીને તથા તેમને ધાર્મિક સ્વતંત્રતા બંધ
 મોગલ સમતનતની જડને મજબૂત બનાવી હતી; પરંતુ ઐરિગમે
 હિન્દુઓનું નામનિશાન સદંતર કહાડી નાંખવાની મિથ્યા લાલચ
 વશ થઈ એ જડને સદંતર ઉખાડી નાંખી હતી અને તેથી મોગલ
 સમતનતની હયાતી તે પછી થોડા સમયમાં નાશ પામી હતી અને
 તેની વાતો માત્ર ઇતિહાસના નિર્ણય પાનાં ઉપર લખાયેલી રહે
 પામી છે, એ ઇતિહાસના વાંચકોથી અત્યયુ નથી. રાજસૂત્ર
 ટકાવી રાખવા માટે જીતાયક્ષી પ્રજાના દિલને પ્રસન્ન રાખવાની
 તેના ઉપર ન્યાયપ્રિયતાની છાપ બેસાડવાની ખાસ કરીને અગત્ય
 રહેલી અને રાજેનશાહ અકબરે આ અગત્યનો સ્વીકાર કરીને
 પોતાની હિન્દુ પ્રજાનું દીલ લગ્નસંબંધ યોજીને અને ધાર્મિક
 સ્વતંત્રતા આપીને ઘણા બાળે જીતી લીધું હતું. તેણે પોતાના
 દરબારમાં હિન્દુ અને જૈન પંડિતો, વિદ્વાનો, તત્ત્વજ્ઞો તથા કવિ
 ઓને તેમના ધર્મની ખુબીઓ સમજવાને માટે એકત્ર કર્યા હતા
 એટલુંજ નહિ, પણ લાયક હિન્દુ અને જૈન ધર્મિઓને પોતાના
 રાજ્ય કારોબારમાં જોખમી હોદ્દાઓ આપીને તેમનો વિશ્વાસ

પાંદન કરી લીધો હતો; જાદયાદ અકબર સારી રીતે સમજતો
 કે દિન્દુરયાનના લોકો પોતાના ધર્મને પોતાના પ્રાણ કરતાં
 વધુ ચાલનારા છે અને તેથી તેણે શૂદ્રા શૂદ્રા ધર્મને માનનારા
 દાનોની એક સ્ત્રી સ્થાપી હતી અને તે દાના પોતે દરેક ધર્મનું
 સમજીને સર્વને સંતોષ આપતો હતો. દિન્દુ અને મુસલમાન
 એક વિરૂદ્ધ સ્વભાવ, વિરૂદ્ધ આચાર વિચાર અને વિરૂદ્ધ ધર્મને
 રાજકરનારી સ્ત્રી એ દોવાથી તેમનું ધાર્મિક ઐક્ય કરવાની ખાતર
 જે આ સભા સ્થાપી હતી અને તેનું નામ તોહિદ-મ-મલાહી
 એટલે કે 'પરમતત્ત્વની એકતા' એવું રાખ્યું હતું. આ સભાને માટે
 જે ક્ષેત્રપુર સીકીમાં ખાસ મકાન તૈયાર કરાવીને તેને ઈમાદત-
 ખાનાનું નામ આપેલું હતું. શહેનશાહ અકબરે જો કે પોતાની
 જગ્યાની આશામાં સંખેલી હતી; તો પણ તે પોતાનો ધર્મોપદેશ
 મય ક્ષેત્રપુર સીકીમાં જ ગાળતો દોવાથી તેણે ઈમાદતખાનાના
 મંત્રિ જલ્લ અને સુંદર મકાનને ત્યાં જ બંધાવ્યું હતું. જાદયાદ
 ઈમાદતખાનામાં બેસીને પ્રત્યેક ધર્મના વિદ્વાનોની સાથે
 ધાર્મિક ચર્ચા ચલાવતો હતો અને પોતાની શંકાનું સમાધાન કરતો
 હતો. વિદ્વાન અને તત્ત્વજ્ઞ પુરોહિતો સહવાસ અને નિત્યના પરિ-
 ચયથી તેનું જીવન ઉજ્જવળ બનતું જતું હતું; પરંતુ જ્યારથી તેને
 જોનાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિના સમાગમ થયો અને તેમના ઉત્તમ
 ભૂતમય ઉપદેશનું તેણે પાન કર્યું, ત્યારથી તેના જીવનમાં ઘણો
 ફેરફાર થઈ ગયો હતો અને તે એટલે સુધી કે કેટલાક કદર
 મુસલમાનો તેના જીવનમાં થયેલા ફેરફારના અંગે તેના આચાર-
 વિચાર જોઈને તેનાથી નારાજ થઈ ગયા હતા અને ખુદ શાહજાહ
 સલીમને પોતાના ભાગાની વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરીને તેની સામે બળવો
 જગાડવાને પણ લલચાવી શક્યા હતા; પરંતુ મહા વિચક્ષણ અને
 સંવેદ્યકાર્યકુશળ અકબરે પોતાના વિરોધીઓને શામ, દામ,
 ભેદ અને દંડથી સમજાવીને પોતાની સત્તા જેવીને તેવી ટકાવી
 રાખી હતી.

જે સમયની ઘટનાનો અમે અત્રે ઉલ્લેખ કરીએ છીએ, તે
 સમયે મોગલકલ્પતિલક શહેનશાહ અકબર ક્ષેત્રપુર સીકીમાં વિરા-

જતો હતો. જ્યારે જ્યારે તે બાગાથી ફૂટેલુ આનો હતો ત્યારે ત્યારે તે પોતાના ખાસ દરગાહીઓ, પોતાના મિત્રો, પોતાના સહાધારો અને તૌહિદ-ઈ-ઈશ્તાદીના સર્વ વિદ્વાનોને પોતાના સાથેજ લઈ જતો હતો અને તેમની સાથે નિનિધ પ્રકારનો સ્ત્રોત કરીને અસૌક્રિક આનંદનો ઉપભોગ કરતો હતો. રવિવારનો દિવસ અને અનુક્રમ સમય હોવાથી ઇમાદતખાનામાં નિયમ મુજબ તૌહિદ-ઈ-ઈશ્તાદીના વિદ્વાનોની સભા ભરવામાં આવી હતી અને સર્વ સભાસદોની મધ્યમાં બાદશાહ અકબર ઇંદ સમાન થોડાં હતા. આ સભામાં અમુલફઝ, અમુલફઝ, અમુલફઝ કાદર, શાહ મનામુર, મીર આલમ, તાનસેન, રાજા પૃથ્વીરાજ, મીરજલ, દિવાન ટોડરમલ, યાનસિંહ, કરમચંદ, કવિગંધર્વ પંડિત જગન્નાથ વગેરે વિદ્વાનો હાજર હતા અને તેઓ પાસે અનેક પ્રકારના વિષયો ઉપર ચર્ચા ચલાવો રહ્યા હતા. બાદશાહ અકબરે આ વખતે સર્વને ચપ રહેવાની ઇશારત કરતાં સર્વ સભાસદો ચૂપ થઈ ગયા. ત્યારબાદ તેણે તાનસેન સામે નજર કરી કહ્યું “તાનસેન !”

તાનસેને ઘુરતજ જવાબ આપ્યો, “ફરમાન ખુશવંદ !

“આપણે અત્યારે કોઈ પણ વિષય ઉપર ચર્ચા ચલાવી તે પહેલાં તમે એકાદ મીઠું અને મધુર ગાન સંભળાવીને અમે

૧ દિવાન ટોડરમલ અકબરશાહનો મુખ્ય દિવાન અને જ્ઞાતિનો કામી હતો અને તે અરબી, ફારસી અને સંસ્કૃત ભાષામાં મહા નિપુણ હતા. એમ પ્રતાપપ્રતિષ્ઠા નાટકમાં રા. નયરામ સુંદરજી શુક્લ લખે છે: શ્રીમત બાણ ઉમરાવસિંહજી ટાંક બી. એ. એલ. એમ. બી. કહે છે કે ટોડરમલ શહેનશાહ અકબરનો કોપાધ્યક્ષ હતો. તેનું નામ અકબરના દરબારના પ્રિન્સીપાલમાં સર્વથી મશહૂર છે. તે જ્ઞાતિએ એસવાલ હતો અને તેના વંશ ટોડરમલ્હોર નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને અજમેર તથા જોધપુરમાં આજ નેવામાં આવે છે. આ જન્મે વાતોમાંથી કંઈ ખરી અને કંઈ ખોટી, એ તમે કરવાનું કાર્ય અને ઇતિહાસવેદાઓને સોંપીએ છીએ. ઐતિહાસિક વિષયો આવા ધણા મતભેદો ગ્રહેલા છે અને તેથી આવા વિદ્વાન પુરોષોનાં લુપ્ત થઈ જવનચરિત્રો સખવામાં આવે, તો જ તેઓ ખરી રાતે કોણ હતા, એ સંકાપ.

પરંતુ તે પહેલાં આપને એ સમજાવવાની જરૂર છે કે હિન્દુ અને ઈસલામ એ ઉત્તમ વિરોધી ધર્મનું એકપર્યાયનું સંબંધિત છે ! દરગીજ નહિ અને તેથીજ હું આપને અરજ શુભાશું છું કે આપ ધાર્મિક એકથના પ્રયાસને ઊગ્રી દો-સદંતર ઊગ્રી દો. હા, એટલું છે કે જો આપને ધાર્મિક એકથ ખરી રીતે કરવું જોય તો કાંતો બધાને મુસલમાન કરવા જોઈએ અને કાંતો આપણે બધાએ હિન્દુ ધર્મનું જોઈએ. કેમ શાદ મનમુર ! તમારો આ વિરોધો અભિપ્રાય છે ! " કાણે એમ કહીને શાદ મનમુર કે જે પોતાના મતને સર્વથા મજબૂતો આવનો હતો, તેને પૂછ્યું.

" બરોબર છે, કાણસાહેબ ! તમારું કથન સાત્ત છે. " શાદ મનમુરે હા બોલી.

" કાણસાહેબ ! મને માફ કરજો; પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે તમે ધાર્મિક એકથ સંબંધી નાહક વહેમને ધરો છો. ધાર્મિક એકથનો અર્થ એવો નથી કે બધાંએ ઈસલામ કે હિન્દુ ધર્મને જ પ્રહણ કરવો; તેનો અર્થ માત્ર એટલોજ છે કે હિન્દુ, જૈન અને ઈસલામ ધર્મમાં અરસ્પરસ જે મતભેદો છે, તેને એક બાણુએ રાખીને સર્વ ધર્મના અનુયાયીઓએ દેશના સામાન્ય હિતની ખાતર પોતાની વચ્ચેના વૈમનસ્થને દૂર કરીને પરસ્પર ખાતુભાવથી વર્તવું. તોહિદ-ઈ-ઈલાહીનો અર્થ અથવા તો સિદ્ધાંત આજ છે; તેમ છતાં આવા સામાન્ય વિષયમાં તમે આનાકાની કરીને શહેનશાહને અવળે રસ્તે દોરવા માગો છો, એ તમારા જેવા વિદ્વાન પુરૂષને યોગ્ય નથી. " અબુલફઝે ધાર્મિક એકથનો ખુલાસો કરતાં કહ્યું.

" અબુલફઝ ! શહેનશાહને હું અવળે રસ્તે દોરવા માગું છું કે તમે દોરવા માગો છો, એ હકીકતને સર્વ ઈસલામીઓ સારી રીતે જાણતા હોવાથી તમારે અને એ વિરોધાંશ પશ્ચ કહેવાની જરૂર નથી. હું તો મને જે યોગ્ય લાગે છે, તે ખુલા દિલથી શહેનશાહને તુરતજ કહું છું; કારણ કે હું તેને મારી ફરજ સમજું છું; પરંતુ તેથી તેમણે મારા વચ્ચેના સામાન્ય રાખવા જ જોઈએ, એવો મારો તમને આશંક નથી. " કાણે એ રહેજ રોષપૂર્વક કહ્યું.

ઈચ્છતો નથી, કારણ કે તેમની ગાયનકળાની નિપુણતા માટે મને સંપૂર્ણ માન છે. મારો કહેવાનો લાવાર્થ માત્ર એટલો જ છે કે 'તાનસેનજી જેવા બીજા ગાયકો પણ ભાગ્યે જ હશે.' એ માન જરા ઉતાવળી છે. "

અકબરે રાજા બીરબલ તથા દિવાન ટોડરમલનો એકજમ સિપ્રાય જાણીને ગંભીરતાથી કહ્યું. " તમારો શુદ્ધ અને નિષ્પક્ષ પાત અસિપ્રાય જાણીને મને સંતોષ થયો છે; કારણ કે આપણે આ સભામાં હરકોઈ સભાસદને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને નિઃસ્વાર્થ વિષય પરત્વે પોતાનાં અસિપ્રાયો આપવાની છુટ છે; પરંતુ તાનસેનની ગાયનકળાને માટે આપણે અત્રે વાદવિવાદ કરવાનો નહીં અને તેથી એ વાતને પકડતી મૂકવાની હું સર્વને સૂચના કરું છું. અત્રે આપણે જે વિષયને હાથ ધરી વાદવિવાદ કરવાનો છે એ ચર્ચા ચલાવવાની છે, તે આપણા નવિન પંથને પુષ્ટ કરવા વિશે હોવાથી તે સંબંધી પોતપોતાના વિચારો જણાવવાને માટે તમારું સર્વનું ધ્યાન એમું છું. "

ભાદશાહના ઉવટના શબ્દો સાંભળી કાજીએ જરા આંખે પૂર્વક કહ્યું. " નામવર શહેનશાહ ! ધાર્મિક એકચ સાધવાને માટે આપે તૈલિદ-ઈ-ઈલાહી નામક નવિન પંથ સ્થાપીને જે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો છે તે પરવરદેગારના ફરમાનથી વિરુદ્ધ છે, એમ ધણીવાર કહી ગયો છું અને હજી પણ એમજ કહું છું. માટે એ જમમૂલક પ્રયાસનો ત્યાગ કરીને પાક ઈસલામ ધર્મનો પ્રચાર કરવાના કાર્યને હાથ ધરો, એવી મારી આપને અરજ છે. "

" મારી પણ આપને એવીજ અરજ છે; કારણ કે કાજી સાહેબ જે કહે છે, તે બીજકુલ સત્ય છે. " અમદુલકારે મતને પુષ્ટિ આપતાં કહ્યું.

" પરંતુ ધાર્મિક એકચ સાધવાનો હું જે પ્રયાસ કરું છું, તે પરવરદેગારના ફરમાન વિરુદ્ધ શી રીતે છે, તે મને જરા સમજ નથી. " અકબરે કાજીને દેરીને પૂછ્યું.

" એ હરીફ આપને ઠાક જાને એકાંતમાં સમજાવે. "

પરંતુ તે પહેલાં આપને એ કમળાચરનો અંદર છે કે દિ-દુ અને ઈસલામ એ ઈશ્વર વિરોધી ધર્મનું નેત્રમ થઈ શકે છે એ સંકલ્પિત છે । દરમિયાન નદિ અને તેઓજ હું આપને આજ સુધી હું કે આપ ધર્મના આપના પ્રવાસને યોગી રીતે-સાદાતર યોગી રીતે હા, એટલું છે કે એ આપને ધર્મના આપ પરી રીતે કરવું જોઈએ તેમ જાણી જાણને મુશ્કેલીમાન કરાવે એવું અને મતો આપને જાણાવે દિ-દુ ધર્મ જુદું એવું, કેમ જાદુ મનમુર ! તમારો આ વિષે શો અભિ-પ્રાય છે ? " કાલજી એમ કહીને જાદુ મનમુર કે ને પોતાના મતને સ્વર્ણ મનનો આપનો દનો, તેને પૂછ્યું.

" અરોહર છે, કાલજીએ ' તમારું રમન રાત છે. " જાદુ મનમુરે હા જાણી.

" કાલજીએ ! મને જાદુ કર્યો, પરંતુ મારે કહેવું એવું છે કે તમે ધર્મના નેત્રમ સંજોગી નાદક વહેમને પરી છે. ધર્મિક કોમનો અર્થ એવો નથી કે જ્યાંએ ઈસલામ કે દિ-દુ ધર્મને જ પ્રદણ કરેલો, તેનો અર્થ જાદુ એટલો જ છે કે દિ-દુ, નેત્ર અને ઈસલામ ધર્મમાં અરસપરસ ને મનસેરો છે, તેને એક બાજુએ શાખીને સર્વ ધર્મના અનુયાયીઓએ દેશના સામાન્ય હિતની ખાતર પોતાની વચ્ચેના વેમનરપને દૂર કરીને પરસ્પર જાતુભાવથી વર્તવું. તો દિ-દુ-ધર્મ-ઈસલામનો અર્થ અથવા તો સિદ્ધાંત આજ છે, તેમ છતાં આવા સામાન્ય વિષયમાં તમે આનાકાની કરીને ચહેનચાહને અવળે રસ્તે દોરવા માગો છો, એ તમારો જેવા વિદ્વાન પુરુષને યોગ્ય નથી. " અણુલક્ષ્યે ધર્મિક એકમનો ખુલાસો કરતાં કહ્યું.

" અણુલક્ષ્ય ! ચહેનચાહને હું અવળે રસ્તે દોરવા માગું છું કે તમે દોરવા માગો છો, એ હકીકતને સર્વ ઈસલામીઓ સારી રીતે જાણતા હોવાથી તમારે મને એ વિષે કંઈ પણ કહેવાની જરૂર નથી. હું તો મને જે યોગ્ય લાગે છે, તે ખુલા દિલથી ચહેનચાહને તુરંતજ કહું છું ; કારણ કે હું તેને મારી કુરજ સમજું છું ; પરંતુ તેથી તેમણે મારા વચનોને માન્ય રાખવા જ એવું, એવો મારો તમને આશંક નથી. " કાલજીએ રહેજ રોપપૂર્વક કહ્યું.

“હું ક્યાં કહું છું કે તમે જોયો આમલ કરો છો ! મને કહાય કરતા હો; તોપણ શહેનશાહ તેને ‘વગર વિચાર્યે’ માની કે એવા ઉતાવળા કે બુદ્ધિદીન નથી. ખુદાતાલાએ તેમને સમજાવે શક્તિની ઉત્તમ બંધિસ ઉઠાર હાથે આપેલી હોવાથી તેઓ દરકોઈ પુરૂષના આમલને અને તેની વાર્તાના મર્મને સહજ સમજી શકે તેવા છે અને તેથી તમે આમલ કરો કે ન કરો, એ સરખું જ છે.” અબુલફઝલે કાજીને સંચાટ જવાબ આપ્યો અને તેથી કાજીની આંખોમાં રતાશ છવાઈ ગઈ અને તે તેના પ્રભુજી આપવાને તૈયારી કરતો હતો; પરંતુ અકબરે તેને નેત્રની પ્રધારણી શાંત રહેવાની સૂચના કરી એટલે તે અનિચ્છાએ પણ ચૂપ રહ્યો.

તે પછી બાદશાહે કરમચંદ પ્રતિ જોઈને તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું : ‘કરમચંદ ! ધાર્મિક ઐક્ય સંબંધી તમારો શો અભિપ્રાય છે ? તમે કાજી અને અબુલફઝલ એ ઉભયમાંથી કોના મતને મક્કા ધાંચો છો ?’

કરમચંદે ક્ષણવાર વિચાર કરીને કહ્યું. “બાદશાહ સલામત. ધાર્મિક ઐક્ય સાધવાનો પ્રયાસ જો સ્વાર્થરહિતપણે કરવામાં આવતો હોય, તો ગાશ મત મુજબ પ્રથાસનીય છે, કારણકે તેમ કરવાથી ધર્મના અંગે અરસપરસ જે વિરૂદ્ધતા અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય, તેનો ધણે અંશે નાશ થાય છે અને તેથી દેશમાં સામાન્ય રીતે શાંતિ જળવાઈ રહે છે. ધાર્મિક ઐક્ય કરવાથી કોઈ પણ ધર્મનો નાશ થતો નથી, એ સહજમાં સમજી શકાય તેવી વાત છે. કારણકે તેથી કોઈને પોતપોતાના ધર્મની માન્યતા અને યજ્ઞોત્સાગ કરવાની જરૂર રહેતી નથી; કિન્તુ જૂઠા જૂઠા ધર્મોના જે મતભેદો રહેલા છે, તેની ઉપેક્ષા કરીને સર્વે ધર્માનુયાયીઓએ પરસ્પર એકસંપીથી વર્તવાનું છે. રાજકીય દૃષ્ટિથી ધાર્મિક ઐક્યનો સિદ્ધાંત બહુ અગત્યનો છે; કારણકે તેથી ખુદ રાજકર્તાને પણ લાભ થવાનો સંભવ છે અને તેથી મારો અભિપ્રાય શેખ અબુલફઝલને મળતો છે.”

શહેનશાહ અકબરે કરમચંદનો અભિપ્રાય જાણીને અંતરમાં

પ્રશ્ન પુરી થઈ ગયો; પરંતુ તેણે પોતાની જુગાડીને દબાવી,
તેની રાજાખીરબલને પૂછ્યું. “ અને તમે આ વિષે શું કહો
છો ? તમે કોના મતને મળતા થાઓ છો ? ”

રાજા ખીરબલે તુરતજ જવાબ આપ્યો. “ જહાંપનાહ ! હું
ચાહું, કરમચંદના મતને મળતો ચાઉં છું; કારણ કે તેમણે ધાર્મિક
ઐક્ય સંબંધમાં મોતીનો જે અભિપ્રાય આપ્યો છે, તે ઘણો જ
વિચારણીય અને મહત્વનો છે. જે દેશમાં જૂઠા જૂઠા ધર્મને માન-
નારી પ્રજા અને વિધર્મી રાજકર્તા હોય, તે દેશમાં ધાર્મિક ઐક્યની
ઘણી જ જરૂર છે અને આ જરૂર જેમ પ્રજાને લાભકારી છે, તેમ
રાજકર્તાને પણ લાભકારી છે. રાજકર્તાને પ્રજાના ધર્મમાં હાથ
નહિ નાખતાં સવને પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની સ્વતંત્રતા
આપે છે, તો તેના રાજ્યનો પાયો મજબુત થવાની સાથે પ્રજાજનો
તેને લીલોળનથી ચાહે છે. ધાર્મિક ઐક્યથી હિન્દુએ મુસલમાન
અને મુસલમાને હિન્દુ થવાની જરૂર રહેતી નથી; પરંતુ હિન્દુ અને
મુસલમાન ઉભય ધર્માનુયાયીઓએ અરસપરસ ધાર્મિક મતભેદો
હોય તેને બૂઝી જઈને દેશના સામાન્ય લાભની ખાતર ઐક્ય સાધવું,
જે માત્ર ધાર્મિક ઐક્યનો હેતુ છે અને આ હેતુને લક્ષ્યમાં
ખીને જ તૌહિદ-ઈ-ઈલાહી નામક પંથની આપે સ્થાપના કરી
, એ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. ”

“ રાજા ખીરબલનું કથન સર્વાંશે સત્ય છે અને તેથી બધાને
મુસલમાન કરવા જોઈએ અથવા તો બધાએ હિન્દુ થઈ જવું જોઈએ,
જે કાલ સાહેબનો સિદ્ધાંત અસત્ય ઠરે છે. ” ફૈજીએ કહ્યું.

“ મારા સિદ્ધાંતને તમે બધા બલે અસત્ય ઠરાવવા માગો;
પરંતુ મેં જે કહ્યું છે, તે બીલકુલ સત્ય છે. અને તેથી તમે તેને
અસત્ય ઠરાવી શકશો નહિ, કારણ કે હિન્દુ અને મુસલમાન એ
ઉભય કોનાં ધાર્મિક ઐક્ય થવું, એ તદ્દન અસંભવિત છે. ”
કાલીએ હૃદયનિશ્ચયપૂર્વક કહ્યું.

કાલના ઉપર્યુક્ત ચળવે સાંભળી લીધા પછી સર્વ સમાસદો
સભ્યવાર ચૂપ રહ્યા અને ચહેનચાહ અકબર વિચારમાં પડી ગયો.

થાતી નાર પાતી તેણે પોતાના આસન ઉપર જઈને બેઠો.
 ત્રિશન મિત્રો! માર્મિક ઐક્યના સંબંધમાં તમે અત્યારે
 અભિપ્રાયો બાધ્યા છે. તે બાધાને મેં ક્યાનપૂર્વક માંડ્યો
 માર્મિક ઐક્ય કરવાનો આપણો આગમ સાદ કરમગં અને
 ધીરજથી કહે છે તેમ પરચરના માર્મિક બોલોને મૂલો જાને
 અને મુક્તમાન ઉચ્ચ કોમોને અરમપરસ એકમંથીથી
 કોટીથી જ છે અને આ આગમને સરવમાં રાખીને તોલિદ-મં
 દીની સમાપના આપણે કરેલો છે. આપણો આગમ આ મેં
 અને કોઈ પણ ધર્મને બાધક માગ તેથી નથી; તો પણ
 આપણે ક્ષિત્રુન યશું કે નહિ, એની મને સંજાજ રહ્યા
 કારણ કે આપણા આ માર્મિક ઐક્યતાના પ્રપાસથી કિન્દ
 મુક્તમાનનો મોટો ભાગ વિરૂદ્ધ છે, એટલું જ નહિ, પણ
 વિરોધીઓ આપણા વિરૂદ્ધ ખટપટ પણ ચલાવી રહ્યા છે. મં
 પ્રજાનાં મુખશાંતિ અને મારા મુક્તકના સામાન્ય દિવની ખાતર
 તેવા વિરોધીઓની દરકાર નહિ કરતાં ધર્મિક ઐક્ય કર
 ઉમદા વિચારને સતત વળગી રહેવા ઇચ્છું છું અને તમે માર
 મિત્રો મારા આગમને સમજી અને આ કાર્યમાં સક્રિય
 સદા તત્પર રહેશો, એવી મારી ઇચ્છા છે. તેમ છતાં જેઓ
 મતથી વિરૂદ્ધતા ધરાવતા હોય, તેઓને આમદથી મારા પ્રવાસ
 નેકાવાતું હું કહેતો નથી; કારણ કે ધર્મ સંબંધી વિષયમાં
 કોઈ ઉપર કરમાન ચલાવવાને ઇચ્છતો નથી. આ વિષય સંબંધ
 આપણે આજળ ઉપર વિશેષ ચર્ચા કરશું; હાલ તો અમન
 રાજકીય કામ માટે મારે જવાનું હોય એ ચર્ચાને બંધ
 પડે છે."

બાદશાહ તુરતજ આસન ઉપરથી ઉઠ્યો અને તે સાથે
 સભાસદો પણ ઉભા થઈ ગયા. ત્યારબાદ તે દિવાન ટોડરમલ
 ફેલને પોતાની સાથે લઈ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો અને અ
 સભાસદો પણ પોતપોતાના કાર્ય ઉપર ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ.

આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિ અદમદાનાદયો વિદાર કર્યા પછી પાટણ, સિદ્ધપુર, સરોવન, સિરોલી, સાદણી, રાણપુર, આઉઆ અને મેરતા વગેરે પ્રસિદ્ધ નગરો અને ગામોમાં ઘોડો ઘોડો સમય રહી ઉપરે સાંગાનેર સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા. સૂરિજી જે જે સ્થાનોમાં શરૂને વિદાર કરતા હતા, તે સર્વ સ્થાનોના સાવકો અને શાલજો તેમનો પ્રવેશમહોત્સવ મળી જ ધામધમથી કરતા હતા અને તેમના ઉત્તમ ઉપદેશનો લાભ લેતા હતા. પાટણમાં જોકે આવિશ્વરે ઘોડો ઉત્સવ કરીને સૂરિજીના હાથે જીનપ્રતિષ્ઠાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. સિદ્ધપુરમાંથી પંડિત શાંતિચંદને સૂરિજીએ પોતાની સાથે લીધા હતા, સરોતરાનો ઠાકોર અર્જુનસિંહ કે જે ઘણો દુર્બલ અને પાપી હતો, તેને સૂરિજીએ સદુપદેશ આપીને સારા માર્ગે ચલાવી લીધો હતો અને આઉઆના તાલુકા થકે સૂરિજીનો નગરપ્રવેશ બહુજ ઉત્સાહપૂર્વક કરાવીને ભારી મહોત્સવ કર્યો હતો. આ પ્રમાણે સ્થળે સ્થળે ઉપદેશ આપતાં, સન્માન પામતાં અને પ્રસિદ્ધ તિથોની યાત્રા કરતાં સૂરીશ્વરે સાંગાનેર નગરમાં આવીને વિદ્યાંતિ લેવાને માટે સ્થિરતા કરી. શહેનશાહ અઠંગરને હીરવિજયસૂરિ અહીં સુધી આવી પહોંચ્યાની ખબર પડતાં તેણે થાનસિંહ, કરમચંદ, અમીપાલ અને માનુ વગેરે પ્રસિદ્ધ ઠેઠાઓ અને અણુલક્ષ્મણ તથા ખીરખલ વગેરે અધિકારીઓને સૂરિજીને આદરમાન સાથે ફત્તેહપુર તેડી લાવવાને માટે આજ્ઞા આપી લીધી અને તેથી તેઓ અનેક હાથી, ઘોડા, રથ અને સૈન્ય લઈને સાંગાનેર આવ્યા. સાંગાનેર આવીને તેઓએ સૂરીશ્વરને ફત્તેહપુર આવવાની વિનંતિ કરી. એટલે તેઓથી પોતાના પરિવાર સમેત ધીમે ધીમે વિદાર કરીને ફત્તેહપુર આવી પહોંચ્યા અને નગરની બહાર એક રાજપૂત સરહારના મહેલમાં નિવાસ કર્યો. ત્યાર પછી થાનસિંહ, ખીરખલ

વગેરે બાદશાહની પાસે આવ્યા અને તેને સૂરિજીના આરમ્ભ
ખબર આપી. બાદશાહ એ સમાચાર સાંભળીને ઘણાજ ખુશી રહે
અને સૂરિજીને બીજે દિવસે સવારમાં પોતાની પાસે આવવા
વિનંતિ કરવાને માટે કરમચંદને આજ્ઞા આપી. કરમચંદ
જીને બાદશાહની ઇચ્છા મુજબ વિનંતિ કરીને તુરંત જ
આવ્યો અને એ ખબર બાદશાહને આપીને પોતાને આવસે રહે

બીજે દિવસે સવારમાં હીરવિજયસૂરિ પોતાની પાસે આવે
તે પહેલાં ઈમાદતખાનામાં રાજ્યના સર્વ મુખ્ય મુખ્ય અધિક
રીઓ અને હરમારીઓ તથા નગરના આગેવાન શ્રાવકોને
રહેવાનો હુકમ બાદશાહે કર્યો હતો અને તેથી વખત ઘડાં દેખે
સર્વ હાજર થઈ ગયા હતા અને ઈમાદતખાનામાં સૂરીશ્વર તથા
સમ્રાટની રાહ જોતાં બેઠા હતા. આવ્યા શ્રી હીરવિજયસૂરિ
પોતાના શિષ્યમંડલ સાથે સવારના નવ વાગે ચાહી દરબાર
આવી પહોંચ્યા. એટલે હાજર રહેલા સર્વ સભાસદોએ તે
આદરસત્કાર કરીને તેમને સર્વને યોગ્ય સ્થળે બેસવાની વિનંતિ
કરી. સૂરિજી તથા તેમના શિષ્યો પોતાને યોગ્ય એવી જગ્યા
બેસી ગયા, તે પછી ધ્યાનસિંહ તથા કરમચંદ બાદશાહને
જીના આગમનની ખબર આપવાને તેના ખાસ આવસમાં
સૂરીશ્વરની સાથે આવખતે પ્રધાનતેર શિષ્યો હતા અને તેઓ
શાસનના પારગામી અને વિદ્વાન હતા. ધ્યાનસિંહ તથા કરમચંદ
બાદશાહને સૂરિજીના આગમનની ખબર આપવાને ગયા ત્યારે
બાદશાહ પોતે મહત્વયુક્ત રાજકીય વાતચીતમાં પોતાના સેવક
પતિઓ સાથે રોકાયેલા હોવાથી તેણે ધ્યાનસિંહ તથા કરમચંદ
મુખથી સૂરિજીના આગમનની વાત સાંભળીને દિવાન ટોડરમલ
તથા અનુવક્ષજીને તેમનું આતિથ્ય કરવાને માટે તુરંત
બોલ્યા. દિવાન ટોડરમલ તથા શેખ અનુવક્ષજી
બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે સૂરિજીની પાસે આવી પહોંચ્યા
અને તેમને બાદશાહ સલામત ખાનગી મસ્તકમાં રોકાયેલ
હોઈ તેમને આવવાની યોગ્ય વાર થયે, એમ કહીને તેમનાં કુટુંબ
સમાચાર પૂછ્યા મૂગેશ્વરે તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપ્યા પછી અનુ

લેશ્વરે ધર્મ સંબંધી ચર્ચા કરતાં કરતાં ઈસલામ ધર્મ વિષે અને
 ખુદાતાલાની હયાતી વિષે અનેક પ્રકારનાં પ્રશ્નો પૂછીને સૂરિશ્વર
 જ્ઞાન કેવું અને કેટલું છે, તે બાબતી લીધું અને તેથી ખુશી થઈને
 તેણે તેમનો બહુજ ઉપકાર માન્યો. અબુલકાશિ પશુ વિદ્વાન હતો
 અને તેથી સૂરિશ્વરની અપૂર્વ વિદ્વતા જોઈને તેમની સાથે વિશેષ
 વાર્તાલાપ કરવાની તેની ઈચ્છા હતી. પરંતુ એટલામાં બાદશાહ
 શ્રમજીવર પોતાના ખાસમિત્ર ફૈઝ સાથે આવી પહોંચતાં તેને પોતાની
 ઇચ્છાને દાબી રાખવી પડી. બાદશાહે આવીને તુરતજ શ્રી હીરવિ-
 જયસૂરિને પ્રણામ કરીને કુશલસમાચાર પૂછ્યા અને તેમણે તેનો
 ચોગ્ય ઉત્તર આપીને ધર્મલાભરૂપી આશીર્વાદ આપ્યો. ત્યારબાદ
 બાદશાહે સૂરિશ્વરનો હાથ પકડી તેને પોતાના આસન પાસે લઈ ગયો
 અને તે ઉપર પોતાની સાથેજ બેસવાનું કહ્યું. પરંતુ સૂરિશ્વરે
 સોના-રૂપાં વગેરે ધાતુના આસન ઉપર બેસવું અથવા તો તેના
 સ્પર્શ કરવો, એ પોતાના મુનિધર્મની વિરૂદ્ધ હોઈને તે ઉપર બેસ-
 વાની ના પાડી. એટલે બાદશાહ પોતે નીચે ગાલીચા ઉપર ગાદી
 બાવીને તે ઉપર બેઠો અને સૂરિશ્વર તથા તેમના શિષ્યો ઠેરો
 રમીન ઉપર નાનાં નાનાં ઉનનાં કપડાંનાં કકડા પાથરીને તે ઉપર
 બેઠા. અન્ય દરબારીઓ પણ તે પછી પોતપોતાને ઉચિત જગ્યાએ
 બાસપાસ બેસી ગયા.

તે પછી શહેનશાહે સ્મિત હાસ્યપૂર્વક કહ્યું. “સૂરિશ્વર !
 આમા નગરના મુખ્ય શાહુકાર થાનસિંહ શાહની પુત્રી ચંપાના
 મુખંધી આપની પ્રશંસા સાબળી હતું આપને મંગલને માટે અત્યાર
 આગમંચે બહુજ આતુર થઈ રહ્યો હતો. પરંતુ આજે અત્યારે આ-
 પના પવિત્ર દર્શન થવાથી મારી એ આતુરતા સમી ગઈ છે અને
 તેથી મને બહુજ આનંદ થયો છે. આપ ગુજરાતમાં હોવાની મને
 ખબર મળતાં મેં આપને અત્રે આવવાને માટે મારા ખાસ કર્મચો-
 રીઓને વિનંતિ કરવાને મોકલ્યા હતા અને એ ઉપરથી આપ
 મારા આમંત્રણને માન આપી અત્રે આવ્યા છો, તે માટે હું આપનો
 ઉપકાર માનું છું. હીક, પણ આપ ગુજરાતના કયા ગામમાંથી

અને શી રીતે અહીં આવ્યા છો ? આપને કાંઈ તકલીફ તો પડી નથીને ?”

બાદશાહની સદૃઢ્યતા જોઈને સૂરીશ્વરે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું :
આપ્યો “ જહાંપનાહ ! હું પણ આપની સદૃઢ્યતા જોઈને ખુશી થયો છું અને તે માટે આપનો આભાર પણ માનું છું. આપનું આમંત્રણ લઈને આપના કર્મચારીઓ ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યારે હું ગંધારગંદરમાં ચાતુર્માસ હતો અને તેથી ચાતુર્માસ થતાં પહેલાં આલીને આજ લગભગ છ મહીને અહીં આવી પહોંચ્યો. ઉપદેશને માટે અમારે મુનિઓને એક સ્થળે દાયમ રહેવાનું નક્કી કર્યું હતું પરંતુ જૂદે જૂદે સ્થળે ફરતાંજ રહેવાનું છે અને તેથી મને અહીં આવવામાં કશી પણ તકલીફ પડી નથી. ”

બાદશાહ આ સાંભળીને આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે પૂછ્યું :
“ શું આપ ઠેક ગંધારથી પેદલ આવ્યા આવો છો ? ”

“ હા ” સૂરીશ્વરે સંક્ષિપ્ત ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તો આપને આટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પગે ચાલીને વર્તા જરૂર તકલીફ ઉઠાવવી પડી હશે અને મુશ્કેલી પણ પડી પડી હશે. સૂરીશ્વર ! મને તે માટે માફ કરજો; પરંતુ અહમદશાહના સુબેદારે આપને અહીં આવવા માટેની કાંઈ સગવડ કરી આપે નહિ, એ કેવી વાત ? ” અકબરે વિશેષ આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું :

“ પૃથિવીપતિ ! ” આચાર્ય મદારાશ્વરે મંદ સ્વરે કહ્યું : “ હું પગે ચાલીને આવ્યો, તેમાં સુબેદારે કાંઈ પણ વ્યવસ્થા કરી નથી, તેણે તો મને જે જોઈએ તે આપવાની ઉદારતા દર્શાવી હતી. પરંતુ અમારા મુનિધર્મના અંગે માનસથી એક પણ વસ્તુ તેમના પાસેથી લઈ શકાય તેમ નહિ હોવાથી હું મારી કશીયું પૂર્વજો પગે ચાલીને આવ્યો છું. અને તેથી ‘ સુબેદારે મને કેમ કાંઈ સગવડ કરી આપી નહિ ’ એ સગવડ રહેતો નથી. ”

“ સુરિ મદારાજ ! ” બાદશાહે કૃતજ્ઞતાથી કહ્યું. “ આપને હવેજ મુશ્કેલી કરવી પડતી હશે, એમ જે માગ જાણવામાં પ્રથમ આવ્યું હોય તો હું આપને અહીં મુખી આવવાની તકલીફ આપી

નહિ. મારા સમજવામાં તો એમજ હતું કે આપને મારા સુએદાર તરફથી વાહન વગેરેની સગવડ કરી આપવામાં આવશે એટલે આપ સુખપૂર્વક અત્રે આવી શકશો; પરંતુ આપના કથનથી મારી એ સમજણ અસત્ય ઠરે છે અને તેથી મારી એ ગેરસમજણને લઇ આપને સુસાક્ષરીમાં જે જે મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડી હોય, તે માટે હું પુનઃ આપની માફી આહું છું.”

“ નામવર બાદશાહ ! ” સૂરિજીએ કહ્યું. “ આપની કૃતજ્ઞતા માટે હું આપનો અહેશાનમંદ છું; પરંતુ જ્યારથી મેં મુનિધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે, ત્યારથી ઉપદેશને માટે જૂદે જૂદે સ્થળે મારે પેદાલ સુસાક્ષરી કરવી પડતી હોવાથી તેમાં કેટલીક મુશ્કેલીઓને અનુભવવી પડે છે; પરંતુ એ મારા મુનિધર્મના ફરજ હોવાથી તેમ કરવામાં મને લેશ માત્ર પણ હાનિ ઉપજતું નથી અને તેથી તે માટે આપે માફી માંગવાની કરી પણ આવશ્યકતા નથી. ”

“ સૂરિજી ! એ આપના પરાધી હૃદયની ઉત્તમતાની સાક્ષી પૂરે છે. હું આપની સુસાક્ષરીની હકીકત જાણવાને બહુજ ઇન્તેજાર છું અને તેથી કૃપા કરી મને તે કહી સંભળાવશો. ” બાદશાહે છતાંસાથી કહ્યું;

સૂરીશ્વરે તેનો કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. એટલે તેણે ખીરબલ તરફ જોઈને કહ્યું. “ ખીરબલ ! સૂરિજી પોતાની સુસાક્ષરીના હાલ પોતે કહેવાને ખુશી નથી, માટે તેમને આમંત્રણ કરવાને જે જે કર્મચારીઓ ગયા હતા, તેમને અત્રે જોલાવો; તેમની પાસેથી આપણે સર્વ હકીકત જાણી શકીશું. ”

“ ખીરબલ જો હુકમ કહીને બહાર આવ્યો અને બંને કર્મચારીઓને જોલાવી લાવવાને માટે એક પહેરેગીરને આજ્ઞા આપીને તે પુનઃ અંદર આવીને પોતાના સ્થળે બેઠો. થોડી વારમાંજ તે ઉભય કર્મચારીઓ બાદશાહની હજીરમાં આવી કુર્નિસ બજાવીને ઉભા રહ્યા; બાદશાહે તેમાંના એકને કહ્યું. “ કમાલ ! ”

“ ખુદાવંદ ! કમાલે નમ્રનાયી કહ્યું. ”

“ આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિજીની સુસાક્ષરીના સવિસ્તર

અને રી રીને અહીં આગા છે ? આપને કાંઈ તકલીફ તો પડી નથીને ? ”

બાદશાહની સહૃદયતા જોઈને સૂરીશ્વરે પ્રસન્ન થઈને જવા આપ્યો “ જલ્દા પનાહ ! હું પણ આપની સહૃદયતા જોઈને ખુશી થયો છું અને તે માટે આપનો આભાર પણ માનું છું. આપનું આમંત્રણ લઈને આપના કર્મચારીઓ ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યારે હું ગંધારગંઢરમાં ચાતુર્માસ હતો અને તેથી ચાતુર્માસ પૂર થતાં પગે ચાલીને આજ લગભગ છ મહીને અહીં આવી પહોંચ્યો છું. ઉપદેશને માટે અમારે મુનિઓને એક સ્થળે કાપમ રહેવાનું નહોતું પરંતુ જૂદે જૂદે સ્થળે ફરતાંજ રહેવાનું છે અને તેથી મને અહીં આવવામાં કશી પણ તકલીફ પડી નથી. ”

બાદશાહ આ સાંભળીને આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે પૂછ્યું “ શું આપ ઠેઠ ગંધારમાં પેદલ ચાલ્યા આવ્યા છો ? ”

“ હા ” સૂરીશ્વરે સંક્ષિપ્ત ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તો આપને આટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પગે ચાલીને જવાતાં જરૂર તકલીફ ઉઠાવવી પડી હશે અને મુશ્કેલી પણ લોગ પડી હશે. સૂરીશ્વર ! મને તે માટે માફ કરજો; પરંતુ અહમદાબાદનાં મુજેદારે આપને અહીં આવવા માટેની કાંઈ સગવડ કરી આપે નહિ, એ કેવી વાત ? ” અકબરે વિશેષ આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“ પૃથિવીપતિ ! ” આચાર્ય મહારાજે મંદ શ્વિત કરી કહ્યું. “ હું પગે ચાલીને આવ્યો, તેમાં મુજેદારનો કાંઈ પણ ફાવો નથી, તેણે તો મને જે જોઈએ તે આપવાની ઉદારતા દર્શાવી હતી. પરંતુ અમારા મુનિધર્મના અંગે માન્યો એક પણ વસ્તુ તેમના પાસેથી લઈ સંકાય તેમ નહિ હોવાથી હું મારી ઈચ્છા પૂર્વક પગે ચાલીને આવ્યો છું. અને તેથી ‘ મુજેદારે મને કેમ કાંઈ સગવડ કરી આપી નહિ ’ એ સવાલ રહેતો નથી. ”

“ સૂરિ મહારાજ ! ” બાદશાહે કૃતજ્ઞતાથી કહ્યું. “ આપને જલજ સુઆકરી કરવી પડતી હશે, એમ જો મારા જાણવામાં પ્રથમ આવ્યું હોત તો હું આપને અહીં મુખી આવવાની તકલીફ આપી નહોતી. ”

સૂરિશ્વરની મુસાફરીનો ઉપર પ્રભાણે દાઢ સાંભળીને જાદગ્યાદ
અરુણર તથા અન્ય સમાજનો આઠાર્થમાં લીન થઈ ગયા અને
સૂરિશ્વરના ઉત્તમ ચારિત્ર વિષે તેમની અનેક પ્રશ્ન પ્રશ્ન કરવા
લાગ્યા, પછી શહેનશાહે પ્રસન્ન મુખમુદ્રાથી કહ્યું, “આચાર્ય
મહારાજ ! મુશીલા મારીકા ચંપાના મુખેથી આપની પ્રશંસા
લગાવેથી મેં સાંભળી હતી, ત્યારથી આપના પ્રત્યે મને પૂજ્યભાવ
ઉત્પન્ન થયો હતો; પરંતુ આજે ખુદ મારા કર્મચારીના મુખથી
આપના સર્વોત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું વર્ણન સંભળીને મને પૂજ્યભાવની
સાથે એટલો જ ધો આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે કે જેનું વર્ણન હું શકું
દેશીએ કરી શકવાને સમર્થ નથી. આજ મુખી મેં પ્રત્યેક ધર્મના
ધણા આચાર્યોની મુલાકાત લીધી છે અને તેમના ચારિત્રની
પણ ઘટલી તપાસ કરી છે; પરંતુ ચારિત્રના વિષયમાં તેમાંથી એક
પણ આચાર્ય આપની તુલનામાં આવે તેમ નથી. આપનું ચારિત્ર
અલૌકિક છે. આપના જેવા દેવી પુરૂષનું દર્શન કરીને હું ખરેખર
દુર્લભ અને પાવન થયો છું.”

સૂરિશ્વર પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને નીચું જોઈ રહ્યા. કણવાર
એ પ્રભાણે જણા પછી તેમણે શહેનશાહની સાથે જોઈને કહ્યું,
“આપને મારું ચારિત્ર અલૌકિક જણાય છે, એનું કારણ આપની
નિર્મળ અને શુદ્ધચાહક પુદ્ગિનો પ્રતાપ જ છે; બાકી હું તો માત્ર
મેક અતિ સામાન્ય મનુષ્ય જ છું અને તેથી આપ કહો છો તેટલી
પ્રશંસાને હું લાયક નથી.”

શહેનશાહે સૂરિશ્વરની નિખાલસ વૃત્તિ જોઈને વિશેષ આનંદને
સંભતા કહ્યું. “શુરુ ! હું આપની મિથ્યા પ્રશંસા કરતો નથી;
પરંતુ મને જે સત્ય જણાય છે, તેજ પ્રભાણે આપના વખાણ કરું
હું. આપ બધે આપને સામાન્ય મનુષ્ય માનતા હો; પરંતુ હું તો
આપને દેવી પુરૂષ જ માનું છું; કારણ કે દેવી પુરૂષ વિના આપ
નિખાલસ હિલ, આવો નિરાશિમાની સ્વભાવ, આવી શાંત ચિત્ત-
વૃત્તિ અને આપું ચારિત્ર એક સામાન્ય મનુષ્યમાં હોવાં સંભવતાં
નથી. સૂરીશ્વર ! ખરેખર આપ શુદ્ધતા પ્રીરસ્તા જ છો.”

દાલ બાણવાને હું ધીંતેતર છું; માટે તેને કહી સંભળાવ; "જ
શહે આજ્ઞા કરી.

"જો હુકમ, જનાભ ! " એમ કહી કમાલે શરૂઆત
"ત્યારે અમે આપ નામવરના ફરમાનથી અહીંથી રવાના
અહમદાબાદ પહોંચ્યા, ત્યારે સૂરીશ્વર ગંધારમાં હતો અને
સુબેદાર સાહેબે અહમદાબાદના કેટલાક આગેવાન શ્રાવકોને
નામવરના આમંત્રણની તેમને ખબર આપવા અને ફત્તેહપુર
રવા સંબંધી વિનંતિ કરવાને મોકલ્યા હતા, સૂરીશ્વર થોડો
પૂર્ણ થતાં ગંધારથી વિદ્વાર કરીને અહમદાબાદ આવ્યા અને કે
દાર સાહેબને મળ્યા. સુબેદાર સાહેબે તેમને અનેક કિંમતી વા
લેટ કરવા માંડી અને ફત્તેહપુર પહોંચવાને માટે તે વા
જોઈએ તે આપવાને કહ્યું; પરંતુ તેમણે તે સર્વને ધીંગાર
અમદાબાદમાં કેટલાક દિવસો રહી તેઓએ આ તરફ આવવાને
હાર કર્યો અને આજે લગભગ છ મહિને તેઓથી અહીં
પહોંચ્યા છે, કેઠ ગંધારથી અહીં સુધી તેઓ પગે ચાલતા આ
છે. પોતાની પાસે જરૂર જોગ જે સામાન હતો, તે સર્વ રમ
પોતેજ ઉઠાવીને ચાલતા હતા અને વચમાં કેાઈ નગર કે
આવડું, ત્યાં તેઓ વિશ્રાંતિ લેવાને યોગતા. અને ઘેર ઘેરથી
માગી લાવીને પોતાને નિર્વાર કરતા હતા. આખી ગુ

અકબરના નામથી આખા નમરમાં પુસ્તકાલય બનાવીને તેમાં તેમને
સખવાની યોજવજુ કરી દીધી. તે પછી બાદશાહના ફરમાનથી
હાદીવાલિયો અને શાદીફાવના સરવસ સાથે ભારી મહોત્સવ
પૂર્વક આચાર્ય શ્રી હીરવિજયમૂર્તિ પોતાના નિવાસસ્થાને ગયા.
સમસ્ત ફતેહપુરમાં જેનીઓએ આજના દિવસનું ઉત્સવ તરીકે
પરિપાલન કર્યું અને દલ્લરો રૂપિયાનું દાન ગરીબ લોકોને આપ-
વામાં આવ્યું.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

સ્નેહ સ્વીકાર.

“સ્વપ્નમાં પણ અચળ હીરું સ્નેહનું સંભારણું,
પ્રેમનું પગલું થતાં હૃદયે દૃઢપનું આરણ્ય;
મુદ્દ આપ્યા સ્નેહ પામે તુલ્ય છે મુખ સ્વર્ગનું.
ના ચહે પ્રેમી વિના મુખ મોક્ષ કે અપવર્ગનું.”

—મેવાડની સંધ્યા.

“ ઘણા દિવસથી જેની મૂર્તિને હૃદયમાં ધારણ કરી રાખી છે,
તેનું અચાનક અહીં આગમન થયું, તે મારા ભાગ્યની પરિસ્તીમા નહિ
તો બીજું શું? પરંતુ સાંભળ્યું છે કે “ જ્યાં સુધી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર
ન થાય, ત્યાં સુધી ભોગવિલાસ અને પ્રેમચર્ચાને સ્વપ્નમાં પણ સંભા-
રીશ નહિ.” એવી તેમજે જાત પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે અને તેથી આવી
વિરાગી અવસ્થામાં તે મારા સ્નેહનો સ્વીકાર કરશે ખરા? આ ઘ-
ટના જરા વિચારવા જેવી જાણી; પરંતુ શું તે મારા પ્રેમનો તિર-
સ્કાર કરશે? અને જો તે મારા પ્રેમનો તિરસ્કાર કરે, તો પછી આ
જીવન શું કામનું છે? જીવનનો ઉદ્દેશ પણ પછી શો રહે તેમ છે?
ના, ના; તે મારા સ્નેહનો તિરસ્કાર કરે, જો નો મને સંભવિત લા:

* ઇતિહાસના જીહાસુઓએ આ સંજયી વિશેષ હકીકત જાણવાને માટે
ફારસનાશ-ભાષાંતર જોવું.

મનું નથી. ત્યારે શું સ્વીકાર કરશે ? અલગત, તેમણે મારા ભેદને સ્વીકાર કર્યોજ નોંધ્યો ! પરંતુ કહાય ન કરે તો ?" એક દા બગ અકાર-ગીશ વર્ણનો અવરથાએ પહોંચેલી સુંદરી આ પ્રશ્ન પોતાના મનથી વિચાર કરતી હતી અને અવનવી કપડાંઓ ઉપત્તવતી હતી.

પ્રાતઃકાળનો સમય હતો. સૂર્યનારાયણનો ઉદય થઈ રહે હતો. મીઠો, મધુર અને મુશીતલવાયુ વહન કરી રહ્યો હતો. બાવ મહેના વિવિધ જાતિના પુષ્પો દિવાકરને માન આપવાને ખીટી ઉઠ્યાં હતાં. જુદા જુદા રસના લોગી જમરો તેમની ઉપર જમાવ કરી રહ્યા હતા. વૃક્ષો ઉપર પંખીઓ આનંદથી કાલોલ કરી રહ હતો અને રયામ રંગની પલ્લુ મીઠા કંઠની કોયલ ક્ષણે ક્ષણે પોતાને ટહુકાર કરીને આખા બાગને ગભાવી રહી હતી. ભરોઝર જ સમયે એક યુવાન સુંદરી આમ્રવૃક્ષના આશ્રયે બેસીને ગુલાબનું મુમધુર પુષ્પોની માળા શુધ્ધી રહી હતી. આ નવજુવાન બાગમાં સૌંદર્ય અને તેનું લાવણ્ય વર્ણનાતીત હતું, એ અમે જો કે જુ કરીએ છીએ; તો પણ કોણ જાણે શાથી અમારી લેખિની તેના લાવણ્યનું વર્ણન કરવાને લલચાય છે ! વાંચકો કહેશે કે લેખકે જુઓ ત્યાં સુંદરીનાં સૌંદર્યનાં જ વખાણ કરવામાં લેખિનીનો ઉપયોગ કર્યો છે. ખરું છે; વાંચક મહાશયોના એ આરો અમે સહન કરવાને તૈયાર છીએ; પરંતુ વિચાર કરો કે સૌંદર્ય માધુર્યના અને લાવણ્યના શુભ કોણે ગાયા નથી ? કયા કવિએ નમોહન તરણીના રૂપનું વર્ણન કર્યું નથી ? કયા લેખકે સ્વર્ગ સુરસુંદરી સમાન નાજુક નારીના લાવણ્યની કયા લખી નથી ? કોઈ બતાવશે કે કયા મનુષ્યે સૌંદર્યના સાગર અને લાવણ્યના કાર સમાન લલિત લલનાની પ્રશંસા કરી નથી ? અને જો સ્ત્રીના માધુર્યના શુભ ગાયા છે, સ્ત્રીનાં રૂપનું વર્ણન કર્યું છે, સં લાવણ્યની કયા લખી છે અને સ્ત્રીના લલિત્યની પ્રશંસા કરી તો પછી અમે પણ તેના રૂપ-લાવણ્યની વારંવાર પ્રશંસા કરી છીએ, તે શું સ્વાભાવિક નથી ?

આમ્રવૃક્ષની છાયા નીચે જે સુંદરી બેઠી હતી, તેનાં રૂપનું

“ તમારી ગુપ્ત વાત બહીને હું ગું કરીશ, એ સ્વદેશી
વાતું તમને કાંઈ પ્રયોજન નથી; પરંતુ એને બહુવાતું તો
પ્રયોજન છે. મારી ખ્યારી સખીની ગુપ્ત વાત બહુવાનો ગું
અધિકાર નથી ? ” લલિતાએ પ્રયોજન કહી બતાવતાં પૂછ્યું.

રાજકુમારી વિચારમાં પડી ગઈ. લલિતાને હવે શો ઉત્તર
આપવો, તેની એને સમજણ પડી નહિ. તે કેવળ નિરૂપણ રહી

લલિતાએ જરા રોપપૂર્વક કહ્યું “ ભલે, જો તમારી ગું
વાત બહુવાનો મને અધિકાર ન હોય, તો હું આ ચાલી તમે
મારે એકલા બેઠા બેઠા વિચાર કર્યા કરો. ”

એમ કહી લલિતા જરા ચાલી એટલે રાજકુમારીએ તેને
પાંદવ પકડી રાખીને કહ્યું. “ ક્યાં બધ છે, લલિતા ? ગું તને માત્ર
ઉપર રોસ ચડી છે ? ”

“ હાસ્તો; વાતને મારાથી છુપાવો છો ચા માટે ? ” લલિતા
તાએ જવાબ આપ્યો.

“ ખ્યારી સખી ! ” રાજકુમારીએ તેને પોતાની પાસે બેસાડી
રતાં કહ્યું. “ તારાથી મેં કોઈ વાતને છૂપી રાખી છે કે આ વાત
તને ન કહું ? ”

“ તો પછી જટ કહી નાખોને ? મોંઘા ચા માટે ધાઓ
અલગાબદેન ! ” લલિતાએ મબક કરતાં કહ્યું.

“ તું સાંભળ તો ખરી; હું તને એજ વાત કહું છું. મેં
હા મહારાજા પ્રતાપસિંહ દુઃખના માર્યા આપણા અતિથિ કરી
આપ્યા છે અને પિતાજીએ તમને આશ્રય આપ્યો છે, એ વાતને
તું ભૂલે છે ને ? ” અલગાસુંદરીએ વાતની ચરૂનાત કરી.

“ હા, એ તો હું જાણું છું, પરંતુ તેથી તમે ગું કેવળ
માનો છો ? ” લલિતાએ અધિરતાથી પૂછ્યું.

એજ કે હું તે મહારાજાને ચાહું છું અને તે હમનાથી દી
પરંતુ જાજ્યો ને ના પડેલાં જ્યારે તમની સરદેશપ્રીતિની નાજી
૩. ૪ થો તમને આહું છું. મોંઘાનાં તમને

કંટાળી અને તેમનાથી પરાજય પામીને તેમનું અચાનક આ-
મન અહીં યવાથી જો કે તેમનો પ્રેમ સંપાદન કરવાને મને સરલ
ચક્ર છે; તો પણ આજ સુધી મારા પ્રેમથી તેમને વાકેફ કરવા
સાહસ હું કરી શકી નથી અને તેથીજ હું અત્યારે અહીં બેઠી બે-
વિચારતી હતી કે તેઓ મારા સ્નેહનો સ્વીકાર કરશે કે નહિ ?
અલકાસુંદરીએ પોતાની શુભ વાત પોતાની સખીને કહી બતાવી.

“વાહ, વાહ, અલકાજેન ! પ્રેમપાત્રની પસંદગી તો બ-
સારી કરી છે હો ! પરંતુ આ વાતને મારાથી અત્યાર સુધી કે
શુભ રાખી હતી ?” લલિતાએ રાજકુમારીના શુભાખી ગાલ
પર ચુંટી બળીને પૂછ્યું.

અલકાએ પોતાના ગાલને પંપાળતા ઉત્તર આપ્યો. “પ-
તેં મને ક્યારે પૂછ્યું ? ને મેં વાત શુભ રાખી ? જેમ આજસુ-
તેં કાંઈ મારા પ્રેમપાત્ર સંબંધી વાત પૂછી નહોતી, તેમ મેં તને
વિષે કાંઈ કહ્યું પણ નહોતું.”

“અલકાજેન ! તમારી ચતુરામ્થી તો હું હારી ! જુઓ
બીજાના માથે દોષારોપણ કરતા કેવું આવડે છે ? મેં તમને વ-
ન પૂજી, તેવી કાંઈ મેં તમને વાત કહેવાની બંધી તો નહો-
કરીને ?” લલિતાએ કહ્યું.

“બંધી તો નહોતી કરી; પરંતુ લલિતા ખરું કહું ? મ-
લજાને લીધે હું તને એ વાત કરી શકી નહોતી.” અલકાએ પ-
હકીકત કહી.

“બહુ સારું. પ્રેમપાત્ર તો ઉત્તમ ચોધી કહાડ્યું છે, એ
જરાએ શક નથી; પરંતુ તારા એ પ્રેમપાત્રનો તારા તરફ કે
ભાવ છે ?” લલિતાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“તે હું જાણતી નથી; કારણ કે તેઓ જો કે અહીં બે-
માસથી આવ્યા છે; તો પણ તેમને મેં નજરોનજર કદિ પણ જો-
નથી અને તેથી તેમનો મારા તરફ કેવો ભાવ છે, તે હું શી
કહું ?” અલકાએ જવાબ આપ્યો.

“ નમારી યુધ્ધ થાત જાણીને ? ”
 થાત તમને કાપે પ્રયોજન નથી, યુધ્ધ
 પ્રયોજન છે મારા પાસે સખીની કાપે
 અધિકાર નથી ? ” સ્ત્રીનાએ કહ્યું.

રાજકુમારી નિન્દરમા પડી
 આપવો, લેવી એને સમજાવુ પડી.

સ્ત્રીનાએ જરા રોડાપૂરે
 વાત જાણવાનો મને અધિકાર ન
 મારે એકાએક એકા એકા વિચાર કે.

એમ કહી સ્ત્રીના જરા ના
 પાછવ પકડી સખીને કહ્યું, “ તો
 ઉપર રોડ ચડી છે ? ”

“ હાસ્તો, વાતને મારામાં
 તોએ જવામ આપ્યો.

“ ચારી સખી ! ” રાજકુમા
 રતાં કહ્યું, “ તારાથી મેં કાંઈ વાત
 તને ન કહ્યું ? ”

“ તો પછી જટ કહી નાખોને ?
 અલકાબહેન ! ” સ્ત્રીનાએ મબકડ કર.

“ તું સાંભળ તો ખરી, હું તને -
 હના મહારાણા મતાપરિહુ દુઃખતા માયા
 આવ્યા છે અને પિતાજીએ તેમને આશ્રય
 તું બાળે છે ને ? ” અલકાસુંદરીએ વાતના

“ હા, એ તો હું બાળું છું, પરંતુ
 માગો છો ? ” સ્ત્રીનાએ અધિરતાથી પૂછ્યું

એજ કે હું તે મહારાણાને ચાહું છું ;
 પરંતુ આજથી બે વર્ષ પહેલાં જ્યારે તેમની
 વાત મેં સાંભળી હતી, ત્યારથી તેમને ચાહું કે

“ હું તો માતૃશૈલે નવંજ તમારા પ્રેમની વાત કહીને તથા મને બગાડર સમજાવીને કપુલાત મેઘવી લઈય; પરંતુ તમે મહા-ભાગ્ય પ્રેમને શી રીતે છોડ્યો ? લલિતાએ પૂછ્યું.

“ હું પણ જેજ વિચાર કરી રહી છું કે તેમના પ્રેમને મારે શી રીતે છોડ્યો ? તું કાંઈ ઉપાય બતાવીય ? ” અલકાસુંદરીએ કામો સ્વાલ કર્યો.

“ એનો ઉપાય તો જેજ છે કે તમે કોઈ પણ રીતે તેમને બેઠંતમાં મળો અને વખત જોઈને તમારા દિલની વાત તેમને કરો. આ સિવાય બીજો ઉપાય મારા સમજવામાં આવતો નથી. ” લલિતાએ ઉપાય દર્શાવ્યો.

“ પરંતુ માગ્યી તેમને શી રીતે મળાય ? અને મળવાનું કદાચ બને, તોપણ દિલની વાત તેમને શી રીતે કહી શકાય ? ” અલકાએ પુનઃ પૂછ્યું.

“ મારા સમજવા પ્રમાણે તેમને બાગમાં આવવાનો સમય થઈ ગયો છે અને તે આવ્યા પછી હું જોઈ છું કે તેમને મળતાં અને તેમની સાથે વાત કરતાં તમને કેવીકે સ્વસ્થ આવે છે ? નાહક ઢોંગ થીમાટે કરી રહ્યા છો ? પોતાના પ્રેમપાત્રને મળવાને માટે તો આતુર થઈ રહ્યા છો અને વગી બાવ શું કામ ખાઓ છો ? ” લલિતાએ સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું.

“ ઠીક, લલિતા ! તું કહે તે ખરૂં. હું તેમને મળવાને માટે જ અત્રે આવી છું, પછી છે કાંઈ ? ” અલકાએ આડંબરનો ત્યાગ કરીને કહ્યું.

“ હવે કેવા ઠેકાણે આવ્યા ? ” એમ કહી લલિતાએ આસપાસ જોઈને સૂચના કરી “ જુઓ, અલકાબહેન ! સામેથી તમારા મનના માલિક આવે છે, તેની સાથે બરોબર વાર્તાલાપ કરજો અને તેમને તમારા પ્રેમપાસમાં જરૂર સપડાવી લેજો. હું હવે જાઉં છું. ”

લલિતા હસતી હસતી એ પ્રમાણે સૂચના કરીને ચાલી ગઈ અને અલકાસુંદરી સામેથી મહારાણા પ્રતાપસિંહને આવતાં જોઈ સ્વબ્ધ થઈને ઉભી રહી.

“હીં, પરનું ! તારું રાજ માનવી માનો આ રાજને
 છે નહિ ?” સ્વિતા એ પૂછે. ૫૪૧.

“નહિ, તેઓ મારી આ વાતને જગ પૂજા જાણતા નથી
 કારણ કે મેં આ વાતને જાણી મુજબ સમજી છે એ કોઈ જાણતું
 તો તે મારા હુંજ છે અને તે પૂજા અને મેં અગાધે તેનાથી જાણી
 કરી એટલેજ. પ્યારી સખી ! મારા આ પ્રેમનું સું પરિણામ આવશે
 એટલે કે મહારાજા તેનો સ્વીકાર કરશે કે નહિ ? તથા માતાપિતા
 કબુલ કરશે કે નહિ ? એની મને ખબર નથી થાય છે. હું હું
 આ ચિંતામાગરમાંથી તારી પાર થવાનો કોઈ ઉપાય નહિ બતાવે
 રાજકુમારો અલકાસુ દરીએ સ્વિતાના પ્રેમનો ઉત્તર આપીને
 વાળીયો પછડ્યું.”

“વાહ, વાહ ! અત્યારમુખી તો વાતને મારાથી મુજબ તપ
 અને હવે ઉપાય બતાવવા માટે વિનંતિ કરે છે, એ કેવી વાત ?
 તો કોઈએ તમને ઉપાય બતાવવાની નથી.” સ્વિતાએ હસીને કહ્યું.

“સ્વિતા ! પ્યારી સખી ! મરકરીની વાત જવા કે
 કૃપા કરીને અને કોઈ ઉપાય બતાવ કે જંથી કરીને મારા કંઈ
 જીવને આરામ થાય ” અલકાએ પુનઃ દીનતાથી કહ્યું.

“અલકાજેન !” સ્વિતાએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું. “મરકરી
 કરવાનો મારો સ્વભાવ જ છે એટલે તમે મનમાં કંઈ લાવશો નહિ
 અને લાગે છે કે આ ચિંતામાંથી મુક્ત થવાના બે ઉપાય છે. એ
 તો એ છે કે તમારા માતાપિતાના કાને તમારા પ્રેમની વાત પહોં
 ચાડવી અને તેમની પાસેથી તેની કબુલાત લેવી અને બીજો ઉપાય
 એ છે કે મહારાજાના પ્રેમને જીતવો. હવે પેલા ઉપાયને તો હું
 અજમાવી જોઈશ; પરંતુ બીજા ઉપાયને તમારે અજમાવવો પડશે
 કેમ ખરું કે નહિ ?”

રાજકુમારો એ સામળીને કાજુ વાર નિરૂત્તર રહી તે પછી
 તેણે કહ્યું. “જરોજર છે. જો માતાપિતાની પાસેથી હું મારી વાતની
 કબુલાત મેળવીશ તો હું બીજો ઉપાય અજમાવી જોઈશ, પછી
 અને તે ખરું.”

“ અને જો તમે ઠાકોર રાયધવલના પુત્રી હો, તો મારા સમ
જવા પ્રમાણે તમારું નામ અલકાસુંદરી છે, કેમ ખરું ને ? ”
પ્રતાપસિંહે પુનઃ પૂછ્યું.

અલકાની લગ્ન હવે પલાયન કરી ગઈ હતી તેણે પોતાના
અવનત મુખને ઊંચું કરીને પ્રતાપસિંહના મુખ ઉપર પોતાના કમળ
પ્રમાણ નેત્રો સ્થાપીને કહ્યું, “ આપની ધારણા સત્ય છે. હું ઠાકોર
રાયધવલની પુત્રી છું અને માડું નામ અલકાસુંદરી છે.”

“ મેં તમને આજસુધી નજરોનજર જોયા ન હતા અને
તેથી અત્યાર આગમ્ય હું તમને ઓળખી શક્યો નહોતો; પરંતુ
તમને જોતાંજ મેં જે કદરવું કરી હતી, તે તમારા કથનથી સત્ય
નીવડી છે. અલકાસુંદરી ! જેવું તમારું નામ છે, તેવું તમારું
રૂપ પણ અલૌકિક છે. ” પ્રતાપસિંહે આનંદસહ કહ્યું.

અલકાસુંદરી પોતાનાં રૂપનાં વખાણુ સાંભળીને શરમાઈ ગઈ.
શરમથી તેના ગાલો ઉપર લાલ રંગની છટા વિલસી રહી.

પ્રતાપે તેને શરમાઈ જતી જોઈને કહ્યું “ રાજકુમારી ! શા
માટે શરમાઓ છો ? તમારા રૂપની મેં જે પ્રશંસા કરી છે, તે
મિથ્યા નહિ; કિન્તુ કેવળ સત્ય છે અને તેથી તમારે શરમાવાનું
કાંઈ કારણ નથી, પરંતુ તમે કોઈ દિવસ નહિ ને આજે સવારમાં
વહેલા બાગમાં શા માટે આવ્યા છો ? જ્યારથી અમે અહીં આવ્યા
ત્યારથી આ બાગમાં હું હમેશા દિવસે આરામ આપવાને માટે સ-
વારમાં આવું છું; પરંતુ આજ પર્યંત તમને મેં જોયા નથી અને
તેથીજ હું તમને એ સ્વાલ કરું છું. ”

મહારાણાના પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો તેની અલકાને સમ-
જણ પડી નહિ અને તેથી તે નિરૂત્તર રહી. તેને નિરૂત્તર રહેલી
જોઈને પ્રતાપસિંહે પુનઃ સ્વાલ કર્યો. “ કેમ ઉત્તર આપતા નથી,
અલકાસુંદરી ! શું તમે શરમાઓ છો ? ”

અલકાએ વિચાર્યું કે હવે ઉત્તર આપ્યા સિવાય યાલે તેમ
નથી અને તેથી તેણે કહ્યું. “ મેવાડના પુણ્યસ્થાન મહારાણાના હથેન
કરવાની યજ્ઞ દ્વયમાં કેટલાએ દિવસોથી હતી અને તેથી એ

નિત્યના નિત્ય પમારું પ્રાપ્તિલક્ષ પાત્રાદ્ય રો
 ઉડીને શિશિર અનેલાં પુષ્પોની તથા હાલો ઉડીને પ્ર
 જાગમાં આગો હતો. તેણે આ વખતે સાલ અને ચેન
 પરિધાન કરેલાં હતાં. અત્યંત ચિંતા અને અકલ્પ કુખ્ય ત
 ભવ્ય મુખ જો કે ઉદાસ જાતું હતું અને તેની આજો એ કે
 પેરલી ગર્ભ હતી, તોજાનેના ચારારના મજામુત બાંધાના, તે
 મુખની ભવ્યતામા અને તેની આંખોના તેજમાં જુદુ ન્યૂનતા
 નહોતી. પ્રતાપસિંહ ફરનો ફરનો અને જાગની મુગંતો ફર
 ઉપસોગ કરનો કરતો અત્રકાસુંદરો જ અત્રકાસું નીચે નિક
 ભાવે ઉભી હતી, તેની નજીક આવી પદ્મચો અને આર્યા
 અત્રકાને અચનત મુખે ઉમેલી જોઈને તે ત્યાં ઉતો થઈ રહ
 જ્યારથી પ્રતાપે મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવાને અને સ્વદેશની સ્વતંત્ર
 સાચવવાને માટે સર્વ લોગ વિલાસનો ત્યાગ કર્યો હતો, ત્યાર
 તેનું દૃઢ્ય પછે જાગે મુખ મર્મ મયું હતું અને તેમાંથી સ્નેહ
 અમૃત કેટલેક અંશે સુકાઈ ગયું હતું અને તેથી કોઈ પણ મુ
 સીને જોઈને તેના દૃઢ્યમાં કશી પણ અસર થતી નહોતી; પરં
 અત્યારે અત્રકાસુંદરીને જોઈને અને તેના અલૌકિક રૂપને
 લોહીને તેને સ્વાભાવિક રીતેજ અભાયણી થઈ અને તેના દૃઢ્ય
 ચમત્કારોક અસર પણ થઈ. તેણે અત્રકાને બરોબર ધ્યાનપૂર્વ
 જોઈ લીધી અને તે પછી તેને તેની સાથે વાર્તાલાપ કરવાની છૂટક
 થઈ. તેણે ઘુરતજ મીઠા અને મધુર અવાજે પૂછ્યું. “ તમે કેમ
 છો અને અહીં શામાટે ઉભા છો ? ”

અત્રકાએ કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં મૌન સેવાઈ
 ઉચિત વિચાર્યું.

પ્રતાપસિંહે ફરંથી પૂછ્યું. “ કેમ ઉત્તર આપતાં નથી ? ”
 સાંભળ્યું કે ઠાકોર રાયધવલને એક અલૌકિક સૌંદર્યવતી પુ
 છે, શું તે તમે તો નહિને ! ”

અત્રકાએ આ વખતે આડી નજરે પ્રતાપસિંહના મુખ
 એકવાર જોઈ લીધું; પરંતુ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં.

અલકાએ ક્ષણવાર વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો. “ કારણ ! ત્ય તો કાંઈએ નથી; પરંતુ ગુજરાત પુરોનો કોણ પક્ષપાત હતું નથી ? ”

“ એ હીક છે; પરંતુ કારણ તો કાંઈક હોવું જ જોઈએ. ” તાપે કહ્યું.

“ કદાચ સોય પણ ખરું; તે બાણીને આપ શુ કર્યો ? ” મલકાએ અર્ધસૂચક શરે પછયું.

“ એને બાણીને હું શું કરીય, એ સવાલ નિરાળો છે; પરંતુ તમારો તાર તરફ શા દારણથી પક્ષપાત થયો છે, એ જાણવાને તો હું મહુજ આતુર છું. ” પ્રતાપસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

અલકાએ વિચાર કર્યો કે હવે ધીરે ધીરે અગત્યના સવાલ ઉપર આવવાની અગત્ય છે અને તેથી તેણે કહ્યું. “ મહારાજા ! આપની પ્રત્યે મારો પક્ષપાત ખાસ કરીને શા કારણથી છે, તે હું ખરોખર બાણી નથી; હું બાણું છું માત્ર એટલું જ કે આપ મેવા. દના પુણ્ય-લોક મહારાજા છે, દેવો પુણ્ય છે, વીરશિરોમણી છે અને સર્વગુણસંપન્ન રાજેન્દ્ર છે. આપની પ્રત્યેના મારા પક્ષપાતનું આથી અન્ય કારણ આપ શું જાણવા માગો છો ? ”

“ અલકાસુંદરી ! ” પ્રતાપસિંહે કહ્યું. “ એક માણસની માત્ર મહોટથી પ્રથંસા કરવી, એ કાંઈ તેનો તરફના પક્ષપાતનું ખરું કારણ નથી. ”

“ મહારાજા ! ” અલકાએ જરા સ્પષ્ટતાથી કહ્યું. “ એક પુણ્ય તરફ એક સ્ત્રીનો કોઈ પણ પ્રકારના ખાસ કારણ વિના પક્ષ-પાત હોવાનું પ્રેમ-સ્નેહ સિવાય બીજું શું કારણ હોઈ શકે ? આપ આવા સ્ત્રીના અને સરલ વિષયને સમજી શકતા નથી, એ કેવી વાત ? ”

“ અલકાસુંદરી ! હું તમારી મર્મ-યુક્ત વાતને ખરોખર સમજી શકતો નથી; માટે તમારે જે કહેવાનું હોય, તે હજી પણ વધારે સ્પષ્ટતાથી કહો, તેમાં શું કંઈ હરકત છે ? ” પ્રતાપસિંહે જણાવ્યો કહ્યું.

“ મહારાણા ! મને ક્ષમા કરજો; પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે આપનું કથન સત્ય નથી. મેવાડના ઉદ્ધાર માટે આપે લોગ-વેલાસનો ત્યાગ કર્યો હોય તો ભલે કર્યો, કારણ કે દેશના કલ્યાણને માટે એના જેવું બીજું એકે ઉત્તમ કાર્ય નથી; પરંતુ તેથી કોઈપણ મારી બાળાનો આપને ચાહવાનો અધિકાર શું ચાલ્યો બાંધ છે કે તેથી આપ તેને ઉતાવળ કહો છો ? ” અલકાસુંદરીએ સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“ અલકાસુંદરીના આ પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો, એની પ્રતાપસિંહને ખબર પડી નહિ અને તેથી તેણે કહ્યું. “ અલકાસુંદરી ! તમારો એ પ્રશ્ન ઘણાજ કઠિન છે અને તેથી તેનો ખરો અને વ્યાજબી ઉત્તર શો આપવો, એની મને સમજણ પડતી નથી; પરંતુ તેમ છતાં તમે મને ચાહવામાં ઉતાવળ કરી છે એટલુંજ નહિ, પણ મને ચાહવામાં તમે બૂલો છો, એમ કહ્યા સિવાય મને ચાલતું નથી. ”

અલકાએ તેનો પ્રતિવાદ કરતાં કહ્યું. “ મહારાણા ! આપ જ્યારે મારા પ્રશ્નનો વ્યાજબી ઉત્તર આપી શકતા નથી, ત્યારે આપને ચાહવામાં મેં ઉતાવળ કરી છે અથવા તો તેમ કરવામાં હું બૂલું છું એમ આપ શા ઉપરથી કહો છો ? ”

“ તમે વિચાર કરો કે જ્યારે મેં સર્વ લોગવેલાસનો ત્યાગ કરીને સાધુજીવન ગુજારવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને જ્યાસુધી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર ન થાય, ત્યાંસુધી મારાથી સંસારનાં મુખોનો સ્વીકાર થાય નહિ, જ્યારે મારી આવી પ્રતિજ્ઞા છે, ત્યારે આવી સ્થિતિમાં તમે મને ચાહીને શું કરશો ? તમે મને ચાહો કે ન ચાહો એ બન્ને સરખું જ છે; કારણકે મારા વર્તમાન સાધુ-જીવનમાં હું તમારો સ્વીકાર કરી શકું તેમ નથી અને તેથી જ હું કહું છું કે તમે મને ચાહવામાં ઉતાવળ કરી છે. મેવાડના મહારાણાને મોહીને જો તમે મને ચાહતા હો, તો તેમાં પણ તમારી બૂલ થાય છે; કારણકે મેવાડના મહારાણાનું પદ હું જોઈ બેઠો છું અત્યારે મેવાડનું એક નગર, એક કિલ્લો કે એક નાનું સરખું ગામડું પણ મારા કબજામાં નથી. એ ઉપરાંત મારાં ધન-દોલત-મુખ-સંપત્તિ ઇત્યાદિનો પણ નાશ

લગી છે અને તેથી તમે મને સહીને લેના જદ તમા મારો પ્રેમ કરી
પરીને જ મુખની આયા રાખી હશે. તેમા તમને વિચાર્યું
અવકાશ હતો ! આ જાણી વાનુશિવતિનો વિચાર કરી મને આ
છે કે રો અને હું આનંદ પૂર્વક કહું છું કે તેમ કરવામા જ
કાવાળ છે." પ્રતાપસિંહ જે સચિસ્તર હૃદયવાળા હતા તેને ત્યાં આ

અવકાશ હારીએ આ સાંભળીને એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો
કાંઈક રીતગીરી બરેલા અવાજે કહ્યું. "એક સી જે એક સી
તેના એવાય અને તેની સંપત્તિને માટે આહતી હોય, તે તે
પ્રેમ નહિ; કિન્તુ મોહ જ છે અને તે અધમ છે-સ્વાર્થ છે. મ
રાણા ! હું આપને ચાહું છું, તે આપના પદને કે આપના વેશને
લાસને માટે નહિ; પરંતુ આપના દેવી શુભોને અને આ
સ્વદેશસેવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને માટે જ ચાહું છું અને તેથી
સધુ હો કે સંન્યાસી હો, ગરીબ હો કે તવંગર હો, મહારાણા
કે સામાન્ય રાજપૂત હો અને મુખી હો કે દુઃખી હો, તે તરફ
શા માટે ધ્યાન આપવું જોઈએ ? મહારાણા ! આપને આકર્ષ
મેં મુખની લાલસા રાખી જ નથી અને તેથી આપે જો સર્વ સે
વિલાસનો ત્યાગ કરીને સાધુશ્રવન શુશ્રૂષાને નિશ્ચય કર્યો હો
તો તેની મને શી દરકાર છે ? આપ જેવા નરદ્યેષ્ઠ અને પુરોષ
પુરુષનાં પવિત્ર ચરણોની સેવા કરવાને અને આપના સ્વદેશસેવા
પુરુષ કાર્યમાં એક સી જેટલી સહાય પોતાના પ્રાણનાથને કરી દો
તેટલી સહાય કરવાને માટે જ હું આપને ચાહું છું-ખરા હૃદય
ચાહું છું અને તેથી મહારાણા ! હું આપને વિનંતી કરીને કહું છું
આપ મારા પ્રેમનો સ્વીકાર કરી મને અનાથને સનાથ બનાવો."

પ્રતાપસિંહ અવકાશ હારીની આ લાંબી દલીલ સાંભળીને
વિચારમાં પડી ગયો. તેણે કાણવાર વિચાર કરીને કહ્યું. "અગા
મુંદરી ! હૃદયની સુદ લાગણી અને તમારી શુભેચ્છા
જોઈ."

થાય છે; પરંતુ તમારી એ
કે કેમ, એની મને શંકા રહે
અકબર મને નમાવવા, પુરુ
કરવાને માટે બહુ જ આગ્રહ

કર્મ રહ્યો છે અને તે માટે પોતાના લેન્યને વારંવાર મોકલીને મને ઢેસન કરવામાં કરી પણ મળ્યા મૂકતો નથી. આવી વિપદાસ્ત સ્થિતિમાં મારે આ સ્થળનો ક્યારે અને કઈ ઘડીએ ત્યાગ કરવો પડશે, તે તથા આ સ્થળનો ત્યાગ કરીને મારે મારા આસજનોના બચાવ કરવાને ક્યાં નાસી જવું પડશે, તે ચોક્કસ નથી અને તેથી મને ચાહવામાં અને મારો દનેહ સંપાદન કરવામાં તમને મુખનો અંશમાત્ર પણ મળવાનો સંભવ નથી આ કારણથી હું તમને આગ્રહપૂર્વક કહું છું કે તમારો પ્રેમ મને અર્પણ કરીને તેના બદલામાં મારો દનેહ મેળવવાની વાતને તમે વિસારી દેજો. "

અલકામુંદરીએ ગંભીર ભાવથી કહ્યું " મહારાજા ! હવે ક્યાં મુખી કસોટી કરશે ? હું આપને એક વખત કહી ચૂકી છું અને હજી પણ કહું છું કે હું આપને ખરા હૃદયથી ચાહું છું અને તેથી આપને કહાય મારા દનેહનો તિરસ્કાર કરશે, તો પણ આપના પ્રતિ મારો જે દનેહ જાંધાયો છે, તેમાં સહેજ પણ ન્યુનતા થશે નહિ. "

અલકામુંદરીની દ્રઢતા જોઈને પ્રતાપસિંહ ઘડીબર વિચાર સાગરમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો. તેને શો જવાબ આપવો, એની તેને સમજણ પડી નહિ અને તેથી તે તેના પ્રતિ અનિભિય નયનોએ જોતો મૌનપણે ઉભો રહ્યો.

અલકામુંદરીએ તેને નિરૂત્તર રહેલો જોઈને આવેશપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું. " મહારાજા ! હવે શો વિચાર કરો છો ? આ આતુર હૃદય ખાળાને હવે વધારે શા માટે તલસાવો છો ? "

પ્રતાપસિંહે તેનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને પૂર્વવત મૌનપણે તેની નામે જોતો ઉભો રહ્યો.

આ વખતે પણ તેને નિરૂત્તર રહેલો જોઈને અલકામુંદરીની ધીરજ રહી નહિ તેણે પ્રતાપસિંહની નજીક જઈ તેના ચરણ ઉપર પોતાનું મસ્તક લગાવી દીધું અને પછી ગદગદિત કંઠે કહ્યું. " મહારાજા ! હૃદયેશ્વર ! ભગવાન સૂર્યનારાયણની સાક્ષીએ હું માફ દિલ આપને અર્પણ કરીને માફ મસ્તક આપના ચરણમાં ધરું છું. ચાહે તો આપ તેનો સ્વીકાર કરો કે ચાહે તો ઠાકર મારો,

આપની ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો, પરંતુ હું તો મારી જાણે
થી આપની અર્ધાંગના બની ચૂકી છું અને આપ મારા સ્થાને
બન્યા છો. ”

આ વાતો બોલતા બોલતા અલકાના નેત્રોમાંથી અનુભવ
ધારા નીકળીને અતાપસિંહના ચરણોને પહોંચવા લાગી આ
જોઈને અતાપસિંહનું હૃદય પીગાળી ગયું અને તેથી તેને વધુ
કેમળ કર પકડીને તેને ઉઠાડતા સ્નેહસૂચક સ્વરે કહ્યું ‘ અલકા
મુદરી ! તમે તમારી અડગ શ્રદ્ધાથી મારા નિશ્ચયને અલગ
નાખ્યો છે, મારા અતિ કઠિન હૃદયને પીગાળી નાખ્યું છે
અલકામુદરી ! પ્યારો અલકા ! હું તમારા સ્નેહનો સ્વીકાર
છું અને બદલામાં મારો સ્નેહ-મારું દિલ તમને અર્પણ કરું છું
માટે ઉઠો. ”

અલકા ઉભી થઈ અને આનંદના અતિરેકથી પોતાના મોં
તમની સામે જોઈ રહી આ વખતે તેના લાવણ્યના બહાર કાઢી
મુખ્યત્વે ઉપર હાસ્યની અપૂર્વ છટા વિલસી રહી હતી અને તે
તેના સૌંદર્યમાં એક વૃદ્ધિ થયેલી હતી.

અતાપસિંહે તેને પૂછ્યું “ પ્યારો અલકામુદરી ! મારા
રાયધવલની આ વિષયમાં શી ઇચ્છા છે ? તે આપણો પ્રેમ કયો
કળુલ રાખશે ખરા ? ”

“ તે સંબંધી આપને કશી પણ ચિંતા કરવાની નથી, કેમકે
મારા માતૃપિતાનો મારા ઉપર એટલો બધો પ્રેમભાવ છે કે હું
મારી ઇચ્છાને અવરજ કળુલ રાખશે, એ નિઃસંશય છે. ’ અલકા
જવાબ આપ્યો.

“ બહુ સારું, પરંતુ અલકા ! તને એક વાત કહેવાની છે
અને તે એ કે તારા પિતા આપણો પ્રેમસંબંધ કળુલ રાખે એટલે
આપણા જ ન થયે; પરંતુ કેમકે પણ પ્રકારની ધામધૂમ વિદાય
છે એટલું જ નહિ, પણ લગ્ન પછી તારે મારી જેમ સર્વ સેવા
વિદાયનો ત્યાગ કરીને સાધુ-જીવન ગુચ્છરૂપ પાડ્યો કહે, એ
વને જીવે છે ? ’ પ્રતાપે પુનઃ પૂછ્યું.

“હૃદયેશ્વર ! આ તો શું, પણ આપની ગમે ને ચરત મારે
લ છે. આપજ વિચાર કરો કે આપ ત્યારે સામાન્ય પર્ણકુટીમાં
ને આપનું ઇવન શુભરતા હયો, ત્યારે શું હું રાજપહેલમાં
ને એશઆરામ કરીશ ? કદિ નહિ હું તો આપની છાયાની
માં આપના મુખમાં અને હૃદયમાં ભાગ લેવ. ને આપની આશાનુ-
ર્વતી બનીને આપની સાથેજ રહીશ અને આપના ચરણની સેવા
ને મને પોતાને ભાખ્યાલિની ગણીને આનંદ માનીશ. ”
લોકાએ સરતનો સ્વીકાર કરતા ઉત્તર આપ્યો.

પ્રતાપે હસીને કહ્યું. “ બહુ સારું. હું હવે ભાઉ છું. ”

એમ કહીને પ્રતાપ પોતાની પ્રિયતમાને પ્રેમમયી દ્રષ્ટિથી
તો ભેતો આગળ ચાલ્યો એટલે અલકાએ તેને સજોધીને ઉમા
જાનો ઇશ્વારવ કરતાં તે ઉભો રહ્યો. અલકા તેની પાસે ગઈ અને
તાના હસ્તમાં શુભાબના પુષ્પોની તૈયાર કરેલી જે માળા હતી,
તેના કંઠમાં પહેરાવી દીધી. પ્રતાપ તેનું ચાતુર્ય જોઈને હસી
ક્યે. તે પછી તેણે એ માળાને પોતાના કંઠમાંથી લઈને અલકાના
કંઠમાં તેને આરોપણ કરી અને ત્યારપછી તે ત્વરાથી ત્યાંથી ચલ્યો
થો અને શુભાબનાં પુષ્પોની એ માળા અલકાસુંદરીના સુંદર
કંઠમાં અને તેના અતિ ઉચ્ચ સ્તનપ્રદેશ ઉપર સ્થાન મેળવીને
તાર્ક ધર્મ, ધન્ય એ માળાને અને અહોધન્ય એ અલકાસુંદરીને !

—❀❀❀—

પ્રકરણ ૨૫ મું.

ભાભાશાહની સ્વદેશભક્તિ.

મોગલોના ત્રાસથી બચવાને માટે મહારાણા પ્રતાપસિંહે
પોતાના પરિવાર સાથે આણુથી બાર ગાઉ પશ્ચિમમાં દૂર આવેલા
મુંધાના પહાડોમાં આવીને નિવાસ કર્યો હતો. આ પહાડોમાં
દેવડા રાજપૂતોની વસતિ હતી અને તે સર્વમાં લોચાણાનો ઠાકોર
રાયધવલ મુખ્ય રાજા હતો. ઠાકોર રાયધવલે મહારાણા પ્રતાપ-
સિંહને આશ્રય આપ્યો હતો અને તેમને કોઈપણ પ્રકારની ઉણપ

ન લાગે, એવી રીતે તે તેમની આગના રાગતા કરતો હતો. પુણ્ય
પહાડોમાં આવીને નસવાથી પ્રતાપસિંહને મોગડોના ચાક
ચિંતા ઓઝી થઈ ગઈ હતી અને તેથી તે પોતાના મકાનકુલ
પહોંચે છાજે તેવી સ્થિતિમાં આનંદપૂર્વક ત્યાં રહેતા હતા. પ્રતાપ
સિંહ જો કે અહીં આવીને સુખશાંતિમાં પડ્યો હતો, તો પશુ
પોતાનો પ્રતિજ્ઞા વિમરો ગમે નહોતો. તે ડોળાવા નામનો નાક
એક સાદી પર્ણકુટીમાં રહેતો હતો અને નિરમ ભોજન જીનીને વળે
ભોગવિલાસનો ત્યાગ કરીને સાધુ-શુભન ગુજારતો હતો. તેના આનંદ
જનો તથા તેના સરકારો વગેરે પણ તેની સાથેજ રહેતા હતા અને
તેઓ પણ તેનું અનુકરણ કરતાં હતા. પ્રતાપસિંહે આ રીતે પો
તાના ચિત્તની પ્રસન્નતાને માટે એક વાવ અને એક વિશાળ બાગ
નાખ્યાં હતાં.* આ બાગ માટેના વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો અને પુષ્પો
મધુર હવામાં તે પોતાનો ઘણોખરો સમય ગુજારતો હતો. મુખ્ય
પહાડોમાં આવી નિવાસ કરવાથી તથા ઠંડોર રામધરજીના ઉત્તમ
આતિથ્યથી પ્રતાપસિંહને કેટલેક અંશે શાંતિનું જોડે લાગે
હતું તો પણ હજી તેનાં હૃદયમાંથી મોગડો તરફની ચિંતા
સર્વથા નાશ થયો નહોતો અને તેથી તે તેમનાથી સર્વદા સંવેદ
જ રહેતો હતો. તેણે પોતાના વિશ્વાસુ બીલોને મોગડોની હીક
ચાલની ખબર રાખવા માટે સંજેઝા હોવાથી તેઓ પ્રસંગોપાત
તેને જોઈતી ખબર મોકલાવતા હતા અને તેથી તે કેટલીક રીતે
અગાઉ કરતાં નિશ્ચિંત હતો. તો પણ ચાલાક મોગડો તેનો પતો
કાઠ વખતે પણ મેળવી લેશે, એવી તેને ખાતરી હોવાથી તે બહુ
સંભાળપૂર્વક રહેતો હતો. આ પ્રમાણે કેટલેક સમય ગુજાર્યા પછી
પ્રતાપસિંહ એક વખતે પોતે બધાવેલી વાવના આગળના બે
ઉપર બેઠો હતો અને અનેક પ્રકારના વિચારોમાં લીન થઈ ગયો હતો.
ત્યારે બામાશાહ તથા ગોર્ખાસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેને
નમન કરીને તેની સામે ઉભા રહ્યા. પ્રતાપસિંહે વિચારનિદ્રામાંથી
બગૃત થઈને તેમની સામે જોયું અને તે પછી મદ સ્મિત કર્યું.

* પ્રતાપ પ્રતિજ્ઞા નાટકમાં તેના કાળે રા ન નયુર મ શુકલ કવેરે
કે આ વાવ અને નમ હયુ પણ મોગડો છે

ગોવિંદસિંહે ત્યાં જામાયાહે પણ તેના પ્રત્યુત્તરરૂપે મંદ વ કહ્યું. ત્યારબાદ હજુવાર રહી ગોવિંદસિંહે કહ્યું. " મહારાજા ! મોગલોને આપણા આ નિવાસસ્થાનની પણ ખબર પડી ગઈ હોય છે; કારણકે બાદશાહનો અત્યંત માનીતા સેનાપતિ અબ-રહીમખાં ખાનખાના મોગલોનું વિચાળ સૈન્ય લખને આ તરફ ત્યાં આવે છે, એવી ખબર આપણે એક સીલ હમણાં જ લાગ્યો અને લાગે છે કે આપણને આ સ્થળનો ત્યાગ એકદમ કરીને અન્યથા જવાની અગત્ય છે. "

પ્રતાપસિંહે આ ખબર સાંભળી લખને કાંઈક હીલગીરીયુક્ત રથી પૂછ્યું. " પરંતુ આપણે ક્યાં ચાલ્યા જઈશું ? મેવાડની નિવાસસ્થાન એક પણ સ્થળ આપણા નિવાસને માટે હવે યોગ્ય રહ્યું નથી; કારણ કે મોગલો પ્રત્યેક ગુપ્ત સ્થળથી બાંધીતા થઈ ગયા છે અને તેથી તેઓ આપણને હવે જરા વાર પણ સુખે બેસવા દેશે નહિ. આ સ્થિતિમાં મારી માન્યતા પ્રમાણે આપણને સિંધના કુની પેટ્ટે પાર ચાલ્યા જવાની અગત્ય છે. કેમ, જામાયાહ ! મારી શી માન્યતા છે ? "

જામાયાહ પોતાને પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને જતો હતો; પરંતુ તે હરમ્યાન ઠાકોર રાયધવલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પ્રતાપસિંહને નમન કરીને પૂછ્યું, " શી વાતચિત ચાલી રહી છે, મહારાજા ! "

મહારાજાએ ઠાકોર રાયધવલને હર્ષથી આવકાર આપી પોતાની પાસે બેસાર્યો અને તે પછી ઉત્તર આપ્યો. " ઠાકોર ! હાલના સમયમાં બીજી શી વાતચિત હોય ? મોગલોને અમારા આ નિવાસસ્થાનની પણ ખબર પડી ગઈ છે અને તેથી તેઓ આ તરફ અમને પકડવાને માટે ચાલ્યા આવે છે, એવા સમાચાર અમારા એક દૂતે આપતાં અમે તે સંબંધી વિચાર કરીએ છીએ. "

" શું મોગલોને આ સ્થળનો પણ પત્તો મળી ગયો ! બહુજ આશ્ચર્યની વાત; પરંતુ આપે તે સંબંધી શો વિચાર કર્યો છે ? " રાયધવલે આશ્ચર્ય દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“અમે હજી કોઈ પણ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ છીએ પરંતુ મારો વિચાર આ સ્થાનનો ત્યાગ કરીને સિંધના રણની પાર ચાલ્યા જવાનો છે કારણ કે હવે સ્વભૂમિનો ત્યાગ કરીને અન્ય એક પણ માર્ગ અમારા માટે અવશેષ રહેલો નથી અને હવે તો દરના દેશમાં જઈને કેવળ અસાત અવસ્થામાં જીવનને ગતિત કરવું, એજ હિતાવહ છે ” પ્રતાપસિંહ જવાબ આપ્યો.

“મહારાણા ! ” રાયધવએ કહ્યું. “આપ કેટલો નિરાશ થઈ ગયેલા હો, એમ આપના વચનો ઉપરથી મને જણાય છે, પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે આપને આ સ્થાનનો ત્યાગ કરવો તથા નિરાશ થવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી આપ એવા રાજા સિમાની મહાવીરને દરેક ઉદાયે સહાય કરવી, એને હું મારા દરજ સમજતો હોવાથી મોગલોની સામે બચાવ કરવાને માટે પામે જેટલું નૈય છે, તે આપની સેવામાં અર્પણ કરું છું, એટલું નહિ, પણ અન્ય ઠાકોરોને વિનંતિ કરીને તેમના સૈન્યને આપની સેનામાં અર્પણ કરાવીશ અને તેથી આપે આ સ્થાન ચાલ્યા જવાનો વિચાર માટી વાળવો, એજ ઉત્તમ છે ”

પ્રતાપસિંહે તેની આ ઉત્તરતા જોઈને દૃતતાપથી કહ્યું “ઠાકોર ! મને સહાય કરવાની તમારી વીજ લાગણી જોઈને હું તમારો ધણે ન ઉપકાર માનું છું તમે મને આજ સુધી આપીને તમારો માટે યોગ્ય આતિથ્ય કરીને તમારો જે રૂબરૂ જાય છે, તેનો યોગ્ય બચો વાળી આપવાની મારામાં શક્તિ નહિ હોઈ શકે, તેમા વધારો કરવાને હવે ઈચ્છતો નથી મોગલોના વિનંતિ સૈન્યની સામે તમારી નવી અગ્નિરને લડાઈમાં ઉતારીને તમને મારો સ્તિતિમાં લાડી મૂકના, એ મારી કેવળ મૂર્ખતાજ અને તેથી હું હવે જેમ અને તેમ આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી વિનંતિ કરી આવવા માશું છું ”

મહારાણાના ઉત્તરોપર વચનો સાંભળીને રાયધવ અનિચ્છ કરવા જતો હતો, પરંતુ તેને નટકારીને મનોધર શરૂ કર્યો “મહારાણા ! આ સ્થાનનો ત્યાગ કરીને દરના દેશ

પણ જવાબી મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવાની તથા તેની સ્વતંત્રતા પુનઃ જાગવાની આપણા માથે જે જવાબદારી રહેલી છે; તેને શું આપણે વેંચરી જશું નહિ ? ”

“ ફરતી પ્રદેશમાં ચાલ્યા જવાથી આપણે તેને જો કે સર્વથા વેંચરી જશું નહિ; તો પણ વિચારી જવા જેવું કરીએ છીએ, એ ક્ષત્ય છે; પરંતુ અત્યારે આપણી જે દુર્બળ સ્થિતિ છે, તેમાં રહીને આપણે શું મેવાડનો પુનરુદ્ધાર કરી શકીએ તેમ છીએ કે ? આપણે એ જવાબદારીને વગળી રહીને આપણા આશ્રયદાતાને પણ લેખમમાં યામટે ઉતરતા નોંધીએ ? ” મહારાણાએ જામાશાહના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પૂછ્યું.

જામાશાહ તેનાં આ પ્રશ્નથી વિચારમાં પડી ગયો. તેણે કેટલેક સમય સુધી વિચાર કરીને કહ્યું. “ મહારાણા ! આપના વિચારો આપણી વર્તમાન સ્થિતિનો વિચાર કરતાં જો કે અસત્ય તો નથી; પણ આપણે ગમે તે હોગે મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવોજ નોંધીએ, એવો મારો દલામદ છે. ”

“ અને મારો પણ તેવોજ આમદ છે. ” ગોવિંદસિંહે કહ્યું.

“ તમારો ઉભયનો આમદ ખરોખર છે; પરંતુ આપણે મેવાડનો ઉદ્ધાર શી રીતે કરવો ? આપણી પાસે ધન નથી, સૈનિકો નથી અને તે ઉપરાંત યુદ્ધનાં સાધનો પણ નથી; તેમ છતાં મેવાડના ઉદ્ધારની જવાબદારીને વગળી રહીને આપણે શું કરવાના મેંએ ? ” મહારાણાએ પૂછ્યું.

જામાશાહે કે ગોવિંદસિંહે તેનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, એટલે તેણે પુનઃ કહ્યું. “ જામાશાહ અને ગોવિંદસિંહ ! મારા સ્થળનો ત્યાગ કરીને અન્યત્ર ચાલ્યા જવાથી આપણે જે કઠોર તિરકા લીધી છે, તેને ત્યજી દઈને આપણા કર્તવ્યથી ચલિત થવું, એવો મારો કથનનો ભાવાર્થ નથી. મારું કથન તો એટલુંજ કે મેવાડના ઉદ્ધારની જવાબદારી એક પણ આશા રહી નથી, ત્યારે આપણે અહીં પડ્યા રહીને અન્યને ભારરૂપ શા માટે થવું નોંધીએ ? આપણી પાસે જો ધન હોત, જો સૈન્ય હોત અને જો યુદ્ધનાં સાધનો હોત, તો શું આપણે આપણી માતૃભૂમિનો ત્યાગ કરીને અન્યત્ર

ચાલ્યા જવાનું પસંદ કરત ખરા ? નહિજ પરંતુ ત્યારે આપણે કામ પાડી સાધન નથી, ત્યારે નાહક આપણે અહીં શું કરી શકીએ ?

શામાચાહે તુરંતજ કહ્યું “મહારાજા ! આપણી પાસે કંઈ પણ સાધન નથી અને તેથી અહીં શું કરી શકીએ ? આપણી માન્યતા સત્ય છે, પરંતુ આપણે જો ધન વગેરે સાધન મેળવી શકીએ, તો પછી આપણને અહીં રહેવાને અને મેળવવાને માટે પ્રયાસ કરવાની કામ હરકત છે ખરી ?”

“ નહિ, તો પછી કરી પણ હરકત નથી, પરંતુ આપણે પાસે ધન વગેરે સાધનો નથી, તેનું કેમ ? ” પ્રતાપસિંહે એ વાતનો સ્વીકાર કરતા પૂછ્યું

“ મહારાજા ! ” શામાચાહે કહ્યું “ આપની વાત સાચી છે પરંતુ જો આપ ધન વગેરે સાધનના અભાવે નિરાશ થઈને એક કંઈક ત્યાગ કરવા ઇચ્છા ધરાવતા હો, તો આપની એ ઇચ્છા અતરમાજ સમાવી દો, કારણ કે મારી પાસે આપના અભાવ સેવા કરીને મારા પૂર્વજોએ મેળવેલું જે પુણ્ય ધન છે, તેને મેળવવાના ઉદ્ધારને માટે આપના ચરણોમા નજર કરો છું એ ધન પચીશ હજાર માણસના સૈન્યને બાર વર્ષ સુધી નભાવી શકે તેમ છે, માટે મહારાજા ! મારી આ સામાન્ય પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી દરના દેશમા ચાલ્યા જવાના વિચારને આપ તિલક આપી દો ”

શામાચાહની આ અપૂર્વ સ્વદેશભક્તિ અને તેનું અર્થસ્થ સ્વાર્થજ્યોષને પ્રતાપસિંહે આશ્ચર્ય દર્શાવતા પૂછ્યું “ મહારાજા તમારી ઉદ્ધારતને માટે હું તમને ધન્યવાદ આપું છું, પરંતુ ધન તમારું છે તેને મારે શામાટે લેવું જોઈએ ? અને તમારે શામાટે આપી દેવું જોઈએ ? ”

શામાચાહે કાંઈક દીલગીરી ભરેલા અને કાર્પક આવેશથી સ્વરથી કહ્યું “ મહારાજા ! આપ શું કહો છો, તે હું સંમત થકતો નથી જે ધન આપને હું અર્પણ કરવા માગું છું, તે અહીં મારા કબજામા છે, પરંતુ ત્યાં તે મારું શી રીતે થયું ? મારા પૂર્વ

મતીપે કહ્યું — બામાસાદ ! તમારા ધનથી મેરાડોરે લે ઉઠાર
યગ તો તને સારણી યસ તમને જ મગદ

એવે આપના પૂર્વજોની નેતા કીર્તિને તે પત્ન ને જોતું છે અને તેથી
 વસ્તુ તે આપનું જ છે, મેં જાણ્યું મહારાજા તરોકે આપ જ તેના
 સ્થાની છે. નેવાનો જાણ લેવાની અને તેને દુ ખમા યદાય કર
 વાનો જેમ સ્થાપીને માથે ફરજ રહેલી છે, તેમ સ્વામીના દુ.ખે
 દુ.ખી થવાનો અને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને પણ તેનો
 ચક્રિયિત સેવા બળરવાની ફરજ સેવકની ઉપર પડે રહેલી છે. મારી
 આ ફરજના અર્થે હું માને પાસેના ધનને આપને ત્યારે અર્પણ
 કરવા માત્રું છું, ત્યારે આપે તેનો અસ્વીકાર ચામાટે કરવો જોઈ
 એ ? સ્વામી-સેવકના સબધને પરીભર બાળુએ રાખીએ, તો
 પણ જે ભૂમિ નારી જન્મદાતા છે, જે ભૂમિમા રહીને મેં મારું
 આટલું છવન મુખપૂર્વક વ્યતિત કર્યું છે, જે ભૂમિના અતપા
 દીધો મારું યરોર પોતાનું છે, જે ભૂમિ મારા દેશબાધવોની આશ્ર
 પ્રદાતા છે અને જે ભૂમિની મુશીતલ છાયામા વસીને મેં યથેષ્ટ
 નાનદને નનુભવ્યો છે, તે પ્રિય જન્મભૂમિના ઉદ્ધારને માટે
 પણ મારે મારા સર્વસ્વનું સ્વાર્પણ કરવું, એ મારો ધર્મ છે અને
 એ ધર્મને બળવરને માટે માગી પાસે જે દોલત છે, તે હું
 આપને અર્પણ કરતો હોવાથી ‘તેને તમારે ચામાટે આપી દેવી
 જોઈએ’ એવા પ્રશ્ન પૂછવાની આપને અગત્ય નથી અને તેથી મારી
 માગણીનો સ્વીકાર કરવાની હું આપને આશ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરું છું.

પ્રતાપસિંહે હર્ષપૂર્વક કહ્યું “ મત્રીશ્વર ! તમારા વડિલોએ
 મારા વડિલોની સેવા કરીને જે ધન મેળવ્યું હોય, તે વાસ્તવિકરીતે
 જોતાં તમારું જ કહેવાય અને તેથી તેના ઉપર મારો જરા પણ
 અધિકાર ગણાય નહિ, પરંતુ તેમ છતાં તમે ત્યારે તેને મેવાડના
 ઉદ્ધારને માટે અર્પણ કરવાને તૈયાર થયા છો, ત્યારે હું તેનો સ્વીકાર
 કરવાનું ઉચિત માનું છું અને તમારી આવી અલૌકિક ઉદારતા માટે
 તમને યતકોટી ધ યવાદ આપું છું જામાશાહ ! ” તમારા ધનથી
 મેવાડનો જો ઉદ્ધાર થશે, તો તેનો સઘળો યશ તમને જ મળશે અને
 રાજપુત જાતિનું ગૌરવ તમે જ સાચવી રાખ્યું છે, એમ ભવિષ્યના
 ‘તિહાસમા મુવર્ણશ્વરે કે તત્તરહેશે ” તમારી આ ઉદાર સહાયથી
 મારામા હવે નવિન ચૈતન્ય પ્રકટયું છે અને તેથી હું હવે દૂરના દેશમાં

ચાલ્યા જવાના મારા વિચારને માંડી વાળું છું અને મેવાડના કદાચ
જુના કાર્યમાં પુનઃ જોડાવાની વધારે હઠાઝડથી પ્રતિજ્ઞા કરું છું.”

ભામાચાહે પ્રતાપસિંહને નમન કરીને કહ્યું. “મહારાજા!
મારી મિથ્યા પ્રશંસાની વાતને જવા દો; કારણ કે મેં જે પ્રશંસા
છે, તે મારી ફરજથી વિશેષ નથી કયું. અને તેથી મારી પ્રશંસા
કરવાની કે મને ધન્યવાદ આપવાની જરૂરીઆત નથી. આપે કૃપા
કરીને મારી વિનંતીનો સ્વીકાર કર્યો, એજ મારા મોટા ભાગ્યની
વાત છે. મારું ધન મેવાડના ઉદ્ધારને માટે વપરાયે, એ વિચારથી
મને ધણો જ આનંદ થાય છે.”

ઠાકોર રાયધવલે ભામાચાહની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું. “મંત્રી
શ્રેષ્ઠ ! તમારી આવી ઉદારતા અને દેશનો ઉદ્ધાર કરવાની તમારી
તીવ્ર લાગણી જોઈને મને ધણો જ આનંદ થયો છે. જનમ
ભૂમિના કલ્યાણને માટે તમે આજે જે સ્વાર્પણ કયું છે, તે પ્રતિ
હાસમાં સોનેરી અક્ષરોથી સર્વદા કોતરાઈ રહેશે અને તેથી મેવાડના
ઉદ્ધારનું બધું માન તમને જ મળશે, એમ મહારાજાનું કહેવું છે
તે સર્વથા સત્ય છે. ધન્ય છે, ભામાચાહ ! તમારા જેવા પોતાના દેશ
અને સ્વામીના સાચા સેવકને સહસ્રવાર ધન્ય છે !”

“અને હું પણ ઠાકોર રાયધવલજીના મતને મળતો થઈ
છું; કારણકે મંત્રીશ્રેષ્ઠ ! તમે તમારું સમગ્ર ધન દેશના ઉદ્ધારને
માટે અર્પણ કરીને સ્વદેશભક્તિનું જે ઉત્તમ કાર્ય કયું છે, તે માટે
તમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો થોડો જ છે અને તમારો
જેટલો પ્રશંસા કરીએ, તે પણ થોડો જ છે. મારે નિર્વિવાદપણે
કહેવું જોઈએ છે કે આજે તમે કરેલા સ્વાર્પણથી મેવાડીઓનો
આવી જતી આબરૂ રક્ષણ થયું છે, એટલું જ નહિ, પણ તેનું
નાશ પામતું નેરવ સગવડ રહ્યું છે.” ગોવિંદસિંહે પોતાના પ્રશંસા
જનરથી કયું.

મંત્રીશ્રેષ્ઠ ભામાચાહે આ ઉભય વીરોએ કરેલો પોતાનો
પ્રશંસા સાંજીને કયું. “ઠાકોર રાયધવલજી તથા સહુજનરજી!
માન પ્રત્યેની તમારી ઉભયની શુભ લાગણી જોઈને હું તમને
નત્યવ કૃપાકાર માનું છું; પરંતુ તમે મારી જે પ્રશંસા કરે છે

તેને માટે હું યોગ્ય નથી; કારણકે મેં જે કાંઈ યત્નિચિત્ત સ્વાર્પણ કર્યું છે, તે મારી ફરજના અંગે જ કરેલું છે.”

આ વાતચિત થઈ રહ્યા પછી મહારાણા પ્રતાપસિંહે કહ્યું.
“શામાશાહ ! તમે હવે તમારું ધન કે જે મેવાડના ઉદ્ધાર માટે અર્પણ કરવાને તૈયાર થયા છો; તેને અત્રે લાવવાની વ્યવસ્થા કરવાને આપણા કેટલાક વિદ્યાસુ સીલોને લઈને જાઓ અને અમે આસપાસના પ્રદેશમાંથી સૈનિકોને એકત્ર કરવાના કાર્યમાં જોડાઈએ છીએ.”

“જેવી મહારાણાની આજ્ઞા.” એમ કહીને શામાશાહ ત્યાંથી તેને નમન કરીને પોતાને સોંપવામાં આવેલા કાર્ય ઉપર જવાને રવાના થઈ ગયો અને તે પછી પ્રતાપસિંહ પણ યુદ્ધનાં સાધનોની તૈયારી કરવાને ત્યાંથી જવાની તૈયારી કરતો હતો તેને ઠાકોર રાયધવસે અટકાવીને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. “મહારાણા ! મંત્રીશ્વર શામાશાહની વિનંતિનો સ્વીકાર કરીને જેમ આપે તેમને કૃતાર્થ કર્યા છે, તેમ મને પણ મારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરીને કૃતાર્થ કરશે.”

મહારાણાએ આનંદપૂર્વક કહ્યું. “ઠાકોર ! તમારે જે કહેવું હોય, તે ખુશીથી કહો. હું તેનો અવશ્ય સ્વીકાર કરીશ.”

રાયધવસે કહ્યું. “મહારાણા ! મારી વિનંતિ એ છે કે આપ જેવા સ્વદેશભક્ત, બીરશિરોમણી, પુણ્યસ્રોત, હૃદયપ્રતિષ્ઠા અને પુરોષોત્તમ મહારાણાએ અત્રે આવીને મને જે માન આપ્યું છે, તે માટે આપનો હું જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડાજ છે, પરંતુ મને કહેવાને ફાલગીરી થાય છે કે આપને જોઈએ તેવી અને તેટલી આગતાસ્વાગતા મારાથી થઈ નથી, એટલુંજ નહિ પણ આપને યોગ્ય એવી એક પણ વસ્તુ મારાથી આપની સન્મુખ નજર કરી ચકાઈ નથી અને તેથી મારી પુત્રી અલકાસુંદરી કે જે રૂપ અને ગુણમાં આપને સર્વથા યોગ્ય છે, તેનું પાણીઅહણ કરીને મને કૃતાર્થ કરશે.”

પ્રતાપસિંહને ઠાકોરની આ માગણીથી આશ્ચર્ય થયું નહિ; કારણ કે અલકાસુંદરીની પ્રેરણાથી જ તે આ પ્રમાણે તેનું પાણીઅહણ કરવાને માટે કહે છે, એમ તેના અલકાસુંદરી સાથે થયેલા

મોલનથી તેને જણાયું, તેમ જાણી લે. “રાયધવજી” મોલનના અને ખરેખરી કટોકટીના સમયે તમે મને માન પરિચય દિત આશય આપીને જે આગાસાગા કરી છે, તેનો ચેન્દ્ર જો મારાથી આવી ફાગતમાં રી રીતે વાગે ચકાશે, તેનો હું દિવસ વિચાર કરું છું. તેમા જગી તમે મને તમારો પુત્રો પદ મદલ કરવાનું કહીને તમારા માતા ઉપરના ઉપકારમાં તુલિ છે, એ કેવી વાત? તમે મને ખરા સમયે આશય આપીને સહાય કરો છે, તેને લઈને હું તમારી માગજીનો અસ્વીકાર કરવા ઉચિત માનતો નથી, પરંતુ મારી પ્રતિજ્ઞાને અમે તમારી ઉપ સાથે હાલ તુરત હું લમ કરી ચકીય નહિ અને હું નાશ થઈ છું કે તે માટે મને માફ કરશો.”

રાયધવજી કહ્યું. “મહારાણા! આપનો પ્રતિજ્ઞાને હું છું અને તેથી આપ ધામધુમમાં મારી પુત્રી સાથે લમ કરી નહિ એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે, પરંતુ હું આપનો પ્રતિજ્ઞાને પછ પ્રકારની હરકત આવે તેમ કરવાને માગતો નથી. મારી વિનિ માત્ર એટલીજ છે કે આપે મારી પુત્રીનું પાણિમદલ કરીને આપની અર્ધાંગના બનાવી આપની સેવામાં જ રાખવી ના કોઈ પણ પ્રકારની ધામધુમ વિના આજે સધ્યા સમયે કરવાની સર્વ જોડકણ પછ કરી રાખી છે, માટે આપ તેનો સ્વીકાર કરીને મને વિશેષ ઉપકૃત બનાવશો, એવી મને સંપૂર્ણ આશા છે.”

“જહુ સારું જ્યારે તમે મારી પ્રતિજ્ઞાથી પરિચિત છો અને કોઈ પણ પ્રકારની ધામધુમ વિના તમે તમારી પુત્રીને મારી ગના માત્ર વાગ્દાનથી બનાવવાને ઇચ્છો છો, ત્યારે મને તેનો સ્વીકાર કરવાનો કશી પણ હરકત નથી અને તેથી આજ સધ્યા સમયે તમારી ઇચ્છા મુજબ વર્તવાને હું તૈયાર છું. રાયધવજી! તમે મને ખરા સમયે આશય આપીને મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે અને વિશેષમાં તમારી પુત્રી પણ મને આપવા તયાર થયા છો, તેનો મેમ બહેન મારે તમને શી રીતે આપવા, તેનો મને હમેશા વિચાર કરે છે હાલની મારી વિચિત્ર અવસ્થામાં હું તમને કોઈ કિનટી લેટ કે અમુક સારી બગીર આપી ચકતો નથી, એ જો કે હાલની

રહે છે; તે પછી તમારા ઉપકારનો બદલો વાગવાની ખાતર હું
મને 'રાણા' ની પદવીથી વિભૂષિત કરું છું." પ્રતાપસિંહે અલ-
હુદ્દીનો સ્વીકાર કરવાની કબુલાત આપતાં કહ્યું.

"મદારાણા ! " રાયધવલે કહ્યું "આપને આશ્ચર્ય આપીને
આપની જે આજતા સ્વાગતા કરી છે તે માટે આપને મનમાં
પણ પ્રકારનો સંદેહ રાખવાની જરૂરીયાત નથી; કારણ કે
પ્રતિભાષિતે પ્રતિભાષિતને સદાગ કરવી, એને હું મારી ફરજ સમજું
છું, તેથી મારાથી બનતી આપની જે સેવા મેં કરેલી છે, તેનો બદલો
આપવાની દરજી પણ અશક્ય નથી, તેમ છતાં જ્યારે આપ મને
'રાણા' ની માનવંત ઉપાધિથી વિભૂષિત કરે છે, ત્યારે હું તેનો
સ્વીકાર કરું છું. અને હવે હું મારી પુત્રીના વાગ્દાનની ક્રિયાની
જરૂરજ તૈયારી કરવાને જવાની રજા માગું છું, યોગ્ય સમયે મારો
કુમાર આપને તેડવાને માટે આવશે; માટે આપ તે વખતે બે-ત્રણ
રહસ્યો સાથે મારા મહેલે પધારજો."

પ્રતાપસિંહે ઈશ્વરતથો હા કહી એટલે રાયધવલ ચાલ્યો
ગયો અને તે પછી તે તથા સરદાર ગોવિંદસિંહ પણ બિવિધમાં
યત્નના યુદ્ધની તૈયારી કરવાને અને આસપાસના પ્રદેશમાંથી સૈનિકો
બેઠાવવાનો પ્રયાસ કરવાને પોતાના નિવાસસ્થાને ગયા, પ્રતાપસિંહે
પોતાની પર્ણકુટીમાં જઈને દેવી પદ્માવતીને રાયધવલની માગણી કહી
દર્શાવી એટલે તેણે પણ અલકાસુંદરીનો સ્વીકાર કરવાને આમ્રહ કપ્યો.
સંધ્યા સમયે યોગ્ય મુહૂર્તે પ્રતાપસિંહે અગ્નિદેવની સાક્ષીએ
અલકાસુંદરી સાથે પાણિગ્રહણ કરીને તેને પોતાની અર્ધાંગના બનાવી
અને તે વખતથી અલકાસુંદરી પોતાના પ્રિયતમની પર્ણકુટીમાં જઈને
તેણે જે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તે પ્રમાણે પોતે પણ પ્રતિજ્ઞા
લઈને રહેવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

શાહબાદો સહીમ.

“ દુનિયામેં અચ્છી ચીજ ને ખુશ હય વો શરાબ હય
 હંસે ગિવા ને ચીજ હય બિલકુલ ખરાબ હય.
 ને પિતા હય હંસે આલમમેં વો સરદાર હોના હય;
 ને બેવકુફ હય હંસે ઉસે હંકાર દોતા હય. ”

શાહબાદો સહીમે શરાબની જે ત્રણ ખ્યાલીઓ ઉપરાંત
 ગટગટાવીને ઉપરની જેત કહી. એટલે તેનો જાની મિત્ર મહંમદ
 ને તેની સામેજ બેઠો હતો, તેણે તેને વધાવી લખીને કહ્યું “ ક
 બાદો સાહેબ ! આપે કહેલી જેત બિલકુલ રાસ્ત છે; કા કે નાક
 યામા ખુદાતાલાએ ને કેાઈ અચ્છી ચીજ બનાવી હોય, તો તે
 ખજ છે. શરાબની મોજ અને તેનો નીસો ખરેખર અજબ છે
 તેથી જે ઈસમ તેનો ઇન્કાર કરે છે, તે ખરેખર બેવકુફ અને ક
 સરદારજ છે; પરંતુ મારા મહેરબાન ! શુદ્ધામનો ગુસ્તાખી
 માફ કરજો; કાં કે દુનિયામાં શરાબ એ ને કે બહુત અચ્છી ચી
 છે; તો પણ મારે કલા સિવાય નથી ચાલતું કે શુદ્ધાખી બાદ
 નવજીવાન નાજીક પરી પણ શરાબથી જરાએ કમતી નથી. ”

શાહબાદો એ સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડ્યો. તેણે શરાબ
 એક ખ્યાલી પુનઃ ગટગટાવી જઈ કહ્યું. “ વાહવાહ, હોસ્ત
 પણ ખુબ કરી. ખુદાતાલાએ બનાવેલી શરાબ અને સુંદરી એ
 અજબ કરામતોમાં સુંદરી સર્વશ્રેષ્ઠ છે; કારણ કે શરાબનો નીસો
 મારે મન સાધારણ બીના છે; પરંતુ સુંદરીના બેનમૂન રૂપનો નીસો
 એટલો બધો બેહદ છે કે તને તેની શી વાત કહું ? પેલી મદમાત
 નવજીવાન સુંદરી મહેર-અમીર આયાસબેગમી પુત્રી અને દે
 અફગાનની બીબી-ને તો તેં જોઈ છે ને ? તેના અજબ રૂપનો મે
 એવો તો નીસો ચડ્યો છે કે હજી પણ તેની મનમોહન મૂરત મા
 હગરમાંથી દૂર થઈ નથી. હાલ તો ને કે બાબાએ તેને મારી નજર
 દૂર કરવાને માટે નાલાયક ચંદ અફગાન સાથે, પરજાવી લીધી છે,
 તો પણ હું તેને જૂલી ગયો નથી અને તેથી કોઈને કોઈ વખતે ક

મે રૂપસુંદરી મહેરને મેળવીશ અને તેને મારી રાજરાણી બનાવીને પુખી થઈશ. ”

“ સાહજીદા સાહેબ ! શું એ મનમોહન સુંદરી મહેરને આપ હજી બૂંઝી ગયા નથી ? ઘણીજ આશ્ચર્યની વાત ! પરંતુ આપ તેને મેળવશો શી રીતે ? ” મહમદે સ્વાલ કર્યો.

“ મહમદ ! દોસ્ત ! તું હજી ઉલ્લુજ રહ્યો છે; શી રીતે મેળવશો, એ કંઈ સ્વાલ છે ! જમીન આસમાન એક થાય; તો પશુ તું તેને છોડનાર નથી, જ્યારે દિલ્હીના તખ્તેતાઉસ ઉપર તારો આ મિત્ર વિરાજમાન થશે, ત્યારે બિચારા શેર અફઘાનની શી તાકાત છે કે તે મહેરને સાચવી શકે ? ગમે તે ભોજે અને ગમે તે ઉપાયે હું મહેરને મારી દિલ્લે બનાવીશ, એ ચોક્કસ છે અને જ્યારે એમ કરોશ, ત્યારેજ મારા દિલની આગ જુઓ. ” સાહજીદાએ આંખો ફાડીને જવાબ આપ્યો.

મહમદે હસીને કહ્યું. “ પાક પરવરદેગારની મહેરબાનીથી આપની ઇચ્છા જલદી પાર પડે, એમ હું ઇચ્છું છું; પરંતુ સાહજીદા સાહેબ ! જ્યારે આપ એ લલિત લલનાને મેળવશો, ત્યારે પેલી શુભબદન રજયાતું શું થશે ! શું આપ તેને વિસરી જશો ? ”

“ રજયા ! ” સાહજીદાએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું. “ નહિ, રજયાને વિસારી મેલવી મને પાલવે તેમ નથી; કારણ કે મને તેની કેટલાક રાજકીય કામોમાં ખાસ કરીને અગત્ય છે, પરંતુ મહેરની આગળ રજયા તુચ્છ છે; કંઈ વિચારમાં નથી. ”

મહમદે શરાબની પ્યાલી લઈને કહ્યું. “ સાહેબ ! આપ મહેરને વધુ મહત્વ આપો છો; પરંતુ મારા મતાનુસાર મહમાતી સ્વલકાય સુંદરી રજયા મહેરથી જરા પણ ઉતરતી નથી. પછી તો આપ જે ધારતા હો, તે ખરું. ”

“ દોસ્ત ! તારું કથન ઠીક છે; પરંતુ મહેર તે મહેરજ છે; તેની તુલનામાં રજયા ટકી શકે તેમ નથી યા ખુદા ! યા પરવરદેગાર ! મહેર, હા, મહેરને જ હું મારી રાજરાણી બનાવીશ ” સાહજીદા શરાબના બેહદ નીસામાં બોલી ઉઠ્યો.

જરૌબર આ સમસે પચીચેક વર્ષની એકતરૂણીએ ઠાક સદીમની સન્મુખ આવીને કહ્યું. યાહબદા સહેન ! કેને રાજરાણી બનાવવાને માગો છો ? ”

યાહબદાએ નીસામાંજ જવાબ આપ્યો. “ તને, પ્યારીયા ! તનેજ. બીજા કેને ? ”

તે આવનાર તરૂણી ઉમરાવ ફ્રેજની બીબી રજયાજ તેણે કહ્યું. “ જોદી વાત ! આપ તો પેલી નાદાન છોકરી મ આપનો રાજરાણી બનાવવાને માગો છો, કેમ ખરૂં ને ? ”

“ મહેર ! હા, મહેરને. પછી છ કાંઈ ? ” યાહબદાએ નીસામાં જ જવાબ આપ્યો.

“ ઠીક, તો પછી મને વિસારી મૂક્યો ને ? ” અને એ આ પ્રમણે વિસારી મૂકવાને માગતા હતા, તો પછી માત્ર પ્રેમ-સંબંધ થા માટે બાંધ્યો ? ” રજયાએ કંઈક ચતાથી પ્રમ

રજયાના કંઈક સ્વરથી યાહબદાને જરા ભાન આવ્યું. લાગ્યું કે નીસામાં તેણે કાચુ કાપ્યું હતું અને તેથી પોતાની જૂલને સુધારી લેવાને માટે તે એકદમ ઉભો થઈ ગયો અને રજયા કોમળ કરને પ્રેમથી પકડીને તેને પોતાનો તરફ ખેંચીને લેવા કોણ પ્યારી રજયા ! જાતની હુરી ! તું અહીં કયાથી ? તું કંઈક સમયથી આવીને ઉભી છો ? ”

રજયા કાંઈ કાચીપોચી નહોતી કે તે યાહબદાના આ ઉપરના મીઠાં વચનોને ન સમજી શકે તેણે જટ લઇને તેના તરફેળી નાખીને કહ્યું. “ નહિ, યાહબદા સહેન ! હું હવે તને મીઠાં મીઠાં વચનોથી લોળવાઈ જવાની નથી. તમે મહેરને વાત આપને તો આપની રાજરાણી બનાવવાને માગતા છો, તો હવે મારે આ ચાલી. આપના જેવા ચંચળ ચિત્તના પુરૂષ સાથે મારા પવાથી એ જાતુ કેમ મરતુ હશે, એવી મને પ્રયમથી ખબર ને. હું માત્ર વિદેને નિશ્વાસવાત કરીને કદિ પણ આપને પ્રેમ એકાદાને ન વળ નહિ. ”

આ પ્રમણે બીને રજયા ત્યાંથી નીસાડને ચાલી જાય.

એટલે શાહજીએ તેનો હાથ પકડીને તેનેઃઢવી રાખી અને મંદ સિમત કરતાં કહ્યું. “ પ્યારી દિલબર ! શામાટે રીસાય છે ? શામાટે તારા નાભુકે દિલને દુઃખી કરે છે ? શરાબના બેહદ નીસામાં મારાથી કંઈ તને અપમાનકારક શબ્દો કહી જવાયા હોય, તો તે માટે તું મને માફ કર, કારણ કે શરાબના નીસામાં મારાથી ઘણીવાર ન બેલવાના શબ્દો બોલી જવાય છે, તે તું ક્યાં નથી બાલતી કે નાહક મારા ઉપર ક્રોધ કરે છે ? ”

રજીઆએ કંઈક શાંતિને ધારણ કરીને કહ્યું. “ શાહજી શાહેબ ! હું આપના ઉપર ક્રોધ કરતી નથી; પરંતુ જો આપ મહેરને-પેલી એક વખતની કંગાલ છોકરીને શાહતા હો અને તેનેજ તમારી રાજરાણી બનાવવાને માગતા હો, તો પછી આપને મારી શી જરૂર છે ? અને આપ જ્યારે તેને વધારે મહત્વ આપવાને માગો છો, ત્યારે મારે અહીં આવવાનું પ્રયોજન પણ શું છે ? ”

“ રજીયા ! છગર ! ” શાહજીએ રજીયાને મનાવતાં કહ્યું “ તું નાહક વહેમાય છે. નીસાના આવેશમાં મહેર વિષે હું કંઈ આડું અવળું બોલી ગયો હોઈ, તો તે તરફ તારે જરા પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ નહિ મહેર ગમે તેવી રૂપસુંદરી હોય, તો તેની મને શી પરવા છે ? હું તો જસ તનેજ ખરા હૃદયથી શાહું છું અને તેથી જ્યારે હું હિન્દુસ્થાનનો શહેનશાહ થઈશ, ત્યારે તને જ મારી શહેનશાહબાનુ બનાવીશ, એવું મેં જે વચન તને આપ્યું છે, તેને હું વિસરી ગયો નથી. વળી આજે તને પુનઃ પણ કહું છું કે હું મારા એ વચનને ગમે તે લોગે પાળવાને તૈયાર જ છું હવે તને મારા પ્રેમનો વિશ્વાસ આવે છે, પ્યારી ? ”

રજીયા શાહજીના લોખા દિલને બાલતી હતી અને તેથી તેણે હસીને જવાબ આપ્યો. “ પ્યારા ! આપના પ્રેમનો મને વિશ્વાસ જ છે અને તેથી આપે આપેલ વચનને ગમે તે લોગે આપ પાળશે, એવી મને સંપૂર્ણ ખાતરીજ છે, પરંતુ આપ હવે શરાબના વસનની કાંઈ હદ રાખો તો ઠીક; નહિ તો પછી આપ ની તબિયતને મોટો ધક્કો લાગશે. ”

શાહઝાદાએ રજયાને પોતાના આસન ઉપર પોતાની જ બેસારીને અને તેનાં મુલાખી ગાલ ઉપર મુંબન લીધેને
 “ખ્યારી ! હું ઘણું જોઈ છું કે યરાખનું વ્યસન ખરાબ
 પરંતુ મને તેનો એટલો બધો રસ લાગી ગયો છે કે મારાથી
 છોડાતું નથી; તેમ છતાં તારી વ્યાજળી સલાહને માન આપીને
 તેને જોઈ કંઈક પ્રયાસ અવશ્ય કરીશ. ભેષા અને
 પણ મને તે વિષે બહુ જ ચિંતામણુ આપે છે; પરંતુ ખરાબ
 ના સહવાસથી યરાખને હું છોડી શકતો નથી. ઠીક, પણ મને
 ક્યાં ગયો ? ”

“તે તો હું જ્યારે અહીં આવી, ત્યારનો ચાલ્યો ગયો
 રજયાએ કહ્યું.

“હા, રજયા, પણ પેલા કાગળનું શું થયું ? મને લાગે
 બાબાના હાથમાં એ કાગળ ગયો હોવો જોઈએ.” સલીમે કહ્યું.

“હા, આપની ધારણા સત્ય છે, કારણ કે જે વખતે વિજય
 એ કાગળ આપીને હું તેને સમજાવતી હતી, તે વખતે ખુદ શાહ
 શાહ હિન્દુના પોશાકમાં સજ્જ થઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા.
 તેમના આગમનથી હું તો તુરતજ પલાયન થઈ ગઈ હતી, અને
 વિજય ત્યાંને ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને શહેનશાહે તેની સાથે
 મુખી વાર્તાલાપ કર્યો હતો અને તેથી મારે એ કાગળ
 તેમના હાથમાં જ ગયો હશે.” રજયાએ સલીમની ધારણાને
 રજા પોતાની માન્યતા કહી બતાવી.

“એ કાગળ જે બાબાના હાથમાં ગયો હશે, તો તો આખી
 પૂરી ફરજતી થવાની છે; પરંતુ રજયા ! તેં તે કાગળમાં શી
 કંઈ લખેલી હતી ? ” સલીમે જણાવવાની પૂછ્યું.

“શી હકીકત લખેલી હતી, કેમ ? શહેનશાહ વિરૂદ્ધ
 જે બગવો જવાબદારી હોય અને આપણા ન્યાય પાક
 ખર્ચ વિરાધી અનુકરણ વગેરેનો કોટી નાપણા માત્રમાં
 કરવાની નાપણી જે મુજબ ધરાવેલી હોય, તે વિષે કેટલાક પુરુષ
 અને સ્ત્રીઓને તે કાગળમાં લખવામાં આવેલી હતી.”

તેને કાનગળા જે યોગ્યતાદાયક હોય તેમ જોઈએ તે આપણી પાસે જોઈએ. પૂજામાં મળવાનો સંબંધ છે. મને લાગે છે કે આપણે જે જાણે છે તે કાનગળા વિશે પૂછીએ તો શી જવાબ છે ? ” રાજાએ કાનગળાની દૃષ્ટિએ કહેલું પ્રશ્ન કર્યું.

“ નહિ તેને હવે જે વિશે કાનગળા પૂછી ચકાવ તેમ નથી; કાનગળા જે તે જાણના માન્યતા ધર્મ પડ્યો છે અને તેથી તેને કાનગળાની દૃષ્ટિએ પૂછવાથી કાનગળા અર્થ સરે તેમ નથી. ” રાજાએ કાનગળા આપ્યું.

“ કીડ, જ્યારે જે વાતને, પરંતુ જાણના જગાડવા સંબંધી આપ હવે શું નિર્ણય ઉપર આવ્યા છો ? ” રાજાએ વિષયને કાનગળાને કાલ કર્યું.

“ જાણના જગાડવા જે ચોક્કસ છે; પરંતુ ક્યારે અને શી રીતે જગાડવા, તે વિશે મેં કહ્યું ક્યો પણ નિર્ણય કર્યો નથી. જાણના કાનગળાને રાજધાનીનો ત્યાગ કરીને દૂરના દેશમાં યુદ્ધાદિ કારણસર જવાનું થાય, તો જાણના જગાડવાને રાજધાનીનો કબજો મેળવવાનું કાર્ય સહેલું થઈ પડે તેમ હોવાથી હું તેનીજ રાહ જોઈ રહ્યો છું. કેટલાક મુસલમાન સરદારોને તો મેં આપણા પક્ષમાં સામેલ કરી દીધા છે; પરંતુ રાજપૂત અને અન્ય હિન્દુ સરદારો અને અમીરો આપણા પક્ષમાં આવતા નથી. તેઓ તો જાણના કાનગળાને માટે પોતાના પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર છે અને તેથી જાણના જગાડવાનું કાર્ય હાલ તુરત સહેલું નથી. અંગ્રેજોના કાનગળાને મને ગઈ કાલેજ અબર આપી છે કે જાણના કાનગળામાં જાણના તરફ : યુદ્ધ કાર્યને માટે જવાના છે અને જે આ અબર ખરી હોય અને તેઓ રાજધાનીનો ત્યાગ કરીને કાનગળામાં જવાના હોય તો પછી રાજધાની અને ખજાનાનો કબજો મેળવવાનું કાર્ય આપણને બહુજ સરલ થઈ પડે તેમ છે તથા એક વખત તેનો કબજો આપણા હાથમાં આવી ગયો કે પછી જાણના કાનગળાની કાનગળા આપણને કશું પ્રયોજન નથી. ” રાજાએ જાણના જગાડવાની પોતાની જાણવણી કહી બતાવી.

“ આપણી જાણવણી તો ઘણીજ સારી છે અને જાણના કાનગળાની

રહેમતી તે પાર પનુ પડ્યો, પરંતુ તે પત્રી-એટલેકે આ પત્રી
ચાહ્યો પછી આપની આ નાચીજ દામીને મૂકી તો જ્યોત
ને ? રજાએ અર્ચસૂચક હૃદયી પૂછ્યું

“ નહિ પ્યારી રજા ! ” સતીને રજાને માઠી
આપીને કહ્યું “ તને તો હું કદિ પવન બૂડી જવાનો નથી, કિ
ત્યારે હું સમસ્ત હિન્દુસ્થાનનો ચહેનચાહ ધર્મચ ત્યારે તને
સામ્રાજી બનાવીશ ”

રજા ચાહબદા સહીમની અપૂર્વ પ્રીતિ જોઈને પુણી
ગર્ભ આનંદના અનિરેકથી તેનું સુહર મુખ ખીલી ઉઠ્યું
સોનાનો પ્યાલી શરાબથી ભરીને ચાહબદાને પ્યારથી નાચી
નામવર ચાહબદા ! પ્યારા જીગર ! મારા તરફની આપની અપ
પ્રીતિ જોઈને હું આપની ઘણી જ અદેશાનમ હ છું

ચાહબદાએ રજાના હાથમાંથી શરાબની પ્યાલી લઈ
તેને ગટગટાવીને કહ્યું “ વાહવાહ, રજા ! શરાબની કમ મૈત્ર
ક્યા આનંદ ? ”

રજાએ પુનઃ ખીલ પ્યાલી ભરીને આપી અને તેને પક
પૂર્વવત્ ગટગટાવી ગયો તે પછી ચાહબદાએ નીસાના જોરમ રજા
યાને અનેક પ્રકારની રાજખટપટની વાતો કહી દીધી અને તે
વધારે ને વધારે શુભ વાતો તેની પાસેથી પ્રેમના મીઠા વચનોથી કોમ
વીને કઢાવતી હતી ત્યારે આ પ્રમાણે ચાહબદા સહીમ અને ની
ફેણની બીબી રજા શરાબમાં મસ્ત બનીને એશ્વનાશમ કોમવ
હતા, ત્યારે ચહેનચાહ અકબર અને તેનો મિત્ર ફૈઝ તેમની ન
બિભત્સ ચેહાને શુપચુપ નિહાળીને મનમાને મનમાં આક્રમ
પામતા હતા ચાહબદાને વધારે જોવાન અવસ્થામાં એક
ચહેનચાહ અકબર તથા ફૈઝ ચોરડામાં દાખલ થયા રજાને
શરાબ પીધેલો નહિ હોવાથી તેને નીસો ચડેલો નહોતો અને તે
તે અકબર તથા ફૈઝને આવેલા જોઈને આશ્ચર્ય પામી અર્ધ
જેડી હતી ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ ચાહબદા તો હક
જોવાન અવસ્થામાં પડ્યો હતો અને મુખેથી “ શરાબની

શરાબડી ક્યા ખાત ? ખ્યારી રજયા ? ક્યા આનંદ ? ”
 મેમ વારંવાર અસ્પષ્ટ સ્વરે બરાડતો હતો. બાહ્યાહે તેની પાસે
 જઈને તેના ખભા ઉપર જોરથી પોતાનો હાથ મૂકીને ગંભીરતા
 વર્ણક કહ્યું “ સહીમ ! ”

સહીમે નીસામાંજ જવાબ આપ્યો. “ દિલોઝન રજયા !
 શરાબડી ક્યા મોજ ? શરાબડી ક્યા ખાત ? ”

અકબરે શાપર્વક પુનઃ ગંભીરતાથી કહ્યું “ સહીમ ! ”

આ વખતે શાહઝાદાએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ; પરંતુ
 નીસાના આવેશમાં ખડખડાટ હતી પડ્યો

અકબરે તેને સંપૂર્ણ બેભાન બનેલો જોઈને તેને ભગૃત
 રવાની ખાતર તેનો હાથ જોરથી ખેંચીને કહ્યું. “ સહીમ !
 કાવધ થા અને જરા નિહાળીને જો કે હું કોણ છું ? હું રજયા
 નહિ, પણ તારો બાબા અને સમય હિન્દુસ્થાનનો શહેનશાહ
 અકબર છું, તું શરાબના નીસામાં એટલો બધો ચકચૂર થઈ
 બેસ્યો છે કે મને ઓળખતો પણ નથી. ? ”

સહીમની કહ્યુંન્દ્રિયમાં શહેનશાહ અકબર એ જો શબ્દોનો
 પ્રવેશ થયો અને તેમ થતાંજ તેની જ્ઞાનેન્દ્રિય સતેજ થઈ ગઈ. તે
 આંખો ફાટીને અકબરની સામે પ્રથમ તો જોઈ રહ્યો; પરંતુ
 સ્વારખાદ તેને સંપૂર્ણ ઓળખવાથી મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયો અને
 ચરમથી અવનત મુખે ઉભો થઈ રહ્યો.

અકબરે તેને શુદ્ધિમાં આવેલો બાણીને પૂછ્યું, “ કેમ,
 સહીમ ! હજી તે શરાબનો ત્યાગ નથી કર્યો ? તારા બાબાના
 હુકમનો તું આવીજ રીતે અમલ કરે છે કે ? ઠીક, પણ આ સી
 કોણ છે અને તે શામાટે અત્રે આવેલી છે ? ”

શાહઝાદો તેના બાબાનાં ઉપરાઉપરી પ્રશ્નો સાંભળીને જરા
 ગભરાઈ ગયો અને તેથી તેણે કાંઈ જવાબ નહિ આપતા સુપજ
 રહેવું પસંદ કર્યું.

અકબરે પુનઃ કરડા સ્વરે પૂછ્યું, “ કેમ જવાબ આપતો

નથી સહીમ ? દહે, આ સી કોણ છે અને તે શા કાંઈથી આવેલી છે ? ”

સત્તીમે આ વખતે પણ કાંઈ જવાળ આપ્યો નહિ, એ ફેંટએ જરા આગળ આવીને કહ્યું, “ નામવર શહેશાહ શાહજાદા સાહેબને હવે ચરમાવો નહિ, તેઓ મને અહીં જ બેઠેલા જવાળ આપતા અચકાય છે અને તેથી હું જ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપું છું કે એ સ્ત્રી મારી બેવકા બીબી રજવા પછી અહીંઆ શું કારણથી આવી છે, તે હું આપને કહી શકીશ નહીં.”

“આ બાત તમારી બીબી છે, એ હું સારી રીતે બાંધી
પરંતુ તે વાત માટે શાહજાનના મુખમાંથી જ કઢાવવી હતી.
શહેનશાહે ફેજને એ પ્રમાણે કહીને સહીમ તરફ એકાદ પડે
“સહીમ ! રજયાબાત અહીં કેમ આવેલાં છે અને તેમની
તું શી ખાનગી મસલત ચલાવતો હતો ?”

સહીમે ચોતાના બાજાના મુખ સામે એકવાર આંખો નોંધ લીધું, પરંતુ તેને યોગ્ય જવાબ આપવા નેટલી તેનામા નહોતી અને તેથી તે મૌનજ રહ્યો.

શહેનશાહે તેને કેવળ નિરૂપિત રહેલો જોઈને
 “સલીમ ! તું મારો યુવરાજ પુત્ર હોવાથી મારી પાછળ
 આ સમગ્ર શહેનશાહી સમ્રાટ થવાનો છે વળી મારી ઉન્નત
 જમ્મદ થવા આવી છે અને તેથી હું હવે જેટલું જીવ્યો છું તે
 જીવવાનો નથી, એ ધાકસ છે; તેમ છતાં તું મારી વિરૂદ્ધ
 જગાડવાની ખટપટ શા માટે કરી રહ્યો છે, તે હું સમજી શકું
 નથી. તોહિદ-ધર્મ-ધર્મવાદીના મતની સ્થાપનાથી કેટલાક યુવકો
 મારી વિરૂદ્ધ થઈ ગયા છે અને તેમજોજ તને આડું મારું
 બનેલીને મારી સામે ઉરકેરવાની પેરની કરી છે, પરંતુ શાક દરમિયાન
 સલીમ ! કે તું તારી જુરી મતલબમાં કદિ પણ શરૂ
 નેજાવવાનો નથી પણ પરવરદેગાર હમેશાં સત્યનો-પર
 નીતિનોજ વિજય કરે છે અને અસત્ય-અધર્મ-અનીતિનો પ
 રે છે અને તેથી તો તથા તાત્ત્વ હજી સજાહકારોએ મારો દિ
 નને ને પ્રકારની ખટપટ નથી હોય; તો પણ તમે અનીતિ

વના હોવાથી તેમાં દુષ્ક્રિમૂલ થયો નહિ મહીમ ! તારા સ્થળે
 મેં કાઈ બીજે ચખ્ચ ઢાળ, તો મેં તેને ચાહનચાહત વિરૂદ્ધ ખટપટ
 રચના સુન્દા માટે કાસરનેજે મુન્દીના લાકડે લટકાવી લીધો હોત;
 પરંતુ તું મારો બેટો છે—અતિ બહાવો બેટો છે અને તેથી તને મુખ
 દેખા કમ્પાને માફ દુદ્ધ નાવતું નથી. ચાહનચાહતના રક્ષણને
 માટે ન્યાયદૃષ્ટિએ મારે તને વખતમા સખત એટલે કે દેહાત
 ઈન્દ્રિય શિક્ષા કરવી બેઠકે અને તારા અનિષ્ઠ આચરણો નેતા
 બેવી શિક્ષાને લાયક છે, પરંતુ પ્યારા બેટા ! તારા માટે મારા
 દુદ્ધમાં એટલો બધો જનાથ પ્રેમ બર્યો છે કે હું તેમ કરી ચકતો
 નથી સ્વીમ ! કાઈક વમજ અને વિચાર કર કે તું ગણ છે ?
 તું કેનો બેટો છે ? તારા બાબા કણ છે ? તારો આધકાર શો છે ?
 અને તારું મહત્વ શું છે ? તું પોતં જીવિખ્યનો ચહેનચાહત છે
 અને તેથી દિનરાત ચરાબના નિસામા અને દુષ્ટ શ્રીઓના સહવા
 સમાં પડ્યા રહેવાનું તને યોગ્ય છે ? બહાલા બેટા ! બરોબર વિચાર
 કરીને મને જવાબ આપ કે તને તારા હાલનું વર્તન ઉચિત છે ? ”

ચહેનચાહતના પ્રેમાળ અને શિક્ષાના વચનો સામળીને ચાહ
 બદા સ્વીમનું દુદ્ધ બેદાઈ ગયું અને તેથી તેની આંખોમાથી
 અશ્રુઓની ધાન પડેલા લાગી તેણે તેના બાબાના કદમો ઉપર પડીને
 ગદગદિત અવાજે કહ્યું. “પ્યારા માબા ! આપના આ જોવણ બેટાને
 ફામીના લાકડે લટકાવી દો, કારણ કે તેને એજ શિક્ષા યોગ્ય છે ”

બાદચાહ અકબરે મહીમનો હાથ પકડીને ઉભો કર્યો અને
 તે પડી પુનઃ પ્રેમાળ સ્વરથી કહ્યું “ સ્વીમ ! બેટા ! તું મોતની
 શિક્ષાને યોગ્ય નથી; કિન્તુ આશાના જગદ્ગિખ્યાત તખ્ત ઉપર
 બેઠીને લાખો મનુષ્યોને યોગ્ય ન્યાય આપવાને લાયક છે મારો
 તને ખાત્ર કરીને આગ્રહ છે કે તું તારા હાલના દુષ્ટ ચારિત્રને સુધાર
 અને ખરાબ દોસ્તોનો ત્યાગ કર અને પછી જો કે તારી આબરૂ
 કેટલી બધી વધી જાય છે માણસ માત્ર બૂલને પાત્ર છે અને તેથી
 આજ સુધી તે કરેલી બૂલોનો તને જો હવે બરોબર પશ્ચાત્તાપ
 થતો હોય, તો તેજ શિક્ષા તને પૂરતી છે બાલ તને પશ્ચાત્તાપ
 થાય છે ” ?

“ પક્ષાત્તાપ ! ” રાત્રીમે આશ્ચર્યસૂચક અવાજે
 “ પક્ષાત્તાપ તો શું ? પરંતુ આ પૃથિવી માર્ગ આપે તો તે
 અંદર સમાઈ જાઉં, તેટલી યરમ પણ થાય છે અને તેથી આ
 અરજ ગુઝારીને ઠહુ છું કે મને યોગ્ય હ’ડ આપો-મને કૃત્રિ
 શિક્ષા કરો. ખ્યારા બાબા ! તે વિના-યોગ્ય ઠોકર વામ્યા વિના
 સુધરી શકવાનો નથી. ”

“ નહિ, બેટા ! ” શહેનશાહે કહ્યું. “ તને પૂરતો પક્ષાત્તાપ થઈ
 હોવાથી હવે શિક્ષા આપવાની જરૂર નથી. પક્ષાત્તાપ અને યરમ
 બેજ એવી શિક્ષાઓ છે કે જેથી ગમે તેવા હુદ માણસ પણ સુધરી
 જાય છે, તેથી તને કાંઈપણ શિક્ષા નહિ કરતાં માફી આપું છું. ”

“ પરંતુ ખ્યારા બાબા ! શું હું આપની રહેમને યોગ્ય છું કે નહીં
 મને માફી આપો છો ? ” સહીમે આતુરતા સૂચક સ્વરે પૂછ્યું.

“ હા, તું મારી રહેમને સર્વદા યોગ્યજ છે, કેમકે પુત્ર મૂંડ
 થાય છે; પરંતુ માવતર ઠહિ પણ કમાવતર થતાં નથી અને તેથી
 માફીને પાત્ર છે. સહીમ તું હવે જા અને મારા ખાસ ઓરડામાં
 મારી રાહ જો, હું હમણાંજ તારી પાસે આવી પહોંચું છું ” એમ
 કહી બાદશાહ અકબરે તેને ત્યાંથી ચાઝ્યા જવાની ઇશારત કરી
 એટલે તે તેને નમીને તુરત જ ચાઝ્યો ગયો.

તે ગયા પછી શહેનશાહે પોતાના હાસ્ત ફેંચીને કહ્યું. “ ખ્યારા
 મિત્ર ! તમારી બીબીને માટે હવે તમે શું કરવા માગો છો ? તમને
 જો કાંઈ હરકત ન હોય અને તમારી કબુલાત હોય, તો હું તેને મે
 કરવાને માગું છું. કારણ કે સર્વ ખટપટનું મૂળ તેજ છે. ”

“ નામવર શહેનશાહ ! ” ફેંચીએ કહ્યું. “ મારી બેવડા બીબીને
 માટે આપ ગમે તે કરવાને સુખત્યાર છો, મને તેમા કાંઈ જ
 પ્રકારનો હરકત નથી. ”

“ બહુત ખુશ. ” બાદશાહ અકબરે એમ કહીને પોતા
 અંગરૂડોને બેરથી જુમ મારી તુરત જ બે હથિયારખંધ કર્મ
 રીએ બાદશાહનો સન્મુખ આવીને કુર્નિસ બાબાની ઉભા રહ
 બાદશાહ અકબરે તેમને કરડા અવાજે હુકમ કર્યો. “ આ બાબુને

જરૂર કરવામાં લઈ લાગે અને તેમાં તેને કેદ કરીને મને સંતોષ પત્ર આપે. "

ધર્મચારીએ રજવાને લઈને ત્યાંથી ગયા. રજવાએ જાણી વખતે યદેનયાદને તથા તેના ચોદર ફેણને પોતાને પણ યદેનયાદની જેમ માત્રી આપવાને મળી ધણી જરા ગુજારી હતી, પરંતુ સંત રિહના યદેનયાદે કે ફેણએ તે પ્રતિ જરા પણ લશ્ય આપ્યું નહોતું. યદેનયાદે સ્વભાવે તેના બાબાની રહેમથી છુટી મેલે અને રજવાને કેદમાં સપડાવું પડ્યું. એ વિધિની વિચિત્ર દોષ નહિ, તો બીજું શું ?

તે પછી યદેનયાદ અને ફેણ ત્યાંથી અન્યત્ર ગયા.

—*—*—

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ધર્મનું સ્વરૂપ.

યદેનયાદ અકબર અને આચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિ નામદાસના એક ખાનગી ઓરડામાં ધર્મ સંબંધી વિવિધ વાર્તાવાપ કરતા બેઠા હતા. ફેણ, અણુલક્ષ્મણ, ટોડરમલ, કેરમચંદ અને ધાનસિંહ વિગેરે દરબારીઓ પણ ત્યાં હાજર હતા અને તેઓ સૂરીશ્વર અને અમ્રાટ વચ્ચે ચાલતી ધાર્મિક ચર્ચાને રસપૂર્વક સાંભળતા હતા. ધર્મના જૂઠા જૂઠા વિષયો ઉપર અનેક પ્રકારનો વાર્તાવાપ ગાથા પછી યદેનયાદ અકબરે હસાસાથી આચાર્ય મહારાજને પૂછ્યું. " સૂરિજી ! ધાર્મિક વિષયમાં આપની અપૂર્વ વિદ્વત્તા જોઈને હું ઘણાજ ખુશી થયો છું અને આપે અત્રે આવીને મને તેનું જે જ્ઞાન આપ્યું છે, તે માટે આપનો અત્યંત આભારી છું. હવે કૃપા કરીને ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ મને સમજાવો, તો હું આપનો અદેશનમંદ થઈશ; કારણ કે હું ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને જાણવાને બહુજ ઈન્નેજાર છું. ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને જાણવાને માટે હું ઘણા વિદ્વાનોના પરિચયમાં આવ્યો છું; પરંતુ મારા મનનું સમાધાન થયું નથી અને તેથી આપની

પાસેથી મને તે વિભાગી ગયાર્થ માહિતી મળશે, એવી ના-
રાખીને જ મેં આપને તે વિશે પ્રાર્થના કરી છે.”

“રાજન્ !” સૂરિજીએ સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું
“ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને જાણવાની આપની જીજ્ઞાસા જોખને મને
ધણોજ આનંદ થાય છે. ધર્મના સ્વરૂપને જાણવાની જીજ્ઞાસા
એ આત્માની નિર્મળતાને દર્શાવે છે. ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવા
એ જો કે ઘણું મુશ્કેલ કાર્ય છે, તો પણ માનવબુદ્ધિ તેને સમજવા
ન શકે એવું તે કડિન કાર્ય નથી. ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને
સમજાવવાને માટે પૂર્વે યત્ન ગયેલા અનેક સનયો મહાપુરુષો
યોગ્ય પ્રયત્ન કરેલા છે, પરંતુ તે સર્વને બરોબર સમજાવવા
આપણને ઘણો સમય લાગે તેમ છે. અને તથી અત્યારે તો હું
નાપને શુદ્ધ ધર્મને એટલે કે તેના બરા સ્વરૂપને હુકામ પાડી
સમજી શકાય તેની શૈલીમાં સમજાવીશ અમારા જૈન યાત્રાકારોએ
ધર્મના મુખ્યત્વે જે ભેદો જણાવ્યા છે. આ જે ભેદો તે સ્વધર્મ
અને શ્રાવકધર્મના છે. સાધુધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ અને માત્ર આ સંસાર
ત્યાગ કરીને મુનિવેષ ધારણ કરનારને જ ઉપયોગી હોવાથી હું તે
વિષે અત્રે વર્ણન કરવા ઇચ્છતો નથી. કિન્તુ અત્યારે તો શ્રાવકધર્મ
એટલે કે સંસારમા ગટેતાં મનુષ્યોને પાળવાના ધર્મના સ્વરૂપ
યોગ્ય વર્ણન કરીને આપને તેની જોખતી સમજણ પાડીશ. આ
માનવધર્મના બાર પ્રકારો છે અને તેને અમારા યાત્રાકારો
બારવ્રતો તરીકે જોળખાવેલા છે જે માણસો પોતાના જીવન
સંસારમા રહ્યા છતાં ધર્મમાર્ગે પમાર કરવાને ઇચ્છતા હોય, તેમજ
ધર્મના એ બાર વ્રતોને અનુસરવાની અગત્ય સ્વીકારવી જોખતે
જીવહિંસા ત્યાગ, અસત્ય ત્યાગ, અદત્તચક્રણ ત્યાગ, પરશ્વરી ત્યાગ
અને સ્વદારા સ્ત્રી, અપરિમિત પરિવહનો ત્યાગ અને ઇચ્છા
પરિમાણ, દિગ્ગમનનો ત્યાગ, લોભોપલોભન પરિમાણ, અર્થ
દાનો ત્યાગ, સામાયિક વ્રત, દેશાવકાશિક વ્રત, પૌષ્ઠોપવસ
ત્યાગ અતિચિત્રવિભાગ. આ બાર પ્રકારનો માનવધર્મ છે.
બારવ્રતોની યોજના એવી રીતે કરવામા આવી છે કે જો કોઈ
મનુષ્ય નવનુસાર પોતાનું જીવન ચલિત કરવાને ચાહે, તે

અંતિમ લક્ષ્યને એટલે કે મોક્ષને સહજમાં પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાલી થાય છે. સદરહુ બાર વ્રતો પૈકી પહેલું જીવહિંસા ત્યાગનું જે વ્રત છે, તે સર્વોત્તમ છે અને તેથી જો કોઈ પણ મનુષ્ય તે એક વ્રતને પણ યથાર્થ રીત્યા પાળે અને તે પ્રમાણે વર્તે, તો તેનું જીવન ધણું જ સુધરી જાય છે. એટલું જ નહિ, પણ તેના આત્માની પણ ધણીજ ઉચી સ્થિતિ થઈ જાય છે નામવર શહેનશાહ ! અમે જૈનીઓ જીવહિંસા ત્યાગના વ્રતને ચુસ્તપણે માનનારા અને પાળનારા છીએ અને સમસ્ત દેશ કે જગત ઉપર તેનો પ્રચાર કરીને માનવસમાજને તેનું ખરૂં રહસ્ય સમજાવવાને માટે અમે પ્રયાસ કરીએ છીએ. જીવહિંસા ત્યાગ એટલે કે અહિંસાને મહાન્ ધર્મ ગણીએ છીએ; કારણ કે એ વ્રત એવું તો ઉત્તમ છે કે તેના સેવન અને પ્રચારથી સ સારમાં સ્વર્ગને લાવી શકાય છે અને તેથી પરમ શાંતિનો અનુભવ કરી શકાય છે સંસારમાં જેટલા જીવો હયાતી ધરાવે છે, તે સર્વે શરીરથી જોકે જૂઠાં જૂઠાં અને ઉચ્ચ કે નીચ છે, તો પણ તે સર્વની અંદર આત્મા તો સરખોજ છે. અને તેથી જેવી સુખ-દુઃખની લાગણીઓ આપણને પોતાને થાય છે, તેવીજ તે સર્વ જીવોને થાય છે. પ્રત્યેક જીવ હમેશાં સુખનીજ ઇચ્છા કરે છે અને તે કારણને લઈ આપણે આપણ વર્તન એવું રાખવું જોઈએ કે જેથી અન્ય જીવોને સુખજ મળે. જીવાત્મા તરીકે આપણે જો સુખને ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણી એ ફરજ છે કે આપણે પ્રત્યેક જીવને સુખ થાય તેવાં કાર્યો કરવાં જોઈએ અને જો તેમ આપણે કરતા નથી, તો પછી આપણને સુખ મેળવવાનો શો અધિકાર છે ? બાદશાહ સલામત ! આપ ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને જાણવાને ઇચ્છ. ધર્મવતા હોવાથી મારે આપને કહેવું જોઈએ કે ધર્મનું સ્વરૂપ અહિંસામતમાં આવી જાય છે. અહિંસાધર્મ એ એવું વ્રત છે કે જેના પરિપાલનથી માણસ સ સારમાં શાંતિનું સ્થાપન કરી શકવાની સાથે પોતાના આત્માની પણ ઉત્તિ કરી શકે છે અને તેથી અમે તેને મહાન્ ધર્મ ગણીએ છીએ. અહિંસા એટલે પ્રત્યેક જીવ તરફ દયાલાવ એ પૃથિવીતલમાં મોટામાં મોટો ધર્મ છે, ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ પણ તેમાંજ આવી જાય છે.

જીવદા, પ્રેમ, ડગ્ગા, મેરી, જમાનવાદિગેરે અહિં તમ સર્વ
 છે અને તેથી જે માનવે ન ઉત્તમ ગણુ પાને પાર કરીને
 પ્રમાણે પોતાના જીવનને ગાળી રહે, તેઓ જે પાતા જન્મ
 સાર્થક કરી શકે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં સ્વામાર્થિકતા
 હવા તો રહેલીજ છે. તેમ છતાં પાણી તર મનુષ્યની પ્રાણિ તેથી
 ટીજ જોવામાં આવે છે. કેટલાંક મનુષ્યો ધર્મના ને રાજાદિવિદે
 અને જીવંદિવની ગાત્રને જીવિંદા કરતા જોવા છે, આનું
 કારણ જોવા અર્થે તો તેમની અજ્ઞાનતા નિત્ય બીજુ કાર્યને
 અહિંસા, સત્ય, અદોષ, દાન અને 'વ્રતપથ' આ પાને રહે
 સાચકારે અવિન માનેલા છે; તેમ છતાં અજ્ઞાનતાને વશ થઈને
 લોક સ્વાર્થો મનુષ્યોએ તેમાં-જાન કરીને અહિંસામાં વધે
 વિદ્યુતિ કરી નાંખેલી છે. હિંસા એ મોટામાં મોટું પાપકર્મ અને
 આ-માની અધોગતિ નરનારું કાર્ય છે અને તેથી તેનો ત્યાગ કરાવે
 બદલે કેટલાક મનુષ્યો તેને ધર્મ અને સાચકાર તરીકે ઓળખાવે
 એ મોટી દીલગીરીની વાત છે. વાસ્તવિક રીતે જોતા મહાનુભવ
 સચયવાન અને અભ્યક્તસિદ્ધાન્તાનુયાયી નાસ્તિકોએ જ હિંસાને
 ધર્મ તરીકે માન આપેલું છે અને કેવળ પોતાની ઈચ્છાની વૃત્તિને
 ખાતર જ હિંસા કરતા હોવાથી તેવા મનુષ્યોનાં વચ્ચેનાં કલ્પિત
 આપણું જોઈએ નહીં. ધર્મપરત્યક્ત મનુષ્યોએ તો અહિંસા, નેત્ર
 હયા, કંઠવ્યા અને પ્રેમને જ સર્વોત્તમ ધર્મ ગણીને તેની પ્રથમ
 કરેલી છે અને તેથી તે પ્રમાણે વર્તણું એ હરેક માણસની હૃદય
 છે. સમ્રાટશિરોમણિ ! હું ખાસ ભાર દઈને કહું છું કે સર્વ ધર્મોમાં
 અહિંસા જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે અને તેથી જેઓ ધર્મ, યજ્ઞ કે લોકવર્ત
 વશ થઈ જીવહિંસા કરે છે, તેઓનું રાત્ર્ય, વંથ, સંપત્તિ, ગણિ
 અને સ્ત્રી આદિ બધી સંપદાઓ થોડાજ કાલમાં નાશ પામે છે
 અને તેઓની ભવિષ્યના જીવનમાં અધોગતિ થાય છે અ.પ.પ. પરિ
 કુશનેશરીક્રમા પણ હિંસાની મના કરવામાં આવેલી છે. એ આપણે
 કયાં અભાવ્યુ છે? આ આખી આલમના જીવો પુનઃકલ્પ
 સંતાનો છે અને તેથી તેમણે પ્રથમ એજ ફરમાન કરેલું છે કે સ
 સ્ત જીવો ઉપર રહેમ રાખો. વિશેષમાં કુશનેશરીક્રમ અદરશ

તમાં ખુલાને બિસ્મિલાહ રસિમાનુર રહીમ, એ વિશેષજી આપ-
માં આવેલું દોવાથી દરેક જીવો ઉપર રહેમ રાખવી જોઈએ, એ
દુઆમાં સમજી શકાય તેમ છે આ ઉપરાંત બેન, હિંદુ અને ઈસ-
મ ધર્મોમાં અહિંસાનું પ્રતિપાદન ઘણી રીતે કરવામાં આવ્યું છે
ને એ હું આપને સર્વ હકીકત વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવાને બેસું,
ઘણો સમય લાગી જાય તેમ છે. અને તેથી આપને અત્રે ટુંકામાં
એટલું જ કહું છું કે પ્રત્યેક ધર્મમાં અહિંસાને મુખ્ય મન
નવામાં આવ્યું છે. એટલું જ નહિ પણ તેની ઘણીજ પ્રથંસાકર-
માં આવી છે. આટલા વિવેચન ઉપરથી આપ સારી રીતે સમજી
શ્યા હશે કે જીવહિંસા એ મોટામાં મોટું પાપ છે અને અહિંસા
મોટામાં મોટું પુણ્ય છે. ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ પણ તેમાંજ આવી
તું દોવાથી માનવધર્મનાં બીજાં અગિયાર મતો જે બાકી રહે છે,
વિષે હું આગળ કોઈ અનુક્રમ વખતે આપને સમજાવુ પાડીશ.”

સૂરિજીનું ઉપર્યુક્ત વિવેચન સાંભળીને શહેનશાહ અકબર
જેા જ ખુશી થઈ ગયો અને તેથી તેણે આનંદપૂર્વક કહ્યું.
સૂરિજી ! આપની પાસેથી ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ બાહ્યને હું બહુ
ખુશી થયો છું. આજ સુધી મેં અનેક વિદ્વાનોની ઉપદેશવાણી
સંભળી હતી; પરંતુ તેમાં આપની આજની ઉપદેશવાણી જેવો
મેં કોઈ વખત પણ રસ લાગ્યો નહોતો. અહિંસા અને હિંસા એ
મય ધર્મનું વિવેચન સાંભળીને મારા હૃદયમાં ઘણી જ અસર થઈ
અને તેથી હું આપના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાનો મારાથી
નતો પ્રયાસ કરોશ. પાક પરવરદેગારે ખરી રીતે આપ કહ્યો છે,
પ્રમાણે સર્વ જીવો ઉપર રહેમ રાખવાનું જ ફરમાન કરેલું છે;
પરંતુ અમે અજ્ઞાનતાથી તેમના એ સત્ય ફરમાનને બૂલી જઈને
હિંસાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ, એ દીલગીરીની વાર્તા છે.
પ્રતીશ્વર ! આપે મારા આમંત્રણને માન આપીને અત્રે પધારી મને
જે સફળદેશ આપ્યો છે, તે માટે આપનો હું ઘણો જ અહેયાનમંદ
છું અને તેથી મારી ઈચ્છા એવી છે કે આપ કોઈ પણ મૂલ્યવાન
ચીજનો મારી પાસેથી સ્વીકાર કરીને મને ઉપકૃત કરશે.”

બાદશાહ અકબરની શુભ લાગણી જોઈને સૂરિજીએ
 “રાહિનશાહ ! મારા સામાન્ય ઉપદેશથી આપના દુઃખનો
 સારો અસર થઈ હોય, તો તે બદલ માને અરેશાન નાનગાની
 પણ અગત્ય નથી, કારણ કે તેમ ચવામાં આપના દુઃખની નિર્મ
 તાનું જ જ્ઞાન થાય છે વગી મારા જીવનના ઉદ્દેશ અને
 ધર્મથી આપ પરિચિત થઈ ગયા છે. એટલે આપ જ વિચારો
 મારાથી આપની પાસેથી એક પણ વસ્તુ લઈ શકાય તેમ છે ખરી !

સૂરીશ્વરના ડેવટના પ્રશ્નથી બાદશાહ અકબર વિચારના
 ગયો. તેને ચૂપ રહેલો જોઈને સૂરીશ્વર પુનઃ કહ્યું “નામવર શે
 નશાહ ! મને કાઈક બદલો આપવો જ છે, એવી જો આપની ઈ
 હોય, તો હું તેને માન આપવાને તૈયાર છું, કારણ કે આપને
 નારાજ કરવાને માગતો નથી અને તેથી હું કે આપના સાંભળ
 પ્રતિદિન જે અસખ્ય ઉવલિ સંભાળે છે, તેને અમારા પવિત્ર
 મના દિવસો કે જે પર્યુપણના નામથી ઓળખાય છે, તે દરમિયા
 બધા રાખવાનું દરમાન કરો અને તે સિવાય આપના સાંભળ
 કારાગૃહમાં જે ડેલીઓ હોય તેને તથા રાજ્યમંદલ લયમાં જે
 પક્ષીઓને વિના કારણે પિજરામાં પૂરેલા હોય, તેને છોડી મૂકો
 આટલું જો આપ કરશો, તો હું એમ જ માનીશ કે આપે
 ઉપર ધણો જ ઉપકાર કર્યો છે”

સૂરિજીની આ નિસ્વાથ યુક્ત વાણી સામગીને શહેરના
 કહ્યું “સૂરિજી ! આપનું કથન રાસ્ત છે, પરંતુ તે તો અન્યત્ર
 વાત છે મારી ઈચ્છા એવી છે કે આપ આપના પોતાના કુખને
 કાઈક માગણી કરો”

સૂરિજીએ હસીને કહ્યું “રાજન ! સ સારમાં એટલા જ
 વસે છે, તે સર્વને હું માસ પોતાના ગદ્દા છું અને તેથી તેનું
 અને માટે મેં આપની પાસે જે માગણી કરી છે, તે મારા માટે
 એમ આપે સમજ લેવાનું છે મેં જ્યાંથી આ મુનિવેદને સ્વીકાર
 કર્યો છે, ત્યાર પછી મેં મારા-ત રાના લેલવાને સર્વથા ત્યજી
 છે એટલું જ નહિ, પણ સમસ્ત ચતુરંગી જીવોને મારા તરફ

રીકે સ્વીકાર્યા છે અને તેથી તેમનું સુખ એ મારુંજ સુખ છે, તેમ હું માનું છું. આ કારણને લઈને મારે મારા પોતાના માટે કંઈ પણ માર્ગણી આપની પાસે કરવાની નથી અને જે કરવાની છે, તે આપને જણાવી દીધી છે; માટે તે પ્રનાણે અમલ દેશે, મારા ઉપર ઉપકાર કરવાની સાથે આપ માનવસમાજમાં હુંદારીને છતી શકશો. નરેન્દ્ર ! પ્રજાનો પ્રેમ એજ રાજ્યની આખાહી છે. જે રાજા પોતાની પ્રજાનો પ્રેમ મેળવી શકતો નથી અને તેનાં હૃદયને છતી શકતો નથી, તે રાજા ખરી રીતે રાજાના પદને લાયક નથી. રાજાએ પોતાના આશ્રય તળે મૂકાયેલી પ્રજાના સુખની હંમેશાં જાળજી રાખવી જોઈએ અને તેથી જે રાજા પોતાના કર્તવ્યનું યથાર્થપણે પાલન કરે છે, તેના રાજ્યનો પાયો મજબૂત થતાંની સાથે તેનું નામ પણ અમર થાય છે. મેં આપની પાસે જે માગણી કરી છે. તેથી આપ પૃથિવી ઉપર શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી શકવાની સાથે શહેનશાહતને પણ મજબૂત બનાવી શકશો.”

બાદશાહે આનંદપૂર્વક કહ્યું. “સૂરીશ્વર ! હું આપની માગણીનો ઘણાજ આનંદ સાથે સ્વીકાર કરું છું અને તે માટેનાં લેખિત ફરમાનો હમણાંજ સમસ્ત હિન્દુસ્થાનમાં મોકલાવી દેવાની વ્યવસ્થા કરું છું. સમસ્ત જીવોનું કલ્યાણ કરવાની આપની શુભ માગણી જોઈને હું એટલો બધો પ્રસન્ન થયો છું કે જેનું યથાર્થ વર્ણન વાણીદ્વારા થઈ શકે તેમ નથી. આપ જેવા મહાન પુરૂષનાં હૃદયને અને ઉપદેશથી મારા હૃદયમાં ઘણીજ અસર થઈ છે અને તેથી મારાથી બનતા પ્રયાસે માંસાહારનો ત્યાગ કરીને જીવંત પાળાનો પ્રયાસ હું પોતે પણ કરીશ. સૂરિશ્વર ! આજથી હું આપને મારા ગુરૂ તરીકે માનું છું અને તેથી આપને જગદગુરૂની ઉપાધિથી નવાળું છું. આપે તો ફક્ત પર્યુપણના દિવસોમાંજ જીવહિંસા બંધ રખાવવાની માગણી કરી છે; પરંતુ હું તેમાં મારા તરફથી અસુક દિવસોની વૃદ્ધ કરીને તેટલા દિવસો પર્યંત મારી શહેનશાહતમાં કોઈ પણ સ્થળે જીવહિંસા નહિ થાય, તેવો હુકમ કરું છું. આ ઉપરાંત મારા રાજ્યઅમલમાં પ્રજાને હર ક્ષણે કર્તા જે જે કાયદાઓ હશે, તેની તપાસ કરીને તેમાં યોગ્ય

મુખારો પણ પ. રાનુ આપને રાન આપુ ૧. કેમ, ૩૫
તો આપ પ્રસન્ન થયા ને ?

આમાયે મહારાજે પ્રસન્નતાથી જવાબ આપ્યો. “રાન
શહેનશાહ ! આપનો ઉદારતાથી હું મજેજ પ્રસન્ન થયો છું.
જામને મારા હૃદયમાં એનો મરો આનંદ થાય છે કે તેની આ
સી વાત કહું ? હું માન અત્યારે એટલું જ કહું છું કે આપે
માગણીનો સ્વીકાર કરવા ઉપરાંત જ વચન મને આપ્યું છે,
માટે આપનો હું મજેજ અ. જ. રી છું. આપે આપની પ્ર
કાગળ જે રીતે વર્ણવી આપી છે, તે પ્રમાણે તેનો અમલ પણ
તુરંત કરીને પ્રબળે સુખી કર્યો, તો આપનું રાજ્ય સમસ્ત
તરીકે ગણાયે અને આપને રાજેન્દ્ર કુમારપાણી જેમ ગણીને
પના સર્વ લોકો પૂજા કરશે.”

“શુભ ! આપને મેં જે વચન આપ્યું છે, તેને હું જ
અમલમાં મૂકીશ; માટે તે ખાતર આપ બેઠકે રહેશે. મેં
મારે આપને એક સ્વાલ કર્યો છે અને તે એ છે કે આવી
અવધિસાનો સહંતર ત્યાગ કરવાથી પ્રમાણ હૃદયમાંથી દૂર
જુરસો શું નરમ પડી જવાનો સંભવ નથી ?”

બાદશાહનો એ પ્રશ્ન સાંભળીને સુરિજે રિમતદાસ
જવાબ આપ્યો. “રાજન્ ! આપે જે સ્વાલ કર્યો છે તે કીક કર્યો
કારણ કે એથી થતું સમજવાનું મળશે. અધિસાધર્મના પ્રમાણ
માણસોનાં હૃદયમાંથી લડાયક જુરસો નરમ પડી જશે, એની જેમ
ચંકા કરે છે, તે યોગ્ય નથી. અવધિસા કરવાથી માણસોને
જુરસો ટકી રહે છે, એ માન્યતા પણ તદ્દન બૂલભરેલી છે, કારણ
અવધિસા કરનારાં માણસો કાંઈ લડાયક સ્વભાવના અને વિરોધ
ભાવનાનાં હોય છે, એમ માની લેવાનું નથી; કિન્તુ ઘણા પ્રકારે
અવધિસા કરનારાઓ જ નિર્માત્ર અને પીર્યદીન હોય છે, તે
અવધિસા કરે છે, તેટલા જ ઉપરથી તેમનાં ચોર્યની કિમત
વાની નથી, કારણ કે ગરીબ પ્રાણીઓ કે જે એ સ્વેચ્છાએ
અવન શુભરતાં હોય છે, તેઓને વિના કારણ મારવામાં

ચાર્જ રહેલું નથી. એઓ ખરેખરા વીર્યવાન અને અત્યંત બળવાન પુરુષ હોય છે, તેઓ પોતાના બળનો ઉપયોગ ગર્વ, નિરાધાર અને નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારવામાં કરતાં નથી. તેના ગીરશિરોમણિ પુરુષોનાં હૃદયમાં તો દયાનો ઝરો સતત વહેતો હોય છે અને તેથી તેઓ નિર્ભય હોય તરફ હમેશાં ક્ષમાની દૃષ્ટિથી જ જોનારા હોય છે. બાદશાહ સલામત ! નિર્ભય અને અશક્ત હોવાને મારવા, તેમને હેરાન કરવા અને તેમને વગર ગુન્હાએ પકડીને પિંજરામાં પૂરવા, એમાં કેશ માત્ર પત્તુ બહાદુરી-મહામિ નથી; કિન્તુ તે તો કેવળ અધમ કાર્યોજ છે અને તેથી ખરેખરા વીર્યવાન માણસોએ તેવાં કાર્યોનો સર્વથા ત્યાગજ કરવો જોઈએ. નિર્ભયનું રક્ષણ કરવું, એ સખળનો ધર્મ છે અને એ ધર્મ એજ જીવદયા કિંવા અહિંસા છે. આ ઉપરથી આપ સારી રીતે સમજી શક્યા હશે કે જીવહિંસાના ત્યાગથી માણસનાં હૃદયમાંથી લડાયક ભાવનાનો નાશ થઈ જશે, એ માન્યતા કેવળ મનઃકલ્પિત છે. ”

બાદશાહે આનંદ પામીને કહ્યું. “ ગુરૂવર્ય ! નિર્ભયનું રક્ષણ કરવું એ સખળનો ધર્મ છે અને એ ધર્મ એજ જીવદયા કિંવા અહિંસા છે, એ આપના કથનથી મારી ચંકાતું નિવારણ થઈ ગયું છે. હું હવે સારી રીતે સમજી શક્યો છું કે જીવહિંસાના ત્યાગવડે માણસનાં હૃદયમાંથી લડાયક ભાવનાનો નાશ થઈ જતો નથી; કિન્તુ તેના ત્યાગથી માણસનું હૃદય ક્ષમાશીલ બને છે. આપના ઉપદેશની ઉત્તમ શૈલીથી મારા પ્રશ્નો યોગ્ય ખુલાસો મને મળી ગયો છે અને તેથી મારી ચહેનચાહતમાં જીવહિંસાનો નિષેધ જેટલે દરજ્જે શક્ય હશે તેટલે દરજ્જે તુરતજ કરવાની ગોઠવણ કરીશ. હવે સમય ઘણો થઈ ગયો હોવાથી આપને જવાની જરૂર હશે, તેમ મને પણ છે અને તેથી છેવટમાં મારી એક અરજ તરફ આપ ધ્યાન આપશો. અને તે એ છે કે આપ કાયમ કુત્તેહપુરમાં જ રહીને મને આપના સત્સમાગમનો લાભ આપવા કૃપા કરશો, એવી મારી અંતઃકરણની ઈચ્છા છે. ”

સૂરિજીએ કહ્યું. “ નામવર ચહેનચાહ ! જીવહિંસાનો નિષેધ

મુખ્ય સેનાપતિની પદવી આપીને કેટલુંક સૈન્ય તેને મુખ્યત્વે
અને બાકીનું બીજું સૈન્ય અમરસિંહ, રણવીરસિંહ, કર્મસિંહ
ગોવિંદસિંહ, કૃષ્ણલાલ વગેરેના કબજામાં સોપીને અડુલરહી
ખાની સરદારી નીચે આવતાં મોગલ સૈન્યની સામે થવાને સર્વ
કારની વ્યવસ્થા કરી લીધી સિપાહસાહાર અડુલરહીમાં બહુ
દિલાવર દિલનો હોવાથી તેણે પ્રતાપસિંહને હેરાન કરવાને
તેનાં સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાને હજુ મુખી કામ પશુ પ્રયાસ
નહોતો; કિન્તુ તે તો પોતાનાં વિચાર સૈન્યને આમુખાવ નો
દઈને એક સ્થળે નિરાંતે બેસી રહ્યો હતો. આ તકનો લાભ લઈ
પ્રતાપસિંહના કુમાર અમરસિંહે મોગલોના ચેરપુરના થાણા ઉપર
હુમલો કર્યો. આ થાણામાં મોગલસૈન્ય બહુ જ થોડું હોવાથી કબજા
વારમાં તેણે તેને કબજે કરી લીધું અને તેની અંદરના મનુષ્યો
કેદ કરીને પ્રતાપસિંહ આગળ લઈ ગયો. પ્રતાપસિંહ તે
ભામાચાહ આ સમયે મોગલ સૈન્યના બીજાં થાણાઓને ચી રી
છતી લેવા, તે વિષે યોગ્ય સ્થળે વિચાર કરી રહ્યા હતા. અમરસિંહ
કેદ કરેલા મનુષ્યોને લઈને ત્યાં હાજર થયો અને પોતે ચેરપુરના
થાણાને કેવી રીતે છતી લીધું, તે વિષેની સઘળી વાત તેને
દર્શાવી. પ્રતાપસિંહે તેની સઘળી વાત સાંભળી લઈને કહ્યું.
પુત્ર અમરસિંહ ! ચરનાતમાં જ તે મોગલ સૈન્યના થાણાને છતી
લીધું, તે માટે તને હું મુબારકમાદી આપું છું અને હું તને
બીજાં થાણાંઓને કબજે કરવામાં પશુ તું વિજયી થઈશ, જ
આ મનુષ્યો કોણ છે ? તેમને તું અહીં આ માટે લાવ્યો છે ?

અમરસિંહે સદાચર્યવદને જવાબ આપ્યો. “પિતાશ્રી! તે
કેણ છે, તે હું જાણતો નથી; પરંતુ ચેરપુરના થાણામાંથી તે
કેદ કરેલા છે. મને લાગે છે કે તેઓ કોઈ મોગલ સરદારના કે
મનુષ્યો હોવા એમ છે.”

પ્રતાપસિંહે જરા કરતા અચાજે કહ્યું. “અમરસિંહ !
નિરુપાધ એવો અને માગડોને કેદ કરવામાં તે હકા પડતો
કે નથી, કે નહીં એવો કે બાગડોને કેદ કરવાનો આપણ
સૈન્ય પાસે નથી જરૂરિયાત નો નિરુપાધ મનુષ્યોને કેદ કરવા

પ્રકરણ ૨૮ મું.

સ્થિત્યંતર

સુખ અને દુઃખ, ચડતી અને પડતી તથા ઉદય અને અસ્ત એ પ્રકૃતિના સામાન્ય નિયમો છે અને તે એવી રીતે સંકળાયેલા છે કે વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ ઉપર તેઓ અનુક્રમે પોતાનું સામાન્ય જમાવટા જોવામાં આવે છે. આ નિયમો એ બીજું કાંઈ જ નહિ; પરંતુ પૂર્વ જન્મમાં કરેલા કર્મોનાં ફળવિશેષ જ હોવાથી તેને સહન કર્યા સિવાય અન્ય એક પણ ઉપાય મનુષ્યને માટે રહેતો નથી. કર્મનાં એ ફળને અનુકૂળ બનીને સહન કરવા, એમાં ખરો પુરૂષાર્થ રહેલો છે અને તેથી જે માનવો તે પ્રમાણે સુખ અને દુઃખ ઉભય સ્થિતિઓને શાંતિથી અનુભવીને પોતાનાં જીવનને ઉજ્જવળ બનાવે છે, તેઓ જ ખરેખરા મહાપુરૂષો છે. મેવાડના મહારાણા પ્રતાપસિંહ અને મંત્રીશ્વર લામાશાહ આદિ વીર પુરૂષોએ પોતાની જન્મભૂમિને ઉદ્ધાર કરવાને, પોતાનું સ્વમાન સાચવી રાખવાને, પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરવાને, પોતાની કીર્તિને ટકાવી રાખવાને અને પોતાની સ્વતંત્રતાને પુનઃ મેળવવાને જે જે પ્રયાસો કર્યા હતા, તે સર્વ પ્રયાસોનું યોગ્ય ફળ તેમને તત્કાળ મળ્યું નહોતું; કિન્તુ દરેક વખતે તેમને દુઃખ અને પરાજયને જ અનુભવવા પડ્યાં હતાં, એ અત્યાર સુધી બનેલી ઘટનાઓથી વાચક મહાશયો સારી રીતે પરિચિત છે; પરંતુ સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ, એ જેમ અનુક્રમે આવ્યા કરે છે, તે પ્રમાણે હવે પ્રતાપસિંહની વર્તમાન સ્થિતિમાં ફેરફાર થવાનો વખત સ્વાભાવિક રીતે આવી પહોંચ્યો હતો. દેશમજ્જા લામાશાહે પોતાની સઘળી સંપત્તિ મેવાડના ઉદ્ધારને માટે મહારાણા પ્રતાપસિંહને અર્પણ કરવાથી તે તેની સહાયવટે સૈનિકોને મેળવી શક્યો હતો. આ ઉપરાંત રાયધવલ અને બીજા ઠાકોરોએ પણ પોતાનાં સૈન્યો પ્રતાપસિંહની મદદમાં આપ્યાં હતાં અને તેથી તે પોતાની પાસે સાફ લશ્કર જમા કરવાને શક્તિવાન થયો હતો. લશ્કરને એકત્ર કર્યા પછી પ્રતાપસિંહે લામાશાહને

મુખ્ય સેનાપતિની પદવી આપીને કેટલુંક સૈન્ય તેને મુખ્ય કરી
અને બાકીનું બીજું સૈન્ય અમરસિંહ, રણવીરસિંહ, કર્મસિંહ,
ગોવિંદસિંહ, કૃષ્ણલાલ વગેરેના કબજામાં સોંપીને અંદુલરહી
ખાંની સરદારી નીચે આવતાં મોગલ સૈન્યની સામે ઘરાને કરી
કારની બ્યવસ્થા કરી લીધી સિપાહસાવાર અંદુલરહીમખાં તરફ
દિલાવર દિલ્લો હાવાથી તેણે પ્રતાપસિંહને હરાન કરવાને
તેનાં સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાને હજી સુધી કાંઈ પણ પ્રયાસ
નહોતો; કિન્તુ તે તો પોતાનાં વિચાર સૈન્યને આસપાસ મોઝ
હાંને એક સ્થળે નિરાંતે બેસી રહ્યો હતો. આ તકનો લાભ લઈ
પ્રતાપસિંહના કુમાર અમરસિંહે મોગલોના ચેરપુરના યાજ્ઞા ઉપર
હુમલો કર્યો. આ યાજ્ઞામાં મોગલસૈન્ય બહુજ યોદ્ધા હોવાથી
વારમાં તેણે તેને કબજે કરી લીધું અને તેની નંદરના મનુષ્યો
કેદ કરીને પ્રતાપસિંહ આગળ લઈ ગયો. પ્રતાપસિંહ તો
ભામાચાહ આ સમયે મોગલ સૈન્યનાં બીજાં યાજ્ઞાઓને શી રીતે
જીતી લેવા, તે વિષે યોગ્ય સ્થળે વિચાર કરી રહ્યા હતા. અમરસિંહ
કેદ કરેલા મનુષ્યોને લઈને ત્યાં હાજર થયો અને પોતે ચેરપુરના
યાજ્ઞાને કેવી રીતે જીતી લીધું, તે વિષેની સઘળી વાત તેને
દર્શાવી. પ્રતાપસિંહે તેની સઘળી વાત સાંભળી લઈને કહ્યું:
પુત્ર અમરસિંહ ! ચરનાતમાં જ તેં મોગલ સૈન્યના યાજ્ઞાને જીતી
લીધું, તે માટે તને હું મુબારકબાદી આપું છું અને ઈશ્વર પક્ષે
બીજાં યાજ્ઞાઓને કબજે કરવામાં પણ તું વિજયી થઈશ; પરંતુ
આ મનુષ્યો કોણ છે ? તેમને તું અહીં શા માટે લાવ્યો છે ?

અમરસિંહે સહાસ્યવદને જવાબ આપ્યો. “પિતાજી ! તેઓ
કોણ છે, તે હું જાણતો નથી; પરંતુ ચેરપુરના યાજ્ઞામાંથી તેમને
કેદ કરેલા છે. મને લાગે છે કે તેઓ કોઈ મોગલ સરદારનાં કુટુંબના
મનુષ્યો હોવા જોઈએ.”

પ્રતાપસિંહે જરા કરડા અવાજે કહ્યું. “અમરસિંહ !
નિરાધાર સ્ત્રીઓ અને બાળકોને કેદ કરવામાં તેં હડાપણ કર્યું
કયું નથી; કેમકે સ્ત્રીઓ કે બાળકોને કેદ કરવાને આપણા
યોના ધર્મ નથી. શ્રીગોએ તો નિરાધાર મનુષ્યોને હમેશા

પોતાની પાસે પણ જ્યાં દૂર ઉભેલા બે સૈનિકોને જોવાથી
જોઈએ, અમરસિંહ તથા કર્મસિંહ વિગેરેને યુદ્ધની ગોઠવણ
સંબંધી ઘટતી સૂચનાઓ આપવાને માટે યોગ્ય સ્થળે રવાના
કરી દીધા.

આ પ્રમુખે બધો બુદ્ધ રચીને પ્રતાપસિંહ તથા સામાશાહ
પોતાના સૈન્ય સાથે દેવગાડના કિલ્લા ઉપર ચડાઈ લઈ ગયા અને
ત્યાં પહોંચીને સરદાર કિલ્લાને તેમણે ઘેરા પણ નાંખી દીધો.
શાહબાજખાને યતુસૈન્યના આગમનની ખબર પડતાં તે પ્રથમ તો
અત્યંત ચર્મ ગયો; પરંતુ તે પછી હિંમતને ધરીને પોતાની પાસે
જે થોડું ધણું સૈન્ય હતું, તેને તૈયાર કરી કિલ્લાનો બચાવ કરવા
પ્રયાસમાં પડ્યો. દેવગાડના કિલ્લાની ચોતરફ પોતાના સૈનિકોને
યોગ્ય રીતે ગોઠવી દીધા પછી મહારાણાએ પોતાના એક દૂતને
શાહબાજખાની પાસે કિલ્લો પોતાને વગર હરકતે સોંપી દેવાને માટે
વાતચિત્ત કરવા મોકલ્યો; પરંતુ શાહબાજખાએ તેનું અપમાન
કરીને તેને ફેદ કરી દીધો. મહારાણા પ્રતાપસિંહને આ વાતની
ખબર પડતાં તે બહુજ ગુસ્સે થયા અને તેથી તેમણે તુરતજ કિલ્લા
ઉપર હુમલો કરવાનો અને તેને તોડી પાડવાનો હુકમ આપી દીધો.
સજ્જ પૂર્વ સૈનિકો આજ્ઞા મળતાંજ કિલ્લા ઉપર તુટી પડ્યા અને
સંઘવારમાં તેને એક બાજુએથી તોડી નાંખીને અંદર ઢાબલ થઈ
ગયા. શાહબાજખાં પણ પોતાના સૈનિકો સાથે યુદ્ધ કરવાને સામે
તોડી આવ્યો. મંત્રીશ્વર સામાશાહે તેને તુરતજ પકડી પાડ્યો
અને તેને પોતાનાં શસ્ત્રો સંભાળવાની સૂચના આપી દીધી. આ
ઉભય યોદ્ધાઓ વચ્ચે બહુજ સજ્જ રીતે યુદ્ધ ચાલ્યું. કેટલીક વાર
સુધી તો કોણ કોને હરાવશે, એ કહી શકાય તેમ નહોતું; પરંતુ તે
પછી તુરતજ સામાશાહે ક્રોધે ભરાઈને શાહબાજખાના
શસ્ત્ર પડેલા હાથ ઉપર પોતાની તલવારનો સખ્ત ફટકો
લાગાવે તેમ જોઈને જોવાથી દીધો અને તેજ સણે શાહબાજખાના
હાથમાંથી તેની તલવાર બહુબળાટ કરવી દૂર જઈને ઉડી
પડી. સામાશાહે આ તકનો લાભ લઈને શાહબાજખાનાં મસ્તક
ઉપર પોતાની તલવાર ઉગામી અને જો તેણે ધા કંઈ હોત, તો તે

ખુદાના દરબારમાં પણ પહેલી ગયો હોત; પરંતુ નિઃશ્ચય
સ્પર્ધિને નહિ મારવાનો વિચાર કરીને તેણે પોતાની તલવારને
નમાં નાંખી દીધી. તલવારને ધ્યાન કર્યા પછી તેણે નતુકંધ
વતાં કહ્યું. “ ખાં સાહેબ ! તમે મારા પ્રતિસ્પર્ધિ છો અને
ખાતર તમને ખુદાતાવાની હજુરમાં મોકલવાની આ તકને
જીવી જોઈએ નહિ; પરંતુ અત્યારે તમે નિઃશ્ચય છો અને
તમારા ઉપર યા કરવાનું મને બ્યાજબી લાગતું નથી. મારી ધી
છે કે તમે કાંતો ચક્ષુને પુનઃ ધારણ કરો અને કાંતો અહિંથી
રૂપ પલાયન કરી જાઓ. ”

શાહબાજખાંએ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે દિલ્લી
બરેલા મુખથી આસપાસ જોઈ રહ્યો. તેને ચૂપ રહેલો જો
સામાચાહે કહ્યું “ ચો વિચાર કરો છો; ખાંસાહેબ ! ”

આ વખત પણ તેણે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ; કિન્તુ તે
પૂર્વવત્ આસપાસ જોઈ રહ્યો હતો. આ ઉપરથી તેની નાશી જવા
ધંધા જાણીને ઉદાર દિલ્લો સામાચાહ તેને તેવી તક આપવા
ખાતર કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ત્યાંથી અન્યત્ર ચાલ્યો ગયો. આ
બાજખાંને પણ એટલું જ જોઈતું હતું. સામાચાહને ત્યાંથી જ
ગયેલો જોઈને તે તુરંતજ સાવધ થયો અને પોતાના શાહબં
સૈનિકો જે આ યુદ્ધમાંથી બચવા પામ્યા હતા, તેમને હાથે ત્યાં
નાશી ગયો. આ પ્રમાણે દેલવાડાના કિલ્લાનો કબજો પ્રતાપસિંહ
હસ્તગત થતાં તેણે પોતાની આજુ ત્યાં વર્તાવી દીધી અને ત્યારબાદ
સામાચાહને કોમલમેરના કિલ્લા ઉપર ચડાઈ હાથ જવાની અજી
આપી દીધી. પોતાના મહારાણાની આજ્ઞા મુજબ મંત્રી
સામાચાહ કેટલાક સૈનિકો સાથે કોમલમેરના કિલ્લા ઉપર
કરવાને તુરંત ચાલ્યો ગયો. સામાચાહે કોમલમેર નજીક
કિલ્લાની ચાતરફ પોતાનું સૈન્ય ગોઠવો દીધું. એટલામાં પ્રતાપસિંહ
પણ દેલવાડાના કિલ્લાનો બાર સહુબરરાજ ગોવિંદસિંહને સાથે
તુરંત રણવિરસિંહ તથા કમલસિંહની સાથે તેની મદદ
પહોંચ્યો. કોમલમેરનો કિલ્લોદાર અબ્દુલખાં રાજપુત સૈન્ય
યજ્ઞીજ બહાદુરીથી લડ્યો; પરંતુ રાજપૂતોના પ્રબળ

સામે તે ટકી શક્યો નહિ. એટલુંજ નહિ, પણ તેના ઘણાખરા સૈનિકો સાથે તેનો નાશ થયો. કોમલમેરનો કબજો આ રીતે હસ્તગત થતાં મહારાણાનો ઉત્સાહ દ્વિગુણિત વધી ગયો અને તેથી તેમણે અનુક્રમે બીજા અનેક કિલ્લાઓ, દુર્ગા, ગ્રામો, શહેરો અને નગરો કબજે કરવા માંડ્યાં. દેવવાડના યુદ્ધમાં શાહબાજખાંનો પરાજય થવાથી બાદશાહ અકબર તેના ઉપર ઘણાજ નારાજ થયો અને તેથી તેણે તેને પાયરીમાં નીચે ઉતારી નાંખ્યો હતો. આ સમય દરમ્યાન શહેનશાહ અકબરને જગદ્ગુરૂ શ્રી હીરવજયસૂરિના ઉપદેશની ઘણી સારી અસર થઈ હતી. તેમજ તેનું ઘણું ખર્ચું ધ્યાન ઉત્તર તથા પશ્ચિમમાં ચાલતી રાજકીય ખટપટોમાં અને ખુદ આગ્રામાં પણ પોતાના વિરૂદ્ધ કેટલાક ઉમરાવોની સલાહથી પોતાના બેટા સલીમની મારફત કાવાદાવા ચાલતા હોવાથી તેમાં રોકાયેલું રહેતું હતું અને તેથી તેણે મહારાણા અતાપસિંહની બહુ દરકાર રાખી નહોતી. તેણે અબ્દુલરહીમખાને તુસ્તજ પાછો બોલાવી લીધો અને બીજી કામગીરી ઉપર તેને રોક્યો. આ તકનો લાભ લઈને અતાપસિંહે મેવાડનો ઘણો ખરો ભાગ પોતાને કબજે કરી લીધો. શહેનશાહે મહારાણાને પુનઃ પકડવાને જગન્નાથ કચ્છવાહને વિશાળ સૈન્ય સાથે મોકલ્યો. તેણે મેવાડમાં આવીને મહારાણાને પકડવાને માટે ઘણી તજવીજ કરી, પરંતુ તેમનો કાંઈ પત્તો નહિ લાગવાથી છેવટે તે પણ કંટાળીને પાછો ચાલ્યો ગયો. તેના ગમન પછી બાદશાહ અકબરે ફરીથી કોઈ પણ સિપાહસાહારને મેવાડમાં યુદ્ધ કરવાને માટે મોકલ્યો નહિ અને મહારાણા અતાપસિંહે ચિત્તોડ, અજમેર અને માંડલગઢ સિવાય મેવાડના તમામ પ્રદેશને છોડી લીધો હતો. ત્યારબાદ મહારાણે રાબત માનસિંહ તથા જગન્નાથ કચ્છવાહને પોતાના બાહુબળનો સ્વાદ ચખાડવાની ખાતર તેમની રાજધાનીના નગરો ઉપર ચડાઈ કરી અને તેમની સંપત્તિ લુપ્તી લઈને પોતાની કીર્તિને ચોતરફ પ્રસારી દીધી.

આ રીતે મેવાડનું સ્થિત્યંતર થયું. જે મેવાડને પુનઃ મેળવવાની એક પણ આશા અતાપસિંહને રહી નહોતી, તે મેવાડના ઘણા ભાગને ઘણીજ સરલતાપૂર્વક કબજે કરવાથી તેને ઘણાજ હર્ષ

થયો સમારની ઘટમાળ આ પ્રમાણેજ ચાલી રહી છે ઉંચ અને નીચ
સ્તના ત્રિકાલાળાધ નિયમનુ સત્ય આ ઉપરથી આપણે સમજી શકી
છીએ મેવાડનો પરાજય અને ત્યારબાદ તેનો પુનરુદ્ધાર એજ નિયમનુ
રહસ્ય છે મનોધર ભામાચાહના સ્વાર્પણથી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થયો,
એ પ્રત્યેક ઇતિહાસકાર સ્વીકારે છે અને તેથી તેની પ્રતિષ્ઠા
મેવાડના ઉદ્ધારકર્તા તરીકે “ યાવજાત દિવાકરો ” બનવા પામી
છે એક જોનના હાથથી-તેના સ્વાર્પણથી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થયો
તેની સ્વતંત્રતા સચવાઈ, તેની પ્રજાનું રક્ષણ થયું, તેના ભાવનું
શિવર્ચન થયું અને રજપુતાની આમરું ઉત્થાપી રહેવા પામી,
એ સમય જોનીએને માટે કાંઈ જેવા તેવા ગૌરવનો વિષય નથી
જે મેવાડ ધન-જનશૂન્ય બની ગયું હતું, તે પોતાના સ્વાનીત્ય
આગમનથી પુન મગજમય બની ગયું અને જે મેવાડીઓ પ્રતાપ
સિંહના પરાજયથી હ.ખમા દિવસો પસાર કરતા હતા, તેઓ તેના
વિજયથી આનંદસાગરમાં ડોલવા તથા મુખપૂર્વક રહેવા હાથ
પ્રમળ પ્રતાપી મોગલ સમ્રાટ શહેનશાહ અકબરના ચરણોમાં
જ્યારે અન્ય રાજપુતો પોતાના મસ્તકને નમાવી રહ્યા હતા
ત્યારે મેવાડનો મહારાણો પ્રતાપસિંહજી માત્ર પોતાનું મસ્તક
ઉત્તર શાખી શક્યો હતા.

•૬(૭૭૭)૭૭

પ્રકરણ ૨૯ મું.

પ્રમી યુગલ.

“ આગાચ ભવ સિંધુ તરન, ઔર ન કોઈ ઉપાય,
નમ નાવ કે આશરે, પ્રેમી-જન તરે જાય ”

વસ તરૂં ચાલતી હતી સતુરાજ વસ તના આગમનથી બા
બુર્ધ, ગુલાબ, મોગરો અને ચ પાંદિ કુલો ખીલી રહ્યા હતા, કે
વરમા કમળના પુષ્પો નૃત્ય કરી રહ્યા હતા, મધુર અને મઠક
વહેતો હતો, દિવસો આનંદી જણાતા હતા અને મનુષ્યો હૃદય
મોજથી રેલવ માણતા હતા. વસ તરૂં એ પ્રેમહીડાનું મુખ્યદાન

હોવાથી તે સુખમાં પ્રેમીયુગલોના અધીર હૃદયો હર્ષથી પૂર્ણ થઈ
 જાય છે અને તેમનાં બધા વ્યવહારમાં પ્રેમનું સામ્રાજ્ય ઝળકતું
 જોવાય છે. પ્રેમી યુગલોનાં હૃદયની વાત-તેમાં ચાલી રહેલી તાલા
 વેલીને માત્ર મનુષ્યોજ સમજી શકતાં હોવાથી અમારું તત્સંબંધી
 કંઈક અરથાને છે; તેમ છતાં માનવહૃદયના સ્વાભાવિક સફળુણને
 પ્રત્યક્ષ દર્શાવવાની હાલતને અમે રોડી શકતા નથી. તત્વનિષ્ઠ
 મનુષ્યોએ સંસારને અસાર અને દુઃખમય જણાવેલો છે, એ અમે
 જાણીએ છીએ અને તેમનાં અનુભવગમ્ય વચનોને અમે સ્વીકારીએ
 પણ છીએ; પરંતુ આ કહેવાતા અસાર અને દુઃખમય સંસારમાં
 સુખનું એક સાધન છે અને તે શુદ્ધ-નિર્મળ પ્રેમ છે અગાધ એવા
 ભવસિંધુને સરલતાપૂર્વક તરી જવામાં પ્રેમ એ નાવ સમાન છે.
 પ્રેમનું રહસ્ય અદ્ભુત છે, અલૌકિક છે અને વર્ણનાતિત છે. જે મા-
 નવોનાં હૃદયોમાં પ્રેમનો જન્મ થયો હોય છે, તે માનવો ખરેખરા
 પૂજનીય અને વંદનીય બને છે એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ જગતમાં
 સચોટ દાખલો બેસારી જવાની સાથે મનુષ્યોનું કલ્યાણ પણ કરી
 જાય છે. આજકાલના યુગમાં પ્રેમની જે વાતો થાય છે અને પ્રેમનાં
 જે ચિત્રો જોવામાં આવે છે, તેને અમે મહત્તા આપતા નથી; કારણ
 પ્રેમનાં શુદ્ધ અને પવિત્ર નામને વર્તમાનમાં ઘણે ભાગે અશુદ્ધ
 અને અપવિત્ર બનાવી દીધું છે અને તેથી હાલના સમયમાં પ્રેમના
 નામે જે નાટક ચાલી રહેલું છે, તેને અમે મોહનું પ્રાબલ્ય જ
 ગણીએ છીએ. પ્રેમ અને મોહ એ બન્ને જૂદી જૂદી વસ્તુઓ છે,
 પ્રેમ સફળુષ છે, જ્યારે મોહ દુર્ગુષ છે, પરંતુ વર્તમાન સમયમાં
 મોહને જ પ્રેમનું નામ આપીને તેનાં ગુણાનુવાદ ગાવામાં કથી પણ
 મજા મૂકવામાં આવતી નથી. જાતૃભાવની, સમાજસેવાની, દયાની,
 સંપન્ની અને પ્રેમની વાતો ઘણી થાય છે અને તે માટે પ્રયાસો પણ
 ઘણા થાય છે; પરંતુ જેઓ સદરહુ વિષયની વાતો કરી રહ્યા છે,
 તેમનાં હૃદયો તપાસ્યાં હોય, તોજ ખરી ખબર પડે કે તેઓનાં હૃદ-
 યોમાં પ્રેમને સ્થાન મળેલું છે કે નહિ. અમે ખાતરીપૂર્વક કહીએ
 છીએ કે હાલમાં જે પ્રેમની વાતો થાય છે, તેનો અર્થ કાંઈજ નથી.
 એટલુંજ નહિ પણ પ્રેમના નામે મોહનું સામ્રાજ્ય પ્રસરતું જોવા

મા આવે છે સામાજીક છીએ કે મમાજની, ધર્મની અને દેશ
અવનતિ થયે તો તે અને તેથી તેમા મુધારો કરવાની તાત્કાલિક
રૂર છે. અમે પણ આ વાતને સ્વીકારીએ છીએ, પરંતુ જે દેશ
મનુષ્યોના હૃદયોમાથી પ્રેમ, ક્ષમા, મૈત્રી, સ્વયં અને નિરપેક્ષ
ભાવનાદિ સદગુણોનો નાશ થતો જોવામા આવતો હોય, તે સમય
માનવસમાજની સાથે સ. ધર્મ અને દેશનો અવનતિ થયેલી
વામા આવે, તો તે શુ સ્વાભાવિક નથી? અલગત તે સ્વાભાવિક
જ છે, પરંતુ તે વિગતને એક ઐતિહાસિક નવલકથાકાર તરીકે
અમે ધર્મવાનુ પસંદ કરતા નથી અને તેથી તેને અમે નામદે
જ બંધ કરીએ છીએ.

વર્તમાન સમયમા વિધાતાની વિચિત્ર હીલાથી શુન્ય ન
નિર્મળ પ્રેમને હૃદયમા ધારણ કરવા મનુષ્યો થોડા જોવામા આ
વતા હશે તો પણ તેવા પ્રેમીયુગ્મો આ પુનિત ગણતા હિન્દુસ
નમા પૂર્વે ઘણા થઈ ગયા છે, એ નિર્વિવાહ સત્ત્વ છે હિન્દુસ
દેશ તો આજે પણ એનો એજ છે, પરંતુ સમય અને નિયતિ
ફેરફાર થઈ ગયેલો હોવાથી માનવ-પ્રાણીઓના હૃદયોમા
તફાવત પડી ગયો છે અને તેથી જ પ્રેમનું સ્થાન મોઢે લઈ લીધું
છે આ ઉપરથી પૂર્વે મોહનું સ્થાન અસ્તિત્વમા જ નહોતું, એ
કહેવાનો અમારો આશય નથી, તેમ જ પ્રમાણે માની લેવાનું
નથી પરંતુ, અમારો કહેવાનો ભાવાર્થ માત્ર એટલો જ છે કે હાલ
મોહન જે પ્રમળ સામાજિક જાતી ગયું છે તેવું પૂર્વ સર્વધર્મ
હોતું તે સમયે જોન ઘણા પ્રેમયુગ્મો હયાતી ધરાવતા હતા કે જેમ
પોતાના ધર્મની ખાતર, પોતાના સમાજની ખાતર, પોતાની કીર્તિ
ખાતર અને પોતાના ગૌરવની ખાતર પોતાના નિયંત્રણની
દરકાર રાખી નહોતી આ વાતને માત્ર અમેજ કહીએ છીએ
નથી; હિન્દુ ઇતિહાસ તેની સાક્ષી પૂરે છે અને તેથી ઇતિહાસ
રસિકોનો અમારી વાતને સારી રીતે સમજી શકે તેમ જ વિગત
અને ચ પાત્ર યુગન પણ આવા પ્રેમીયુગ્મો મોહન એક હૃદય
ચંદનચાહ અકગરની રૂપચાવિની તાલબદ્ધીના પ્રેમમા નહીં
વિશ્વે જેમ પોતાના હૃદયને સ્વસ્થ નાખ્યું હતું, તેમ આ

તેના પિતાના તેને દાખ લાગત અને શ્રીમંત યુવક
પરજાવવાના આગ્રહની સામે પોતાની દ્રઢતાને ટકાવી રાખી
આ ઉત્સવ પ્રેમીઓનાં હૃદયોમાં શુદ્ધ અને નિર્મળ પ્રેમનો
જન્મ થયેલો હોવાથી તેઓ પોતાની દ્રઢતાને ઉપર મુઠી સાચવી
હતાં અને તેથીજ તેઓ પોતાની ધાગણીમાં ક્ષિભૂત થયાં.
તેઓએ કરેલા નતના ઉત્સવ પંછી થાનસિ હ થેડે તેનું વિ-
ચાર સાથે લેખન તુરતમાંજ કરી નાંખ્યું હતું. આ સમયે ખુદ શહેન-
શાહ અકબરે જાને હાજર ગીને તેમને નખુટ શંપતિથી નર્મીયો
કાંઈક બન થયા પછી વિજ અને ચંપાનું પ્રેમીયુગલ-એમનો
વતુંસવ કરતું. મુખમાં દિવસો વ્યતિત કરતું હતું. આજ સુધી
મવલકયાની અન્ય ઘટનાઓમાં આપણે સંચાલક રહેવાથી તેમને
વેસરી ગયા હતા; પરંતુ હવે તેની સમાપ્તિ થવાની હોઈ તેમના
મુખી સંસારનું એકાદ ચિત્ર આજેખવાનો અમારી તોત્ર ઇચ્છાને
અમે રોડી ચકતા નથી. આ બધા સમય હરમ્યાન વિજય પોતાની
પ્રેયતમા ચંપાના મુખસર્યા સહવાસમાં રહેવાથી શાહબાદી આરા-
મનેગને સર્વથા વિસરી ગયો હતો, પરંતુ શાહબાદી તેને તેની
પેઠે વિસરી ગઈ નહોતી. શહેનશાહ અકબરે શાહબાદીની પ્રત્યેક
થર્યા ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખેલી હોવાથી તે પુનઃ વિજયને
કદાપી મળી શકી નહોતી; પરંતુ તેથી કરીને તેના હૃદયમાંથી
વેજ્યની સ્મૃતિ બૂંસાઈ ગઈ નહોતી. તે પોતાના આવાસમાં અને
વાતારિણી ઓઝો અને હળમ્મી ગુલામેના સખ્ત ચોકી પહેરામાં
રહ્યા છતાં પણ વિજયને પ્રાતઃદિન સભારતી હતી અને તેનું સદૈવ
ધ્યાન ધરતી હતી શાહબાદી આરામનેગમના હૃદયમાં વિજય પ્રતિ
જે લાગણી અસ્તિત્વ ધનવતી હતી, તેને શુદ્ધ અને નિર્મળ
પ્રેમની ગણનામાં મૂકવી કે કેમ, તે અમે જાણતા નથી માટે તેનો
નિર્ણય કરવાનું કાર્ય અમે અમારા વાંચક મહાશયોને જ
સોંપીએ છીએ.

અમે ઉપર કહી ગયા તેમ વસ ત રૂતુ તો ચાલતીજ હતી અને
વળી વિશેષમાં જે સમયની ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરવાનો પ્રસંગ અમે ,

અમે હાથમાં લીધો. તે સમય પ્રાત્ર કાળનો હતો મધુર-
ચિન્નમ પવનની લહરીઓ ઓરડામાં વાતાવનની પાસેજ નુરોરિ
આસન ઉપર બેઠે ॥ વિજયને આનંદનો મીઠો અનુભવ કંગવ
હતી પ્રાત્રકાળના આવશ્યકીય કાર્યોથી પરવારો ને વખતે વિ
નિર્મળ ચિત્તે એકાદ ધાર્મિક પુસ્તકનું અધ્યયન કરી નહોતું
વખતે તેના નોકરે આવી તરલીમ કરીને કહ્યું “ હાલેજી! આ
એક સી મગવાને માટે આવી છે અને તે આપની આજ્ઞાની રા
જેવી જહાર દગ્વાજે ઉભી છે. ”

વિજયે પુસ્તકમાંથી પોતાની દૃષ્ટિને જહાર કહાડીને તે
પૂછ્યું “ તે સી કોણ છે અને મને શા કાગ્યથી મળવાને માને છે? ”

“ તે વિશે હું કાંઈ પણ જાણતો નથી અને તેથી આપની
આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે અમલ કરૂં. ” નોકરે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો

“ ઠીક, એને અહીં આવવા દે ” વિજયે આજ્ઞા આપી.

નોકર તુરતજ આડ્યો ગયો અને ચોડીવારમા એક સી
સાથે તે પુનઃ વિજય સન્મુખ આવીને ઉભો રહ્યો. તે સીને આવેલી
જોઈને વિજયે પોતાના નોકરને જહાર આડ્યા જવાની કથારત
કરી અને તે ગયા પછી તેણે આવનાર સી તરફ જોઈને પૂછ્યું
“ તમે કોણ છો અને અત્રે શા કામ માટે આવેલાં છો? ”

આવનાર સીએ વિચંચના મુખ સામે તિક્કણ દૃષ્ટિપાત્ર
કરતા જવાબ આપ્યો. “ હું અત્રે શા કામ માટે આવેલી છું,
એની પછી વાત, પરંતુ આપ મને ઓળખતા નથી, એ કશું
અભયખી બરેલુ છે ”

“ હું સત્યજ કહું છું કે હું તમને ઓળખતો નથી અને
કદાચ ઓળખતો હોઉં, તો પણ હાલ મને તમારો પરિચય ન
આવતો નથી. ” વિજયે નિખાલસ દિલથી કહ્યું.

“ આપ મને ઓળખો તો છો, પરંતુ હાલ મને જૂલી રમ
દ્યો, એ આપની વાત સત્ય છે, કારણ કે ઘણે ભાગે દરેક માણસ
સત્ય પદને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે આગલા પારિચયવાળાં માણસો

ભૂલી જાય છે. આપના સંબંધમાં પણ :આમજ થયું છે. આપ બ્યારે મારા પરિચયને ભૂલી ગયા હો, ત્યારે મારે આપને યાદી આપવી જોઈએ કે હું શાહજાદી આરામજેગમની જાંદી છું અને મારું નામ જુલિયા છે.” જાંદી જુલિયાએ પોતાનો પરિચય ફરાવતાં કહ્યું.

“ જુલિયા ? ” વિજયે અભયજન થઈને કહ્યું, “ તમને તો હું સારી રીતે ઓળખું છું; કારણ કે આજથી કેટલોક સમય પૂર્વે યમુના નદીના કિનારેથી તમેજ મને શાહજાદી સાહિબાની હજીરમાં લઈ ગયાં હતાં; પરંતુ તેને આજ ઘણો સમય થઈ ગયો હોવાથી હું તમને ઓળખી શક્યો નહોતો. ઠીક, પણ તમારું આગમન અત્રે શા કારણથી થયું છે? શાહજાદી સાહિબાની તબીયત કેવી છે ? ”

“ વિજયકુમાર ! ” જુલિયાએ જવાબ આપ્યો. “ હું અત્રે શા કારણથી આવી છું તથા શાહજાદી સાહિબાની તબીયત કેવી છે, તે સંબંધી વિગતવાર વાત કહેવાનો મને અવકાશ નથી; કારણ કે હું અત્રે આવી છું, તે ઘણીજ છુપીરીતે આવેલી છું અને તેથી શાહજાદી સાહેબાએ આપને આપવાનો એક કાગળ આપ્યો છે, તે આપીને જ અત્રેથી સાત્થા જવાની રજા લઉં છું. ”

જુલિયાએ એ પ્રમાણે કહીને વસ્ત્રમાં છૂપાવી રાખેલો એક કાગળ કહાડીને વિજયને આપ્યો. વિજયે તે કાગળને પોતાના હાથમાં લીધો, તે પછી જુલિયાએ કહ્યું. “ આપની જૂઠાઈથી શાહજાદી સાહિબાના કેવા હાલ થયા છે, તે આપ સદરહુ કાગળના પાંચનથી જાણી શક્યો. હવે હું જઈ છું અને કહું છું કે આપને શાહજાદી સાહિબાના આ કાગળના પ્રત્યુત્તરમાં કાગળ લખવો હોય, તો લખીને આપના વિશ્વાસુ માણસ સાથે યમુના નદીના કિનારે ચોક્કસ સ્થળે રાત્રિના આઠ વાગે મોકલવાની વ્યવસ્થા કરજો. હું તેની રાહ જોવી ત્યાં ઉભેલી હોઈશ. ”

આટલું કહીને જાંદી જુલિયા ઝપાટાજંઘ ઓરડાની બહાર નીકળી ગઈ અને સણવારમાં આગાના વિશાળ રાજ માર્ગમાં થઈને અદૃશ થઈ ગઈ. જુલિયાના ગમન પછી વિજયે કાગળને બરોબર

તપાસીને બોલે તો તે એક બંધ કરેલું. પરબીડીયું હતું. તુરતજ ઉપરનાં પરબીડીયાને ફાડી નાંખીને અંદરથી લાલ રંગ કાગળ કઢાવ્યો અને તેને નીચે મુજબ વાંચતા માંડ્યો:—

“ વિજયકુમાર ! ”

ઘણા દિવસે આ પત્ર લખ્યું હતું. તેથી તમને અભયબી થયે; પરંતુ મારા હૃદયમાં તમારા માટે જે લાગણી રહેલી છે, તે આપણાં પુનઃ મીલનની અચકચતાને લઈ પત્ર દ્વારાએ તમને છેલ્લીવાર દર્શાવવાની આવશ્યકતા મેં સ્વીકારી છે અને તેને પરિણામે મેં ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ આ કાગળ તમારા તરફ લખી મોકલ્યો છે. મારા મહાલયમાં તે રાત્રિએ જ્યારે આપણે મીલન થયું હતું, ત્યારે મેં તમને સ્પષ્ટતાથી કહ્યું હતું કે હું તમને ઘણા સમય પૂર્વેથી એટલે કે મારી સખી ચંપલ આવાસમાં તમને મે પ્રથમવાર બોલ્યા, ત્યારથી ચાહતી આવી છું અને હજી પણ કહું છું કે મારા હૃદયમાં તમારા તરફ જે ચાહત છે, તેમાં જરા પણ ન્યુનતા થયેલી નથી અને તેથી હું તમને પ્રવચન રીતે ચાહતી હતી, તેજ રીતે હાલ પણ ચાહું છું. સ્વચ્છ હિંદુસ્થાન જેનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવી રહ્યું છે, તેના પ્રજા પ્રતાપી સમ્રાટ અકબરચાહની હું અતિ બહાલી ચાહતી છું, એ બાલુવા છતાં પણ તમે મારા ખરા જીવનના પ્રેમને તિરસ્કારો એ ત્યારે કંઈ નહિ તો માત્ર સ્વમાનના ખાતર પણ મારે તમારી ઉપેક્ષા કરવી બોધ્યો, પરંતુ કોણ અજ્ઞાત સાથીએ મારાથી તેમ કર્યું નથી. માત્ર હૃદયમાં તમારી મનમોહન મૂર્તિ એટલી બધી ચમોદત રીતે અકિન્ન થયેલી છે કે તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પ્રમાણ કરવા છતાં પણ તેમ થઈ શક્યું નથી. હું બાણ છું કે તમે કિંઈ છો, હું સુચરમાન છું અને તેથી તમારા નયની મારી અને તેને અને નમિ તેંડલી ચાહતા છું ત્યાં પણ મારું અને તમારું એકલું એક એકરૂપી અનુભવ છે. આ સ્પષ્ટ વાત અનુભવ છતાં પણ મારે નવાનું તરફ જે પ્રેમ છે, તેને તમારું જુદું તમને હું કે. જાતે અને વિજયકુમાર અર્થે મારું નિમન છે અને તેથી પણ પરવારવાને અર્થ

પણ પ્રવિણા લડે છે કે તમારા વિના બીજા કોઈ પણ પુરૂષને મારા
 હૃદયમાં સ્થાન આપી શકી નહિ, હિન્દુ અને જૈન શાસ્ત્રોના મેં જરૂરજોગ
 નિષ્કાશ કરેલો હોવાથી હું એ પણ બાલુ છું કે તમારા શાસ્ત્રકારોએ
 મુનર્જનના સિદ્ધાંતને માન્ય નાખેલો છે. અમારા ઈસ્લામ ધર્મ
 એ કે આ સિદ્ધાંતને માન્ય રાખતો નથી. અને તેથી એક ઈસ્લામી
 માટે મારે તેમ જાણવું જોઈએ: તો પણ મારો તમારા તરફ
 પ્રેમ છે, તેને લઈને તમારી સન્મુખ બહાર કડું છું કે જો
 મુનર્જનના સિદ્ધાંત ખરો હોય અને મૃત્યુ પછી કર્માનુસાર બીજો
 જન્મ મારે કરવો પડતો હોય, તો ભવિષ્યમાં હું અને તમે એકજ
 વર્તિ અને એકજ ધર્મમાં જન્મીને પણ પ્રેમશ્રંદીથી જોડાઈને
 પુખ્ત થઈ શકીશું. મુઠાતાલા મારી આ ઈચ્છાને પાર પાડો, એ
 જોઈતી તેમના પ્રતિ અને કોઈવાર પત્ર લખી મને યાદ કરશો,
 જેથી તમારા પ્રતિ પ્રાર્થના છે અસ્તુ

લી૦ શાહબાદી આરામબેગમ.

વિજયે ઉપર્યુક્ત કાગળને બે-ત્રણ વાર વાંચ્યો અને તેમાં લખેલી
 કીકતથી તથા શાહબાદીનો પોતાના પ્રેમનો નિઃસ્સીમ પ્રેમ જોઈને
 આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયો. કાગળમાં છેવટે પોતાને કરેલી પ્રાર્થના
 જાણ શાહબાદીને પત્ર લખવો કે નહિ, તેના ગભીર વિચારમાં
 પડી ગયો અને જોઈલે સુધી કે તેની પ્રિયતમા અંપા તેની સન્મુખ
 આવીને ઉભી રહી; તો પણ તેને તેની ખબર પડી નહિ. અંપાએ
 પોતાના પ્રિયતમને વિચારસાગરમાં ગોથાં ખાતાં નિહાળીને તેનું
 ચાલ પોતાની તરફ જોયવાને માટે વિજયને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું:
 “શું વિચારી રહ્યા છો, નાથ ?”

વિજયે અંપાનો મધુર સ્વર સલામીને ઘોર નિદ્રામાંથી
 જાગૃત થઈ સ્મિત હાસ્યપૂર્વક કહ્યું. “ખ્યારી ! તું અહીં કેટલા
 સમયથી આવીને ઉભી છે ?”

અંપાએ હસીને જવાબ આપ્યો. “પ્રિયતમ ! મને અહીં
 આગલા બહુ સમય થયો નથી. પરંતુ મારા આગમન પૂર્વે આપ
 શો વિચાર કરી રહ્યા હતા. તે હરકત ન હોય તો કૃપા કરીને કહેા.”

મારી સ્થિતિ તદ્દન દુર્ગત હતી અને મને ચાહવામાં તારા
 કીર્મત પિતાની પુત્રીને લેશ માત્ર પણ મુખ મળવાને
 નહોતો; તેમ છતાં મારા ચાલી ગયા પછી પણ તું મને નિશ્ચય
 નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તારા પિતાની વિરૂદ્ધ થઈને પણ તે
 તરફ તે પ્રેમને તારા હૃદયમાં સાચવી રાખ્યો, એ એક સા
 સ્ત્રીથી બની શકે તેવું સરલ કાર્ય નથી; કિન્તુ તે, તો એક
 સુસીલા અને સતી સાધની ફેલીયોજ બની શકે તેવું છે અને
 ખરેખરા ધન્યવાદને પાત્ર તો તુંજ છે.”

ચંપા પોતાના ગુણાનુવાદ ગવાનાં શાંભળીને ચરમાક્રમ
 મથી તેના ગુણાબ્ધિ ગાઢો ઉપર લાલીમા તરી આવી. તેણે ચરમ
 મૃદુ સ્વરે કહ્યું. “પ્રાણપતિ ! મારો મિત્ર્યા પ્રશંસા ચા માટે કે
 છે ? એક આર્થ રમણી જે પુરૂષને પોતાનું દિલ એક વખત અ
 કરે છે, તેના પ્રેમને ગમે તે લોગે વગળી રહેવું, તેને તે પોતા
 કર્તવ્ય ગણે છે. :હું પણ મારા પિતાની વિરૂદ્ધતા છતાં આ
 પ્રેમને વગળી રહી, એ મેં મારા કર્તવ્યથી કાંઈ વિશેષ કયું ન
 અને તેથી મારી પ્રશંસા કરવાની કાંઈ પણ અગત્ય નથી.

વિજય પોતાની પ્રિયતમાની નિરાશિમાન વૃત્તિ જોઈને આ
 નંદમગ્ન થઈ ગયો. તેણે આનંદના અતિરેકથી આસન ઉપરથી ઊ
 નવયોવના ચંપાને પોતાની બાથમાં લઈ તેને હઠાલિંગન આપવા
 કહ્યું. “હાલી ચંપા ! મારી કે તારી ઉભયની પ્રશંસાની વાતને
 જવા દમ્ભે; કારણકે આપણે આપણા કર્તવ્યથી કાંઈ વિશેષ
 કરી નથી અને તેથી આપણે અરસપરસ પ્રશંસા કરવાને બંડે
 રમ કૃપાળુ પરમાત્મા મહાવીર ભગવાન કે જેમની દયાથી આપણ
 એકય થયું છે, તેમનીજ પ્રશંસા અને તેમનાજ ગુણાનુવાદ માત્ર
 અગત્ય છે. કેમ મારું કથન તને સત્ય જણાય છે કે નહીં ?”

રૂપસુંદરી ચંપા કે જે અત્યારમુધી પોતાના પ્રિયતમ
 મુખકર આલિંગનની મઘ માણતી હતી, તેણે સ્મિત હાસ્ય
 જવાબ આપ્યો. “પ્રાણેશ ! આપણું કથન સર્વથા સત્ય છે.”

આ રીતે આ પ્રેમી યુગલ અરસપરસ આલિંગન દઈને

મુખનો અનુભવ કરતું હતું. અહો! ધન્ય છે આવા પ્રેમીઓને
ધન્ય છે તેમના જીવનને ! પરમાત્મા ! અમારા સમાજમાં
પ્રેમી યુગલો સ્થળે સ્થળે દર્શાવવાની આપ ક્યારે કૃપા કરશે ?
વિગ્નમાંથી મુક્ત થયા પછી વિજયે શાહબાદી આરામજેગમને
જાણ લખ્યો હતો કે નહિ, તે અંમે જાણતા નથી. તેમજ ભવિષ્ય-
જીવનમાં વિજય તથા શાહબાદીનું ઐક્ય થયું હશે કે નહિ, તે
કેવળજ્ઞાનના અભાવે અમે કહી શકતા નથી; તેમ છતાં એટલું
અમે અમારા વાંચક મહાશયોને વચન આપીએ છીએ કે
વિધિના કાંઈ પણ જન્મમાં અમને કેવળજ્ઞાન થશે, તો અમે
વિજય તથા શાહબાદીના ઐક્યના હેવાલને આપને ઘણી
મુશીબી કહી શકશું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

આનંદોત્સવ.

મહારાણા પ્રતાપસિંહે મેવાડના ઘણાખરા પ્રદેશને જીતી લીધો
હતો, પરંતુ અમે અજાઉ કહી ગયા તેમ ચિત્તોડ, અજમેર તથા
મોડલગઢ એ ત્રણ કિલ્લાઓ અને તેની આસપાસનો મુલક તે જીતી
શક્યા નહોતા અને તેથી તેમણે પોતાની રાજધાની ઉદયપુરમાં
રાખીને મેવાડના મહારાણાના પદને પુનઃ પ્રાપ્ત કરી રાજ્ય કારભાર
વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવાની યોગ્યતા કરી લીધી હતી. શહેનશાહ
અકબરે પણ પ્રતાપસિંહને હેરાન કરવાનો વિચાર માંડી વાળેલો
હતો અને તેથી તેણે પોતાનું સૈન્ય મેવાડમાં પુનઃ કદિ પણ
મોકલ્યું નહોતું. મોગલોનો ત્રાસ આ પ્રમાણે દૂર થવાથી મહારા-
ણા પોતાના પરિવાર સાથે જો કે આનંદમાં દિવસો વ્યતીત
કરતા હતા, તો પણ તેમને ચિત્તોડ કબજે ન થઈ શકવાથી સંપૂર્ણ
શાંતિ મળી નહોતી અને તેથી તે માટે તે ચિંતાતુર પણ રહેતા
હતા, પરંતુ એકંદર રીતે તેમનું જીવન મુખ અને શાંતિમાં વ્યતીત

મારી સ્થિતિ તદ્દન દુર્બળ હતી અને મને આહવામાં તારા શ્રીમંત પિતાની પુત્રીને લેશ માત્ર પણ સુખ મળવાને નહોતો; તેમ છતાં મારા ચાલી ગયા પછી પણ તું મને વિચારી નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તારા પિતાની વિરૂદ્ધ યત્નને પણ તે તરફ તે પ્રેમને તારા હૃદયમાં સાચવી રાખ્યો, એ એક સ્ત્રીથી બની શકે તેવું સરલ કાર્ય નથી; કિન્તુ તે, તો એક સુશીલા અને સતી સાધવી દેવીથીજ બની શકે તેવું છે અને ખરેખરા ધન્યવાદને પાત્ર તો તુંજ છે.”

ચંપા પોતાના શુભાનુવાદ મવાતાં સાંભળીને ચરમાક્રાંતિ મચી તેના શુભાળી ગાલો ઉપર લાલીમા તરી આવી. તેણે કામ મૂકી સ્વરે કહ્યું. “પ્રાણપતિ ! મારો મિથ્યા પ્રશંસા શા માટે છે? એક આર્થ રમણી જે પુરુષને પોતાનું દિલ એક વખત ન કરે છે, તેના પ્રેમને ગમે તે લોભે વગળી રહેવું, તેને તે પોત કર્તવ્ય ગણે છે. :હું પણ મારા પિતાની વિરૂદ્ધતા છતાં મારા પ્રેમને વગળી રહી, એ મેં મારા કર્તવ્યથી કાંઈ વિશેષ કર્યું ના અને તેથી મારી પ્રશંસા કરવાની કાંઈ પણ અગત્ય નથી.

ત્રિજય પોતાની પ્રિયતમાની નિરાશિમાન રૂતિ ભેદને નંદમન થઈ ગયો. તેણે આનંદના અતિરેકથી આમન ઉપરથી નવયૌવના ચંપાને પોતાની બાયમાં લઈ તેને હઠાલિંગન આપ્યું. “હાલી ચંપા ! મારી કે તારી ઉભયની પ્રશંસાની સાથે જ્યાં હમણે; ગાણુકે આપણે આપણાં કર્તવ્યથી કાંઈ વિરોધ કરી નયો અને તેથી આપણે અરસપરસ પ્રશંસા કરવાને માટે રમ રૂપાણી પરમાત્મા મહાવીર જગવાન કે જેમની દયારી આપણે એકબીજા સહુ છે, તેમનીજ પ્રશંસા અને તેમનાજ શુભાનુવાદ અનુસરવું જોઈએ. કેમ માટે ક્યેન તને સત્ય જણાય છે કે નહીં ?”

રૂપસુંદરી ચંપા કે જે અત્યાશુધી પોતાના નિરંકર હૃદયના આલિંગનનો મનઃ મનુષ્યની હતી, તેણે ક્રિમ્ત કહ્યું. “જયન આપણે.” પ્ર. મોક્ષ ! આપણું ક્યેન સંવેદ્ય થયું છે.”

ચંપા ને જોઈને પુનઃ અરસપરસ આલિંગન કર્યું.

હી ઝીણી વાતો કરતી હતી. રાજ્યના મુખ્ય સરદારો, મંત્રીશ્વર
માથાહ તથા પ્રતાપસિંહના બીજા કુમારો પણ આવી ગયા હતા
ને પોતાને યોગ્ય એવા આસનો ઉપર બેઠેલા હતા. દરબારનો
મય ઘણો ગયો હોવાથી બધાં મહારાણાની આતુરતાથી રાહ બેઠ
હતા. તે દરમિયાન નેકીનો અવાજ સંભળાયો અને તે સાથેજ
મહારાણા પ્રતાપસિંહ અને યુવરાજ અમરસિંહ પોતાના ખાસ
ગરજકો સાથે દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. બધાએ ઉભા થઈને
મને ઘટિત માન આપ્યું અને દરબારની ચોતરફ ગોઠવેલા
નેકોએ પોતાની ઉઘાડી રાખેલી તલવારો નમાત્રીને તેમનો આદર-
કાર કર્યો. મહારાણા પ્રતાપસિંહ અને યુવરાજ અમરસિંહ
પોતાના આસનો ઉપર બેસી ગયા કે તુરતજ બધા સભાજનો
બેસી ગયા. ત્યારબાદ મંત્રીશ્વર લામાથાહની સૂચનાથી
મુખ્ય કવિએ નીચે પ્રમાણે કવિત બ્રુસાણેર ગાયું:—

“વીર મહીપતિ નરપતિ જય જય,
રવિકુલ-રવિ તુમ ભારત-રક્ષક,
કાંપત શત્રુ સદા તુમ્હરે ભય,
પ્રગટૈ ગગન પ્રતાપ પ્રબલ તવ,
હોહી સદા પ્રભુ રિપુદલબલ છય. ” *

કવિતા શ્રવણથી સમસ્ત દરબારમાં વીરોચિત ભાવનાની અ-
પ્રમદરી ગઈ. સર્વ દરબારીઓ મૂંઝેના આંકડા વાળવા લાગી
યાં અને સૈનિકો પોતાની તલવારોને ઉઘીનીચી કરવા મંડી ગયા
પુનઃ પછી મહારાણા પ્રતાપસિંહે નેત્રસંકેત કર્યો અને તે સાથે
દરબારમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય બની ગયું ત્યારબાદ મહારાણા
પ્રતાપસિંહ સિંહાસન ઉપરથી ઉભા થયા કે તુરતજ સમસ્ત સભા
નોએ તેમને આનંદના ઉદ્ગારોથી વધાવી લીધા આ આનંદનો
પણ શાંત થયા પછી મહારાણાએ બોલવાની સરખાત કરતા કયું:—

“મહારા પ્રિય સરદારો, અધિકારીઓ અને પ્રજાજનો! મોગલ
શહેનશાહ અકબરની સાથે ઘણા લાંબા સમયથી જે યુદ્ધ

* મેવાડ પતન નાટકમાંથી.

ગાલી રજુ હતું, તેમા છાટે આપને જગવાન એકિન
 કૃપાથી (જય મળે છે), તે તા નમેઈ જાયો છે કો
 ગુદમા પોતાના આસજનો અને પાતાના પ્રાણની પણ દરકાર
 સિવાય જે જે મળ્યોએ મારી સાથે રહીને તથા વને વને જ
 મને જે અમૂલ્ય સદાય કરી છે, તે તે માણસોની યોગ્ય કદર
 અને તે નિમિત્તે આનંદોત્સાહ ઉજાવાને માટે આ દરબાર ભર
 આંગે છે મારે ધણાજ આનંદપૂર્વક કહેવું જોઈએ કે મ
 સાથે હું ખ સહન કરનામા જે મરદારો હતા તે સર્વેએ મને
 અમૂલ્ય સદાય કરેલી છે, પરંતુ તે સર્વમા મન્ત્રીશ્વર ભામા
 મને-કહો કે સમસ્ત મેવાડને-જે સદાય કરી છે, તેની ક્યા થયો
 પ્રથમ કરવી, તે મને મુજબ નથી મન્ત્રીશ્વર ભામાશાહે મારા
 ખના દિવસોમા મારી સાથેના સાથે રહી મારી નિરાશાના વ
 યોગ્ય સલાહ અને ઉત્સાહ આપવાની સાથે ચમ્પનના પ્રદેશ
 થયેલા મુદમા મોગલ સરદાર ચ દક્ષિંદની તલવારનો લોગ ધન
 બચાવી લીધો હતો ના ઉપરાત મેવાડના પુનરુદ્ધાર માટે પો
 સકલ સપત્તિનો લોગ આપીને તેમણે દેશના રક્ષણને માટે જે
 પર્ણ કર્યું છે, તે ખરેખર મારા એકલાનાજ નહિ, કિન્તુ હમ
 મેવાડના ધન્યવાદને પાત્ર છે મારે ખાસ જારૂઈને કહેવું જોઈએ
 મન્ત્રીશ્વર ભામાશાહે પોતાના અખુટ ધનને મેવાડના પુનરુદ્ધાર
 જે મને અર્પણ ન કર્યું હોત, તો ના જે પણ મેવાડ પા
 દશામાજ હોત અને તમારો આ મહારાજો કોણ બાણે કુ
 દરના દેશમા નિરાશ જનીને આપ્યો ગયો હોત આ કારણથી
 કે તેમના અલૌકિક સ્વાર્પણથી જ મેવાડનો વિજય થયો છે
 તેથી તેનો સધજો થય તેમનેજ મળ્યો છે મન્ત્રીશ્વર પોતાની
 ભૂમિના રક્ષણને માટે અને પોતાના દેશના ઉદ્ધારને માટે જે
 સદાય કરેલી છે, તે મહલ તેમની શી અને કેવી કદર કર
 મને જે કે મુજબ નથી, તો પણ કું નહિ ને કુંવની પાપ
 ન્યાયે મારાથી બનવી કદર કરવાની આ તકનો લાભ
 મને ઉચિત લાગે છે મન્ત્રીશ્વર ભામાશાહને વથપરપાને
 મેવાડની કેટલીક જગીરો આપવાની છે, તે વિષે હું આમ

ધર કરીને બહાર ફરીય; પરંતુ તે દરમ્યાન અત્યારે તો મેવાડના
પદ્માસમાં તેમનું નામ સુવર્ણાક્ષરે કોતરાઈ રહે એવી નવાજેશ
ને કરવાની મારી મંગળા છે અને તેથી તેમને મેવાડના ભાગ્યવિ-
ધક અને તેમના વંશજોને મેવાડના ઉદ્ધારકર્તાની માનવંત ઉપાધિ
આપીને મારી એ મંગળાને પૂર્ણ કરું છું. સમાજનો !
મેવાડના ભાગ્યવિધાયક અને ઉદ્ધારકર્તાની પદવીઓ તેમને અને
તેમના વંશજોને સર્વથા યોગ્ય છે; કારણકે તેમની જ સહાયથી
મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થયો છે, એ વારંવાર કહેવાની અગત્ય હવે
થી નથી અને તેથી તેમને જે પદવીઓ આપવાની હું આ તક
ઉપોકાર કરું છું, તેમાં તમે સર્વ સંમત થયો.”

દરબારમાં ચિત્તરક્ષી અવાજ આવ્યો. “ અમે સર્વ મહારા-
ની મંગળાને સંમતિ આપીએ છીએ. લાયક માણસની યોગ્ય કદર
થી, એ રાજાનો ધર્મ છે અને તેથી મંત્રીશ્વરને આપ જે પદવીઓ
આપો છે, તે સર્વથા ઉચિત જ છે.”

અવાજ બંધ થતાં મહારાજાએ આગળ ચલાવ્યું. “ ખારા
મંગળો ! ભગવાન એકલિંગજીની કૃપાથી અને તમારા સર્વના
સહાયથી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થઈ શક્યો છે અને જે સ્વાધીનતાને
તે આપણે અથાગ પરિશ્રમ કરતા હતા અને દુઃખને સહિતા
જા, તે આપણે પ્રાપ્ત કરી શક્યા છીએ અને તેથી તે માટે
આપણે ગૌરવ ધરવાનું છે. મેવાડના પુનરુદ્ધારનો ખરો જથ્થો તો
તેમને જ મળ્યો છે; કારણકે તમે જો મને સહાય ન કરી હોત, તો
એકલો શું કરી શકત ? આ આનંદના પ્રસંગે લાભા સમયના
દરમ્યાન જાણકુલતિલક રાજા માનસિ હ વગેરે વીર સરદારો
થા રાજપુતો કે જેઓએ પોતાના પ્રાણને પણ દેશના રક્ષણને
માટે પુશીની સાથે જતાં કર્યા છે, તેમના માટે દિલગીરી દર્શાવવાની
કેને પણ હું જતી કરતો નથી; પરંતુ તે દિલગીરી સાથે આપણે
માનદને પણ ધરવાનો છે અને તે જો છે કે તેમણે પોતાના દેશની
વતવતા મેળવવાને માટે પ્રાણાર્પણ કરેલું હોવાથી તેમનાં નામો
અમર થઈ ગયા છે. એટલું જ નહિ પણ તેઓ અક્ષય કીર્તિને સ-
ંપાદન કરીને સ્વર્ગલોકમાં ગયા છે. હવે મંત્રીશ્વર શામાયાહ સિવાય

સહુભરસાજ ગોવિંદસિંહજી, ચંદાવત કૃષ્ણ, રણવીરસિંહ, કમ
સિંહ, ભીલનાયક અને ભીલસરદારો, ઠાકોર રાયધવજી તથા ભી
ઠાકોરો અને જીલ્લા જે જે સરદારો તથા સૈનિકોએ દેશના રક્ષક
કાર્યમાં જે કિંમતી સહાય મને કરી તે સર્વ વીર પુરોની તથા
જેમણે પોતાના પ્રાણનો યુદ્ધમાં ભોગ આપ્યો છે, તેમના વંશ
જોની યોગ્ય કદર કરવાનું હું વિચરી જતો નથી. તેઓ સર્વને
પોત પોતાને યોગ્ય એવા ઇનામો અને ભાગીદો અર્પણ કરવાનું
બહાર કરું છું. આ ઇનામો તથા ભાગીદોની સ્વીકૃતિ હકીકત હું
થોડા સમયમાં તમને જણાવવાનું વચન આપું છું. આ ઉપરાંત
યુદ્ધના કાર્યમાં મેં મારું સઘળું જીવન વ્યતિત કરેલું હોય
હવે મારી પ્રભુભક્તિ કરવાની ઇચ્છા હોવાથી મને શાંતિવાસની
જરૂર છે અને તેથી મેવાડનો ચિરસ્મરણીય મુકુટ થોડાજ વખત
હું યુવરાજ અમરસિંહને સુપ્રત કરવા માગું છું અને તેથી તે
માટેનો તથા મારા અત્યંત પ્રીતિપાત્ર સરદાર રાજા રણવીરસિંહજી
કન્યા રૂકિમણી સાથે યુવરાજ અમરસિંહનું લગ્ન કરવાની સર્વ
પ્રકારની તૈયારી કરવાની સૂચના મંત્રીશ્વરને આપું છું. વળી મારા
જાણવામા આવ્યું છે કે મંત્રીશ્વર ભામાશાહ પણ પોતાની પુ
ત્રીસુમતી લગ્ન કર્મસિંહ સાથે કરવાને ઇચ્છા ધરાવે છે અને તે
તેમનાં લગ્નની સર્વ વ્યવસ્થા પણ મારા રાજ્ય તરફથી કરવા
આજ્ઞા કરું છું. છેવટમાં જેની કૃપાથી આપણે પુનઃ આનંદ
દિવસો જોવા ભાગ્યશાલી થઈ શક્યા છીએ, તે ભગવા
એકલિંગજીનો જય બોલી હું મારું વક્તવ્ય સંપૂર્ણ કરું છું.”

મહારાણા પ્રતાપસિંહ પોતાના સિંહાસન ઉપર એ પ્રખર
બોલીને બેસી ગયા કે તુરંતજ દરબાર ‘ ભગવાન એકલિંગજીનો
જય, મેવાડના મહારાણાનો જય ‘ સ્વતંત્રતાદેવીનો જય ’ એ
વાક્યોથી ગાજી ઉઠ્યા. આ હર્ષની ગર્જના શાંત પડ્યા પછી
મંત્રીશ્વર ભામાશાહ પોતાના આસનપરથી ઉઠ્યો અને તેને જ
સભાજનોએ વધાવી લીધો. ત્યારબાદ તેણે બોલવાની શરૂઆત
કરતાં કહ્યું. “ હનિયકુલતિલક મહારાણા! વીરશિરોમળી સરદારો!
અને સદગૃહસ્થો ! મેવાડનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો આપણી રીત

ની જે તીવ્ર ધ્રુવ છા હતી, તે ભગવાન ઐકલિંગજી તથા
મા મહાવીરના કૃપાપ્રસાદથી ફલિભૂત યશ છે અને તેથી તે
આપણે જેટલો આનંદ દર્શાવીએ તેટલો થોડાજ છે.
પ્રિય દેશ મેવાડના યથેવ પુનરુદ્ધારનો બધો યશ
આપણે મને આપે છે અને તે માટે મારી પ્રથમ કાર્ય છે “તે
મીનાં હૃદયની નિર્મળતાનું દર્શન કરાવે છે; પરંતુ ખરી રીતે
મેં જે કાંઈ સ્વાર્પણ કર્યું છે, તે મારી ફરજથી જરા પણ
નથી. સ્વદેશની સ્વતંત્રતા માટે લોગ આપવો, દેશના
માટે સ્વાર્પણ કરવું અને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિને માટે
સહન કરવાં, એ પ્રત્યેક સ્વદેશભક્ત માણસની ફરજ છે.
આ ફરજથી શું વિશેષ કાર્ય કર્યું છે કે મારી આટલી
પ્રથમ કરવામા આવે છે? મેવાડના ઉદ્ધારને માટે આપણે
સાથે મળીને ઉદ્યમ કરેલો છે અને તેથી તેનો યશ
મહાનેજ નહિ; કિન્તુ આપ સર્વને મળવો જોઈએ છે,
ધર્મિ આ પ્રમાણે હોવા છતા પણ મહારાણાશ્રી મારા
સેવક સ્વાર્પણને માટે મારી જે કહર કરે છે, તેનો સેવકભાવે
કરું છું અને પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના કરું છું કે દેશની,
જની અને ધર્મની સેવા કરવાનો શુભ પ્રસંગ મને પુનઃ પુનઃ
ઘેરે ભગવાન ઐકલિંગજી તથા પરમાત્મા મહાવીર
કરવાજી કરો, એવી અંતરની ધ્રુવ છા સહિત બેચી જવાની
હું છું.”

આમાયાહ એ પ્રમાણે કહીને બેચી ગયા કે તુરતજ ફરીથી
વિજયવોજવાદી ગાજી રહ્યો. તે પછી સહુજનજ
દિલે ઉભા થઈને કહ્યું. “મેવાડના મુકુટમણિ મહારાણા !
સરદારો, અધિકારીઓ ! તથા પ્રબળનો ! આપણા
કાશીએ મેવાડના ઉદ્ધારને માટે મંત્રીશ્વર આમાયાહ તથા
સરદારો, હેનિકો અને બીલોનો જે કહર કરી છે, તે સર્વથા
જ છે, કારણ કે તેમણે બધાએ દેશના ઉદ્ધારના કાર્યમા
જોડ આપેલો છે અને તેથી જાણે માટે.”

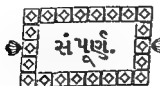
આત્માનન્દ પ્રકાશ.

મેં જોયેલા આ દુઃખ માને અપાતિ પાનેડુ ન
 આજે જ ન. તમારું ૧૯૪૬ ડીસે ૧૬ થી અનિમાને અવ
 ઠામમાં આજે જ તો આ આજના પાત્રોમાં અવકાશિક અને
 મેં ૧૩ મે ૧૯૪૬ રજામાં જેનાની આજે જ કાનના પ્રશ્નિકે ૧૨
 આજના પાત્રો ૧૯૪૬ પાત્રો ૧૨ ૧૩ તેના આ
 કે. જે અવગણે નહીં. આ આજના પાત્રો ૧૯ ૧૩
 પાત્રો ૧૨ નહીં ૧૨-૧૩-૧૪ ને નિહાળીને વિચારેના વિચારો
 ૧૯૪૬ ડીસે ૧૬ થી ૧૯૪૬ ૧૯-૧૩-૧૪ નહીં ૧૨ ૧૩
 ૧૯ ૧૩ આજના આજે છે. એક પાત્રોને આજે છે.
 ૧૯ ૧૩ ૧૬ ૧૭ આ નાતિકા આજે છે. પાત્રો
 છરીયાનું ૧૬ આજે છે. ૧૯૪૬ નાતિકા અને પેરવડાને
 મોપચારોના અગમે અવાજમાં વધારું. ૧૭ નહીં ૧૮
 અને ઉદારતાથી અવગણે આ આજના તેજ તેજ અવગ
 રાખ્યું છે અને કોટની છુટ પછી ૧૯૪૬ આજના ૧૬ ૧૭
 રાખ્યો છે, તેથી પ્રાહકોની અવગણે ૧૬ ૧૭ ૧૮
 ૧૧ અવગણે નિમિત્તે પ્રગટ થતા આ નાતિકા ૧૬
 ગાની ખેડાની અવગણે તેની ઉત્તમને ગાંધી
 વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ આજે ૧૬ ૧૭
 -૪-૦ રાખવામાં આવેલ છે. તેના પ્રશ્નિકે ૧૬ ૧૭
 નેશી જ્ઞાન ખાતામાં વપરાય છે, તેથી ૧૬ ૧૭ ૧૮
 ૧૨ પ્રાહક થઈ અવગણે લાભ લેવા ૧૬ ૧૭

લાગ્યાં. અમરસિંહને મેવાડના રાજ્યનો ભાર સોંપ્યા પછી તથા કૃષ્ણાલાલને મંત્રીશ્વરની પદવી આપ્યા પછી મહારાણા પ્રતાપસિંહ દેવી પદ્માવતી તથા અલકાસુંદરી સાથે ઉદયપુરના ઉપવનમાં સરોવરના તટે પર્ણકુટીઓ બાંધી રહેવા લાગ્યા અને મંત્રીશ્વર ભામાશાહ પણ તેમની સાથે રહેવાને ગયા.

વાચક બંધુઓ અને બહેનો! અત્રે આ ઐતિહાસિક નવલકથા સંપૂર્ણ થાય છે. મેવાડના સાગ્યવિધાયક મંત્રીશ્વર ભામાશાહની વીરતા, દ્રઢતા અને સ્વદેશભક્તિથી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થયો હતો, એ વાતને માત્ર અમેજ કહીએ છીએ તેમ નથી; કિન્તુ બધા ઇતિહાસકારો એમજ કહે છે અને તેથી મંત્રીશ્વર ભામાશાહને મેવાડનો ઉદ્ધારકર્તાનું બિરૂદ મળેલું હતું. આજે તે વીરશિરોમણી પ્રતાપસિંહ નથી, તેમ મેવાડનો ઉદ્ધારકર્તા સ્વદેશભક્ત ભામાશાહ પણ નથી પરંતુ એ ઉત્તમ પુરુષોત્તમ વીરોની કીર્તિ સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં ચોગરફ ગવાઈ રહી છે અને એજ એમના અમરત્વનું સુચિન્દ છે. એક જૈન-દયાધર્મને પાળનારા વલ્લિકના હાથે જૈની અપૂર્વ ઉદારતાથી મેવાડનો પુનરુદ્ધાર થયો, એ જૈન ઇતિહાસની સર્વોત્તમ ઉજ્જવળ ઘટના હોવાથી સમસ્ત જૈનીઓને માટે અત્યંત ગૌરવનો વિષય છે. પરમાત્મા જૈનીઓના હાથે દેશ, સમાજ અને ધર્મની સેવાનાં આવાં અનેક કાર્યો કરવાનો સુઅવસર પુનઃ પુનઃ આપે, એજ અંતઃકરણની તિમ્મ શુભેચ્છા છે. અસ્તુ.

ધન્ય છે, પ્રતાપસિંહ તમારી દ્રઢતાને ! અને ધન્ય છે, ભામાશાહ તમારી ઉદારતાને !

શ્રી

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

જેન કોમમા અતિ દેલાવા સાથે પ્રખ્યાતિ પામેલું આ માસિક આ સભા તરફથી છવીસ વર્ષ થયા પ્રતિભાસે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. તેમાં આવતા ધાર્મિક, વ્યવહારિક અને નૈતિક સંબંધી ઉત્તમ લેખોથી આપણી કોમમાં પ્રસિદ્ધ થતાં માસિકોમા તે પ્રથમ પંકિત ધરાવે છે. દર વર્ષે તેના ત્રાહકોને વાચનનો જહોનો લાભ આપવા સાથે, વર્ષ પૂર્ણ થતાં પહેલાં નવીન દ્રવ્યાનુયોગ, ઐતિહાસિક વિગેરેના વિષયથી ભરપૂર ઉત્તમ અંથ સુંદર ગાર્ડન્ડોગથી અલંકૃત કરી દર વર્ષે ભેટ આપવામાં આવે છે. એકજ પદ્ધતિએ આવી ભેટનો લાભ દર વર્ષે આ માસિકજ આવે છે. હાલમાં તેનું છવીસમું વર્ષ ચાલે છે. દરેક માસિક અને પેપરવાળાએ સખ્ત મોઢવારોના સમગ્રે લવાજમ વધાર્યું, છતાં અમોએ સમાજને ઉદારતાથી પાંચવાનો લાભ આપવા તેનું તેજ લવાજમ રાખ્યું છે અને ભેટની છુક પણ સુંદર આપવાનો કમ ચાડી રાખ્યો છે; તેથી ત્રાહકોની સંખ્યા વધતી જાય છે વગીં ચુરભક્તિ નિમિત્તે પ્રગટ થતાં આ માસિકની ત્રાહકોની જહોળી સંખ્યા તેજ તેની ઉત્તમતાનો પુરાવો છે વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ચાર આના મળી રૂ. ૧-૪-૦ રાખવામા આવેલ છે. તેના પ્રમાણમાં લાભ વિશેષ છે. નફો જ્ઞાન ખાતામાં વપરાય છે, જેથી દરેક જૈન જાણીએ તેના ત્રાહક થઈ અવશ્ય લાભ લેવા ચુકવું નહિં.

